STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01351

DI POYLISHE YIDN IN OYFSHTAND FUN KOSHTSHUSHKO 1794

Emanuel Ringelblum

Permanent preservation of this book was made possible by Elliot Gould

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ
ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט
היסטאָרישע סעקציע

ד״ר עמנואל רינגעלבלום

די פּוילישע ייִדן אין אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ־1794

וואַרשע / 1937

Bibljoteka Jiwo / Żydowski Instytut
Naukowy | Sekcja historyczna |
Dr. **Emanuel Ringelblum**
**Żydzi polscy w Insurekcji Kościusz-
kowskiej 1794 roku**

The Yiddish Scientific Institute (Jivo
Departament of History
Dr. **Emanuel Ringelblum**
**Polish Jews in the Kosciuszko-
Insurrection of 1794.**
Printed in Poland
Druk. A. Rozensztajn, Warszawa,
Mławska 5. Tel. 11.53-62.

דעם ליכטיקן אָנדענק פֿון מײַן מוטער
נעכע העלער-רינגעלבלום

הקדמה

די איצטיקע אַרבעט וועגן ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ איז אַ רעזולטאַט פֿון מײַנע פֿאָרשונגען איבער דער געשיכטע פֿון ייִדן בעתן 18טן י״ה, בפרט איבער דער פֿאַרגאַנגענהייט פֿון די ייִדן אין וואַרשע אין יענער צײַט. בעת די דאָזיקע פֿאָרשונגען האָט זיך מיר אײַנגעגעבן צונויפֿצוזאַמלען אַ רײַכן מאַטעריאַל וועגן די ייִדן אין די צײַטן פֿון דער אינסורעקציע.

זינט צענדלינגער יאָרן פֿאַרנעמען זיך פּוילישע היסטאָריקער מיט פֿאָרשן דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ, וואָס איז אויסגעבראָכן אין יאָר 1794. אויך די פֿראַגע וועגן דעם אָנטייל פֿון ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד האָבן שוין נישט איין מאָל באַהאַנדלט פּוילישע און ייִדישע היסטאָריקער, הן אין באַזונדערע אָפּהאַנדלונגען הן אין צוזאַמענהאַנג מיט אַלגעמיינע פֿאָרשונגען איבער דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד. די אויספֿירונגען, צו וועלכע עס זײַנען געקומען די פֿאַרשיידענע פֿאָרשער, זײַנען אָפֿט געווען דיאַמעטראַל היפּוכדיקע. בעת אַ טייל היסטאָריקער האָט איבערגעשאַצט די ראָלע פֿון ייִדן אין דער קאָשטשושקישער אינסורעקציע, בפֿרט דעם מיליטערישן באַטײַט פֿון דעם בערעק-יאָסעלעוויטש-פּולק, האָבן אַנדערע בכלל געלייקנט וועלכן נישט איז אָנטייל פֿון ייִדן אין אויפֿשטאַנד, אָדער האָבן אויפֿן סמך פֿון פֿאַראיינצלטע, אָפּגעריסענע ידיעות אויפֿגעוואָרפֿן די ייִדן אַ פֿײַנטלעכע באַציִונג צו דעם קאַמף פֿון פּוילישן פֿאָלק פֿאַר פֿרײַהייט.

אין ביידע פֿאַלן האָבן געווירקט נישט וויסנשאַפֿטלעכע מאָטיוון. בעת אַ טייל פֿאָרשער האָט די קנאַפּע צאָל דאָקומענטן וועגן ייִדן אין אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ געזען דורך אַ פֿאַרגרעסער-גלאָז, האָבן אַנדערע נישט באַמערקט די דאָזיקע דאָקומענטן, אָדער האָבן געהאַט ספֿקות וועגן זייער אויטענטישקייט, אַרויסגייענדיק פֿון דעם שטאַנדפּונקט, אַז זיי זײַנען געפֿעלשט געוואָרן צוליב פּאָליטישע טעמים.

אַזאַ מין איבערטרײַבונג אין פּלוס אָדער אין מינוס האָט געקענט גורם זײַן נאָר דער מאָדנער צוגאַנג פֿון די ביזאיצטיקע מחברים: זיי האָבן דעם זייער קנאַפּן היסטאָרישן מאַטעריאַל וועגן אונדזער פֿראַגע געלאָזט הענגען אין דער לופֿטן. די פֿאָרשער האָבן כסדר אָפּערירט מיט

דעם באַגריף ייִדן, פּונקט ווי עס וואָלטן נישט פֿאַראַן געווען בײַ ייִדן פֿון יענער צײַט שיכטן און סאָציאַלע גרופּעס מיט אָפּט פֿאַרשיידענע אינטערעסן און דעריבער מיט אַ פֿאַרשיידענער שטעלונג צום אויפֿשטאַנד. מען האָט גערעדט וועגן ייִדן בכלל, הגם בנוגע דער פּוילישער באַפֿעלקערונג האָבן די זעלביקע היסטאָריקער זיך באַנוצט מיט אַזעלכע באַגריפֿן ווי בירגערטום, (דאָס רײַכע, קליינבירגערטום), פּויערים א״אַ מען האָט געשריבן וועגן דער באַציִונג פֿון ייִדן אַלס גאַנצקייט צום אויפֿשטאַנד, הגם בנוגע דער פּוילישער באַפֿעלקערונג האָט מען אונטערגעשטראָכן, אַז פֿאַרשיידענע גרופּעס אָדער שיכטן האָבן אַרויסגעוויזן אַ *פֿאַרשיידענע פֿאַראינטערעסירונג* מיט דעם פֿרײַהייטס קאַמף.

אין מײַן איצטיקער אַרבעט האָב איך זיך געפֿלײַסט אויסצומײַדן די פֿעלערן פֿון מײַנע פֿאָרגייער. קודם-כּל האָב איך זיך באַמיט צונויפֿצוזאַמלען אַ וואָס רײַכערן מאַטעריאַל, וואָס זאָל באַלײַכטן דעם ענין אַלזײַטיק און אָביעקטיוו. דעם רוב מאַטעריאַלן האָב איך געשעפּט פֿון דעם אַרכיוו פֿון קיניגרײַך פּוילן, וואָס איז לויט דעם שלום-טראַקטאַט 1921 אַרויסבאַקומען געוואָרן פֿון רוסלאַנד — און געפֿינט זיך אין דעם הויפּטאַרכיוו פֿון אַלטע אַקטן אין וואַרשע. (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie) ווײַטער האָט זיך געפֿונען אַ סך נײַער מאַטעריאַל אין דער דעמאָלטיקער פּרעסע, אין דער מעמואַרן-ליטעראַטור אאַז״.

דער גרעסטער טייל אַרכיוו-מאַטעריאַלן איז שייך צו דער הויפּטשטאָט *וואַרשע*. נישט געקוקט דערויף האָב איך אָבער מײַן אַרבעט געגעבן דעם טיטל: „די פּוילישע ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ“. דאָס דערקלערט זיך דערמיט, וואָס די גרויסע צאָל אַרכיוו-אַקטן פֿון צענטראַלן און אויך לאָקאַלן כאַראַקטער (די באַריכטן און די קאָרעספּאָנדענץ מיט די אָרדענונגס-קאָמיסיעס) האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט אויסצופֿאָרשן די וויכטיקסטע פּראָבלעמען פֿון אויפֿשטאַנד, וואָס זײַנען שייך צו דער ייִדישער פֿראַגע, ווי למשל די באַציִונג פֿון דער צענטראַלער מאַכט, און טיילווײַז אויך פֿון דער לאָקאַלער, צו די ייִדן, די פֿראַגע פֿון ייִדישן אָנטייל אין דעם אויפֿשטאַנדישן מיליטער אין דער שטאָטישער מיליץ אאַז״.

מיר דוכט, אַז ווען מיר וועלן זיך באַקענען מיט די פּראָווינצער אַרכיוו-מאַטעריאַלן, וועלן אונדז צוקומען אַ גאַנצע ריי מער אָדער ווייניקער אינטערעסאַנטע פּרטים: אָבער עס וועלן לחלוטין נישט אָנגערירט ווערן די אַלגעמיינע קאָנטורן פֿון דער אַרבעט, וואָס זײַנען אָנגעצייכנט געוואָרן לויט די צענטראַלע אַקטן. די דאָזיקע מיינונג האָט זיך מיר פֿולקום באַשטעטיקט, נאָך דעם ווי איך האָב זיך באַקענט מיט די מאַטעריאַלן וועגן לובלינער געגנט, וואָס עס האָט צונויפֿגעקליבן מאַגיסטער קערמיש. זיי ברענגען נישט אַרײַן קיין פּרינציפּיעלע ענדערונגען אין דעם

בילד, וואָס שאַפֿט זיך אויפֿן יסוד פֿון די מאַטעריאַלן פֿון די וואַרשעווער אַרכיוון.

די אויבן דערמאָנטע מאַטיוון האָבן מיך באַוויגן אויסצוברייטערן די ראַמען פֿון דער אַרבעט אויף גאַנץ פּוילן. הגם לכתחילה האָב איך בדעה געהאַט אַרומצונעמען בלויז וואַרשע. נישט האָבנדיק דערווײַלע די מעגלעכקייט צו פֿאָרשן די אַרכיוו-מאַטעריאַלן פֿון ווילנע, האָב איך די מאַטעריאַלן, וואָס זײַנען שייך צו דער אַמאָליקער ליטע, אויסגעטיילט אין אַ באַזונדערן קאַפּיטל, וואָס וועט קומען ווי אַ צוגאָב צו דער אַרבעט.

די מאַטעריאַלן וואָס ווערן באַנוצט אין דער אַרבעט זײַנען צום רוב פּוילישע, אַ טייל דײַטשע און פֿראַנצייזישע. קיין יידישע מקורים זײַנען צום באַדויערן נישט פֿאַראַן. עס קען זײַן, אַז אין דער אָדער יענער קהילה צי בײַ פּריוואַטע פּערזאָנען זײַנען פֿאַראַן איינצלנע אַקטן אָדער דאָקומענטן וועגן דער באַטייליקונג פֿון יידן אין אויפֿשטאַנד אָדער וועגן זייער הילף פֿאַר אים. צום יידישן וויסנשאַפֿטלער זײַנען אָבער אַזעלכע אַקטן נישט דערגאַנגען. דעריבער איז מען געצוווּנגען זיך צו באַנוצן מיט ריין פּוילישע אַקטן. עס איז איבעריק דאָ אויפֿצוווײַזן, ווי וויכטיק עס וואָלטן געווען אַזעלכע יידישע מקורים פֿאַר דעם פֿאַרשטיין די שטימונגען, וואָס האָבן געהערשט בײַ דער יידישער מאַסע פֿון יענע צײַטן. עס זײַנען נישט אויפֿגעהיט געוואָרן קיין שום לעגענדעס און דערציילונגען (פֿאַראַן מערניט איין דערציילונג: וועגן שמואל זביטקעווערן בעת דער פּראַגער הריגה) וואָס זאָלן אָפּשפּיגלען ווי געווײנטלעך די הערשנדיקע שטימונגען און זאָלן אויספֿילן דעם בלייז, וואָס באַקומט זיך, ווײַל עס פֿעלן געשריבענע מקורים.

איך האָב זיך דאָ געפֿלײַסט אַרײַנצוטראַכטן זיך אין די מאָטיוון, וואָס האָבן די באַזונדערע שיכטן פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג געשטויסן צו באַציִען זיך פּאָזיטיוו אָבער נייטראַל לגבי דער אינסורעקציע. איך האָב זיך באַמיט sine ira et studio אָפּצושאַצן די ראָלע פֿון די יידן אין אויפֿשטאַנד. צי האָט זיך עס מיר אײַנגעגעבן, דאָס וועט שוין דאַרפֿן אָפּשאַצן דער לעזר אַליין.

נאָך אַ וויכטיקן מאָמענט איז דאָ כדאי אונטערצושטרײַכן. די ביזאיצטיקע היסטאָריקער, וואָס האָבן געשריבן וועגן דעם אָנטייל פֿון יידן אין אויפֿשטאַנד, האָבן אין זינען געהאַט בלויז די באַוואָפֿנטע אָנשטרענגונגען פֿון די יידן. מען האָט אָבער אין גאַנצן פֿאַרגעסן וועגן יענע טויזנטער יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר, וואָס האָבן מיט דעם שער און אײַזן, מיט דער לאָפּעטע און ריסקאַל, דורך ליווערונגען פֿון אַמוניציע און אַנדערע מיליטערישע אַרטיקלען, דורך פֿאַרשיידענע גאַרניזאָן-דינסטן און דורך טויזנטער אַנדערע מיטלען און אופֿנים — געהאָלפֿן דעם אויפֿשטאַנד. דער דאָזיקער יידישער „הינטערלאַנד" האָט נישט נושא-חן געווען בײַ אונדזערע היסטאָריקער; זיי האָבן זיך פֿאַרקוקט נאָר אויף בערעקן און זײַן פֿולק און נישט געזען די

ברייטע ייִדישע פֿאָלקסמאַסן, וואָס אָן זייער גרייטער מיטהילף איז זיך נישט מעגלעך פֿאָרצושטעלן דאָס באַזאָרגן דאָס מיליטער מיט דעם וואָס ס'איז נייטיק און ממילא דערמעגלעכט דעם קאַמף פֿאַר דער פֿרייהייט.

צום סוף דריק איך אויס מײַן האַרציקסטן דאַנק דעם אַמעריקאַנער אָפּטייל פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, באַזונדער דעם פֿרײַנד ד״ר יעקב שאַצקי, פֿאַר זייער מאַטעריעלער הילף וואָס האָט מעגלעך געמאַכט, אַז די אַרבעט זאָל דערזען די ליכטיקע שײַן. אויך דאַנק איך דעם אויספֿיר־ביוראָ פֿון ייִוואָ אין ווילנע פֿאַר זײַן מיטהילף בײַם פֿאַרעפֿנטלעכן די אַרבעט.

איך דאַנק אויך ד״ר רפֿאל מאַהלער פֿאַר דעם פֿאַרעפֿנטלעכן בײַם סוף פֿון מײַן אַרבעט זײַנע דערגענצונגען וועגן דער פּאַנער הריגה.

אַלגעמיינער אַריינפיר

טרויעריק איז געווען דער מצב פון פוילן אין דער מיט פון 18 טן יאָרה'. אויף אַלע געביטן האָט זיך דעמאָלט געלאָזט מערקן אַ ירידה. פּאָליטיש איז פוילן שוין זינט דער צפון-מלחמה (אָנהייב 18 טן י"ה.) געווען אַ וואַסאַל פון רוסלאַנד און טיילווייז אויך פון פּרייסן און עסטרייך. רוסלאַנד נוצט אויס די אומטאָלעראַנץ, וואָס הערשט דעמאָלט לגבי אַנדערש גלייביקע, און מישט זיך אַריין אין די ענינים פון לאַנד. פוילן האָט זיך נישט געקענט אַנטקעגנשטעלן די אַרומיקע מלוכות, מחמת איר מיליטערישער שוואַכקייט. דער פוילישער אַדלשטאַנד האָט נישט דערלאָזט צו שאַפן אַ שטענדיקע פעסטע אַרמיי, בעת רוסלאַנד און פּרייסן האָבן אין יענער צייט געהאַט אין זייער רשות באַטייטיקע, גוט אָרגאַניזירטע און מאָדערן באַוואָפנטע אַרמייען. די מאַכט פון קיניג און פון דעם מלוכהשן אַפּאַראַט איז געווען אַ שוואַכע. די גאַנצע מאַכט האָט זיך געפונען אין די הענט פון דעם גרויסאַדל, וואָס האָט באַזעצט אַלע וויכטיקע אַמטן און האָט אַפילו פאַרמאָגט פּריוואַטע אַרמייען. דער פוילישער פּאַרלאַמענט, גערופן „סיים", פלעגט איבער דעם פּרינציפּ פון איינשטימיקייט אַ סך מאָל אויפגעריסן ווערן, זייער אָפט דורך דעפּוטאַטן פאַרקויפטע צו אויסלאַנד. מיט איין וואָרט, פּאָליטיש איז די פוילישע מלוכה געווען זייער אַ שוואַכע, בעת אירע שכנים זיינען אַ דאַנק דער צענטראַליזירטער אַבסאָלוטער מאַכט און דער גוטער מלוכה-אַדמיניסטראַציע געווען אַ שטאַרקער כח.

ווירטשאַפטלעך איז פוילן געווען מוראדיק רויִנירט. די זייער אָפטע מלחמות מיט די קאָזאַקן, שוועדן, רוסן, טאָטערן, טערקן א"אַנד אין 17 טן און 18-טן יאָרה. האָבן בדלות געשטעלט דאָס לאַנד. די פוילישע עקאָנאָמישע פּאָליטיק פון די פּריצים, וואָס האָבן אין זינען געהאַט בלויז זייערע אייגענע אינטערעסן — ווי קאָנסומענטן, האָט גורם געווען די ירידה פון דער ווירטשאַפט פון לאַנד.

גייסטיק איז פוילן געווען דעמאָלט איינס פון די אָפּגעשטאַנענסטע לענדער אין אייראָפּע. נישט אומזיסט ווערט טאַקע די ערשטע העלפט פון

18טן י״ה, ווען עס האָבן געהערשט צוויי מלכים פֿון דער סאַקסישער דינאַסטיע (אויגוסט דער 2טער און אויגוסט דער 3טער) אָנגערופֿן די צײַט פֿון פֿינצטערניש, די פּוילישע אוניווערסיטעטן האָבן דעמאָלט געשטעקט טיף אין דער מיטלאַלטערלעכער סכאָלאַסטיק. דאָס שולוועזן אין די הענט פֿון די יעזויטן איז געווען אַ נעסט פֿון פֿינצטערניש, רעליגיעזן פֿאַנאַטיזם און פּריצישער גאווה.

געזעלשאַפֿטלעך איז פּוילן געווען אַ פֿעאָדאַל לאַנד, ווו דער אַדל איז געווען דער איינציקער פּריווילעגירטער שטאַנד. ער האָט געהאַט אַלע רעכט אין לאַנד, בעת די אַנדערע שטאַנדן, דאָס בירגערטום און די פּויערים, זײַנען געווען אויף שריט און טריט באַגרענעצט, נישט געהאַט קיין רעכט צו פֿאַרנעמען קיין שום אַמטן, אָנטיילצונעמען אין פּאַרלאַמענט וכדומה. די גאַנצע שווערקייט פֿון שטײַערן איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אויף די פּלייצעס פֿון די אונטערדריקטע קלאַסן. אויף דעם פּויער זײַנען געלעגן חוץ דעם פֿאַרשיידענע פֿעאָדאַלע דינסטן, די וויכטיקסטע די טרויעריק באַרימטע פּאַנשטשיזנע (דער חובֿ צו באַאַרבעטן אומזיסט די פֿעלדער פֿון די פּריצים).

טיפֿע שינוים קומען פֿאָר אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 18טן י״ה. אין דער צײַט, וואָס ווערט גערופֿן די סטאַניסלאַוואָווישע תּקופֿה (epoka stanisławowska). די דאָזיקע תּקופֿה נעמט אַרום די יאָרן 1764—1795, ד״ה די רעגירונגס־צײַט פֿון לעצטן פּוילישן קיניג סטאַניסלאַו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי (פֿון דאַנען נעמט זיך דער נאָמען: די סטאַניסלאַוואָווער תּקופֿה). די ערשטע צעטיילונג פֿון פּוילן אין יאָר 1772 איז געווען אַן איבערבראָך אין די שטימונגען פֿון דעם איינציקן הערשנדיקן פֿאַקטאָר אין פּוילן, דעם אַדל. כּדי צו ראַטעווען דעם איבערגעבליבענעם טייל פֿון פּוילן, הייבט מען אָן צו טראַכטן וועגן פֿאַרשיידענע רעפֿאָרמען אויפֿן פּאָליטישן,ווירטשאַפֿטלעכן און קולטורעלן געביט. עס געווינט די אייבערהאַנט דער פּראָגרעסיווער טייל פֿון אַדל, וואָס גרופּירט זיך אין דער א״ג „פּאַטריאָטישער פּאַרטיי“. דער סיים אין די יאָרן 1788—1791, דער אַ״ג „פֿיריאָריקער סיים“, געפֿינט זיך אונטער דער השפּעה פֿון די ליבעראַלע פּריצים. די פֿאַרשיידענע רעפֿאָרם־פּראָיעקטן, וואָס ווערן ברייט אַרומגערעדט אין דער דעמאָלטיקער זייער רײַכער פּובליציסטיק, ווערן טיילווײַז בעת דעם פֿיריאָריקן סיים פֿאַרוואַנדלט אין מעשׂים. די קרוין פֿון דער גאַנצער רעפֿאָרם־אַרבעט איז געווען די באַרימטע קאָנסטיטוציע פֿון 3טן מײַ (1791), וואָס איר יאָרטאָג ווערט ביז הײַנט געפֿײַערט אַלס נאַציאָנאַלער יום־טובֿ. די וויכטיקסטע רעפֿאָרמען זײַנען אַדורכגעפֿירט געוואָרן אויפֿן פּאָליטישן געביט. עס איז פֿאַרשטאַרקט געוואָרן די מאַכט פֿון קיניג, עס איז געשאַפֿן געוואָרן אַ בײַשקשהדיקע אַדמיניסטראַציע, פֿאַרבעסערט די פֿונקציאָנירונג פֿון פּאַרלאַמענט דורכן אָפּשאַפֿן דעם פּרינציפּ פֿון איינשטימיקייט וכדומה. הגם די

קאָנסטיטוציע פון 3 טן מײַ איז געווען אַ בפירוש פּעאַדאַלע, זײַנען אָבער די שטאָטלײַט צום ערשטן מאָל אין דער פּוילישער געשיכטע צוגעלאָזט געוואָרן צו די סיים־באַראַטונגען, הגם מיט געוויסע באַגרענעצונגען. עס איז אויך אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס וועגן פאַרגרעסערן די אַרמיי ביז 100.000 מאַן. געזעלשאַפטלעך האָט זיך אָבער אין פּוילן כמעט גאָרניט געביטן. די פעאָדאַלע קנעכטשאַפט פון די פּויערים איז ווײַטער פאַרבליבן אָן שום עיקר־ענדערונגען. די קאָנסערוואַטיווע פּריצים, גערופן די „אַלט־פּריצישע פּאַרטיי" (Stronnictwo staroszlacheckie) איז נישט געווען צופרידן פון די אַדורכגעפירטע רעפאָרמען, וואָס האָבן אָנגערירט הגם אין אַ קלײנער מאָס זייערע ביזאיצטיקע פּריווילעגיעס. נישט האָבנדיק גענוג אײגענע כּוחות אויף אומצוואַרפן די דורכן פּיריאָריקן סיים אָנגענומענע באַשלוסן, בפרט די קאָנסטיטוציע פון 3 טן מײַ, אָרגאַניזירן זיי מיט דער הילף פון רוסלאַנד אַ פאַרשווערונג אין דער פאָרם פון דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע (פון דער אוקראַיִנישער שטאָט טאַרגאָוויצע, ווו עס איז געשאַפן געוואָרן דער דאָזיקע מיליטערישער בונד, גערופן „קאָנפעדע־ראַציע"). די טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע האָט אין יאָר 1792 מיט דער מיטהילף פון רוסישע סאָלדאַטן אָפּגעשאַפט אַלע רעפאָרמען פון דער קאָנ־סטיטוציע פון 3 טן מײַ. די אַרײַנמישונג פון רוסלאַנד אין די אינעווייניקסטע ענינים האָט איר געגעבן די מעגלעכקייט בשותּפות מיט פּרײַסן אַדורכצופירן די צווייטע צעטיילונג פון פּוילן אין יאָר 1793.

די ערשטע צעטיילונג פון פּוילן האָט נישט אַרויסגערופן קיין שום רעאַקציע מצד דער פּוילישער געזעלשאַפט, מחמת דאָס לאַנד האָט זיך גע־פונען אין צושטאַנד פון ירידה. די צווייטע צעטיילונג פון לאַנד וואָס איז פאָרגעקומען נאָך אַ תּקופה פון רעפאָרמען און נאָך אַ טיפן איבערבראָך אויפן גײַסטיקן געביט, האָט אַרויסגערופן אין דער געזעלשאַפט אַ שטורעם. אין אויסלאַנד, וווהין עס זײַנען בשעת דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע אַנטלאָפן די פּוילישע פּאַטריאָטן, ווערט אויסגעשמידט דער פּלאַן פון אויפשטאַנד קעגן רוסלאַנד און די פאַררעטערישע „טאַרגאָוויצער" פּריצים. עס ווערט אויך צוגעגרייט אַ געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער פּראָגראַם פון דעם קומענדיקן אויפשטאַנד. דאָס לאַנד גרייט זיך גלײַכצײַטיק צום אויפשטאַנד. אין דער פאַרשווערונג ווערט אַרײַנגעצויגן אויך דאָס פּוילישע מיליטער, וואָס איז נאָך איבערגעבליבן אין לאַנד נאָך דער צווייטער צעטיילונג. דער פּרוּוו פון רוסלאַנד פונאַנדערצולאָזן די רעשטלעך פון פּוילישן חיל האָט געבראַכט צום אויסבראָך פון אויפשטאַנד, וואָס פאַר זײַן אָנפירער איז פּראָקלאַ־מירט געוואָרן מיטן טיטל „נאַטשעלניק" דער גענעראַל טאַדעוש קאָשטשושקאָ. דעם 24 טן מערץ 1794 האָט דאָס פאַרזאַמלטע פּוילישע מיליטער אויפן קראָקעווער רינגפּלאַץ אָפּגעגעבן אַ שבועה פון געטרײַשאַפט צו קאָשטשושקאָן און צום אויפ־שטאַנד. די דאָזיקע דאַטע ווערט באַטראַכט פאַרן אָנהייב פון אויפשטאַנד. דעמאָלט

איז אויך פֿײַערלעך פּראָקלאַמירט געוואָרן דער אויפֿשטאַנד קעגן רוסלאַנד
און דאָס פֿאָלק איז גערופֿן געוואָרן צוצושטיין צו דער מרידה. די ערשטע
שלאַכט מיטן רוסישן חייל איז פֿאָרגעקומען נישט ווײַט פֿון קראָקע, אין דעם
דאָרף ראַצלאַוויצע. די ערשטע שלאַכט, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטײ־
ליקט אויך פּוילישע פּויערים, באַוואָפֿנטע מיט קאָסעס, האָט זיך פֿאַרענדיקט
מיטן נצחון פֿון קאָשטשושקאָ. אונטער דעם אײַנפֿלוס פֿון נצחון בײַ ראַצלאַ־
וויצע האָט זיך דאָס פֿײַער פֿון אויפֿשטאַנד אָנגעהויבן פֿאַרשפּרייטן איבערן
גאַנצן לאַנד. דעם אָנהייב האָט געמאַכט וואַרשע, וועלכע האָט אין די טעג
פֿון 17 טן און 18 טן אַפּריל פֿאַרטריבן דעם זייער שטאַרקן רוסישן גאַרני־
זאָן. די הויפּט־אָרגאַניזאַטאָרן פֿון דער וואַרשעווער רעוואָלוציע זײַנען געווען
דער גלח יוזעף מײַער און דער שוסטער יאַן קילינסקי. דעם 19 טן אַפּריל
ווערט אין וואַרשע געשאַפֿן די פּראָוויזאָרישע אויפֿשטענדישע רעגירונג,
וועלכע טראָגט דעם נאָמען „צײַטווײַליקער ראַט“ („Rada Zastępcza Tym-
czasowa”). דער דאָזיקער צײַטווײַליקער ראַט איז דעם 10 טן מײַ פֿאַר־
ביטן געוואָרן דורך אַ שטענדיקער רעגירונג, גערופֿן „העכסטער נאַציאָנאַ־
לער ראַט“ (Najwyższa Rada Narodowa). אין ליטע איז געשאַפֿן געוואָרן
אַ באַזונדערע רעגירונג אונטערן נאָמען: צענטראַלע דעפּוטאַציע פֿון ליטווישן
גרויספֿירשטנטום (Deputacja Centralna Wielkiego Księstwa Litews-
kiego). דעם בײַשפּיל פֿון וואַרשע טוט נאָך ווילנע, בראש פֿון
אויפֿשטאַנד שטעלט זיך דאָרט דער פּולקאָווניק יאַקוב יאַשינסקי.
כּדי צו געווינען די פּויערים פֿאַר אַן אַקטיוון אָנטייל אין אויפֿשטאַנד,
גיט קאָשטשושקאָ אַרויס אַן אוניווערסאַל, באַקאַנט אונטערן נאָמען
דער פּלאָנטשער אוניווערסאַל, אין וועלכן עס ווערט אין אַ געוויסער
מאָס פֿאַרלײַכטערט דער מצבֿ פֿון די פּויערים, בפֿרט פֿון די וואָס וועלן
אָנטייל נעמען אין אויפֿשטאַנד. דער ווײַטערדיקער פֿאַרלויף פֿון די קאַמפֿן
איז אָבער נישט געווען גינציק פֿאַרן אויפֿשטאַנד, בפֿרט ווען די פּרײַסישע
אַרמיי פֿאַרבינדט זיך מיט דער רוסישער, בײַ שטשעקאָטשין. צווישן דעם
13 טן יולי און דעם 6 טן סעפּטעמבער פֿירט זיך די הויפּטשלאַכט אַרום
וואַרשע, וואָס ווערט באַלעגערט דורך די פֿאַראייניקטע פֿײַנדלעכע אַרמייען.
די דיווערסיע פֿון די פּוילישע אָפּטיילונגען אין גרויספּוילן האָט געצוווּנגען
די פּרײַסן אָפּצוטרעטן פֿון וואַרשע, אויך די רוסישע אַרמיי האָט דאָס זעלבע
געטאָן. שפּעטער איז די וויכטיקסטע שלאַכט פֿאָרגעקומען דעם 10 טן אָקטאָ־
בער בײַ מאַציעיאָוויצע, ווי קאָשטשושקאָ איז פֿאַרוווּנדט געוואָרן און איז
גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט. די מפּלה בײַ מאַציעיאָוויצע איז דער אָנ־
הייב פֿון סוף פֿון אויפֿשטאַנד. פֿאַר קאָשטשושקאָס פֿאַרטרעטער ווערט נאָ־
מינירט טאָמאַש וואַווזשעצקי. די פֿײַנטלעכע חיילות דערנענטערן זיך צו
וואַרשע, וואָס איר גורל האָט געדאַרפֿט באַשטימען וועגן דעם ווײַטערדיקן
גאַנג פֿון אויפֿשטאַנד. די פֿאַראייניקטע אַרמייען פֿון די רוסישע גענעראַלן

סוואָראָוו און פּערסען טרעטן צו צו דער באַלעגערונג פֿון דער הויפּט־שטאָט. דעם 4 טן נאָוועמבער קומט פֿאָר די דעצידירנדיקע שלאַכט אין דער פֿאָרשטאָט פֿון וואַרשע — פּראַגע. די שלאַכט פֿאַרענדיקט זיך מיט אַ מוראדיקער שחיטה פֿון פּוילישן מיליטער און פֿון דער ציווילער באַפֿעלקערונג. די קאַפּיטולאַציע פֿון וואַרשע איז געווען דער סוף פֿון אויפֿשטאַנד. דעם 3 טן יאַנואַר 1795 ווערט פּוילן צום דריטן מאָל צעטיילט.

אַזוי זעט אויס בקיצור די כאַראַקטעריסטיק פֿון די פֿאַרהעלטענישן פּוילן פֿאַרן און בשעתן אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ.

קאַפּיטל I

די ווירטשאַפטלעכע, סאָציאַלע, קולטורעלע און פּאָליטישע פאַרהעלטענישן פון יידן אין דער צייט פון סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי.

איידער איך וועל צוטרעטן צו באַהאַנדלען מיין אייגנטלעכע טעמע: די באַציִונג פון יידן צום אויפשטאַנד פון קאָשטשושקאָ, איז נייטיק — אין הסכם מיט דעם, וואָס איז געזאָגט געוואָרן אין דער הקדמה, צו באַקענען זיך מיט דעם ווירטשאַפטלעכן, סאָציאַלן און קולטורעלן מצב [1] פון די פּוילישע יידן אין דער צייט ערב דעם אויפשטאַנד, ד"ה אין די צייטן פון קיניג סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי. [2]

די יידישע באַפעלקערונג אין פּוילן האָט — לויט די נייערע פאָרשונגען פון ד"ר ר. מאַהלער — צו $^2/_3$ געוווינט אין שטעט און שטעטלעך, אַרום $^1/_3$ אין די דערפער. אַ באַטייטיקער טייל פון די שטאָטישע יידן האָט זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל, מלאכה, שענקערײַ, פרײַע באַרופן אאַז"וו. די דאָרפישע יידן האָבן זיך אין זייער גרעסטן רוב באַשעפטיקט מיט שענקערײַ, פאַכטערײַ, קרעטשמערײַ, אַרענדע פון ברויזן, אאַז"וו. אַ געוויסער פּראָצענט דאָרפישע יידן האָט זיך באַשעפטיקט מיט מלאכה.

די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די פּוילישע יידן איז אין די צייטן פון קיניג פּאָניאַטאָווסקי געוועזן זייער אַ טרויעריקע. די אַלגעמיינע פאַרבעסערונג פון די ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן פון לאַנד, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם כסדרדיקן, נאַטירלעכן וואַקס, אין דעם פאַרגרעסערטן עקספּאָרט קיין אויסלאַנד, אין דעם באַדײַטנדיקן וווּקס פון מלוכה-בודזשעט פון 13 מיליאָן גילדן פאַר דער ערשטער צעטיילונג ביז 40 מיליאָן גילדן נאָך דער צעטיילונג א"אַ, האָט געווירקט טיילווײַז אויף דער לאַגע פון יידישן סוחר און מסתּמא אויך פון בעל-מלאָכה. אין אַלגעמיין אָבער, איז נישט פאָרגעקומען קיין מהותדיקער שינוי אין דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

וואָס האָט גורם געווען דערצו, אַז דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידישע מאַסן אין פּוילן זאָל אין די צייטן פון קיניג פּאָניאַטאָווסקי זײַן

אַזאַ טרויעריקן? צו ערשט קומען דאָ אין באַטראַכט אויסנווייניקסטע סיבות, אין דער ערשטער ריי די אָרגאַנען פֿון דער יידישער אויטאָנאָמיע, וואָס האָבן אויף אַ מוראדיקן אופֿן עקספּלואַטירט די אָרעמע באַפֿעלקערונג. אַ דאַנק אַ קאָמפּליצירטער ספּעציעל געשאַפֿענער וואַל-אָרדינאַציע האָט די טרויעריק באַרימטע קהלישע קליקע געהאַט אַ שטענדיקע אַבסאָלוטע מערהייט אין די קהילות און ממילא געוועלטיקט אומבאַגרענעצט איבער דער יידישער מאַסע. די דאָזיקע מאַכט פֿלעגן די קהלשע תקיפֿים אויסנוצן אויף צו באַשווערן מיט די קהילה- און מלוכה-שטייערן די אָרעמע פֿאָלקסמאַסן. די קהילה-חובֿות, וואָס האָבן דעמאָלט אָנגעטראָפֿן מיליאָנען גילדן, האָבן אויך געדינט פֿאַר אַ מיטל צו באַשווערן די סײַ ווי אונטערדריקטע פֿאָלקסמאַסן.

אויסער די אויסגערעכנטע סיבות האָט די וואַקסנדיקע קאָנקורענץ, ווי דער פּועל-יוצא פֿון דער פֿאַרערגערטער עקאָנאָמישער לאַגע, נאָך מער פֿאַרשווערט דעם מצבֿ פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

עס זענען פֿאַראַן אַ סך מקורים פֿון יענער צײַט, וואָס שילדערן אונדז די נויט און דעם עלנט, וואָס האָבן געהערשט בײַ די יידישע מאַסן, אין דער ערשטער ריי די דעמאָלטיקע פּרעסע, וואָס ברענגט בילדער פֿון דעם דאָזיקן מצבֿ, ווײַטער די צאָלרײַכע מעמאָראַנדומס פֿון די באַזונדערע קהילות צו דער פֿינאַנץ-מאַכט, וועלכע זײַנען פֿול מיט שילדערונגען וועגן די חרבונות איבער די מלחמות וכדומה.

די נויט פֿון פּוילישע יידן האָט אַפֿילו דערגרייכט צום פּריצישן פּוילישן סיים. אויף דער סיים-סעסיע פֿון יאָר 1775 איז דער פּויזנער דעפּוטאַט זאַקרזשעווסקי אַרויסגעטרעטן קעגן דעם פּראָיעקט צו העכערן דאָס קאָפּגעלט, וואָס יידן האָבן געצאָלט, „וואָרעם די קהילות זײַנען אַזוי פֿאַרחובֿעט, אַז עס איז אוממעגלעך זיי צו באַשווערן מיט גרעסערע שטײַערן". אויך אויף דער סיים-זיצונג פֿון יאָר 1789 איז דער דעפּוטאַט מאָשינסקי אַרויסגעטרעטן קעגן דעם פּראָיעקט צו העכערן דאָס קאָפּגעלט, „מחמת דער באַטײַטיקער פֿאַראָרעמונג פֿון די יידן". אויף דער זעלביקער סעסיע פֿון פֿיריאָריקן סיים האָט אַ יאָר שפּעטער דער באַקאַנטער פּינסקער דעפּוטאַט בוטרימאָוויטש געזאָגט: „דער סיים וועט באַפֿלעקן זײַנע באַראַטונגען מיט אומגערעכטיקייט, אויב ער וועט נעמען גרעסערע שטײַערן פֿון מענטשן, וואָס זײַנען סײַ ווי אונטערדריקט און האָבן נישט קיין פֿאָרשטייער אין דער דעפּוטאַטן-קאַמער".

אין אַ בראָשור פֿון יענע צײַטן („דער בירגער פֿון דער ליטווישער פּראָווינץ [ווענדט זיך] וועגן פֿאַרשיידענע ענינים צום פֿאָלק"), וואָס איז אַדרעסירט צום מאַרשאַלעק פֿון פֿיריאָריקן סיים מאַלאַכאָווסקין, לייענען מיר צווישן אַנדערן: „זאָלן די סיימשטאַנדן נישט מיינען, אַז מען קען אַרויפֿלייגן אויף דעם איצטיקן יידישן שטאַנד גרעסערע שטײַערן. דער וואָס זעט, אַז שוין הײַנט זײַנען די יידן נישט אין שטאַנד צו דעקן דאָס קאָפּגעלט און אַז עס וואַקסט כסדר די צאָל יידישע אָרעמעלײַט — פֿאַר-

שטייט, אַז די געזעצגעבער מוזן טראַכטן און אונטערנעמען עפּעס, כּדי זיי צו מאַכן נוצלעך פאַרן לאַנד, וואָרעם פאַרטרײַבן יידן, ווי דאָס טוען אונדזערע שכנים (געמיינט פּרײַסן און עסטרײַך) נישט האָבנדיק וווהין (זיי צו טרײַבן), קענען מיר נישט".

פון אַלע שיכטן איז צום ערגסטן געווען די לאַגע פון די אָרענדאַרן און קרעטשמערס. די וואַקסנדיקע אָרעמקייט פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג האָט געווירקט דערויף, אַז די יידישע אָרענדאַרן זײַנען נישט תּמיד געווען אין שטאַנד צו באַצאָלן זייערע פּריצים דעם אָרענדע-אָפּצאָל. דאָס וואָס די פּריצים האָבן נישט געקראָגן פּינקטלעך אײַנגעצאָלט דאָס אָרענדע-געלט, און מחמת דעם האָבן זיך פאַרקלענערט זייערע הכנסות, צוזאַמען מיט אַנדערע סיבות, אויף וועלכע מיר ווילן זיך דאָ נישט אָפּשטעלן, האָבן געבראַכט דערצו, אַז זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסטרײַבן די אָרענדאַרן און קרעטשמערס פון די דערפער. אויך די דעמאָלטיקע פּאָליטישע ליטעראַטור האָט געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע דערפאַר, מען זאָל יידן פון די דערפער אַרויסטרײַבן, און באַגרינדט עס דערמיט, אַז דאָס וועט פאַרבעסערן דעם מצב פון דער דאָרפישער באַפעלקערונג.

אין דער זעלביקער צײַט האָט אויך דער פּוילישער סיים באַטראַכט אַ פאָרשלאָג צו דערווײַטערן די יידן פון די דערפער. דער דאָזיקער פאָרשלאָג איז אָפּגעוואָרפן געוואָרן, ווײַל ער האָט געקאָנט שעדיקן אין דער ערשטער ריי די אינטערעסן פון די פּריצים גופא. דערמיט איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ שווערע קאַטאַסטראָפע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאַלטן אייניקע וואָיעוואָדשאַפטן, בפרט פון גרויספּוילן, צו פאַרטרײַבן די יידן פון די דערפער. אַזעלכע באַשלוסן האָבן אָנגענומען די געהעריקע סיימיקעס*, וואָס האָבן זיך נישט גערעכנט מיט דעם שטאַנדפּונקט פון דעם סיים אין יאָר 1775, וועלכער האָט אָפּגעוואָרפן דעם פאָרשלאַג וועגן יידן-גירוש פון די דערפער. די גירושים פון די דערפער האָבן פאַרערגערט די לאַגע פון די יידן, ווײַל עס איז מחמת דעם ענגער געוואָרן אין די סײַ ווי שוין איבערגעפּילטע שטעטלעך.

אויך די גירושים פון טויזנטער אַ"ג „בעטל יידן" פון עסטרײַך און פּרײַסן, וואָס זײַנען געקומען ווי דער פועל-יוצא פון די ראַדיקאַלע רעפאָרמען פון די קיסרים יאָזעף דעם 2 טן און פרידעריך דעם 2 טן, האָבן געווירקט אויף דער לאַגע פון די פּוילישע יידן. די צאָל פון די דאָזיקע צוואַנגס-עמיגראַנטן קיין פּוילן איז נישט באַוווסט. די ציפער פון „40,000" ערב-רב פון יענער זײַט גרענעץ" (Zakordonowa hołota), וועלכע עס גיט אָן אַן אַנאָנימער שרײַבער, איז — ווײַזט אויס — נישט געווען ווײַט פון דעם אמת.

* סיימיקעס — דאָס זײַנען געווען פאַרזאַמלונגען פון דער שליאַכטע פון אַ געוויסן קרייז, אויף וועלכע עס פלעגן אויסגעקליבן ווערן דעפּוטאַטן צום סיים, באַטראַכט ווערן פאָרשלאָגן צו דער נאָענטסטער סיים-סעסיע וכדומה.

לויט די אויסרעכענונגען פֿון דער קרוין־פֿינאַנץ־קאָמיסיע זײַנען דעמאָלט געווען אין פּוילן 72.000 יידישע „ליידיקגייערס" (próżniacy) און 9.000 בעטלערס, צוזאַמען 81.000 דעקלאַסירטע, ד"ה אַן ערך 9% פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. די דאָזיקע ציפֿערן דאַרפֿן באַטראַכט ווערן פֿאַר לפּי־ערכדיקע.

דער שטאַרקער וווּקס פֿון פּויפּעריזירטע און דעקלאַסירטע עלעמענטן האָט גורם געווען דעם וווּקס פֿון פֿאַרברעכערישקייט צווישן די פּוילישע יידן.

דיווירטשאַפֿטלעכע ירידה פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג און די פֿאַרשאַרפֿטע סאָציאַלע סתּירות צווישן די יידן גופֿא האָבן קאָמפּליצירט די יידן־פֿראַגע אין פּוילן. די מלוכה און די געזעלשאַפֿט האָבן זיך געמוזט פֿאַראינטערעסירן מיט די אופֿנים, ווי אַזוי צו פֿאַרענטפֿערן די דאָזיקע פּראָבלעם. די באַציִונג פֿון די באַזונדערע שיכטן פֿון דער פּוילישער געזעלשאַפֿט צו דער דאָזיקער פֿראַגע איז געווען אָפּהענגיק פֿון די אינטערעסן פֿון די באַזונדערע גרופּעס. די פּויערים קומען דאָ נישט אין באַטראַכט מחמת זייער עפֿנטלעך־רעכטלעכער לאַגע, וואָס האָט זיך נישט שטאַרק אונטערגעשיידט פֿון דעם מצבֿ פֿון שקלאַפֿן. שטאָטישע איינוווינער, „מיעשטשאַנעס", וואָס האָבן צוזאַמען מיטן יידישן בירגערטום געליטן פֿון דער פּריצישער הערשאַפֿט אין לאַנד, האָבן געוואָלט פֿאַרענטפֿערן די יידישע פֿראַגע דורך פֿאַרשטאַרקן די באַגרענעצונגען פֿאַר יידן. די איינציקע שולדיקע אין זייער טרויעריקן מצבֿ, האָבן די פּוילישע שטאָט לײַט געזען אין יידישע־קאָנקורענטן. בײַ די שרײַבער פֿון דעם דאָזיקן לאַגער באַווײַזן זיך פּראָיעקטן צו באַזעצן יידן אויף ערד, כּדי אַזוי אַרום פּטור צו ווערן פֿון די יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות אין די שטעט.

די פּוילישע פּריצים האָבן — אַחוץ קליינע אויסנאַמען — באַטראַכט די יידן בלויז ווי אַ מקור פֿון הכנסות. די דאָזיקע כּוונות פֿון דער פּוילישער שליאַכטע זײַנען זייער בולט געקומען צום אויסדרוק אויף דער סיים־סעסיע פֿון יאָר 1775, אויף וועלכער עס האָט זיך געפֿירט אַ ברייטע דיסקוסיע וועגן דער לאַגע פֿון יידן אין פּוילן.

אויב מצד פּריצים ווערן אַדויסגערוקט פּראָיעקטן צו אינדוסטריאַליזירן אָדער אַגראַריזירן יידן, זײַנען זיי דערמיט אויסן נישט אַזוי די טובֿה פֿון די יידן, נאָר גיכער זייערע אייגענע פֿיסקאַלע אינטערעסן. יידן האָבן געצאָלט באַטײַטיקע שטײַער־סכומען צו די מלוכה־אָרגאַנען, וואָס זײַנען דאָך באַשטאַנען פֿון לויטער פּריצים. יידן האָבן געוווינט נישט בלויז אין א"ג מלוכהשע, קיניגלעכע שטעט, נאָר אויך אין פּריוואַטע שטעט און אַרײַנגעטראָגן פֿאַרשיידענע געלט־סכומים אַלס אָפּצאָלן פֿאַר די דאָזיקע פּריצים. יידישע קהילות זײַנען ווײַטער שולדיק געווען מיליאָנען גילדן די פּריצים אָדער גלחים. די פֿאַרמעגנג פֿון די יידן האָט זיך ממילא אָפּגערופֿן אויף

די פינאַנצן פון די פריצים, פאַרקערט אַ פאַרבעסערונג פון דעם עקאָנאָמישן מעמד פון די יידן וואָלט אויפגעריכט אויך די פינאַנצן פון די פריצים. דאָ דאַרף מען זוכן דעם שליסל צו פאַרשטיין די פאַראינטערעסירונג פון דער פוילישער שליאַכטע מיט דער יידן-פראַגע. בלויז איינצלנע שרייבער פון פריצישן לאַגער האָבן די יידן-פראַגע באַטראַכט נישט בלויז פון פיסקאַלן שטאַנדפונקט, נאָר האָבן אויך אָפגעשאַצט זייער ראָלע אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון לאַנד.

די פראָיעקטן וועגן דער יידן-פראַגע, וואָס באַווייזן זיך דעמאָלט אין אַ גרויסער צאָל אין פוילן הן אַלס באַזונדערע אָפהאַנדלונגען, הן אַלס טיילן פון אַלגעמיינע פראָיעקטן צו פאַרבעסערן דעם מצב פון לאַנד, זענען די איינציקע פאַרענטפערונג פון דעם יידן-פּראָבלעם אין דער אַגראַריזאַציע און אינדוסטריאַליזאַציע פון די פוילישע יידן. אַפילו די אַנטיסעמיטישע פאַמפלעט-שרייבער זיינען איינשטימיק מיט די פראָיעקטן צו פאַרענטפערן די יידן-פראַגע דורך אַריבערפירן די יידן צו לאַנדווירטשאַפט און אינדוסטריע.

די פראָיעקטן צו אינדוסטראַליזירן די יידן האָבן אונטערגעהאַלטן ווייטערדיקע מאָמענטן: 1) דער דוחק אין אַרבעט-כּוחות אין דער דעמאָלט אויפקומענדיקער פוילישער מאַנופאַקטור-אינדוסטריע, 2) די גערודעווונג אַקעגן בעטלערס און שלעפּערס, וועלכע מען פלעגט איבער געוואַלד צווינגען צו דער אַרבעט אין פאַבריקן, און 3) די פּראָפּאַגאַנדע פון פּראָדוקטיוויזאַציע, וואָס איז געפירט געוואָרן צווישן די פוילישע יידן.

די אויפקומענדיקע פוילישע גרויס-אינדוסטריע, וואָס איז געלעגן דאָס רובֿ אין די הענט פון גרויסע פריצים, האָט זיך שטאַרק גענייטיקט אין אַרבעט-כּוחות, בפרט אָנפירער׳שע, וועלכע מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון אויסלאַנד. די שווערקייטן ביים אויסלערנען די פּאַנשטשיזנע-פּויערים די אַרבעט אין די פאַבריקן האָבן געצוווּנגען די אייגנטימער פון די פאַבריקן צו פאַראינטערעסירן זיך מיט יידן ווי אַן וווּנטועלער אַרבעטקראַפט אין די פאַבריקן. די יידישע אַרבעטער ווי אַן עלעמענט אָן טראַדיציעס פון קלאַסנקאַמף האָבן ביים סוף פון 18 טן און אין דער ערשטער העלפט 19 טן י״ה „געמעסיקט די איבערגעטריבענע פאָדערונגען פון די פאַרעקשנטע, אויסגעלאַסענע אויסלענדישע געזעלן״ (אַזוי שרייבט וועגן די יידישע אַרבעטער אַ פוילישער פריץ, דער גרינדער פון דער פאַבריקשטאָט טאָמאַשאָוו-מאַזאָוויעצק, אַנטאָני אָסטראָווסקי אין דעם בוך „געדאַנקען וועגן דער געזעלשאַפטלעכער רעפאָרם״ (Pomysły o reformie towarzyskiej) ד״ה אַראָפּגעדריקט די שכירות פון די אויסלענדישע אַרבעטער, וועלכע זיינען געווען באַשעפטיקט אין פוילן.

ווי עס איז פריער געזאָגט געוואָרן, האָט זיך צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן געפונען אַ גרויסע צאָל בעטלערס און שלעפערס. די געזעצגעבונג אַקעגן די דאָזיקע עלעמענטן איז געווען באַזונדערס אינטענ-

סיוו אין יענע צייטן און איז — פֿאַרשטייט זיך — חל געווען אויך אויף יידישע בעטלערס און שלעפּערס, וועלכע מען פֿלעגט פּונקט ווי די קריסטלעכע צווינגען צו דער אַרבעט אין די גרויס־אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען.

אַ געוויסע באַטייט האָט אויך מסתמא געהאַט די פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר פּראָדוקטיוויזאַציע, וואָס ווערט דעמאָלט געפֿירט אויך דורך יידישע מחברים פֿון משׂכּילישן חדר. הגם זייערע אָפּהאַנדלונגען זיינען דעמאָלט אַרויס אין פֿרעמדע שפּראַכן: פּויליש, פֿראַנצויזיש און דייטש, איז אָבער דער אָפּקלאַנג פֿון די דאָזיקע פּראָיעקטן זיכער דערגאַנגען צו די מאַסן.

די רעזולטאַטן פֿון דער פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר אינדוסטריאַליזאַציע זיינען נישט געווען קיין איבעריקס גרויסע. סך־הכּל לאָזט זיך פֿעסטשטעלן די צאָל פֿון עטלעכע הונדערט יידישע אַרבעטער אין די גרויס־אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען דער עיקר פֿון פּריצים, פֿון יידישע אונטערנעמער אָדער פֿון דער מלוכה (קאָרעץ, נעמיראָוו, לאָסאָסנע ביי גראָדנע א״אַ).

די סיבה איז נישט שווער צו דערגיין — ווען מען גיט זיך אָפּ אַ דין־וחשבון וועגן די אַרבעט־באַדינגונגען, וואָס האָבן געהערשט אין די ערשטע פּוילישע פֿאַבריקן, ווי דער אַרבעטער איז באַטראַכט און באַהאַנדלט געוואָרן אין פּרט פֿון באַצאָלונג, פֿון שׂכירות אַזוי פּונקט ווי דער פּאַנשטשיזנע־פּויער. דער נידעריקער קולטור־מצב פֿון די פּוילישע יידן, זייער שטרעבונג צו זעלבסטשטענדיקייט, צו אומאָפּהענגיקייט, דאָס אויספֿעלן פֿון געהעריקער אויפֿקלערונג אַזוי האָבן גורם געווען, אַז די רעזולטאַטן פֿון די אינדוסטריאַליזאַציע־פּרוון צווישן יידן זיינען געווען נישטיקע אין דעמאָלטיקן פּוילן.

דער צווייטער אופֿן פֿון פֿאַרבעסערן דעם מצב פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט געזאָלט זיין אַ ג ר אַ ר י ז אַ צ י ע. דער ערשטער פּראָיעקט פֿון באַזעצן יידן אויף ערד שטאַמט פֿון 17טן י״ה, פֿון דעם באַקאַנטן אַנטיסעמיטישן שרייבער, מעדיצין־דאָקטער שלעשקאָווסקי. די ווייטערדיקע פּראָיעקטן זיינען אויפֿגעקומען אין 18טן י״ה. אויפֿן יסוד פֿון פֿאַרשיידענע מקורים־מאַטעריאַלן קענען מיר פֿעסטשטעלן אַזעלכע מאָטיוון פֿאַר באַזעצן יידן אויף ערד: 1) די ירידה פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿט אין פּוילן, דער דוחק אין אַרבעט־כּוחות און די אומזיסטע באַמיונגען אַראָפּצוברענגען קאָלאָניסטן פֿון אויסלאַנד; 2) די שטרעבונג צו פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון די יידן, כּדי — ווי דאָס האָט אויפֿריכטיק מודה געווען אַ געוויסער דעפּוטאַט בעת דער סיים־דיסקוסיע פֿון יאָר 1775 — צו פֿאַרזיכערן „דעם פֿאַרמעגן פֿון די פּריצים" (substancja szlachecka) — ד״ה, די חובֿות פֿון פּריצים און גייסטלעכע ביי יידן; 3) די פֿאַרשפּרייטונג פֿון די פֿיזיאָקראַטישע אידעעס, אַז דער רייכטום פֿון לאַנד איז אָפּהענגיק פֿון דעם מצב פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿט. עס האָט דעריבער געהערשט די שטרעבונג צו פֿאַרגרעסערן דעם שטח פֿון דער באַאַרבעטער ערד. די יידישע קאָלאָ־

פאַרניסטן האָבן דאָס געזאָלט זײַן דער עלעמענט, וואָס האָט געדאַרפֿט פאַרגרעסערן דעם שטח פֿון דער באַאַרבעטעטער ערד אין פּוילן; 4) די שטרעבונג פֿון די פּוילישע שטאָטלײַט פּטור צו ווערן פֿון זייערע ייִדישע קאָנקורענטן דורך אַריבערפֿירן זיי פֿון די שטעט אין די דערפֿער.

די מערהייט פֿון די פּראָיעקט-מאַכערס האָבן פֿאָרגעלייגט צו קאָלאָניזירן די ייִד, אין די דרום-מזרחדיקע פּראָווינצן פֿון פּוילן ווי פּאָדאָליע און אוקראַינע.

די ליבעראַלע קרײַזן פֿון די פּוילישע פּריצים, וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם זשורנאַל „פּאַמיענטניק היסטאָריטשנאָ-פּאָליטיטשני" („דאָס היסטאָריש-פּאָליטישע זכרונות-בלאַט"), האָבן אויך געהאַלטן פֿון אַ קאָנצענטרירטער קאָלאָניזאַציע פֿון ייִדן און געזען אין דער קאָלאָניזאַציע דעם איינציקן וועג, וואָס האָט געפֿירט צו דער עמאַנציפּאַציע פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

אין יענע צײַטן האָט זיך אַ קליינע צאָל ייִדן באַשעפֿטיקט מיט לאַנדווירטשאַפֿט. בײַ אַ גענוג גרויסן טייל פֿון די אַרענדאַרן און קרעטשמערס איז לאַנדווירטשאַפֿט געווען בײַ-פּרנסה. אַ געהעריקע קאָלאָניזאַציע-פּאָליטיק וואָלט אָן אַ ספֿק געקענט אויסנוצן דעם דאָזיקן פֿאַקט און פֿאַרשפּרייטן די לאַנדווירטשאַפֿט צווישן די פּוילישע ייִדן. אויך דאָס סיים-געזעץ פֿון יאָר 1775, וואָס האָט באַפֿרײַט פֿון קאָפּגעלט די ייִדן, וואָס זייער הויפּטבאַשעפֿטיקונג איז געווען לאַנדווירטשאַפֿט, האָט געקענט שטאַרק מיטווירקן צו דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿט צווישן די פּוילישע ייִדן.

די פּרוכטן פֿון די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע-פּרוּוון זענען אָבער אויך געווען נישטיקע. טשאַצקי גיט אָן לויט אָפֿיציעלע מקורים, אַז די צאָל ייִדישע משפּחות, באַשעפֿטיקטע אין דער לאַנדווירטשאַפֿט אין רײַסן און פּאָדאָליע און דערפֿאַר באַפֿרײַטע פֿון קאָפּגעלט, האָט בסך-הכּל אויסגעמאַכט 14. חוץ דעם איז לעבן דעם שטעטל זוויאַהעל (Zwiahel) לויטן באַפֿעל פֿון דעם גוטבאַזיצער געגרינדעט געוואָרן אַ ייִדישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קאָלאָניע. די אַלגעמיינע צאָל ייִדן-קאָלאָניסטן איז אָבער צום סוף פֿון 18טן י"ה געווען אַ נישטיקע.

עס שטעלט זיך די פֿראַגע, פֿאַר וואָס האָבן די ייִדן נישט אויסגענוצט די מעגלעכקייט צו פֿאַרפֿעסטיקן זייער ווירטשאַפֿטלעכן קיום דורך באַזעצן זיך אויף דער ערד אין פּוילן? צום גליק בלאָנדזשען מיר נישט בנוגע דער פֿראַגע אין דער פֿינצטער. אַן ענטפֿער דערויף גיט אונדז דער כעלעמער רבֿ הערשל יוזעפֿאָוויטש אין דער בראָשור „דער אופֿן, ווי אַזוי צו מאַכן ייִדן נוצלעכע בירגער פֿון לאַנד" (Sposób uformowania Żydów polskich w pożytecznych krajowi obywateli): „לאָמיר ווענדן אונדזערע אויגן — רופֿט אויס, דער קלוגער רבֿ פֿון כעלם — אויף אונדזער פּויער! דער וואָס דערנערט אונדז און באַקליידט אונדז — איז ער דען נישט אַ בילד

פון עלנט און אָרעמקייט? די (לאַנדווירטשאַפטלעכע) אַרבעט, וועלכע מיר באַצייכענען ווי אַן איידעלע, איז דאָך באַדעקט מיט דער שאַנד פון אייביקער קנעכטשאַפט. דער ייד, וואָס וואָלט זיך באַזעצט אויפן לאַנד, וואָלט אַזוי פיל געוווּנען, אַז ער וואָלט געביטן דעם מין פון עלנט. ער איז ביז איצט געווען אַ ליידיק-גייער און אַן אָרעמאַן — ער איז אָבער נישט געווען קיין לייבקנעכט (פון פריץ)".

דאָס סיים-געזעץ פון יאָר 1775 און אַלע רעפאָרם-פּראָיעקטן רעדן אַפילו וועגן באַזעצן יידן אויף צינש און שטרייכן בפירוש אונטער, אַז די יידישע קאָלאָניסטן וועלן זיין פריי פון די פעאָדאַלע דינסטן — די פוילישע יידן האָבן זיך צו גוט אָריענטירט אין דעם פאַקטישן צושטאַנד פון די געזעלשאַפטלעכע כוחות פון פוילן, אַז זיי זאָלן נישט פאַרשטיין, אַז ביי די עקסיסטירנדיקע פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן וועלן די פוילישע פּריצים פריער אָדער שפּעטער פאַרוואַנדלען די פרייע יידישע קאָלאָניסטן אין פאַרשקלאַפטע פאַנשטשיזנע-פּויערים.

מיר קענען דעריבער באַהויפּטן, אַז נישט איבערן אויספעל פון אויפקלערונג אָדער איבער איינגעוויינטקייט צום שטאָטישן לעבן אָדער אַנדערע אַזעלכע אינעווייניקסטע סיבות האָבן זיך יידן נישט באַזעצט אויף ערד. באַשטימט די זאַך האָט עפּעס אַנדערש; די פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכע באַדינגונגען פון דעם פעאָדאַלן פוילן האָבן אוממעגלעך געמאַכט די קאָלאָניזאַציע פון יידן אויף ערד.

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט דער ווירטשאַפטלעכער לאַגע פון די פוילישע יידן און מיט די פּרוּוון צו פאַרענטפערן די יידישע פראַגע, וועלן מיר איבערגיין צו דעם געזעלשאַפטלעכן מעמד פון די יידן אין פוילן. די סאַקסישע תּקופה, וואָס גייט פאָרויס פאַר דער צייט פון קיניג פּאָניאַטאָווסקי איז מיט שוואַרצע אותיות פאַרשריבן אין דער געשיכטע פון די פוילישע יידן. פּראָצעסן וועגן עלילת-דם, וואָס האָבן פאַרשלונגען הונדערטער יידישע קרבנות, די ווילדסטע באַשולדיקונגען אַקעגן יידן, די אומבאַשיצטקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז געווען אויסגעשטעלט אויף דעם ביי־ווילן פון די פּריצים — מחמת דעם אַלעם און ענלעכע גורמים באַטראַכטן מיר די סאַקסישע תּקופה פאַר די טרויעריקסטע צייטן אין דער יידישער געשיכטע פון פוילן. איבעריקנס אויך אין דער פּוילישער געשיכטע ווערט די דאָזיקע תּקופה פאַררעכנט צו דער סאַמע פינצטערסטער אין פּאָליטישן, גייסטיקן און ווירטשאַפטלעכן זינען.

נאָך דער סאַקסישער תּקופה פון פינצטערניש קומט די צייט פון סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, וועלכער צייכנט זיך אויס מיט וויכטיקע רעפאָרמען אויף אַלע געביטן פון פוילן.

צי האָט זיך אין צוזאַמענהאַנג מיט די ענדערונגען עפּעס געביטן אין דער געזעלשאַפטלעכער לאַגע פון די פוילישע יידן אין דער צייט פון

קיניג פּאָניאַטאָווסקיס עס איז שווער צו געבן דערויף אַ קאַטעגאָרישע תּשובה. די מאַטעריאַלן, וועלכע עס האָט זיך מיר איינגעגעבן צונויפצוזאַמלען פון פאַרשיידענע דעמאָלטיקע מקורים, באַשטעטיקן, אַז די בילדונג, וואָס איז אַריינגעדרונגען צו די פּריצישע און שטאָטישע שיכטן, האָט נישט קיין סך געביטן די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג. בלויז בנוגע איין פראַגע לאָזט זיך פעסטשטעלן אַ געוויסע פאַרבעסערונג, דהיינו בנוגע בלוט-בלבולים. הגם די פּראָצעסן וועגן בלוט-בלבולים [4] קומען אויך איצט פאָר, אָבער זיי ענדיקן זיך געוויינטלעך מיט אַ באַפריינונגס-אורטייל, בעת ווען אין דער פריערדיקער סאַקסישער תּקופה פלעגט זייער סוף זיין געוויינלעך אַ טראַגישער.

קיין ענדערונג קומט אָבער נישט פאָר בנוגע דעם פּריצישן ווילדווילן. אַקטן פון ווילדווילן מצד פּריצים לגבי זייערע אַרענדאַרן און קרעטשמערס הערן אויך ווייטער נישט אויף [5]

די פערזענלעכע זיכערקייט פון יידן האָט זיך אויך נישט פאַרבעסערט בימי פּאָניאַטאָווסקי. אַ כאַראַקטעריסטיש בילדל פון יענע צייטן ברענגט דער אָרגאַן פון דער פּאַטריאָטישער געזעלשאַפט: דאָס היסטאָריש-פּאָליטישע און עקאָנאָמישע זכרונות-בלאַט [6] „וואָס פאַר אַ מוראדיק בילד אַנטפּלעקט זיך — שרייבט דאָס „בלאַט“ — בעת די הגאות פאַר די אויגן פון אַ מענטש מיט אַ הארץ. שוליינגלעך און אַפילו דערוואַקסענע נעמען זיך צונויף אין מחנות, יאָגן זיך נאָך די יידן מיט אַ גרויס געפילדער און שלאָגן זיי מיט שטעקענעס. פאַר אונדזערע אויגן האָבן איבער אַ צענדלינג באַפאַלן איינעם, אַ דורכפאָרנדיקן יידן, פאַרהאַלטן זיינע פערד און אים אַזוי צעשלאָגן מיט שטעקענעס, אַז ער איז אַ־אָפּגעפאַלן פון וואָגן“. אויב אַזעלכע זאַכן האָבן געקאָנט פּאַסירן אין דער הויפּט שטאָט פאַר די אויגן פון דער צענטראַלער מאַכט — הייסט ווי האָט שוין געמוזט אויסזען די זיכערקייט פון יידן אויף דער פּראָווינץ!

אַ ליכטיקער שטראַל אין דער דעמאָלטיקער פינצטערניש איז די פּראָגרעסיווע פּובליציסטיק, וואָס גיט אָפּ אַ סך אויפמערקזאַמקייט דער יידישער פראַגע. עס דערשיינען דעמאָלט פאַרשיידענע פּראָיעקטן פון דער „פּאַטריאָטישער פּאַרטיי“, וואָס פּראָפּאַגאַנדירן פאַר דער אַסימילאַציע פון יידן אויפן קולטורעלן געביט, פאַר אָרגאַניזאַציע און אינדוסטריאַליזאַציע אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט, ווייטער פאַר דער אָפּשאַפונג פון דער יידישער אַליינפאַרוואַלטונג [7] וכדומה.

מען קען נישט זאָגן, אַז די פּראָגרעסיווע און ליבעראַלע פּוילישע פּריצים זיינען תּמיד געווען קאָנסעקווענט און אויסגעהאַלטן אין זייער פּראָגראַם בנוגע יידן. דאָס זעלבע „זכרונות-בלאַט“, וואָס איז אַזוי אויפגעבראַכט געווען אויף די אָנפאַלן אויף יידן אין דער הויפּטשטאָט, פאַרלאַנגט אין אַן אַנדער נומער [8] מען זאָל יידן פאַרטרייבן פון דער הויפּטשטאָט, ווייל

„די וואַקסנדיקע צאָל יידן פאַרמיזאוסט די אַלץ שענערע וואַרשע. די שענסטע גאַסן באַדעקן כמאַרעס פון די אומגליקלעכע לײדיקגייערס", „עס וועט גאָרנישט העלפן — קלאָגט זיך ווײַטער די צײַטונג — וואָס מען האָט אָנגעהויבן צו דערוויַטערן די בית-עלמנס פון די שטעט, די דאָזיקע ליידיקגייערס, וואָס פילן לעבעדיקערהייט אין שמוץ, פאַרפעסטן די לופט". דער ליבעראַלער רעדאַקטאָר איז אויפגעבראַכט, וואָס „דאָס דאָזיקע שלימזל מערט זיך כסדר און פאַרשפּרייט זיך אין אונדזערע שטעט. די הויפּטשטאָט גופא איז נישט פרײַ פון די דאָזיקע היישעריקן".

די אויפגעבראַכטקייט פון דעם „זכרונות-בלאַט", וואָס האָט רעפּרעזענטירט דעם פּראָגרעסיוון טייל פון די פּוילישע פּריצים, וועט פאַר אונדז ווערן פאַרשטענדלעך, ווען מיר וועלן נעמען אין אכט, אַז די „פּאַטריאָטישע פּאַרטיי" האָט אויפגעשריבן אויף איר פאָן דעם לאָזונג פון פאַרבעסערן דעם מצב פון די קריסטלעכע שטאָטלײַט און דאָס האָט באַטײַט דאָס זעלביקע ווי אײַנפירן נײַע באַגרענעצונגען פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. די שפּראַך פון דעם ליבעראַל-פּריצישן „זכרונות-בלאַט" איז אונדז גוט באַקאַנט פון די פאַרשיידענע שריפטן און מעמאָראַנדומס פון די קריסטלעכע שטאָטלײַט. ליבעראַלע פּריצים האָבן פשוט איבערגענומען פון די שטאָט לײַט זייער לשון...

דער סאַמע בולטסטער באַווײַז, ווי נישט אויסגעהאַלטן עס איז געווען די שטעלונג פון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי קען מען זען פון די מיינונגען וועגן דער יידן-פראַגע, וועלכע עס זאָגט אַרויס איינער פון די פירער פון דער דערמאָנטער פּאַרטיי, סטאַניסלאַוו סטאַשיץ. די באַצייכענונג פון יידן מיט „היישעריקן" און „אייביקע שעדיקער" איז גענוג אויף צו כאַראַקטעריזירן סטאַשיצעס קוק אויף דער יידן-פראַגע.

אַ צווייטער בולטער באַווײַז איז די האַנדלונג פון דעם פּוילישן „אַריסטידעס", דעם מאַרשאַל פון פיראָריקן סיים, און איינעם פון די פירער פון דער „פּאַטריאָטישער פּאַרטיי" סטאַניסלאַוו מאַלאַכאָווסקי, וועלכער האָט פאַרווערט יידן צו וווינען אין זײַן דאָרף ב׳אַלאָטשעוו, וואָס איז געוואָרן אַ שטאָט. פאַר אַ מאָטיוו גיט ער אָן, ווײַל „די יידן ברענגען אונטער די שטאָטלײַט". [9]

די רעגירונגס-ספערן, וואָס זײַנען באַשטאַנען דאָס רוב פון אָנהענגער פון דער „פּאַטריאָטישער פּאַרטיי", האָבן אויך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע סימפּאַטיע צו די קריסטלעכע שטאָטלײַט. „די שטאָטלײַט — שרײַבט דער שוין פריִער דערמאָנטער פאָרשער פון 18 טן י״ה סמאָלענסקי [10] — האָבן געהאַט די וואַרעמסטע אונטערשטיצונג מצד דער מאַכט. די פּאָליציי-קאָמיסיע (אינערן-מיניסטעריום) האָט זיך געפלײַסט מער ווי מען באַדאַרף אַנטקעגנצוקומען די שטעט".

בדרך-כלל, שרײַבט סמאָלענסקי, „האָט די קאָנסטיטוציאָנעלע (פּאַטריאָטישע) פּאַרטיי באַטראַכט די שטאָטלײַט פאַר אירע פאַרבינדעטע בײַם

דערהאַלטן די נײַע קאָנסטיטוציע (דאָס איז געווען די באַרימטע „קאָנסטיטוציע פֿון 3טן מײַ“, וואָס איז באַשלאָסן געוואָרן בעת דעם פּיריאַריקן סיים) און אָפּהיטן די אומאָפּהענגיקייט פֿון דער מלוכה“.

אין דער „פּאַטריאָטישער פּאַרטײַ“ זײַנען געווען טעטיק צוויי פֿליגלען: דער מערהייטס־פֿליגל, וואָס האָט געהאַלטן מיט די שטאָטלײַט, און ממילא געטראָגן אַן אַנטי־ייִדישן כאַראַקטער, און דער ניט־באַדײַטנדיקער פֿליגל פֿון אַזעלכע פּערזענלעכקייטן ווי טשאַצקי, בוטרימאָוויטש, יעזיערסקי א״אנד וועלכע מען פֿלעגט באַצייכענען אַלס „פּראָטעקטאָרן פֿון ייִדן“.

געזיגט האָט דער אַנטי־ייִדישער פֿליגל. דער פּיריאָריקער סיים האָט אונטער דעם כסדרדיקן דרוק פֿון די ייִדישע „באַשיצער“ אויסגעוויילט אַ קאָמיסיע צו באַטראַכטן די ייִדישע פֿראַגע. די קאָמיסיע האָט אָבער איר אַרבעט ניט פֿאַרענדיקט און דער פּיריאָריקער סיים האָט ניט אָנגענומען קיין שום געזעץ, וואָס זאָל פֿאַרלײַכטערן די לאַגע פֿון די ייִדן.

די אַלגעמיינע געזעצן אָבער, וואָס דער פּיריאָריקער סיים האָט אָנגענומען, האָבן ניט בלויז ניט פֿאַרבעסערט דעם מצבֿ פֿון די ייִדן, נאָר האָבן נאָך אַרײַנגעבראַכט געוויסע פֿאַרערגערונגען. דאָס געזעץ וועגן די שטעט, באַשלאָסן דורך דעם פּיריאָריקן סיים, האָט אומגעקערט די א״ג „קיניגלעכע“ שטעט.* די זע בסטפֿאַרוואַלטונג, וואָס איז זיי צוגענומען געוואָרן אין די פֿריערדיקע יאָרהונדערטער. די דאָזיקע שטעט זײַנען באַפֿרײַט געוואָרן פֿון דער ביזאיצטיקער יוריסדיקציע. די גאַנצע באַפֿעלקערונג פֿון די קיניגלעכע שטעט איז פֿון איצט אָן אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער שטאָטישער מאַכט בעת פֿריער זײַנען די פּריצים און אויך אַנדערע גרופּעס ווי למשל ייִדן, בישט געווען אונטערגעוואָרפֿן דער שטאָטישער מאַכט און יוריסדיקציע.

דאָס געזעץ וועגן די שטעט האָט אויך אײַנגעפֿירט די גלײַכקייט פֿון אַלע שטאָט־אײַנוווינער. אַלע האָבן פֿון איצט אָן געזאָלט געניסן פֿון דעם א״ג שטאָטרעכט. דאָס דאָזיקע רעכט איז געווען חל אויף אַלע פֿרײַע פּערזאָנען, וואָס האָבן געוווינט אין שטאָט און באַשעפֿטיקט זיך מיט האַנדל אָדער מלאָכה, אָבער בתּנאַי אַז זיי זײַנען פֿון דער קריסטלעכער אמונה.

פֿון דעם טעקסט פֿון דעם געזעץ [11] וועגן די שטעט, וואָס איז אײַנגעשלאָסן געוואָרן אין דער קאָנסטיטוציע פֿון 3טן מײַ, זעען מיר בכן, אַז 1) ייִדן האָבן נישט געקענט געניסן פֿון שטאָטישע רעכט, ווײַל דערצו זײַנען געווען באַרעכטיקט בלויז קריסטן, 2) דער פּונקט 8 פֿון דעם געזעץ

* די קיניגלעכע שטעט, דאָס זײַנען געווען שטעט, וואָס האָבן נישט געהערט צו פּריוואַטע אייגנטימער. פּריוואַטע האָבן געהערט צו פּריצים, וועלכע האָבן לויט זייער ווילן אײַנגעשטעלט די אָרדענונג אין דער שטאָט, די רעכט פֿון די ייִדן, פֿון די קריסטלעכע שטאָטלײַט וכדומה. די פּריוואַטע שטעט זײַנען צום מייניסטן פֿאַרשפּרייט געווען אין מזרח־פּוילן.

האָט אָפּהענגיק געמאַכט דאָס רעכט צו האַנדלען לאַחדים פֿון דעם האָבן דאָס שטאָט רעכט. אַזוי ווי אָבער יידן האָבן נישט געקענט געניסן פֿון שטאָט-רעכט, איז אויסגעקומען, אַז מיט איין פֿעדערשטריך ווערט ביי אַ גרויסן טייל יידן צוגענומען זייער ביזאיצטיקער פּרנסה-מקור. 3) יידן האָבן פֿון איצט אָן געזאָלט זיין אונטערגעוואָרפֿן דער מאַכט פֿון זייערע דם-שונאים — די שטאָטלייט, בעת ווען פֿריער האָבן זיי געשיצט די קיניגלעכע באַאַמטע.

חוץ דעם האָט דאָס געזעץ אָפּגעשאַפֿן די יורידיקעס* און אונטערגע-וואָרפֿן די באַפֿעלקערונג, וואָס האָט אין זיי געוווינט, דער מאַכט פֿון דער שטאָט. אַזוי אַרום זיינען די יידן, וואָס האָבן זיך ביז איצט געשיצט אין די יורידיקעס, אונטער די פֿליגלען פֿון די פּריצים, אויך אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער ממשלה פֿון דער שטאָט.

די דאָזיקע געזעצן האָבן — ווי מיר האָבן אויבן געזען — שטאַרק געטראָפֿן די ידיישע באַפֿעלקערונג אין פּוילן. ביז היינט האָבן מיר נאָר געהערט וועגן פֿייערונגען פֿון די דעמאָלטיקע יידישע קהילות לכּבֿוד דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 מיי.[12] עס האָט זיך אַפֿילו געפֿונען איינער, אַ שתדלן פֿון דער ליסער קהלה (גרויספּוילן) וואָס האָט באַוויזן, אַז די מקורים פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 טן מיי דאַרף מען זוכן ביי אַריסטאָטעלעסן.

איצט ווייזט זיך אָבער אַרויס, אַז עס זענען פֿאַראַן אַנדערע מקורים, וואָס אַנטפּלעקן אונדז די צווייטע זייט פֿון דעם מעדאַל. עס איז נעמלעך אויפֿגעהיט אַ בריוו פֿון דעם כענטשינער מאַגיסטראַט, ווו עס רעדט זיך וועגן דעם קאַמף פֿון די יידן קעגן דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 טן מיי, בעסער געזאָגט, אַקעגן געוויסע פּונקטן און פּאַראַגראַפֿן, וואָס האָבן געטראָפֿן די יידן. לויט דעם בריוו קומט אויס, אַז די אַקציע פֿון די יידן איז געגאַנגען אין אַט וואָסער ריכטונג: 1) מען זאָל די יידן באַפֿרייען פֿון דער אָפּהענגיקייט פֿון די מאַגיסטראַטן און באַשטימען פֿאַר זיי אַ באַזונדערע מאַכט, 2) געבן די יידן די זעלבע בירגעררעכט ווי די קריסטלעכע שטאָט-לייט, 3) דערלויבן די יידן ווייטער צו פֿירן דעם קליינהאַנדל ווי פֿריער.

לויט אַנדערע מקורים[13] האָבן יידן אויסער די פֿאָדערונגען נאָך אַרויס-גערוקט אַט וואָסערע: 1) איבערגעבן די יוריסדיקציע איבער די יידן צו די מילי-טעריש-ציווילע אָרדענונגס-קאָמיסיעס אָדער צו פּריצישע געריכטן (Sądy ziemiańskie) ד"ה אַז די יידן זאָלן נישט געמשפּט ווערן דורך די שטאָ-טישע געריכטן, 2) נישט העכערן דעם צאָל אויף די שטאָטישע פּלעצער, 3) דערלויבן די יידן צו האַלטן ברויזן, 4) דערלויבן די יידן צו האַלטן,

* די יורידיקעס, דאָס זיינען געווען טיילן פֿון שטעט, וועלכע האָבן געהערט צו פּריצים אָדער גלחים. די איינוווינער פֿון די יורידיקעס זיינען נישט געשטאַנען אונטער דער מאַכט פֿון דער שטאָט, נאָר האָבן געהאַט אייגענע געריכטן, באַזונדערע געזעצן וכדומה. יורידיקעס זיינען, בכן געווען כּמעט באַזונדערע שטעטלעך.

קריסטלעכע דינסטן און 5) – אחרון חביב – פֿאַרזיכערן די ייִדן דעם שוץ פֿון דער מלוכה.

די מאַכט איז אָבער נישט אַנטקעגנגעקומען די דאָזיקע פֿאַרלאַנגען פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. די פּאָליציי-קאָמיסיע פֿון ביידע פֿעלקער[14] (ד"ה דאָס אינערן-מיניסטעריום פֿון דער קרוין און ליטע) האָט אָפּגעוואָרפֿן די פֿאָדערונגען פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג און אונטערגעוואָרפֿן די ייִדן – אין דסכּם מיט דעם געזעץ וועגן די שטעט – אונטער דער שטאָטישער יוריסדיקציע, גלײַכצײַטיק זײַנען ווײַטער געבליבן אַזעלכע פֿאַרבאָטן ווי למשל פֿון האַלטן ברוינז א"אַ. די רעזולטאַטן פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 טן מײַ זײַנען בכן פֿאַר די ייִדן געווען זייער טרויעריקע. „די שטאָטלײַט – שרײַבט סמאָלענסקי – האָבן אין הסכּם מיטן געזעץ וועגן די שטעט געשטרעבט צו דערווײַטערן די ייִדן פֿון די שטעט און באַגרעניצן זייערע מעגלעכקייטן פֿון פּרנסה".[15]

פֿון דעם בריוו פֿון כּענטשינער מאַגיסטראַט קען מען זיך אויך משער זײַן, אַז דער קאַמף מצד דער ייִדישער באַפֿעלקערונג איז געווען אַ געגנוג ענערגישער און אַז עס האָט זיך איר אײַנגעגעבן צו באַוועגן אַ געוויסן טייל פֿון דער עפֿנטלעכער מיינונג[16] אין פּוילן.

דער דאָזיקער טראַגישער געראנגל צווישן די אויפֿגעקומענע שטאָטלײַט און די איבער די שרעקלעכע באַגרענעצונגען פֿאַריאושטע ייִדן איז פֿאַרגעקומען האַרט פֿאַר דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ, דאָס האָט זיך ממילא געמוזט אָפּרופֿן אויף דער אײַנשטעלונג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג צום אויפֿשטאַנד.

אויף דער דאָזיקער אײַנשטעלונג האָט אויך געהאַט אַ ווירקונג דער קולטור-מצבֿ פֿון די פּוילישע ייִדן און דער גראַד פֿון זייער פּאָליטישן באַוווּסטזײַן. אויב מיר רעדן וועגן קולטור, מיינען מיר נישט די ייִדישע, רעליגיעזע קולטור, וועלכע איז דעמאָלט געווען שטאַרק פֿערשפּרייט בײַ די פּוילישע ייִדן, נאָר די מערבֿ-אייראָפּעיִשע, וועלטלעכע קולטור. להיפּוך צו די מערבֿ-אייראָפּעיִשע, בפֿרט דײַטשע ייִדן, וועלכע האָבן שוין דעמאָלט דערגרייכט אַ געגנוג הויכן קולטור-שטאַפּל, האָבן די פּוילישע ייִדן פֿאַרמאָגט זייער אַ דינע שיכט אויפֿגעקלערטע מענטשן, וואָס האָבן געשעפּט זייער וועלטלעכע בילדונג אין מערבֿ.

ווי שטאַרק עס האָבן זיך געוואָרפֿן אין די אויגן די היפּוכים אין דער קולטור-מדרגה פֿון די פּוילישע און די דײַטשע ייִדן קען מען צ"ב אַרויסלייענען פֿון דער דעמאָלטיקער פּרעסע. דעם קאָרעספּאָנדענט פֿון „דער נאַציאָנאַלער און פֿרעמדער צײַטונג"[17] („Gazeta narodowa i obca") וואָס איז געווינט געווען (אין פּוילן) „צו די איציקס און מאָשעקס, וואָס זיצן אין די קרעטשמעס און שיכּורן אָן דעם המון" וואַרפֿט זיך אין די אויגן דער גרויסער אונטערשייד צווישן דער קולטור פֿון די פּוילישע ייִדן

און די דײַטשן, וואָס צווישן זיי זעט דער קאָרעספּאָנדענט „אַזוי פּיל ניצלעכע און געבילדעטע מענטשן". דעם דאָזיקן קאָרעספּאָנדענט אימפּאָנירן דעריבער די וויסנשאַפטלעכע זיצונגען, וועלכע עס האַלטן אָפּ אין בערלין מענדעלסאָנס אָנהענגער און די פּײַערונגען לכּבוד זײַן יאָרצײַט.

די דינע שיכט „אויפגעקלערטע" יידן אין פּוילן האָט געשטאַמט דאָס רובֿ פון אויסלאַנד. ווי קליין עס איז געווען די דאָזיקע צאָל „אויפגעקלערטע" קען מען זען פון דעם מעמאָראַנדום פון אַ יידישן מוכר-ספרימניק פון קראָקע, מיטן נאָמען ישראל איציק [18], וואָס בײַ אים האָט מען קאָנפיסקירט אויפן גרענעץ אַ טראַנספּאָרט סחורה, דערפאַר, וואָס ער האָט מיט זיך געפירט אַ געוויסע צאָל נישט-געשטעמפּלטע * ספרים. דאָס איז געווען די באַרימטע ביבל-איבערזעצונג פון משה מענדעלסאָן מיטן „ביאור". איצקאָוויטש בעט אין זײַן בקשה, מען זאָל אים אַרויסגעבן די דאָזיקע ספרים נישט געקוקט דערויף, וואָס זיי זײַנען נישט געשטעמפּלט, מחמת דער „ביאור — שרײַבט ער — איז אין פּוילן ווייניק פאַרשפּרייט" [19]. פון דעם דאָזיקן פאַל קענען מיר אויך דרינגען, ווי קליין עס איז געווען די צאָל אויפגעקלערטע פּוילישע יידן.

פּראָגרעס און בילדונג פלעגן דעמאָלט אַרײַנדרינגען אין לאַנד אַ דאַנק דעם הײַפל יידישע סטודענטן, וואָס האָבן שטודירט אין די דײַטשע הויכשולן. דאָרט פלעגן זיי זיך באַקענען מיט די אידעען פון השכלה, וועלכע עס האָט פאַרזייט מענדעלסאָן. אַזאַ משכיל, וואָס האָט געענדיקט אַן אוניווערסיטעט אין דײַטשלאַנד און געווירקט שפּעטער אין פּוילן, איז געווען דער מעדיצין-דאָקטער עליאַש אַקאָרד, [20] מענדעלזאָנס אַ תּלמיד, ער האָט געשטאַמט פון מאָהילעוו. אין די 80 ער יאָרן פּראַקטיצירט ער אַלס דאָקטאָר אין וואַרשע. דאָרט זעצט ער איבער אויף דײַטש די אַנאָנימע בראָשור „די יידן אָדער די נויטווענדיקייט צו רעפאָרמירן די יידן אין דער פּוילישער רעפּובליק — דורך אַן אומבאַקאַנטן בירגער". אין דער דײַטשער איבערזעצונג איז דער טיטל פון דעם בוך געווען: Die Juden oder die nothwendige Reformation (1786).

דער מחבר האָט זיך נישט באַנוגנט מיטן איבערזעצן די בראָשור אין דײַטש נאָר ער האָט אויך מוסיף געווען אַ גאַנצע רײ פּאָלעמישע באַמערקונגען וועגן די יידישע קרעטשמעס, וועגן דער וועלטלעכער בילדונג בײַ יידן וכדומה.

אַ צווייטער באַקאַנטער און אַקטיווער משכיל איז געווען דער מעדי-

---

* לויטן געזעץ פון יאָר 1775 האָט מען געדאַרפט די יידישע ספרים אָפּשטעמפּלען און באַצאָלן דערפאַר אַ געוויסן געלט-סכום. ספרים, וועלכע מען האָט געבראַכט פון אויסלאַנד, האָט מען געדאַרפט אָפּשטעמפּלען בײַם גרענעץ.

צין־דאָקטער יעקבֿ (זשאַק) קאַלמאַנזאָן,[21] וואָס האָט געקראָגן זײַן בילדונג אין פֿראַנקרײַך און דײַטשלאַנד. נאָכן פֿאַרענדיקן זײַנע שטודיעס האָט ער געוווינט אין פּױלן און אָנגעשריבן דאָרט אויף פֿראַנצייזיש אַ בראָשור וועגן דער ייִדן־רעפֿאָרם.

אַנדערע דאָקטוירים, זײַנען געווען טרעגער פֿון די השׂכּלה־אידעעס אין פּױלן אויסלענדישע ייִדן דער עיקר פֿון דײַטשלאַנד, אויך פֿון האָלאַנד און אַנדערע לענדער, וואָס פֿלעגן זיך באַזעצן דער עיקר אין דער הויפּשטאָט.[22] די דאָזיקע ייִדן פֿון אויסלאַנד, דאָס רובֿ סוחרים, באַנקירן, יוּװעלירן א״אַ האָבן פֿאַרשפּרייט אין פּױלן נײַע מנהגים, נײַע קליידונג אאַז״וו, מיט איין וואָרט אַרײַנגעבראַכט אין די ייִדישע געטאָס אַן אייראָפּעישן לעבנסשטייגער. זיי פֿלעגן מיט זיך מיטברענגען פֿון אויסלאַנד לערערס און דערציִערס, וואָס וועגן זייער וועלטלעכקייט זאָגן עדות כּאָטשבי זייערע געגאָלטע בערד. די דאָזיקע אויסלענדישע לערערס פֿיגורירן אַפֿילו אין די רשימות פֿון „טאָגצעטלען" * נישט ווי סתּם מלמדים, וועלכע ווערן אין די אַקטן גערופֿן „ספּעקטאָרן" אָדער אינספּעקטאָרן, נאָר מעשׂה אויסלענדער „מעטערס (maître) פֿון דער העברעישער שפּראַך".

אין פּױלן גופֿא איז אויך געווען אַ צענטער, פֿון וואַנען די וועלטלעכע בילדונג האָט געשטראַלט אויף אַנדערע פּראָווינצן — דאָס איז געווען די פּראָווינץ גרויספּױלן, וועלכע האָט זיך געפֿונען בשכנות מיט דײַטשלאַנד. די גרויספּױלישע ייִדן זײַנען שוין דעמאָלט מחמת די ענגע ווירטשאַפֿטלעכע און גײַסטיקע באַציִונגען מיט שלעזיע און אַנדערע דײַטשע פּראָווינצן, געווען אַדורכגעדרונגען מיט דער דײַטשער קולטור. וועגן דעם קען מען זיך לײַכט איבערצײַגן שוין פֿון זייערע אונטערשריפֿטן אין דײַטש אויף אַמטלעכע אַקטן. דער אָפֿטער קאָנטאַקט פֿון גרויספּױלישע ייִדן מיט דער הויפּטשטאָט און דאָס וואָס גרעסערע גרופּעס גרויס־פּױלישע ייִדן האָבן זיך באַזעצט אין וואַרשע האָבן בלי שום ספֿק צוגעהאָלפֿן צום פֿאַרפֿעסטיקן אין לאַנד די אידעעס פֿון „השׂכּלה".

די אויפֿגעקלערטע ייִדן האָבן געשעפּט זייער וועלטלעכע קולטור פֿון דײַטשלאַנד. דעריבער איז אויך נישט קיין וווּנדער, וואָס זיי האָבן אין זייערע שריפֿטן באַנוצט די דײַטשע שפּראַך. אויך בריוו, וועקסלען, אַפֿילו די מעמאָראַנדומס צו די מאַכטאָרגאַנען שרײַבן זיי אין דײַטש.

די צווייטע שפּראַך, וואָס איז געווען פֿאַרשפּרייט צווישן די משׂכּילים, איז געווען פֿראַנצייזיש. דער באַקאַנטער משׂכּיל מענדל לעפֿין האָט זײַן בראָשור וועגן דער ייִדן־רעפֿאָרם אין פּױלן אָנגעשריבן פֿאַרן פֿיריאָריקן סיים אין פֿראַנצייזיש.[23] אַ טייל אויסלענדישע ייִדישע סוחרים שרײַבן זיך

* די ייִדן, וואָס האָבן געוווינט אין וואַרשע, זײַנען געווען מחויבֿ אויסצוקויפֿן פֿאַר רעכט צו וווינען אין דער הויפּטשטאָט אַ מין „טאָגצעטל", (biletowe).

ונטער אויף וועקסלען אין פראַנצייזיש. אַגבֿ דאַרף דאָ באַמערקט ווערן, אַז פראַנצייזיש איז דעמאָלט שטאַרק פאַרשפּרייט געווען אין פוילן ווי די שפּראַך פון די געבילדעטע ספערן.

פאַר אַ מאַסשטאַב פון דער פאַרשפּרייטונג פון וועלטלעכער בילדונג צווישן די פוילישע ייִדן קען אונדז דינען די קענטעניש פון דער פוילישער שפּראַך. עס ווייַזט זיך אַרויס, אַז זייער ווייניק פּוילישע ייִדן האָבן געקענט שרייַבן פּויליש. צווישן הונדערטער אונטערשריפטן אויף אַמטלעכע אַקטן טרעפן מיר זייער זעלטן אַן אונטערשריפט אין פּויליש. דאָס רובֿ אונטערשריפטן זייַנען ייִדישע. מיר באַגעגענען אַפילו אַ ווענדונג פון אַן עדה ייִדן און דווקא פון אַ גרעסערער שטאָט (לוצק) צום פּוילישן קיניג אין דער ייִדישער שפּראַך [24]. אויף וועקסלען שרייַבן זיך ייִדן אונטער אויף ייִדיש און דאָס פירט אָפט צו פאַרשיידענע סיכסוכים מיט דער געריכטסמאַכט [25]. די איינצקע, וואָס זייַנען מחויבֿ געווען צו קענען פּויליש שרייַבן צוליבֿ זייער פּראָפעסיע, זייַנען געווען די סינדיקעס — שתדלנים, די פאַרמיטלער צווישן דער מאַכט און די ייִדן. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אין אַ צייַגעניש, וועלכעס ווערט אויסגעשטעלט איינעם אַ שתדלן, שרייַבט זיך: „ער איבערזעצט גוט פון העברעיִש אויף פּויליש — וואָס דאָס איז אַ זעלטענהייט צווישן די ייִדן" [26].

אַז מיר רעדן וועגן דעם קולטורעלן מצבֿ פון די פּוילישע ייִדן, זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז זייער זעלטן טרעפן מיר צווישן די דעמאָלטיקע ייִדן — אַנאַלפאַבעטן, וואָס קענען זיך נישט אונטערשרייַבן מיט העברעיִשע אותיות. עס טרעפט אַ מאָל, אַז פרויען אָדער אין גאָר זעלטענע פאַלן בעלי-מלאכות שרייַבן זיך אונטער מיט אַ קייַלעכל אָדער מיט אַן אַנדערן צייכן.

ביי אַזאַ נידעריקן מצבֿ פון דער וועלטלעכער בילדונג ביי ייִדן האָט ממילא נישט געקענט זייַן קיין רייד וועגן אַ געוויסן גראַד פון פּאָליטישן באַוווסטזייַן פון די פּוילישע ייִדן. די ברייטע ייִדישע פאָלקסמאַסן, וואָס זייַנען דעמאָלט אין אַ גרויסער מאָס אַרונטערגעפאַלן אונטער דער חסידישער השפּעה, נעמען כמעט קיין שום אָנטייל נישט אין די פּאָליטישע געשעענישן פון לאַנד. פּונקט ווי די פּויערים בלייַבן זיי פּאַסיוו אין דער צייַט פון רוישיקע געשיכטלעכע פּאַסירונגען. אַ געוויסע ענדערונג אין דער איינשטעלונג פון די ייִדישע פאָלקסמאַסן קומט פאָר אין די צייַטן פון קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד.

בלויז די שפּיצן פון דעם פּוילישן ייִדנטום: דאָס רייַכע בירגערטום און דאָס קליינע הייפל אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך געבילדעט אין אויסלאַנד, ווייַזן אַרויס אַ געוויסן גראַד פון פּאָליטישן באַוווסטזייַן. באַגרענעצט אין זייערע פּאָליטישע רעכט, אונטערגעוואָרפן אַ גאַנצער ריי פון באַגרענעצונגען, האָבן זיי מיט קינאה געקוקט אויף דער וואַקסנדיקער באַדייַטונג פון בירגערטום. זיי האָבן זיך פאַרקוקט אויף פראַנקרייַך, ווו דער דריטער

שטאַנד האָט געקעמפט פאַר די רעכט פון יידישן בירגערטום און ווי די לעצטע האָבן טאַקע אַ דאַנק דעם אין די צייטן פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע דערגרייכט די פולע גלייכבארעכטיקונג. די יידישע פלוטאָקראַטיע אין פוילן האָט אויך געשטרעבט איבערצופלאַנצן דאָס זעלביקע אויפן פוילישן באָדן. די האַנט, וואָס די יידישע פלוטאָקראַטיע האָט אויסגעשטרעקט צו דעם פוילישן בירגערטום, איז אָבער געבליבן הענגען אין דער לופטן. פונקט ווי אין אַנדערע פראַגן איז דאָס ווירטשאַפטלעך אָפּגעשטאַנענע פוילן, נישט געווען דערוואַקסן צו פראַנקרייך נישט אין פרט פון ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פון לאַנד און נישט בנוגע דער ראָל און באַדייטונג פון שטאָטישן שטאַנד.

דאָס פוילישע בירגערטום האָט געטריי צו אירע אַלטע טראַדיציעס, נישט וועלנדיק הערן וועגן די נייע לאָזונגען, וואָס זיינען געקומען פון מערב — ווייטער געווען דעם איינציקן אויסוועג פון זיין לאַגע אין באַגרענעצן די רעכט פון דער יידישער באַפעלקערונג.

מיר מיינען דעריבער, אַז דער מחבר פון מעמאָראַנדום פון די וואַרשעווער יידן צו די דעפּוטאַטן פון די פוילישע שטעט אין יאָר 1790 איז נישט געווען באַקאַנט מיט די פאַרהעלטענישן פון לאַנד, אויב ער האָט געוואָלט אויפן באָדן פון פוילן אַריבערפלאַנצן די פראַנצייזישע אידעע וועגן דער שותפותדיקייט פון די אינטערעסן פון פוילישן און יידישן בירגערטום, וועלכע דאַרפן בילדן איין שטאַנד, דעם דריטן שטאַנד. דער מחבר פון דעם מעמאָראַנדום, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אַ פראַנצייזישער צייטונג, וועלכע האָט דערשיינט אין וואַרשע (Journal hebdomadaire de la Diète) [27] — איז מסתמא געווען אַ משכיל פון מענדל סאַטאַנאָווערס שניט—אפשר ד"ר אַקארד אָדער אַן אַנדערער. אַרויסגייענדיק פון אַזאַ פאַר יענע צייטן דרייסטער הנחה, מיינט דער מחבר, אַז די יידישע בורזשואַזיע „קען נישט געפינען קיין בעסערן פאַרטיידיקער“ ווי זיי (ד"ה דעפּוטאַטן פון די פוילישע שטעט). נאָך מער דער מחבר גלייבט, אַז „זיי (די יידן) האָבן רעכט אויסצוקלייבן די שטאָטישע דעפּוטאַטן פאַר פאַרטיידיקער“.

זיין געדאַנק, אַז דאָס יידישע בירגערטום איז אַ טייל פון דריטן שטאַנד, באַגרינדעט דער מחבר אויף אַזאַ כאַראַקטעריסטישן אופן: „איר פאַרנעמט זיך מיט מלאכה, מיר אויך. איר פאַרנעמט זיך מיט מסחר — מיר אויך. איר האָט ליב רווחים — מיר אויך“. ווייטער באַגרינדעט דער מחבר, פאַר וואָס מען דאַרף די יידן לאָזן וווינען אין וואַרשע. ווען מען די יידן דערווייטערן, איז פאַראַן די סכנה — שרייבט דער מחבר — אַז קריסטלעכע געזעלן וועלן אויסנוצן די געלעגנהייט און פאַרלאַנגען אַ הוספה פון שכירות. פון אַזאַ מין אַרגומענט איז שוין נישט שווער צו פאַרשטיין, וועמעס אינטערעסן עס האָט פאַרטיידיקט דער מחבר פון מעמאָראַנדום.....

מיר וועלן—דוכט זיך—נישט האָבן קיין טעות, אויב מיר וועלן דאָ אָנווענדן דעם שטאַנדפּונקט פון pars pro toto — ווען די אויפגעקלערטע עלעמענטן האָבן גערעדט וועגן פּאָליטישע רעכט פאַר יידן האָבן זיי אין זינען געהאַט בלויז די „אייבערשטע צען טויזנט“ — די יידישע פּלוטאָקראַטיע. פאַר אַ באַווייז קען אונדז דינען די האַנדלונג פון דעם וואַרשעווער גביר און פאָרשטייער פון דער יידישער פּלוטאָקראַטיע דוד קעניגסבערגער, וועלכער האָט זיך געווענדט וועגן בירגעררעכט נאָר פאַר 250 אויסדערוויילטע יידישע משפּחות אין וואַרשע, בעת ווען די יידישע באַפעלקערונג האָט דאָרט געציילט איבער 6.000 יידישע נפשות, בכן נישט ווייניקער ווי 1200—1300 יידישע נפשות.

דאָס איז איבעריקנס נישט דער איינציקער פאַל, וואָס די יידישע פּלוטאָקראַטיע פון דער הויפּטשטאָט האָט געהאַנדלט אין סתירה צו דעם פּלומרשטן פּרינציפּ פון יידישער אחדות. אין משך פון 18 טן י״ה זיינען מיר עדות, ווי די יידישע פּלוטאָקראַטיע העלפט מיט דער מאַכט צו דערווייטערן פון וואַרשע די טויזנטער אַרבעט־זוכנדיקע אָרעמע יידישע בעלי־מלאכות און קליינהענדלער. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז דאָס רייכע יידישע בירגערטום האָט אפילו געגרינדעט אַ געזעלשאַפט, וואָס האָט אונטער דעם נאָמען פון אַ צדקה־חברה אויסבאַהאַלטן אַן עקלהאַפטע פונקציע פון כאַפּן אָרעמע יידן, וואָס האָבן זיך אומלעגאַל אויפגעהאַלטן אין וואַרשע. מיט איין וואָרט „כאַפּערס“ פון 18 טן י״ה.

אַזאַ מין האַנדלונג מצד דעם רייכן יידישן בירגערטום, וואָס האָט פאַרן פּרייז פון אייגענע פּריווילעגיעס פאַרקויפט די אינטערעסן פון די ברייטע מאַסן נישט בלויז אין וואַרשע, נאָר אויך אין אַנדערע שטעט, האָט באַטייטיק פאַרשאַרפט די סאָציאַלע ווידעראַנאַנדן אין דער יידישער געזעלשאַפט. די וואַקסנדיקע נויט און פאַראָרעמונג פון דער יידישער באַפעלקערונג און די פּאָליטיק פון דער קהלשער קליקע אַריבערצוּוואַרפן די שטייערן־לאַסטן אויף די אָרעמע שיכטן האָבן נאָך מער פאַרשאַרפט די סאָציאַלע אַנטאַגאָניזמען צווישן די פּוילישע יידן.

ווי שאַרף עס זיינען געווען די סאָציאַלע ווידעראַנאַנדן אין דער מיט פון 18 טן י״ה זאָגט עדות דער פאַקט, אַז דאָס אָפּשאַפן די צענטראַלע יידישע אויטאָנאָמיע פון די פּוילישע יידן (פון „ועד ד׳ ארצות“) אין יאָר 1764 איז פאָרגעקומען מחמת דער מרידה פון די אָרעמע מאַסן אַקעגן דעם יידישן סיים, וואָס איז געוואָרן אַ געצייג פון אונטערדריקונג און עקספּלואַטאַציע.

עס זיינען נישט פאַרבליבן קיין דאָקומענטן וועגן די דאָזיקע סאָציאַלע קאַמפן אין דער יידישער געזעלשאַפט, ווייל די קהלה־פּנקסים, וואָס זיינען איבעריקנס אין אַ זייער קליינער מאָס צוטריטלעך פאַרן פאָרשער

פֿלעגן געוויינטלעך פֿאַרשווייַגן אַזעלכע סימפּטאָמען פֿון מרידה מצד דער ייִדישער אָרעמשאַפֿט.

וואָס פֿאַר אַ שאַרפֿן און אָפֿט מאָל טראַגישן פֿאַרלויף עס פֿלעגן האָבן די דאָזיקע קאַמפֿן, זאָגט עדות דער קאַמף פֿון דעם ווילנער ייִדישן פֿאָלקס־טריבון שימעל וואָלפֿאָוויטש, וואָס האָט זיך געשטעלט בראש פֿון די ייִדישע בעלי־מלאכות אין קאַמף אַקעגן דער קהלשער קליקע. נישט געקוקט אויף דעם אייַזערנעם בריוו פֿון קיניג פּאָניאַטאָווסקי, וואָס האָט אים גאַראַנטירט פּערזענלעכע זיכערקייט, [28] האָט דער ווילנער וואָיעוואָדע קאַראָל ראַדזיוויל אים אַרייַנגעזעצט אין תּפֿיסה. אין דער נעשוועזשער תּפֿיסה האָט דער מו־טיקער קעמפֿער אָנגעשריבן זייַן אָנקלאָג שריפֿט קעגן דער הויט שינדערייַ און אונטערדריקונג פֿון קהל אין דער פֿאָרם פֿון אַ בראָשור, ווי אַזוי צו רעפֿאָרמירן דאָס ייִדישע לעבן אין פּוילן. די בראָשור פֿון וואָלפֿאָוויטשן מיט איר אין מאַטעריאַלן רייַכן אינהאַלט גיט אונדז אַ געטרייַע אָפּשפּיגלונג פֿון דער הימלשרייַענדיקער אויסנוצונג פֿון דער קהלשער מאַכט אין גאַנץ פּוילן.

די סאָציאַלע קאַמפֿן צווישן די פּוילישע ייִדן, וואָס זייַנען אַזוי כאַראַק־טעריסטיש פֿאַר די פּוילישע פֿאַרהעלטענישן פֿון 18 טן י״ה, הערן אויך נישט אויף בעת דער קאָשטשושקישער מרידה.

הערות

1 E. Ringelblum Projekty i próby przewarstwowienia Żydów w epoce stanisławowskiej, Warszawa 1934.

2 W. Smoleński: Stan i sprawa Żydów polskich w wieku XVIII, Warszawa 1876.

3 פאריז, 1834

4 E Ringelblum: Żydzi w świetle prasy warszawskiej wieku XVIII. Miesięcznik Żydowski, zesz. 6;

5 Projekty i próby, p. 5

6 Pamiętnik historyczno-polityczny i ekonomiczny 1783, p. 5

7 וועגן די רעפארם-פראיעקטן פארגלייך M. Bałaban; Historja i literatura Żydów, III, p. 412.

8 Pamiętnik histor.-polit., 1785, p. 416.

9 דארט, יאר 1785, ז. 416.

10 Dziennik handlowy 1792, p. 141. W. Smoleński: Ostatni rok sejmu wielkiego 1896, p. 387

11 Teki Małachowskiego Nr. 4567

בריוו פון 9 מערץ 1792 (ביבליאטעק פון די גראפן קראשינסקי אין ווארשע)

12. E. Ringelblum, Żydzi w świetle prasy, Mies. Żyd. 1932, N 7—8,

13 סמאלענסקי דט"א, ז' 405.

14 אז עס איז טאקע אזוי געווען, קען מען זיך איבערצייגן פון דער החלטה פון דער „פאליציי-קאמיסיע פון ביידע פעלקער", אז דער גראדנער מאגיסטראט זאל באשטימען דעם ייד טאנבעל פאר א יידישן ריכטער „כדי ער זאל משפטן יידישע ענינים". מען מאטיווירט עס דערמיט, אז „ענינים וואס האבן געהערט צום געריכט פון סטאראסטע שטייען איצט אונטער דער יורידיקציע פון דער שטאט; רעליגיעזע ענינים געהערן צו יידישע גייסטלעכע". IV/21 1792, ז' 455—6, Archiwum Królestwa Polskiego Nr. 151 (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie) Nr. 751, 21/IV 1792, p. 455 — 6.

15 סמאלענסקי דט"א

16 „די קאנסטיטוציע פון 3 טן מיי — לייענען מיר אין דעם בריוו פון כעטשינער מאגיסטראט — האט ארויסגערופן גרויס פרייד און ענטוזיאזם, אבער אויפן אפקלאנג פון יידישן שטורעם צו די הערצער פון די סיים-דעפוטאטן האבן די, וועלכע האבן געקלערט זיך צו דעקלארירן (פאר דער קאנסטיטוציע), אפגעהאלטן זייערע שריט און די וואס האבן זיך שוין דעקלארירט (פאר דער קאנסטיטוציע), לאזן אפ די הענט. אלע צוזאמען האבן געווענדט זייערע אויגן אויף דעם פראיעקט (וואס איז פארגעלייגט געווארן דורך די יידן). מען וואַרט מיט נייגעריקייט אויף די באשלוסן פון סיים אין דער פראגע".

דער בריוו פון כעטשינער מאגיסטראט איז געווענדט צום סיים-מארשאל מאלא-

באוסקי, וועלכן זיי בעטן: „ער זאָל זײַן אַזוי העפלעך און שטערן די יידן אויסצופירן זייערע פּלענער צו באַפרײַען זיך פון דער ממשלה פון די מאַגיסטראַטן אאז״וו״. פון אַנדערע ערטער פון דעם בריוו דערוויסן מיר זיך, אַז די ידיעה וועגן די יידישע פּלענער איז דערגאַנגען צום קריסטלעכן בירגערטום דורך דער אויסלענדישער פּרעסע. „עס האָבן שוין געמאָלדן — לייענען מיר ווײַטער אין דעם בריוו — די אויסלענדישע צײַטונגען וועגן דעם געזעץ פון 18 טן אַפּריל (דאָס געזעץ וועגן די שטעט) ווי אויך וועגן דער דעפּוטאַציע פאַר צונויפשטעלן דעם יידישן פּראָיעקט (געמיינט דאָ די קאָמיסיע פאַר יידישע ענינים, וועלכע איז געשאַפן געוואָרן דורכן פיריאָדיקן סיים. די קאָמיסיע האָט אָבער נישט פאַרענדיקט איר אַרבעט און דער פיריאָדיקער סיים האָט נישט אָנגענומען קיין שום געזעץ וועגן יידן), די צײַטונגען פון אויסלאַנד האָבן אויך דערמאָנט וועגן די יידישע פּלענער און וועגן זייערע באַמיִונגען בײַ זייערע פּראָטעקטאָרן״. ווי שטאַרק עס איז געווען די באַאומרויקונג פון קריסטלעכן בירגערטום איבער דער אַקציע פון די יידן מבטל צו מאַכן די אַנטי-יידישע געזעצגעבונג פון פיריאָדיקן סיים, קאָן מען זען דעם ווײַטערדיקן פּאַסוס אין דעם בריוו פון כעלמשינער מאַגיסטראַט: „אַלעמען באַהערשט אַ שטאַרקע נײַגעריקייט צי די „שטאַנדן״ (דער פּוילישער סיים איז באַשטאַנען פון 3 „שטאַנדן״: דעם קיניג, די דעפּוטאַטן און כענאַטאָרן) וועלכן עפּעס ענדערן אין דעם וואָס זיי האָבן שוין באַשלאָסן, פאַרעפנטלעכט און באַשווירן״. (Teki Małachowskiego Nr. 4567, בריוו פון 9 טן מערץ 1792).

17 Gazeta narodowa i obca 1791, Nr. 37

18 Materiały do Komisji Skarbu Koronnego (Archiwum Skarbu w Warszawie) Nr. 44, p. 180.

19 פון איצקאָוויטשעס מעמאָראַנדום: „איך בין אומיסטן געפאָרן קיין פּרײַסן צוליב אַזעלכע יידישע ספרים, וועגן וועלכע מען הערט זייער זעלטן אָדער אינגאַנצן נישט אין פּוילן. איך האָב אײַנגעקויפט אין קיניגסבערג עטלעכע שטיק פון דעם באַרימטן מחבר מענדעל מאַזשעשאָוויטש, וואָס איז איבערגעזעצט פון העברעיש אויף דײַטש מיט העברעישע אותיות. אַזעלכע ספרים זײַנען נישט בלויז נוצלעך און נייטיק פאַר יידן, נאָר אויך פאַר די בירגער פון לאַנד, פאַר די פּאָליאַקן, וואָס האָבן דערצו אַ גרויסן אינטערעס״.
„Ja jeżdżąc umyślnie do Prus dla ksiąg żydowskich a dla takowych, których tu w Polsce rzadko gdzie słychać albo wcale jeszcze nie, skupiłem w Królewcu sztuk kilka, autora Mendla Mojżeszowicza, sławnego z hebrajskiego języka z niemiecka po żydowsku przetłumaczone... tako we księgi nie tylko, że Żydom potrzebne i użyteczne być mogą, ale też i krajowym obywatelom Polakom z wielkiej ciekawości owych zbudować się będzie można".

20 וועגן ד״ר אליהו אַקאָרד האָב איך געשריבן אין דער צײַטשריפט פון „טאָז״ „סאָציאַלע מעדיצין״ 1933, נומ׳ 9—10. דער פולער טיטל פון דער איבערזעצונג איז Die Juden oder die nothwendige Reformation der Juden in der Republik Polen (Aus dem Polnischen eines unnbekanten Verfassers übersetzt und

..it einigen Anmerkungen vermerkt von Elias Accord der Arzneigelehrt-
heit Doctor und Accouscheur, Warschau 1786.

21 וועגן קאַלמאַנזאָנען האָב איך געשריבן אין דער „סאָציאַלער מעדיצין" נו׳
9 — 10. זײַן אָפּהאַנדלונג וועגן דער ייִדן-רעפֿאָרם איז אַרויס אין יאָר 1796: J. Cal-
mansohn: Essai sur l'état actuel des Juifs de Pologne et leur perfic-
ibilité, Varsovie le 6 Jul. 1796. די פּוילישע איבערזעצונג איז אַרויס אין אַ יאָר
שפּעטער (1797) א״ט: Uwagi nad niniejszem stanem Żydów polskich i ich
wydoskonaleniem z francuskiego przez J. E. w Warszawie 1797.

22 וועגן דער קולטור פֿון די פּוילישע ייִדן אין 18 טן י״ה האָב איך געשריבן
אין מײַן אַרבעט וועגן די ייִדן אין וואַרשע (כּתב-יד).

23 M. Leffin: Essai d'un plan de reforme ayant pour objet
d'eclairer la nation juive en Pologne et de la redresser par es moeurs
(1789).

24 Noty Departamentu Skarbowego Rady Nieustającej Nr. 2
פֿינאַנץ-אַרכיוו אין וואַרשע).

25 Akta skarbowe, oddz. 57, 1789 22/II

26 J. M. (Jurysdykcja Marszałkowska) nr. 11. 1784 p. 73 (וויפּט-
אַרכיוו אין וואַרשע

27 אין אָפּקלאַנג פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע (ייִדן אין שײַן פֿון דער
וואַרשעווער פּרעסע פֿון 18 טן י״ה) Mies. żyd. 1932, zesz. 7–8

29 M. Bałaban: Historja i literatura Żydów, III, p. 421 - sq.

קאַפּיטל II

די וואַרשעווער ייִדן ערבֿ דעם קאָשטשושקאָ אויפֿשטאַנד

די ייִדן פֿון דער הויפּטשטאָט האָבן בעתן אויפֿשטאַנד פֿון קאָש־טשושקאָ געשפּילט אַ דאָמינירנדיקע ראָלע. דעריבער געפֿינען מיר פֿאַר נייטיק אָפּצושטעלן זיך אויף זייער לאַגע פֿאַר דעם, וואָרעם — ווי מיר ווילן זען ווײַטער — האָט דער מצבֿ פֿאַרן אויפֿשטאַנד געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די באַציִונגען צווישן די ייִדן און דער דרויסנדיקער וועלט, דער עיקר דעם קריסטלעכן בירגערטום אין די צײַטן פֿון אויפֿשטאַנד.

ווי באַוווסט איז דאָס יאָר 1527 אַ היסטאָרישע דאַטע אין דער געשיכטע פֿון די ייִדן אין וואַרשע. אין דעם יאָר ווערט אַרויסגעגעבן דאָס געזעץ, וואָס פֿאַרווערט די ייִדן צו וווינען אין וואַרשע.[1] (privilegium de non tollerandis Judaeis) מיט דער צײַט ווען וואַרשע האָט אָנגעהויבן צו פֿאַרנעמען אַלץ אַ גרעסער אָרט אין לאַנד, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ נײַ געזעץ (פּריווילעג), וואָס פֿירט אַרײַן געוויסע פֿאַרלײַכטערונגען. דאָס איז געווען דער פּריווילעג פֿון יאָר 1570, וואָס האָט דערלויבט ייִדן אויפֿ־צוהאַלטן זיך אין וואַרשע אין דער צײַט פֿון סיימען אָדער אַנדערע עפֿנט־לעכע צוזאַמענפֿאָרן. דאָס דאָזיקע געזעץ פֿאַרווערט אָבער ווײַטער די ייִדן צו וווינען אין וואַרשע שטענדיק, צו פֿאַרנעמען זיך דאָרט מיט האַנדל אָדער מסחר אויף אַ שטח פֿון צוויי מײַל אַרום דער הויפּטשטאָט. די דאָזיקע צוויי פּריווילעגן פֿון יאָר 1527 און 1570 זײַנען אין משך פֿון אַ לאַנגער צײַט געווען דער יסוד פֿאַר דער רעכטלעכער לאַגע פֿון די ייִדן אין וואַרשע

די באַגרענעצונגען זײַנען אָבער נישט געווען אין שטאַנד צו פֿאַר־האַלטן דעם כּסדרדיקן צושטראָם פֿון ייִדן אין דער הויפּטשטאָט. ווי אַ וואַקסנדיקער צענטער פֿון האַנדל און אינדוסטריע האָט וואַרשע כּסדר גע־צויגן צו זיך מחנות ייִדישע סוחרים, בעל־מלאכות א״אַנד. אין משך פֿון 17 טן און 18 טן י״ה דערשײַנען כּסדר נײַע קיניגלעכע פֿאַראָרדענונגען, סיים־געזעצן, אורטיילן פֿון געריכטן (פֿאַר וועלכע די שטאָטלײַט קלאָגן אָן די נישט לע־גאַל וווינענדיקע ייִדן) וכדומה, וואָס פֿאַרבאָטן די ייִדן צו וווינען אין דער

ויפטשטאָט. דאָס איז דער בעסטער באַווײַז, אַז די ייִדישע סוחרים און
על-מלאכות האָבן באין אופֿן נישט געקענט אײַנשטימען מיט דעם, אַז די
ויערן פֿון וואַרשע זאָלן פֿאַר זיי זײַן פֿאַרמאַכט. און אַז זיי האָבן כּסדר
ובֿר געווען אויף די אַלץ נײַע פֿאַראָרדענונגען פֿון דער מאַכט.

וואַרשע ווי דער זיצאָרט פֿון קיניג האָט זיך געפֿונען אונטער דער
ממשלה פֿון קרוינמאַרשאַל, וועלכער האָט געדאַרפֿט זאָרגן פֿאַר דער זיכער-
קייט פֿון דעם קיניגס פּערזאָן. צו זײַן קאָמפּעטענץ האָט אויך געהערט די
וריסדיקציע איבער דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אין פֿאַלן פֿון שטערן די
עפֿנטלעכע רו. די ייִדן זײַנען געווען אונטערגעוואָרפֿן דער מאַכט פֿון מאַר-
שאַל, וועלכער האָט דורך זײַנע אוניווערסאַלן רעגולירט די וווינרעכט פֿון
די ייִדן אין וואַרשע. דער מאַרשאַל ביעלינסקי האָט אין די 40 ער און
50 ער יאָרן פֿון 18 טן י"ה געפֿירט אַ שאַרפֿע אַקציע קעגן דעם אויפֿהאַלט
פֿון די ייִדן אין וואַרשע און אויף אַ געוויסער צײַט אָפּגעשטעלט דאָס ווײַ-
טערדיקע קומען פֿון ייִדן אין דער הויפּטשטאָט.

אין די צײַטן פֿון קיניג פּאָניאַטאָווסקי, ד"ה אָנגעהויבן פֿון די 60 ער יאָרן
פֿון 18 טן י"ה זײַנען אָבער פֿאָרגעקומען אַזעלכע שינוים אין לעבן פֿון
לאַנד, אַז עס איז נישט מעגלעך געווען אויף ווײַטער צו האַלטן פֿאַרמאַכט
די טויערן פֿון דער הויפּטשטאָט פֿאַר דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. אין דער
ערשטער ריי האָט געווירקט אין דער ריכטונג דער אומאויפֿהערלעכער וווקס
פֿון דער הויפּטשטאָט, די כּסדרדיקע צוזאַמענפֿאָרן און סיימען, בעת וועלכע
עס איז ייִדן דערלויבט געווען צו וווינען אין וואַרשע. עס זײַנען דעמאָלט
געשאַפֿן געוואָרן אין וואַרשע אַ גאַנצע ריי נײַע אַמטן און געריכטן, ווי
למשל די פֿינאַנץ-קאָמיסיע, צו וועלכער די ייִדן פֿון פֿאַרשיידענע שטעט פֿון
לאַנד האָבן כּסדר געמוזט אָנקומען. חוץ דעם האָבן דאָ געווירקט אויך
וויכטיקע פּאָליטישע פּאַסירונגען אין לאַנד. די טרויעריק באַרימטע שחיטות
פֿון גאָנטע און זשעלעזניאַק האָבן טויזנטער ייִדן פֿאַרטריבן ווײַט קיין מערבֿ-
פּוילן. אין דער הויפּטשטאָט זײַנען אַנטלאָפֿן מחנות אוקראַיִנישע ייִדן, וועל-
כע מען האָט אַזוי לײַכט נישט געקענט פֿאַרטרײַבן פֿון וואַרשע. דאָס אַלץ
צוזאַמען האָט געווירקט, אַז אין וואַרשע זאָלן גאַנצע יאָרצענדליקער וווינען
ייִדן און שאַפֿן דאָ אַ פֿעסטן ישובֿ מיט אַ בית-עולם (אויף פּראַגע), שול,
אַפֿילו מיט מחלוקות (צווישן די חסידים און מתנגדים) וכדומה, הגם די
פּריווילעגן פֿון דער שטאָט האָבן נישט דערלאָזן קיין ייִדן.

אויך די קרוינמאַרשאַלן, וואָס זייער אויפֿגאַבע איז געווען אָפּצוהיטן
די אַנטי-ייִדישע פּריווילעגן פֿון דער שטאָט וואַרשע, האָבן געמוזט שלום
מאַכן מיטן געדאַנק, אַז די ייִדן וווינען אין דער הויפּטשטאָט און וועלן
דאָרט אויף ווײַטער פֿאַרבלײַבן. די מאַרשאַלן האָבן זיך דעריבער בלויז
געפֿלײַסט אַרײַנצופֿירן אַ געוויסן סדר אין דעם רעכטלעכן מצבֿ פֿון די
וואַרשעווער ייִדן. זיי גיבן דעריבער אַרויס פֿאַראָרדענונגען, גערופֿן אוני-

וערסאַלן, וואָס באַשטימען, וועלכע קאַטעגאָריעס ייִדן האָבן רעכט צו וויוע אין וואַרשע, וואָס זײַנען די רעכט פֿון דעם ייִדישן סענדיק וכדומה.

די ייִדישע ענינים פֿון וואַרשע האָט אָנגעפֿירט אַ מין ייִדישער קאָמיסאַר, גערופֿן וואַרשעווער ס ע נ ד י ק, וועלכער פֿלעגט נאָמינירט ווערן דורכן מאַרשאַל און איז פֿאַר אים געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך אין אַלע זײַנע מעשׂים. דעם סענדיק האָט מיטגעהאָלפֿן אין זײַן אַרבעט אַ שטאַב שמשים. די וויכטיקסטע אויפֿגאַבע פֿון סענדיק איז געווען מיטצוהעלפֿן דעם מאַרשאַל בײַם אויסשפּיאָנירן די אָרעמע קליינהענדלער, בעלי־מלאכות א.״אַ. וועלכע האָבן זיך אומלעגאַל אויפֿגעהאַלטן אין וואַרשע.

איבער די אָן אַ שיעור צרות, וואָס די ייִדן האָבן געהאַט אויסצושטיין פֿון די דרײַערליי מינים פּאָליציי (די מאַרשאַלעק־וואַך, די שטאָטישע וואַך און די ייִדישע „פּאָליציי״ פֿון סענדיק), באַמיִען זיי זיך צו שאַפֿן פֿאַר זיך ישובֿים מחוץ דער שטאָט אויף פּלעצער, וואָס האָבן געהערט צו גרויסע פּריצים. דער צום מיינסט באַקאַנטער פּרוּוו איז געמאַכט געוואָרן אין דעם שטעטל נײַ־ירושלים (Nowa Jerozolima), דעם מאַיאָנטעק פֿון פּירשט ס.לק.וו׳זקי. וואָס איז אין יאָר 1775 פּאָגראָמירט געוואָרן אויפֿן באַפֿעל פֿון מאַרשאַל לובאָמירסקי. (הײַנט געפֿינט זיך אויפֿן אָרט פֿון נײַ־ירושלים איינער פֿון די שענסטע שטאָטטיילן: די ירושלימער אַלעען (Aleje Jerozolimskie).

די אַלע פֿאַראָרדענונגען אָדער אָרדינאַציעס פֿון די מאַרשאַלקעס האָבן אָבער ניִשט געקענט אָפּשטעלן דעם ווײַטערדיקן צושטראָם פֿון ייִדן קיין וואַרשע. עס האָט אויך קנאַפּ וואָס געהאָלפֿן דער קאָנטראָל דורך די א״ג טאָגצעטלען, וועלכע יעדער ייִד האָט געמוזט אויסקויפֿן, ווען ער איז געקומען קיין וואַרשע צוליב אַ געריכטס־פּראָצעס אָדער בכדי אויסצופֿירן עפּעס אַ פּערזענלעכן אָדער געזעלשאַפֿטלעכן ענין אין די אַמטן, אָדער ווען אַ הורט־סוחר איז געקומען מיט זײַנע סחורות, כּדי זיי אויפֿן אָרט צו פֿאַרקויפֿן. עס האָבן אויך ניִשט געהאַט קיין שום פּעולה די פֿאַרשיידענע שטראָפֿן, וואָס פֿלעגן באַשטימט ווערן אויף פּערזאָנען אָן טאָגצעטלען. דערבײַ דאַרף מען געדענקען, אַז געוויסע קאַטעגאָריעס פּערזאָנען, ווי למשל הויזירער, מעקלערס וכדומה האָבן אַפֿילו זיך ניִשט געקענט באַניִען וועגן די טאָגצעטלען, ממילא איז זייער אויפֿהאַלט אין וואַרשע געווען אַן אומלעגאַלער. דאָס „אַרויסלײַכטן״ (פֿאַרטרײַבן) פֿון דער שטאָט מיט שטאַרקאַצן (wyświecanie), די קאָנפֿיסקאַציע פֿון פֿאַרמעגן פֿון די הויזירער, וועלכע מען האָט געכאַפּט בײַם „פֿאַרברעכן״ פֿון פֿירן אַ מסחר איבער די הײַזער, די שמיץ פֿאַר ניִשט האָבן קײַן טאָגצעטלען און אַפֿילו דאָס אַרײַנשטעלן אין אַ שטײַג „פֿאַר אויפֿקויפֿערינס און ייִדן״ („na przekupki i Żydy”) אויפֿן שלאָספּלאַץ — די אַלע האַרבע שטראָפֿן פֿלעגן ניִשט אָפּהאַלטן די דאָויקע אָרעמע מענטשן. אַרויסגעטריבן דורך איין שטאָט־ראָגאַטקע פֿלעגן זיי באַלד זיך צוריקערן אין שטאָט אַרײַן דורך דער צווייטע ראָגאַטקע.

אָרויסטרײַבן פּלעגט זיי די מאַרשאַלעק-מאַכט, צוריק געטריבן האָט זיי אָבער אין שטאָט אַ גרעסערער הערשער— דער „קיניג" הונגער!

די יידן-פּראַגע אין וואַרשע האָט באַקומען אַ גרויסן פּירסום איבערן גאַנצן לאַנד אין די צײַטן פון דעם פּיריאָריקן סיים. ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָבן יידן בעת די סיים-זיצונגען געמעגט קומען אין דער הויפּטשטאָט און דאָ פּראַנק און פרײַ האַנדלען. „די דאָזיקע אומה — האָט געחוזקט די דעמאָלטיקע פּרעסע — וואַרט גיכער אויפן סיים איידער אויף דעם פאַלשן משיח". [3] אַזוי ווי די סיים-סעסיע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1788, האָט זיך פאַרצויגן אויף גאַנצע 4 יאָר, איז פאַרשטענדלעך, אַז דערמיט איז לעגאַליזירט געוואָרן דער אויפהאַלט פון אַ גרויסער צאָל אָרעמע יידישע בעלי-מלאכות און קליינהענדלער אין וואַרשע. דאָס האָט — פאַרשטייט זיך — נישט געשמעקט די קריסטלעכע בעלי-מלאכות און קליינהענדלער, וועלכע האָבן מורא געהאַט פאַר דער קאָנקורענץ פון די יידן. אַזוי ווי עס האָט זיך זיי נישט אײַנגעגעבן צו דערווײַטערן די יידן פון וואַרשע בשעת דעם סיים אויף אַ לעגאַלן וועג, האָבן זיי זיך געלאָזט אויפן וועג פון action directe (דירעקטער אַקציע). אין יאָר 1790 איז פאַר די אויגן פון דער צענטראַלער מאַכט פאָרגעקומען אין וואַרשע אַ פּאָגראָם פון דער יידישער באַפעלקערונג. די דעמאָלטיקע פּרעסע אַפילו די מאָמע פון דער אַנטיסעמיטישער פּרעסע, די „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ", [4] האָט דעם פּאָגראָם אָנגערופן „רויבערײַען פון דעם המון". דער פּאָגראָם האָט געמאַכט אַ גרויסן אײַנדרוק; דער סיים האָט באַפוילן דעם קרוינמאַרשאַל, ער זאָל אַדורכפירן אַ שטרענגע אויספאָרשונג און געהעריק באַשטראָפן די שולדיקע. די פּוילישע פּריצים האָבן זיך אויף אַן אמתן דערשראָקן פאַרן בירגערטום. זיי האָבן דערזעען אין דעם פּאָגראָם אַ מרידה קעגן די פּריווילעגירטע שטאַנדן. עס האָט פאַר זייערע אויגן אַ שוועב געטון דער פּאַנטאָם פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע... דער פּאָגראָם האָט געזאָלט זײַן דער ערשטער אָנזאָג פון שטורעם...

ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָט דער פּיריאָריקער סיים שטאַרק פאַרערגערט די לאַגע פון די יידן, דורך דעם וואָס זיי זײַנען פון איצט אָן אַרונטערגעפאַלן אונטער דער מאַכט פון דער שטאָט-פאַרוואַלטונג. אויך פאַר די וואַרשעווער יידן זײַנען די יאָרן נאָך דער קאָנסטיטוציע פון 3טן מײַ ד"ה ערב דעם אויפשטאַנד, געווען זייער שווערע. דעם 8טן פעברואַר 1792 דערשײַנט אַ פאַראָרדענונג פון דעם וואַרשעווער פּרעזידענט, אַז די יידן זאָלן פאַרלאָזן וואַרשע. דעם 4טן יוני דאָס זעלבע יאָר גיט דער מאַגיסטראַט אַרויס אַ נײַע פאַראָרדענונג. דאָס מאָל פאַלן אַ קרבן פון דער פאַראָרדענונג אויך „די אייבערשטע פון שטייסל" — די יידישע פּלוטאָקראַטיע. [5] אַ דאַנק דער אַרײַנמישונג פונם קיניג קומט אָבער נישט צו שטאַנד דער דאָזיקער גירוש.

עס הייבן זיך אָן אין לאַנד טרויעריקע צייטן. עס ברעכט אויס אַ בונט פון די קאָנסערוואַטיווע פּריצים קעגן דער קאָנסטיטוציע פון 3 טן מיי, באַקאַנט אונטערן נאָמען די טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע. אין די דאָזיקע צייטן פירט זיך אַ פאַרביטערטער קאַמף וועגן ווינרעכט פון די יידן אין וואַרשע.ביידע צדדים, די שטאָט און די יידן, זוכן הילף ביי דעם אַלמעכטיקן רוסישן אַמבאַסאַדאָר, וואָס אונטער זיין דיקטאַט האַלט אָפּ זיינע זיצונגען דער לעצטער פּוילישער סיים אין גראָדנע, וועלכער האָט צווישן אַנדערע פראַגן געדאַרפט אַנטשיידן וועגן דעם ווייטערדיקן גורל פון די יידן אין וואַרשע.

ביידע צדדים, די שטאָט און די יידן קערן וועלטן אין גראָדנע קויפן אונטער דעם רוסישן אַמבאַסאַדאָר און זיינע מיטהעלפער. יעדער צד שטרעבט אַרויסצובאַקומען פאַר זיך אַ גינסטיקע אַנטשיידונג פון סיים. דער וואַרשעווער מאַגיסטראַט קען אָבער נישט אָפּוואַרטן, ביז וואַנען דער סיים וועט אַרויסזאָגן זיין וואָרט. ער נוצט אויס די טראַגישע פּאָליטישע סיטואַציע אין לאַנד אין צוזאַמענהאַנג מיטן נצחון פון דער פאַררעטערישער טאַרגאָוויצע און וויל דעם סיים אַוועקשטעלן פאַר אַ געשעענעם פאַקט, כדי אַזוי אַרום אויפצוצווינגען דעם יידן-גירוש פון וואַרשע.

דעם 21 טן מאַי 1793 דערשיינט אַ פאַראָרדענונג פון מאַגיסטראַט, אַז יידן מוזן תיכּף אָפּטרעטן פון וואַרשע. די יידישע הורט-סוחרים זיינען מחויב צוזאַמענצוטראָגן זייערע סחורות אין די שטאָטישע מאַגאַזינען און דאָרט זיי פאַרקויפן אין משך פון 14 טעג. די דאָזיקע פאַראָרדענונג האָט נישט איר גלייכן אין דער ביזאיצטיקער געשיכטע פון די וואַרשעווער יידן. דאָס איז דער ערשטער פאַל אין די צייטן פון קיניג פּאָניאַטאָווסקי, אַז עס ווערט אויך הורטאָווניקעס פאַרבאָטן צו פאַרבלייבן אין וואַרשע. די ביזאיצטיקע פאַראָרדענונגען וועגן גירושים זיינען חל געווען בלויז אויף דער יידישער אָרעמשאַפט, אויף די יידישע בעלי-מלאכות, הויזירער, מעקלערס א״א. דאָס מאָל האָט מען נישט געשוינט אויך דאָס רייכע בירגערטום. גלייכצייטיק ווערט דורכן מאַגיסטראַט אָנגעווענדט אַ מוראדיקער טעראָר. „די וואַכן לאָזן קיינעם נישט אַרויס — קלאָגן זיך די הורט-סוחרים — היינט ווי אַזוי זאָלן מיר פאַרקויפן אונדזערע סחורות?. [6] „איבער די רדיפות פון מאַגיסטראַט — איז געשריבן אין אַ מעמאָראַנדום פון די יידן — האָט יעדער מורא אַרויסצוגיין. די וועכטער מיט זעלנער שטייען ביי די עקן פון די גאַסן, לאָזן קיינעם נישט אַדורך און מאַכן דערמיט אוממעגלעך דאָס אויסקויפן נייע טאָגצעטלען (די טאָגצעטלען זיינען געווען גילטיק בלויז 14 טעג)״. „די יידן האָבן נישט קיין שום שוץ קעגן דער אַבסאָלוטער טיראַניע פון דער שטאָט וואַרשע״ — קלאָגן זיך די יידן פאַרן פּוילישן קיניג — די שטאָט הערט אונדז נישט אויף צו רודפן, באַלד פאַרזיגלען זיי אונדזע-

רע סחורות, באַלד רודפֿן זיי אונדז אויף אַן אַנדער אופֿן" [7] „מיר לעבן אין גרויס שרעק, כמעט האַלב טויטע". [8]

צום גירוש פֿון די ייִדן איז אויך דאָס מאָל נישט דערגאַנגען, עס ווײַזט בכן אויס, אַז די ייִדישע „מתּנות" פֿאַרן רוסישן אַמבאַסאַדאָר איגעל־שטרעם זײַנען געווען גרעסערע ווי פֿון דער שטאָט וואַרשע. אין די פֿאָדער־צימערן פֿון דעם רוסישן אַמבאַסאַדאָר, ווו עס האָט זיך אָפּגעשפּילט דער קאַמף צווישן די ייִדן און דער שטאָט, האָבן געזיגט די ערשטע. מיט דער הילף פֿון איגעלשטרעם [9] זײַנען טאַקע די ייִדן פֿאַרבליבן אין דער הויפּטשטאָט.

הערות:

1 E. Ringelblum: Żydzi w Warszawie od czasów najdawniejszych do r. 1527, Warszawa 1932.

ע. רינגעלבלום: צו דער געשיכטע פון יידן אין וואַרשע סוף מיטלעלטער (היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ, ב' I).

2 די ידיעות וועגן דער געשיכטע פון די יידן אין וואַרשע האָב איך געשעפט פון דעם צווייטן טייל פון מיין אַרבעט (כתב-יד).

3 געשריבענע צייטונג, (Gazeta pisana) וואָס געפינט זיך אין דער ביבליאָ־טעק פון די קראַשינסקים אין וואַרשע, כתב-יד נומ' 3935 פון 7 טן אויגוסט 1786.

4 Gazeta warszawska Nr. 40, 19. V, 1790.

5 Ekonomiczne St. Warszawy Nr. 1125, די מודעה פון וואַרשעווער מאַ־ניסטראַט וועגן די יידן פון 4/VI 1792.

6 Archiwum Król. Polskiego Nr. 234

7 Archiwum etc. Nr, 234

8 Archiwum etc. Nr. 356, p. 1109

9 Ekonomiczne S. W. 858, p. 75

קאַפּיטל III

די פּאָליטישע ריכטונגען אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט און די באַציִונג פֿון דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט צו ייִדן.

אין פֿריִערדיקן קאַפּיטל האָבן מיר אין אַלגעמיינע שטריכן אָנגעצייכנט די ווירטשאַפֿטלעכע, סאָציאַלע און קולטורעלע פֿאַרהעלטענישן פֿון די פּוילישע ייִדן אין די צײַטן פֿון קיניג פּאָניאַטאָווסקי. איצט וועלן מיר זיך באַקענען מיט די פּאָליטישע ריכטונגען, וועלכע האָבן געווירקט דעמאָלט אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט, ווי אויך מיט זייער באַציִונג צו דער ייִדן־פֿראַגע אין דער צײַט פֿון אויפֿשטאַנד. צום באַדויערן זײַנען נישט פֿאַראַן קיין ספּעציעלע מאַטעריאַלן, וואָס זאָלן באַלויכטן די דאָזיקע פֿראַגע. עס בלײַבט אונדז דעריבער בלויז צו שטעלן געוויסע השערות אויפֿן יסוד פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט פֿון די געהעריקע גרופּעס אָדער אויפֿן גרונד פֿון זייערע אַנטוויקלונגס־טענדענצן.

לויט פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש און ד״ר פּרוכניק האָבן אין דער צײַט פֿון אינסורעקציע געווירקט אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט דרײַ ריכטונגען. דאָס זײַנען די ר אַ ד י ק אַ ל ן, אויך גערופֿן די פּוילישע יאַקאָבינער, די מ ע ס י ק ע און דריטנס די ר ע אַ ק צ י אָ נ ע ר ן, די אָנהענגער פֿון רוסלאַנד. טאָקאַרזש [1] געפֿינט איין, אַז „דעם אָנהייב פֿון די דאָזיקע שטרעמונגען, קען מען געפֿינען אין די צײַטן פֿון פֿיריאָריקן סיים... וואָס דעמאָלט זײַנען אויפֿגעקומען די שטרעמונגען, וואָס האָבן אויסגעפֿאָרמירט דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון פּוילן אין דער שפּעטערדיקער צײַט (ד״ה אין דער צײַט פֿון אויפֿשטאַנד״).

„שוין דעמאָלט האָט נישט געקענט זײַן קיין רייד וועגן אַן איינהייטלעכקייט פֿון שטרעמונגען, פֿאַרקערט אין דעם פּאַטריאָטישן לאַגער האָט זיך בפֿירוש געלאָזט אַרויספֿילן די עקסיסטענץ פֿון אַ ראַדיקאַלן פֿליגל לעבן דעם מעסיקן״.

די ראַדיקאַלן אָדער — ווי מען האָט זיי גערופֿן — די פּוילישע יאַ־קאָבינער האָבן — לויט ד״ר פּרוכניקן [2] פֿאַרלאַנגט פֿולע גלײַכבארעכטי־קונג, אָפּשאַפֿן די אונטערשיידן צווישן די באַזונדערע שטאַנדן; זיי זײַנען געווען קעגן דער מאָנאַרכיע און פֿאַר אַ רעפּובליקאַנישער אָרדענונג אין פּוילן. די ראַדיקאַלן האָבן — לויט פּרוכניקן — געגעבן דעם טאָן די פֿאַר־שווערונגען, וואָס האָבן זיך אויסגעבילדעט פֿאַר דעם אויפֿשטאַנד, זיי האָבן אָנגעצייכנט זײַן אידעיִשע ליניע. די ראַדיקאַלן האָבן געוואָלט דעם אויפֿ־שטאַנד אָנשפּאַרן אויף אַ ברייטער געזעלשאַפֿטלעכער באַזע, זיי האָבן גע־וואָלט שאַפֿן אַ פֿאָלקסאַרמיי פֿון אַ 300 ביז 400 טויזנט זעלנער.

צו דעם לאַגער פֿון די ראַדיקאַלן האָבן געהערט: איינער פֿון די טוער פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 טן מײַ און מיטגליד פֿון דער סיים־קאָמיסיע פֿאַר יִדִישע ענינים, דער גלח קאָללאָנטײַ, דער פֿירער פֿון אויפֿשטאַנד אין וואַרשע, דער שוסטער קילינסקי, די גענעראַלן זאַיאָנטשעק, יאַשינסקי א״א.

די צווייטע גרופּע, די מעסיקע, זײַנען געווען נישט קאָנסאָלידירט. זיי האָבן נישט געבילדעט קיין איינהייטלעכע, פֿעסטע גרופּע ווי די ראַדי־קאַלן. זיי זײַנען געווען אָנהענגער פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון 3 טן מײַ, בעת די ראַדיקאַלן האָבן זי אָפּגעוואָרפֿן אַלס צו מעסיק. דער אויפֿשטאַנד האָט לויט זייער שיטה — געדאַרפֿט טראָגן אַ נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, בעת די ראַדיקאַלן האָבן געוואָלט מיטרײַסן די נידעריקע קלאַסן דורך געבן דעם אויפֿשטאַנד אַ סאָציאַלן כאַראַקטער.

דעם טאָן האָבן אָבער דעם אויפֿשטאַנד געגעבן די ראַדיקאַלן. זיי זײַנען געווען די איניציאַטאָרן פֿון דעם באַוואָפֿנטן קאַמף מיט מאָסקווע.

עס וועט דעריבער זײַן אינטערעסאַנט צו דערוויסן זיך וועגן דער באַציִונג פֿון די ראַדיקאַלן, דעם דעצידירנדיקן פֿאַקטאָר פֿון אויפֿשטאַנד, צו דער ייִדן־פֿראַגע. צום באַדויערן זײַנען נישט פֿאַראַן קיין דאָקומענטן וועגן דעם. מיר ווייסן אָבער, אַז די ראַדיקאַלן זײַנען געווען אָנהענגער פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע, וועלכע האָט צום ערשטן מאָל אין דער נײַער געשיכטע פּראָקלאַמירט די גלײַכבארעכטיקונג פֿון די ייִדן. מען דאַרף זיך משער זײַן, אַז זייער באַציִונג צו דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע איז נישט געבליבן אָן השפּעה אויף זייער באַציִונג צו די פּוילישע ייִדן.

דעם דאָזיקן מאָמענט האָט אָבער אָפּגעשוואַכט זייער התקרבֿות צו דעם וואַרשעווער בירגערטום, בפֿרט צו זײַנע אָרעמערע שיכטן, מיט וועלכע עס איז זיי נישט איין מאָל אויסגעקומען האַנט בײַ האַנט צו אַרבעטן אַנט־קעגן דער פּאָליטיק פֿון דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט, וואָס איז נישט תּמיד געווען אַ פֿעסטע און דעצידירטע. די קריסטלעכע האַנטווערקער און קליינ־הענדלער אין וואַרשע האָבן צום מיינסט געליטן פֿון דער ייִדישער קאָנקו־רענץ. זיי זײַנען עס געווען דער עלעמענט, וואָס פֿלעגט אַרויסטרעטן אַקעגן

די יידן, זיי פלעגן עס צום ענערגישסטן פאָדערן, מען זאָל פאַרטרייַבן די יידן פון וואַרשע. זיי זייַנען עס אויף די אַלגעמיינע שטאָטישע פאַרזאַמלונגען (פובליקעס) אַרויסגעטרעטן קעגן דעם שטאָטישן פּאַטריציאַט, וואָס האָט טאָלערירט די יידן אין וואַרשע, זיי פאַרדינגען וווינונגען וכדומה. דער פּאָגראָם אין יאָר 1790 אין וואַרשע איז געווען דער אויפטו פון די־דאָזיקע אָרעמע עלעמענטן.

דער ענגער צוזאַמענבונד, וואָס איז געווען צווישן די ראַדיקאַלן און דעם קליינבירגערטום, האָט ממילא געמוזט ווירקן אויף דער באַציִונג פון די ראַדיקאַלן צו די יידן בעת דעם אויפשטאַנד. דערפון נעמט זיך מסתמא די מפלה פון די יידן אין קאַמף פאַר אָפּשאַפן דעם טאָגצעטל, וואָס וועגן דעם וועט שפּעטער זייַן די רייד און וואָס האָט פאַר די יידן נישט בלויז פון וואַרשע, נאָר אויך פון גאַנצן לאַנד געהאַט אַ פּרינציפּיעלע באַדייַטונג.

די מעסיקע זייַנען באַשטאַנען פון פאַרשיידענע גרופּעס. עס איז דעריבער שווער בייַ זיי צו זוכן אַן איינהייטלעכע שטעלונג צו דער יידן־פראַגע. וועגן דער באַציִונג פון איינצלנע פּערזאָנען פון דעם געמעסיקטן לאַגער — האָבן מיר נישט קיין שום ידיעות אויסער איגנאַצי זאַקשעווסקין, איינער פון די אָנפירנדיקע פּערזענלעכקייטן בעת דעם אויפשטאַנד. וועגן זייַן באַציִונג וועט נאָך שפּעטער זייַן אַ רייד. די רעאַקציאָנערע עלעמענטן האָבן שוין אָבער געהאַט צו די יידן בשעתן אויפשטאַנד אַ גאַנץ קלאָרע באַציִונג. וועגן דעם וועט זייַן אַ רייד שפּעטער.

די דעצידירנדיקע פאַקטאָרן פון אויפשטאַנד, אומאָפּהענגיק דערפון צי זיי האָבן געהערט צום ראַדיקאַלן צי צו דעם געמעסיקטן לאַגער, האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון, ווי וויכטיק עס איז פאַר זיי צו געווינען די פּוילישע יידן פאַרן אויפשטאַנד. די יידישע באַפעלקערונג האָט מחמת איר אָנגעזעענער ראָלע אינעם אינעווייניקסטן און אויסלענדישן האַנדל און אין מלאָכה געקענט שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע א) דורך באַזאָרגן דאָס מיליטער מיט כלי־זיין, אַמוניציע, לעבנסמיטלען, באַקליידונג וכדומה, ב) דורך פינאַנציעלע הילף [3] און ג) דורך אויסשפּיר־דינסט און דורך פאַרשיידענע אַנדערע הילפסדינסטן.

מסתמא האָט זיך די אויפשטאַנדישע מאַכט נישט געמאַכט קיין אילוזיעס וועגן דער מיליטערישער באַדייַטונג פון די יידן, אַן עלעמענט אָן טראַדיציעס פון מלחמות און אָן דער געהעריקער צוגרייטונג. מען האָט אָבער נישט געקענט גרינגשאַצן זייער הילף בייַם גראָבן שוצגריבער, בייַם האַלטן וואַכן, אין אויסשפּירדינסט, אויפן געביט פון טראַנספּאָרט אאַז״וו. דאָס געווינען די יידישע באַפעלקערונג פאַר דעם אויפשטאַנד האָט אויך געקענט שטאַרקן פינאַנציעל די קאַסע פון אויפשטאַנד דורך שטייַערן, נדבות, קרעדיטן אאַז״וו.

דאָס געווינען די יידן פאַרן אויפשטאַנד וואָלט אויך געהאַט אַ געוויסע מאָראַלישע באַדייַטונג. עס וואָלט געשטאַרקט די סימפּאַטיעס פון אויסלאַנד

לגבי דעם אויפשטאַנד. דערמיט דערקלערט זיך טאַקע די טענדענץ פון דער אַנפירערשאַפט פונעם אויפשטאַנד צוצוציִען אַלע פעלקער און אומות פון פוילן צום אַנטייל אין קאַמף. די באַציִונג צו יידן מצד די אַנפירער פון אויפשטאַנד איז געווען אַ טייל פון דער אַלגעמיינער פאָליטיק בנוגע די נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע מיעוטים.

ווי ווייט די אַנפירונג פון אויפשטאַנד האָט זיך גערעכנט מיט די סימפאַטיעס פון אויסלאַנד, באַווייזן די ווערטער פון קאָשטשושקאָ: [4] „קיין שום זאַך קען נישט אַזוי שטאַרק איבערצייגן די ווייטסטע פעלקער אין דער הייליקייט פון אונדזער זאַך און אין דער יושרדיקייט פון דער איצטיקער רעוואָלוציע, ווי דאָס וואָס מענטשן, וועלכע שיידן זיך אונטער פון אונדז מיט זייער רעליגיע און מנהגים, זיינען פון אייגענעם ווילן גרייט מקריב צו זיין זייער לעבן פאַר דעם וווּל פון אויפשטאַנד".

אין הסכם מיט אַזאַ מין איינשטעלונג פאַרנעמט די אויפשטאַנדישע מאַכט אַ דעצידירטע שטעלונג קעגן אַלע פרוּוון, מצד די רעאַקציאָנערע עלעמענטן אַרויסצורופן נאַציאָנאַלע סיכסוכים דורך העצן קעגן די נאַציאָנאַלע מיעוטים, וואָס ווערן באַשולדיקט אין בגידה, שפּיאָנאַזש, אויסבאַהאַלטן שונאים, געווער וכדומה. פונקט אַזוי האַנדלט די אויפשטאַנדישע מאַכט, ווען עס ווערן געמאַכט פרוּוון צו אַראַנזשירן אַנטי יידישע אַרויסטרעטונגען. ווען די רעאַקציאָנערע עלעמענטן האָבן אָנהייב מיי 1794 אַנטוויקלט אַ ווּיסטע העצע קעגן די יידן, האָבן די פירער פון דער אינסורעקציע תּיכּף דערשטיקט דעם דאָזיקן פרוּוו צו אָרגאַניזירן אַ פּאָגראָם אויף די וואַרשעווער יידן.

אַ באַווייז פון דער טאָלעראַנטער באַציִונג מצד דער מאַכט צו די יידן איז אויך דער באַפעל פון וואַרשעווער קאָמענדאַנט גענעראַל מאָקראָנאָווסקי פון 18טן מיי, וואָס רעקאָמענדירט די זעלנער „איינצוהאַלטן די רו און באַגיין זיך יושרדיק מיט אַלע בירגער אָן אונטערשייד פון שטאַנד און אמונה". דער דאָזיקער באַפעל איז געווען אָן ענטפער אויף דער ווענדונג פון די יידישע בעלי-מלאָכות אין וואַרשע מכּוח די עוולות, וואָס זיי קומט אויס אויסצושטיין מצד די זעלנער. [5]

אַז מיר רעדן וועגן דער באַציִונג פון דער צענטראַלער מאַכט צו די יידן בעתן אויפשטאַנד, דאַרף אין דער ערשטער ריי באַטאָנט ווערן די באַציִונג פון דעם אָנפירער פון אויפשטאַנד, ט אַ ד ע ו ש ק אָ ש ט ש ו ש ק אָ צו די יידן.

עס זיינען אונדז באַקאַנט די אָנשויונגען פון קאָשטשושקאָ וועגן דער גלייכקייט פון אַלע ראַסעס, פעלקער און אמונות.

זיינע דעמאָקראַטישע און רעפובליקאַנישע איבערצייגונגען, זיין אָנטייל אין דעם אַמעריקאַנער פרייהייטסקריג האָבן אים געבראַכט דעם בכּבֿודיק

טיטול פון אַן ערן-בירגער פון רעוואָלוציאָנערן קאָנווענט אין פראַנקרייך. דאָס אַלץ האָט ממילא געמוזט האָבן אַ השפעה אויף זײַן באַציִונג צו די ייִדן פון פוילן. מסתמא האָט אויף זײַנע האַנדלונגען לגבי די ייִדן געמוזט אויך ווירקן דער בײַשפּיל פון דער פראַנצייזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט אָפּגעשאַפט אַלע באַגרענעצונגען לגבי די ייִדן און אַדורכגעפירט זייער גלײַכבאַרעכטיקונג.

אַז קאָשטשושקאָס באַציִונג צו ייִדן איז טאַקע געשטאַנען אין הסכם מיט זײַנע דעמאָקראַטישע און רעפּובליקאַנישע איבערצײַגונגען, באַשטעטיקן אונדז זײַנע עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען וועגן די ייִדן אין פוילן.[6] שוין אין ערשטן טאָג פון אויפשטאַנד, דעם 24טן מערץ, בעת זײַן באַרימטער פראָגראַם-רעדע אויפן קראָקעווער מאַרק, האָט קאָשטשושקאָ געזאָגט צווישן אַנדערע זאַכן: „חשובֿע הערן! בײַ דער פאַרטיידיקונג פון פאָטערלאַנד זענען אַלע בײַ מיר גלײַך, און דעריבער שאַץ איך גלײַך אַ ייִד, אַ פּויער, אַ שליאַכציץ, אַ גלח און אַ שטאָטמאַן".[7]

בעת זײַן אויפהאַלט אין קראָקע האָט קאָשטשושקאָ, כּדי צו געווינען די ייִדן פאַרן אויפשטאַנד, געהאַלטן אין דער שול אַ רעדע וועגן דער ייִדן-פראַגע אין פוילן. דער טעקסט פון דער דאָזיקער היסטאָרישער רעדע איז נישט באַקאַנט. לויט דער דערקלערונג פון דעם קראָקעווער רב ה. ד. לעווי זאָל קאָשטשושקאָ זיך האָבן אויסגעדריקט, אַז „שטרעבנדיק צו באַגליקן די אײַנוווינער פון זײַן פאָטערלאַנד פאַררעכנט ער צו זיי אויך די ייִדן".[8]

עס איז אויך באַקאַנט אַ בריוו פון קאָשטשושקאָ צו דעם נאַציאָנאַלן הויפּטראַט, דאַטירט דעם 18טן סעפּטעמבער,[9] וועגן דעם טאָגצעטל, וואָס די וואַרשעווער ייִדן האָבן געדאַרפט צאָלן פאַר זייער וואוינרעכט. אין דעם דאָזיקן בריוו שרײַבט קאָשטשושקאָ: „איך לייג דאָ בײַ מײַנע פריִער שוין דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט געמאַכטע באַמערקונגען און רעקאָמענדאַציעס וועגן די ייִדן. שוין צוויי מאָל האָבן זיי זיך צו מיר געווענדט מיט בקשות און אָנקלאַגעס אויף פאַרשיידענע באַשווערונגען, בפרט אין דער פראַגע פון „טאָגצעטל". בײַ דער אַלטער רעגירונג (ד"ה פאַרן אויפשטאַנד) האָבן די ייִדן — לייענען מיר ווײַטער אין קאָשטשושקאָס בריוו — צוזאַמען מיט אַנדערע עוולות געמוזט פאַרטראָגן אויך די דאָזיקע (ד"ה דאָס צאָלן דעם טאָגצעטל), אָבער הײַנט, ווען דאָס פאָטערלאַנד איז צו אַלעמען ווי אַ מאַמע, ווען דאָס פאָטערלאַנד דאַרף אַלעמען אַרויסווײַזן יושר, פּאַסט זיך נישט און עס איז אויך נישט קיין יושר, אַז דער קלאַס מענטשן (ד"ה די ייִדן), וואָס איז גלײַך מיט אַנדערע ניצלעך און וויל גלײַך מיט אַנדערע צו טראָגן צו דער פאַרטיידיקונג פון דעם כּלל — זאָל נישט געניסן פון גנאָד פון דער רעגירונג".

קאָשטשושקאָס באַציִונג צו די ייִדן קומט אויך צום אויסדרוק

אין[17] זיין ארטיקל אד״ס „די ידיעה וועגן דער פארמירונג פון דעם יידישן פולק״ וואס איז פארעפנטלעכט געווארן אין דעמאלטיקן רעגירונגס־בלאט: „קיין שום זאך — זאגט קאשטשושקא — קען נישט אזוי איבערציגן די ווייטסטע פעלקער וועגן דער הייליקייט פון אונדזער זאך און דעם יושר פון דער איצטיקער רעוואלוציע, ווי דאס וואס מענטשן, וועלכע האבן אן אנדערע רעליגיע און אנדערע מנהגים, זיינען פון אייגענעם ווילן מקריב זייער לעבן בכדי אונטערצושטיצן אונדזער אויפשטאנד״. „דער אנטייל פון די יידן אין אויפשטאנד — שרייבט ווייטער קאשטשושקא — פארחידושט נאך מער מחמת דעם, וואס די יידן, וועלכע האבן אין אלטערטום פארוואונדערט די וועלט מיט זייער מוט און העלדישע קאמפן פאר פרייהייט, האבן זינט זיי האבן פארלאזן זייער פאטערלאנד, נישט געוואלט אנטייל נעמען אין די בלוטיקע קאמפן, וועלכע די אכזריותדיקע דעספאטן פלעגן פירן אויף דער אויבערפלאך פון דער ערד״. „אן אויסנאם פון דעם אלגעמיינעם כלל, נישט צו מישן זיך אין מלחמות פון פעלקער, זיינען די אפריל־קאמפן אין ווארשע אין יאר 1794, בעת וועלכע די יידן האבן מוטיק געקעמפט מיטן שונא״. ווייטער שרייבט קאשטשושקא: „עס איז נישטא אויף דער פוילישער ערד קיין איינוווינער, וואס זאל נישט פארבינדן מיט דעם אויפשטאנד פון פאלק זיין פרייהייט און גליק און וואס זאל זיך נישט פלייסן מיט אלע כוחות צו שטארקן אים (ד״ה דעם אויפשטאנד)״. דער ארטיקל ענדיקט זיך מיט דער ידיעה, אז „די יידן בערעק יאסעלעוויטש און יוסף אראנאוויטש האבנדיק אין זינען, אז זיי זיינען געבוירן געווארן אויף דער דאזיקער ערד, אז נאכן באפרייען דאס לאנד וועלן זיי צוזאמען מיט אנדערע דערפון געניסן, האבן זיי מיר פירגעבראכט זייער חשק צו פארמירן א יידישן פולק פון לייכטער קאוואלעריע. איך באגריס זייער פלייס ענדיקט קאשטשושקא — און גיב זיי די דערלויבעניש צו ווערבירן דעם דערמאנטן פולק, צו פארזארגן אים מיט אלע נייטיקע כלי־זיין, כדי זיי זאלן וואס גיכער קענען אריינגערעכנט ווערן אין עטאט פון דער רעפובליק און זיי זאלן וואס בעסער קעמפן מיטן פיינט״.

אין הכּכם מיט דער אויביקער שטעלונג פון קאשטשושקא און פון די אנפירנדיקע ספערן פון אויפשטאנד באציִען זיך טאקע אלע אוניווערסאלן הן פון דער צענטראלער הן פון דער לאקאלער מאכט אין פרינציפ גלייך צו יידן ווי צו אנדערע בירגער פון לאנד. אין די אקטן פון דער צענטראלער מאכט, הן די געדרוקטע, הן די וואס זיינען פארבליבן אין כתב־יד, געפינט מען נישט קיין ספעציעלע פארווורפן קעגן יידן וועגן פאסיוויטעט, פארראט און נישט דערפילן זייערע התחייבותן וכדומה. פארקערט עס זיינען מצד דער אויפשטאנדער־מאכט פאראן אויסדרוקן פון אנערקענונג (צ״ב אין דער פרעסע) און אפילו סימנים פון צוטרוי. ווי א ביישפיל וועלן מיר דערמאנען דאס ארויפלייגן אויף די קהילות דעם חוב נאכצושפירן די בא־

וועגונגען פון דער פיינטלעכער ארמיי און אינפארמירן וועגן דעם די אויפשטענדישע אפטיילונגען.

אבער נישט תמיד זיינען די האנדלונגען פון דער צענטראלער מאכט געווען אין הסכם מיט דער אלגעמיינער פאליטיק לגבי די יידן. דאס בעמט זיך דערפון, וואס דאס בירגערטום האט געהאט א שטארקע השפעה אויף דעם אויפשטאנד און אויף זיינע פירער. פאר א ביישפיל, ווי די צענטראל-מאכט פלעגט טייל מאל אפווייכן פון דער אלגעמיינער ליניע, וועלן מיר דא בלויז דערמאנען די פראגע פון טאגצעטל אין ווארשע, וועלכע האט געהאט פאר די יידן א פרינציפיעלע באדייטונג, ווייטער די האנדלונג פון „דעם פריינד פון מענטשהייט“ — ווי מען פלעגט רופן דעם פרעזידענט פון ווארשע זאקשעווסקי לגבי די יידן. אויך די פראקטיק בנוגע דעם בלומרשטן יידישן שפיאנאזש האט ארויסגערופן בייז בלוט ביי די יידן. וועגן די אלע פראגן וועט אונדז נאך אויסקומען צו רעדן אין די ווייטער-דיקע קאפיטלען.

הערות:

1 W. Tokarz: Insurekcja warszawska, Warszawa 1935, p. 5.

2 Próchnik Adam: Demokracja kościuszkowska, Lwów 1920, p. 137.

3 ענלעך שאַצט אויך אָפּ די באַדײַטונג פֿון די ייִדן פֿאַר דעם נאָוועמבער-אויפֿשטאַנד איינער פֿון די פֿירער פֿון דעם נאָוועמבער-אויפֿשטאַנד פֿון יאָר 1830 מוריצי מאָכנאַצקי Maurycy Mochnacki: Powstanie narodu polskiego w r. 1830, I. p. 3—60 „דער אויפֿשטאַנד האָט זיך גענייטיקט אין כּלי-זיין. וואָלט דאָס דען נישט געליוועדט דער געשמדטער און נישט-געשמדטער ייִד, ווען ער וואָלט געזען, אַז מיר פֿאַראייניקן זײַן וווילל מיט אונדזער זאַך. מיר האָבן זיך גענייטיקט אין געלט, ישׂראל הערשט מיט דעם צעפּטער פֿון ממון. וואָס וואָלט ער אַלץ נישט געגעבן פּוילן פֿאַרן צוזאָג, אַז ער וועט דאָ געפֿינען אַ היים? מיר האָבן זיך גענייטיקט אין אינפֿאָרמאַציעס, שפּיאָנאַזש, אין דער פּאָליציי און אין צאַרס אַרמיי, אָבער עס איז אונדז לכל הפּחות שטאַרק געגאַנגען דערין, אַז דער שׂונא זאָל נישט וויסן וועגן אונדזערע אונטערנעמונגען און באַוועגונגען — ווער דען אויב נישט אַ ייִד איז געווען צוגעפּאַסט צו אַזאַ טאָפּלטן דינסט פֿאַרן פּוילישן אויפֿשטאַנד?. צום סוף האָט דאָס פּוילישע פֿאָלק זיך גענייטיקט אין אָנערקענונג מצד די פֿרעמדע מלוכות... פּונקט ווי אין פּוילן האָט יעדער דאָרף זײַנעם אַ ייִדישן קרעטשמער, יעדער אויסבערענגעד זײַנעם אַ ייִדישן מעקלער, אַזוי האָבן אויך אין אייראָפּע אַלע קאַבינעטן, אַלע מיניסטאָרן, אַלע געזעצגעבערישע קאַמערן, אַלע בירזשעס זייערע ייִדישע מעקלערס". מאָכנאַצקי האָט דאָ אַ ביסעלע איבערגעכאַפּט די מאָס בײַם שילדערן די ריזיקע השפּעות פֿון דער ייִדישער „גרויסמאַכט". עס איז אָבער ריכטיק, אַז די ייִדן האָבן געקענט אַ סך אויפֿטון אויך פֿאַר דעם נאָוועמבער-אויפֿשטאַנד, ווען מען וואָלט זיך בלויז באַמיט זיי צו געווינען און נישט — ווי דאָס איז לכתּחילה געטון געוואָרן — צו דערווייטערן זיי פֿון דעם אָנטייל אין פּוילישן פֿרײַהײַט קאַמף.

4 Gazeta rządowa, 1794, Nr. 78, p. 313–4

דיראַזיקע ווערטער נעמען מיר אַרויס פֿון קאָשטשושקאָס אַרטיקל אין צוזאַמענהאַנג מיטן אויפֿקום פֿון דעם בערעק-פּולק.

5 A. Skałkowski: Z dziejów insurekcji 1794, r, Warszawa 1926 d. 29.

6 F. Bąkowski: Kraków w czasie powstania Kościuszki, Kraków 1893, p. 12.

7 עס ווערן פֿאַרציילט פֿאַרשיידענע אַנעקדאָטן וועגן באַגעגענישן פֿון קאָשטשושקאָ מיט פּוילישע ייִדן אין אַמעריקע. קאָשטשושקאָ האָט אין אַמעריקע געטראָפֿן אַ פּוילישן ייִד און זיך זייער מיט אים דערפֿרייט. ווען קאָשטשושקאָ האָט אים אויפֿמערקזאַם געמאַכט, אַז זײַן קאַפּאָטע איז אַ פֿאַרשמירטע זאָל דער ייִד האָבן געענטפֿערט: „האַר לעבן! ווען מיר זײַנען אַרויסגעפֿאָרן פֿון פּינטשעוו, איז געווען אַ גרויסע בלאָטע"...

.(A. Skałkowski: Kościuszko w świetle nowszych badań, 1924, p. 21).

אין דעם נישט לאַנג אַרויסגעגאַנגענעם יאָרבוך פֿון דער פֿעדעראַציע פֿון די פּוילישע ייִדן אין אַמעריקע („פּוילישע ייִדן" 1935) האָט ש. טשאַרנאָבראָדאָ (אין דעם אַרטיקל

פּוילישע יידן אין רימשמאַנד״) געבראַכט די וויטערדיקע דערציילונג פֿון אַ יידישן סוחר פֿון פּוילן, מיטן נאָמען יעקב פּאַזנאַנסקי, וועגן זיין באַגעגעניש מיט קאָשטשושקאָ אין יאָר 1795 אויף אַ שיף, וואָס איז געפֿאָרן קיין אַמעריקע: קאָשטשושקאָ האָט זיך שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיטן גורל פֿון אָרעמען עמיגראַנט און אַפילו אים אַרויסגעהאָלפֿן מיט עטלעכע טאַלער. פּאַזנאַנסקי, וועלכער איז שפּעטער רייך געוואָרן און געענדערט דעם נאָמען אויף לייטאַן, האָט אים דאַנקבאַרקייט צו קאָשטשושקאָ אַ נאָמען געגעבן זיין זון טאַדעוש.

8 J. Szacki: Kościuszko a Żydzi, Warszawa 1917.

Adam Skałkowski: Z dziejów insurekcji w r. 1794, Warszawa 1926 האָט אין זיין בוך אָדורכגעפֿירט אַ רעוויזיע פֿון אַ גאַנצער ריי אָנשווינגען וועגן דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד, צווישן אַנדערע האָט ער אויך אָרומגערעדט די פֿראַגע פֿון פּולק פֿון בערעק יאָסעלעוויטש און דעם אָנטייל פֿון די יידן בעתן אויפֿשטאַנד אין יאָר 1794. צו סקאַלקאָווסקיס מיינונגען וועלן מיר זיך נאָך אומקערן. דאָ איז כדאי צו באַמערקן, אַז ער גלייבט נישט אין די רייד פֿון קראָקעווער רבֿ ה. ד. לעווי וועגן דעם, אַז קאָשטשושקאָ האָט געהאַלטן אַ רעדע אין דער קראָקעווער שול. סקאַלקאָווסקיס אַרגומענט, אַז „אַזאַ אַרויסטרעטונג וואָלט נישט געקאָנט פֿאַרבייגיין פֿאַר דער עפֿנטלעכער אויפֿמערקזאַמקייט און אַז עס פֿעלן וועגן דעם נאָטיצן אין אַנדערע מקורים“, איז כּלל קיין ראיה נישט. איבעריקנס האָבן מיר דאָך געזען, אַז אין אַנדערע דאָקומענטן, ווי צ״ב אין דעם בריוו פֿון קאָשטשושקאָ פֿון 17טן סעפּטעמבער וועגן דעם שאַפֿן דעם פּולק פֿון בערעקן — דריקט קאָשטשושקאָ אויס ענלעכע געדאַנקען ווי די, וועלכע ער האָט אַרויסגעזאָגט אין דער קראָקעווער שול.

9 Akty powstania Kościuszki, I, Warszawa 1918, XLVIII;
Arch. Kr. Fol. 270, p. 109 :דאָס זעלביקע אין כּתבֿ-יד

10 Gazeta Rządowa 17/XI 1794, № 78, p. 312—3.

קאפיטל IV

די יידן אין די אויפשטאנדישע רייען.

א) אינטעליגענץ, פלוטאקראטיע און די פאלקסמאסן לגבי דעם אויפשטאנד.

אין פריערדיקן קאפיטל האבן מיר ארומגערעדט די אויסנווייניקסטע מאמענטן, וואס האבן געווירקט אויף דער באציונג פון דער יידישער באפעלקערונג צום אויפשטאנד, איצט וועלן מיר זיך באקענען מיט די אינעווייניקסטע פאקטארן, די היסטאריקער, וואס רעדן וועגן א נעגאטיווער אדער פאזיטיווער באציונג פון יידן אלס גאנצקייט, באגייען א גרויסן פעלער. די פוילישע יידן זיינען — ווי דאס איז שוין אויפגעקלערט געווארן פריער — נישט געווען אין סאציאלן זינען אן איינהייטלעכע מאסע. אמת, עס זיינען נאך דעמאלט נישט געווען קיין אויסגעקריסטאליזירטע פאליטישע אונטערשיידן, עס האבן זיך אבער שוין דאן געלאזט מערקן געוויסע אונטערשיידן בנוגע צום אויפשטאנד.

וואס שייך דעם קליינעם הייפל יידישע אינטעליגענץ איז — חוץ געוויסע אויסנאמען — איר שטעלונג געווען א פאסיווע. עס לאזט זיך נישט באמערקן קיין שום איניציאטיווע פון איר זייט ביים שאפן דעם יידישן פולק. דאס וועט אונדז כלל נישט חידושן, ווען מיר וועלן זיך דערמאנען, אז די יידישע אינטעליגענץ פלעגט דעמאלט שעפן איר בילדונג אין די אויסלענדישע אוניווערסיטעטן און אז זי איז צו ווייניק געווען צוזאמענגעוואקסן מיטן ארטיקן לעבן, אז דער ענין אויפשטאנד זאל זי טיפער אנרירן. אנדערש איז געווען מיט א פאר יארצענדלינג שפעטער, בעתן נאוועמבער-אויפשטאנד אין יאר 1830. די יידישע אינטעליגענץ, דערצויגן אין פוילישע שולן, האט זיך אקטיוו באטייליקט אין דעם קאמף פאר פרייהייט און מאביליזירט די יידישע געזעלשאפט צום קאמף מיטן שונא.

די יידישע אינטעליגענץ פון דעם נאוועמבער-אויפשטאנד האט איר אנטייל אין דעם באוואפנטן קאמף פאר דער פרייהייט פארבונדן מיט פאליטישער עמאנציפאציע ווי אויך מיט דער גלייכבארעכטיקונג פון דעם

קלאַס, צו וועלכן זי האָט אין איר מערהייט געהערט ד״ה פֿון דעם בירגערטום. זי האָט געהאָפֿט, אַז אַלס פּרײַז פֿאַר איר אַנטייל אין קאַמף וועט זי באַקומען די זעלביקע רעכט וואָס די אָרטיקע באַפֿעלקערונג.

אַנדערש איז געווען אין יאָר 1794. די מער אויפֿגעקלערטע עלעמענטן צווישן די פּוילישע ייִדן, וועלכע האָבן מיט דער הילף פֿון זייערע אויסלענדישע ברידער (דאָס רוב דײַטשע און ענגלישע) געמאַכט פֿאַרן קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד באַמיִונגען אַרײַנצופֿירן אין ייִדישן לעבן רעפֿאָרמען אין גײַסט פֿון גלײַכבאַרעכטיקונג און פּראָגרעס, האָבן זיך געקענט איבערצײַגן, אַז בײַ די עקזיסטירנדיקע פּאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע באַדינגונגען זײַנען די דאָזיקע פּרוּוון פּרוכטלאָז. אויב עס איז אַפֿילו געווען אַ שטיקל אינטערעס צו דער ייִדישער פֿראַגע מצד דעם ליבעראַלן טייל פֿון די פּוילישע פּריצים, איז דאָס אַלץ געווען אַ ריין טעאָרעטישע דיסקוסיע. דער פֿיריאָריקער סיים, וואָס האָט אַזוי פֿיל רעפֿאָרמען אַדורכגעפֿירט, האָט נישט געפֿונען קיין צײַט אויף צו באַטראַכטן דעם מצב פֿון די פּוילישע ייִדן. די קאָמיסיע פֿאַר ייִדישע פֿראַגן, וואָס איז דורך דעם סיים אויסגעקליבן געוואָרן, האָט געהאַלטן אין כּסדרדיקן רעאָרגאַניזירן זיך. אין דער אונטערשטער שורה האָט זיך פֿון דעם גאַנצן מבול רעפֿאָרם-פּראָיעקטן און זיצונגען אויסגעלאָזט אַ טײַך. די לאַגע פֿון די פּוילישע ייִדן איז נישט געוואָרן בעסער, זי איז נאָך איבער די באַקאַנטע נײַע געזעצן (וועגן די שטעט) געוואָרן ערגער, דאָס האָט ממילא געמוזט משפּיע זײַן אויף דער שטעלונג פֿון דעם הײַפֿל ייִדישע אינטעליגענץ אין וואַרשע צו דעם אויפֿשטאַנד.

אַן אויסנאַם פֿון דעם אַלגעמיינעם כּלל איז ד״ר פּאָלאָנוס, וואָס איז נישט לאַנג אויסגעפֿינען געוואָרן דורך ד״ר נ. מ. געלבער און מאַג׳ פּ. קאָן. אַן אויסנאַם איז אויך יענער אַנאָנימער וואַרשעווער דאָקטאָר, וועלכער האָט זיך צוזאַמען מיט 3 גבירים אונטערגענומען צו באַזאָרגן מיט מונדירן אַ געוויסער צאָל זעלנער.

רעזומירן מיר דאָס אַלץ, דאַרף געזאָגט ווערן, אַז די ייִדישע אינטעליגענץ האָט נישט געשפּילט אין אויפֿשטאַנד די ראָלע וואָס אין יאָר 1830.

אַן ענלעכע באַציִונג צום אויפֿשטאַנד האָט פֿאַרנומען די ייִדישע פּ ל וּ ט אָ ק ר אַ ט י ע, וועלכע איז אויך דאָס רוב געווען פֿון אויסלענדישער אָפּשטאַמונג און ווייניק צוזאַמענגעוואַקסן מיט דער אָרטיקער באַפֿעלקערונג. צו דער גלײַכגילטיקייט פֿון דער דאָזיקער שיכט האָט מסתּמא מיטגעווירקט פּונקט ווי בײַ דער אינטעליגענץ דער דורכפֿאַל פֿון דער אַקציע צו רעפֿאָרמירן דאָס ייִדישע לעבן. די ייִדישע פּלוטאָקראַטיע פֿון וואַרשע איז נאָך אַחוץ דעם געווען געטראָפֿן דורך דעם געזעץ וועגן די שטעט אין דער קאָנסטיטוציע פֿון 3טן מײַ, בפֿרט דורך דער אַקציע פֿון די וואַרשעווער שטאָטלײַט צו פֿאַרטרײַבן פֿון דער הויפּטשטאָט אַלע ייִדן, אַפֿילו די רײַכע. די יאָרן פֿאַר דעם אויפֿשטאַנד זײַנען געווען די טרויע-

ריקסטע תקופה אין דער געשיכטע פון די וואַרשעווער יידן אין פּאַניאַטאָווסקיס צייט. די אַלע מאָמענטן האָבן געווירקט אָפּצושוואַכן די פּאַראינטערעסירונג פון דער יידישער פּלוטאָקראַטיע אין וואַרשע אין דעם אויפשטאַנד, הגם מיר קענען פאַרנאָטירן געוויסע פאַקטן פון אונטערשטיצונג, וואָס זיי האָבן אַרויסגעוויזן דעם אויפשטאַנד. אַזוי למשל איז באַוווסט, אַז די יידישע פּלוטאָקראַטיע אין וואַרשע האָט „אויס ליבע צום אַלגעמיינעם ווויל" דעקלאַרירט אָדער, ריכטיקער געזאָגט, צוזאַמענגענומען אַ „נדבה" פון 72.450 גילדן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וואַרשע [1] „אויף צו שטאַרקן די באַוואָפנטע כוחות פון פאָלק". [2]

עס איז אונדז אויך באַוווסט, אַז פיר באַקאַנטע וואַרשעווער יידישע גבירים: דער שוין דערמאָנטער דוד קעניגסבערגער, לעווי, חיים פון לאַסק און „דער יידישער דאָקטאָר" (זיין נאָמען ווערט נישט אָנגעגעבן) האָבן זיך חוץ דער אַלגעמיינער באַשטייערונג און דעם קאָפּגעלט מתחיב געווען אויפן אייגענעם חשבון צו באַזאָרגן מיט מונדירן 40 זעלנער אָדער איבערגעבן אַ געוויסע סומע (צו 241 גילדן פאַר יעדן זעלנער). [3] עס זיינען אָבער פאַראַן אַנדערע דאָקומענטן וועגן די זעלביקע מנדבים: עס זיינען געמלדעט פאַרהאַלטן געוואָרן די פרויען פון די זעלביקע גבירים דוד קעניגסבערגער, חיים פון לאַסק, חוץ דעם יוסף לעווקאָוויטש פון פויזן ביים שטאָטישן שלאַבאַן מיט קופערטן, פול מיט חפצים בעת זיי האָבן זיך קעגן דער פאַראָרדענונג פון דער מאַכט, געוואָלט אַרויסשמוגלען קיין פּרייסן. [4]

קעניגסבערגער און חיים פון לאַסק זיינען נישט געווען די איינציקע צווישן דעם רייכן יידישן בירגערטום, וואָס האָבן בדעה געהאַט צו פאַרלאָזן די הויפּטשטאָט אויס מורא פאַר באַלאַגערונג און אַנדערע מלחמה־געשעענישן. עס איז אויפגעהיט געוואָרן אַ דאָקומענט, וואָס באַווייזט, אַז די יידישע פּלוטאָקראַטיע האָט געפּלאַנט אַ מאַסנהאַפטן אַרויספאָר פון דער הויפּטשטאָט. וועגן דעם דערוויסן מיר זיך פון דעם מעמאָראַנדום פון „דער יידישער אַרעמשאַפט אין וואַרשע". [5] „די רייכערע יידן — לייענען מיר דאָרט — האָבן בדעה צונויפצונעמען זייערע פאַרמעגנס און אַרויספירן זיי קיין אויסלאַנד". פונקט אַזוי האָט געטאָן דאָס רייכע קריסטלעכע בירגערטום און אויך די פּריצים. וועגן דעם פאַרציילט אַזאַ מומחה פון דער געשיכטע פון קאָשטשושקאָ־אויפשטאַנד ווי פּראָפ' טאָקאַרזש [6] „באמת—שטרייכט אונטער דער מחבר — האָבן די שפּיצן פון דער באַפעלקערונג פון דער הויפּטשטאָט און דאָס סיי די פּריצישע און סיי די פּאַטריציש־בירגערלעכע פאַרנומען לגבי דעם אויסברוך (פון אויפשטאַנד אין וואַרשע) אָדער אַ בפירוש קעגנערישע שטעלונג אָדער לכל הפחות אַ פּאַסיווע..." „...ווער עס האָט נאָר געקאָנט איז אַרויסגעפאָרן פון וואַרשע, דאָס רוב אין דעם נאָענטסטן פּרייסישן געביט, הגם די דאָזיקע אַרויספאָרן האָט מען בדרך־כלל פאַראורטיילט". דאָס זעלביקע שרייבט פּרוכניק: [7] „דער אומווילן צום אויפשטאַנד,

פּאַסיווקייט אָדער די סימפּאַטיע צו רוסלאַנד, וואָס פּלעגט על פּי רוב אַרויסדרינגען פון אידעישע מאַטיוון — דאָס זיינען געווען די בשותּפותדיקע איינגעשאַפּטן פון די העכערע שיכטן פון דער פּוילישער געזעלשאַפט, פון דעם פּריצים-שטאַנד, פון דעם מיליטערישן און גייסטלעכן שטאַנד". „פּונקט ווי די רייכע פּריצישע אַריסטאָקראַטיע האָט זיך אויך פאַרהאַלטן דאָס רייכע בירגערטום, די שטאָטישע פּלוטאָקראַטיע".

גאָר אַן אַנדערע באַציִונג צום אויפשטאַנד ווי די פּלוטאָקראַטיע און אינטעליגענץ האָבן געהאַט די יידישע פאָלקסמאַסן. צום באַדויערן זיינען נישט פאַרבליבן קיין יידישע מקורים, וואָס זאָלן באַלייכטן ווי געהעריק די אמתדיקע שטעלונג פון די יידישע פאָלקסמאַסן. עס זיינען אָבער פאַראַן אַ גאַנצע ריי אָבסערוואַציעס פון עדות, וואָס דערלויבן אונדז צו משפטן וועגן די שטימונגען פון דער יידישער פאָלקסמאַסע. אויפן יסוד פון פאַרשיידענע מאַטעריאַלן קען די שטעלונג פון דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג לגבי דער אינסורעקציע באַצייכנט ווערן ווי אַ פּאָזיטיווע.

לאָמיר זיך אַ ווײַלע פאַרטראַכטן, וואָס האָט די יידישע פאָלקסמאַסן באַוויגן צו פאַרנעמען אַ פּאָזיטיווע שטעלונג לגבי דעם אויפשטאַנד. אויסער די אַלגעמיינע, אַזוי צו זאָגן אויסנווייניקסטע סיבות, וועגן וועלכע עס איז שוין געווען די רייד פריער, האָבן דאָ געווירקט נאָך אַנדערע סיבות. אַן אומגעהײַערע, אפשר טאַקע אַ דעצידירנדיקע ראָלע האָט דאָ געשפּילט די שנאה פון דער יידישער באַפעלקערונג צו רוסלאַנד. די דאָזיקע שנאה האָט געהאַט אַ גאַנצע ריי היסטאָרישע סיבות, דהיינו די יאָרהונדערטער אַלטע פאַרבאָטן פאַר יידן צו וווינען אין די רוסישע פּראָווינצן. עס זיינען אויך מסתמא נאָך שטאַרק פריש געווען אין זכרון פון פאָלק די שחיטות פון גאָנטע און זשעלעזניאַק פון יאָר 1768. ווער ווייס, צי האָט מען אויך די שחיטות פון כמיעלניצקי נישט פאַרבונדן מיט רוסלאַנד, בפרט אַז איר האַנט האָט טאַקע שטאַרק געשטעקט אין דידאָזיקע פּאָגראָמען. די שנאה צו רוסלאַנד איז נאָך מער געוואָרן געשטאַרקט איבער דער אַכזריותדיקייט פון דער רוסישער אַרמיי לגבי דער אומבאַשיצטער יידישער און קריסטלעכער באַפעלקערונג אין אָנהייב פון אויפשטאַנד. די יידישע באַפעלקערונג האָט פון די דאָזיקע גרויל-מעשים פון דעם רוסישן חייל בפרט פון די קאָזאַקן, געליטן אַ סך מער ווי די קריסטלעכע באַפעלקערונג.

ווי וויכטיק עס איז געווען דער אויבן דערמאָנטער פאַקט, קען מען זען פון דער אָרדענונג-קאָמיסיע פון גראָדנער פּאָוויאַט.[9] עס ווייזט בכן אויס, אַז דער אַנטי-רוסישער מאָמענט האָט געשפּילט אַ שטאַרקע ראָלע אין דער פּראָפּאַגאַנדע פאַרן אויפשטאַנד צווישן די יידישע מאַסן. דער קאַמף מיט דעם רוסישן חייל איז געווען אַ קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ פון דער יידישער באַפעלקערונג. אַ פּאַרטיידיקונגס-קאַמף קעגן דעם אכזריות-

דיקן שונא, וואָס האָט מיט זיך געטראָגן טויט און פאַרלענדונג פאַר די יידישע פאָלקסמאַסן.

דער מאָמענט פון שנאה צו רוסלאַנד האָט געשפּילט אַ באַדייטיקע ראָלע אויך אין די שפּעטערדיקע אויפשטאַנדן, און ער האָט אויך אויסער אַנדערע גורמים געווירקט אויף די סימפּאַטיעס פון די יידישע פאָלקסמאַסן צו די שפּעטערדיקע אויפשטאַנדן.[10]

די אויפרודערונג צווישן דער יידישער פאָלקסמאַסע אין וואַרשע האָט זיך, פּונקט ווי צווישן דער גאַנצער באַפעלקערונג, אָנגעהויבן אין די ערשטע טעג פון אַפּריל 1794 נאָך פאַרן אויסבראָך פון אויפשטאַנד אין וואַרשע (ד"ה פאַרן 18טן אַפּריל). דער שפּיאָן יאַן לאַנערי שרייבט אין אַ בריוו, אַז „מען וואָלט געדאַרפט (אין וואַרשע) שפּיאָנירן אַפילו די יידן".[11] דאָס איז אַ באַווייז, אַז די אַלגעמיינע שטימונג פון דער פּוילישער באַפעלקערונג האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויך אויף די יידן. דאָס זעלביקע וואָס לאַנערי באַשטעטיקט אויך אַ צווייטער שפּיאָן אַנטאָני בוים.[12]

וועגן דעם טיפן אויפברויז פון דער יידישער באַפעלקערונג שרייבט דער אָנטיילנעמער פון אויפשטאַנד קאַראָל וואָידאַ[13] „די יידן — שרייבט ער — האָבן געשטיצט די פּאָליאַקן נישט בלויז ביים אָנהייב, נאָר אויך אין זייערע ווייטערדיקע באַמיונגען. דאָס האָט אין גאַנצן אָפּגעשאָפן די איינגעבוירענע שנאה צו זיי".

אויך די פּרעסע[14] און פאַרשיידענע דאָקומענטן[15] זאָגן עדות וועגן די טיפע אויפטרייסלונגען, וואָס האָבן דורכגעדרונגען די יידישע מאַסן אונטער דער השפעה פון אויפשטאַנד.

פון די שטימען פון דער פּרעסע איז כדאי צו ברענגען די מיינונג פון דער „גאַזעטאַ אָביוואַטעלסקאַ" („בירגער-צייטונג), [15a] וועלכע שרייבט: „עס איז אַ וווּנדער, אַז דאָס, וואָס מען האָט נישט געקענט ערגעץ אַנדערש (געמיינט מסתמא עסטרייך, וועלכע האָט צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער נייצייט איינגעפירט דעם מיליטער-דינסט פון יידן) דערגרייכן מיט צוואַנג, טוען היינט די יידן ביי אונדז אין וואַרשע מיטן גוטן ווילן. זיי האַלטן געווער וואַך, זיי גייען אין פּאַטרולן, און אַ טייל פון זיי הייבן דרייסט אויף דאָס געווער קעגן דעם אַלגעמיינעם שונא פון גאַנצן פאָלק און פון דער מענטשהייט. מען קען נישט פאַרשווייגן אָן אַ געהעריקן שבח דעם דאָזיקן ערשטן שריט. עס איז צו האָפן, אַז נאָך דעם ערשטן ביישפּיל וועלן קומען ווייטערע".

די מעמאָראַנדומס און בקשות פון די יידן פון פאַרשיידענע קהילות דריקן אויך אויס די שטימונגען, וואָס האָבן געהערשט צווישן די יידן. „די אונטן געחתמעטע—לייענען מיר אין דער בקשה פון מעזריטשער קהל[16]— אויס צוגעבונדנקייט צום פאָטערלאַנד, אַדורכעדרונגען מיט דעם אויפריכ-

טיקן ווילן מקריב צו זײַן אונדזערע פֿאַרמעגנס פֿאַר די אַלגעמיינע באַדערפֿעענישן פֿונם פֿאָטערלאַנד און פֿאַר זײַן רעטונג״...

„מיר דערשלאָגענע און אָרעמע יידן — ווערט געשריבן אין אַן אַנדערן דאָקומענט — די גאַנצע אָרעמשאַפֿט פֿון וואַרשע פֿון אַלטן טעסטאַמענט [17] טוען פֿאַרשיידענע, דינסטן וויפֿיל עס קלעקן נאָר אונדזערע כּוחות. מיר זײַנען ממלא אונדזער חובֿ פֿאַרן פֿאָטערלאַנד און מיר פֿירן אויס גערן אַלע באַפֿעלן און טוען פֿאַרשיידענע אַרבעטן, צו וועלכע מיר ווערן צוגעצויגן״.

וועגן דער זייער וואַרעמער באַציִונג פֿון די פּוילישע יידן צום אויפֿשטאַנד שרײַבט אַ געוויסער דײַטש גראַנוי, וועלכער איז אָגבֿ נישט גוט געשטימט לגבי דער יידישער באַפֿעלקערונג. „זיי האָבן געשאַפֿן אַן אייגענעם פֿולק — שרײַבט ער — און מיט פֿלײַס געאַרבעט אויף די שטאָטישע וואַלן, זיי האָבן זיך געפֿלײַסט אַרויסצוווײַזן זייער ליבע צום פֿאָטערלאַנד אין אַ וואָס אַ בעסערער שײַן. דורך דעם האָבן זיי געוווּנען די סימפּאַטיעס פֿון בירגערטום און מען האָט זיי גערן טאָלערירט״. גראַנוי מיינט אַפֿילו, אַז דאָס איז געווען נישט מער ווי „אַ פּאַטריאָטישע מאַסקע״. נאָך דעם אַלעמען, וואָס איז דאָ אויבן געזאָגט געוואָרן איז נישט נויטיק צו קאָריגירן די דאָזיקע איינזײַטיקע, פּאַרטייִשע מיינונג.

דער גלענצנדער קענער פֿון דער קאָשטשושקאָ-תּקופֿה, פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש, באַצייכנט די דאָזיקע תּקופֿה ווי „אַ צײַט פֿון דער ע ר ש ט ע ר י י ד י ש-פּ וי ל י ש ע ר פֿ אַ ר ב ר י ד ע ר ו נ ג״. יעדער וואָס ווערט זיך באַקענען מיט דעם גאַנצן סכום מאַטעריאַלן, וואָס זײַנען שײַך דעם אָנטייל פֿון די יידן אין אויפֿשטאַנד, מוז מודה זיין, אַז די כאַראַקטעריסטיק פֿון פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש איז טאַקע אַ גערעכטע.

הערות:

1 Ekonomiczne St. Warszawy Nr. 1258.

2 Arch. Król. Pol. 153, p. 750.
די איניציאַטאָרן פֿון „דער צושטייערונג" („ofiara") זיינען געווען 2 יידן, לייזער מאַרקאָוויטש און מאיר לעווקאָוויטש, וועלכע האָבן געפֿאָדערט דערפֿאַר א באַלוינונג.

3 Ekonomiczne St. W. nr. 1258 p. 280

4 פֿאַרגלייך אויך די הוספה צו Arch. Król Pol. 241 p. 286. Gazeta wolna warszawska N. 7, 17. IV. 1794.

5 Arch. Król. Pol. 260 p. 235

6 Tokarz Jnsurekcja p. 75.

7 Pròchnik: Demokracja kość. p. 149
דאָס זעלבע לייענען מיר ווען קראָקע „עס זיינען אַנטלאָפֿן דערהויפּט די רייכערע פּריצים און שטאָטלייט" T. Kupczyński, Krakòw w powstaniu Kościuszkowskiem Kraków 1912, p. 153.

8 פֿון ד"ר פּאַלאַנוסעס רעדע: „טייערע ברידער! האַלט דאָס גוט אין זכרון, אַז עס איז נישטאָ קיין גרעסערע סכנה און פּלאָג, ווי האָבן אין לאַנד א שׂונא, וועלכער האָט נישט קיין אייזען און רחמנות אויף קיין שום זאַך. איר אַרבעט אויף א שטיקל ברויט מיט א בלוטיקן שוויס, קומט דער אכזריותדיקער שׂונא און פֿרעסט אויף אייער פּרוכט פֿאַר אייך אין די אויגן. ווילדע אכזריות, באַרבאַרישקייט, אומברחמונתדיקע שטראָפֿן באַקומט איר פֿון אים שטאָט באַלוינונג און דאַנק. נישט נאָר וואָס דער שׂונא ווינט אין אייערע הייזער, ער מאַכט נאָך חרוב און פֿאַרברענט זיי, ערגער פֿון א ווילדער חיה, וואָס נאָך דעם וואָס זי האָט באַפֿרידיקט איר תאווה, לאָזט זי לכל הפּחות דעם רעשט איבער פֿאַר אַנדערע. ער פֿאַרשוועכט אייערע געזעצן און פֿאַרגעוואַלדיקט אייערע רעכט, די רעכט פֿון פֿעלקער און פֿון דער מענטשהייט, ער פֿאַרברענט שטעט און דערפֿער און צעניששטיקט ביז צום גרונט די וווינערטער, וואָס איר האָט אויפֿגעשטעלט פֿאַר זיך און די קומענדיקע דורות. ער הרגעט אויס אייערע ווייבער און קינדער און אייך אַליין שמידט ער אין קייטן. צי קאָן זיין אַן ערגערע פּייז, צי קען מען דאָס אַפֿילו פֿאַרגלייכן מיטן גיהנם, אין דער צייט ווען אין גיהנם ווערן באַשטראָפֿט בלויז זינדיקע אָון[1] דאָ ווערן געפּייניקט צוגלייך שולדיקע און אומשולדיקע" (מג"ר פּנחס קאָן: א יידישע שטים צום אויפֿשטאַנד 1794 אין ווילנע, ווילנע 1933 ז' 10).

9 אין דעם פּרט איז כאַראַקטעריסטיש דאָס עדות-זאָגן פֿון אַן אַרעסטירטן ייד יאָאַכים באַרוכאָוויטש, וועלכער האָט דערקלערט פֿאַר דער אויספֿאָרשונגס-מאַכט: „בעת דער באַלאַגערונג פֿון וואַרשע האָבן די שׂונאים אונדז אַלעמען באַראַבעוועט, און דעריבער קענען מיר זיי בלויז שעלטן. יעדער פֿון די איינוווינער סימפּאַטיזירט מיטן אויפֿשטאַנד און בעט אָט פֿאַרן ווייל פֿון פּוילישן חייל. (Dział staropolski, V, Nr. 13, Archiwum Skarbowe w Warszawie.

10 ד״ר י. שאצקי: יידן אין אויפשטאנד פון יאר 1863 (היסטארישע שריפטן פון
ייווא ב. I).

11 Metryka litewska VII, Nr. 188 (הויפט-ארכיוו אין ווארשע).

12 Szacki: Kościuszko a Żydzi, 1917

13 Karol Wojda: O rewolucji polskiej z roku 1794. Poznań 1861 (Pamiętniki z wieku XVIII, t. VIII).

14 Korespondent narodowy i zagraniczny Nr. 38, 13/V 1794.

15 Szacki: Kościuszko a Żydzi.

15a Gazeta obywatelska, 4/VI, 1794.

16 Komisja Wojskowa III/51, p. 30 (Arch. Gł. w Warszawie).

17 Archiwum Król. Pol. 240, 21. VI. 1794.

18 „Auffallender ist es, dass nicht in dieser stürmischen Periode die Anzahl der Juden (in Warschau) sich so sehr wermehrt hat. Der Grund hievon liegt in der damaligen Lage der Dinge. Während der Revolution schränkten sich die Beschäftigungen der damaligen Machthaber fast nur auf die Vertheidigung der Stadt ein, und man hatte nicht Zeit an die Aufrechthaltung der Privilegien derselben zu denken. Man brauchte nöthig Geld und hoffte dieses, wie sonst immer, von den Juden zu erhalten; daher man das Einwandern derselben geschehen liess. Der Jude hatte dagegen Politik genug, in dieser gefährlichen Krise eine sehr patriotische Maske vorzulegen; sie formierten eigene Corps, arbeiteten mit grossem Eifer an den Wällen der Stadt und liessen es überhaupt annichts fehlen, ihre Vaterlandsliebe in das stärkste Licht zu stellen; dadurch schmeichelten sie sich bei der Bürgerschaft sehr ein, und man tolerierte sie gern". (Gronau. Uber den Verfall der Hautpstadt Warschau. Warschau 1804).

ב) אַלגעמײַנער אויפֿהייב.

דאָס אויפֿשטענדישע מיליטער האָט זיך — לויט פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש אַ געבילדעט פֿון צווייערליי מינים זעלנער, ווי דאָס איז אין אַלגעמיין דעמאָלט אָנגענומען געווען אין אייראָפּע: ערשטנס פֿון פֿ ר ײַ װ י ל י ק ע זעלנער, וועלכע זײַנען מיטן גוטן ווילן געגאַנגען דינען אין מיליטער און צווייטנס פֿון ר ע ג ו ל ע ר ע ר ע ק ר ו ט ן, וועלכע מען פֿלעגט ווערבירן צווישן די אָרעמסטע שיכטן פֿון דער פּוילישער באַפֿעלקערונג און אײַנגלידערן אין דער רעגולערער אַרמיי. חוץ דעם האָט נאָך עקזיסטירט דער אַלגעמיינער אויפֿהייב (pospolite ruszenie), וואָס אין אים האָבן געדאַרפֿט דינען אַלע מאַנצבילן פֿון 18—40 יאָר. אין דער פּראַקטיק האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער חייל פֿון אַלגעמיינעם אויפֿהייב איז נישט געווען צוגעפּאַסט צו אָפֿענע שלאַכטן. אָבער די אָפּטיילונגען פֿון אָט דעם מין חייל האָבן אַ סך אויפֿגעטון אין די גערילאַ-קאַמפֿן, אין שטערן דעם שונא בײַם טראַנספּאָרט פֿון באַשפּײַזונג, אַמוניציע, אין איבעררײַסן זײַנע פֿאַרבינדונגען וכדומה.

חוץ דעם האָבן נאָך עקזיסטירט מ י ל י צ ן, וועלכע מען פֿלעגט שאַפֿן אין די שטעט, כדי זיי זאָלן האַלטן וואַך, היטן די קריגס-געפֿאַנגענע אָדער מיליטערישע אָביעקטן וכדומה.

דערצו דאַרף מען נאָך צורעכענען דעם נ י ש ט-ר ע ג ו ל ע ר ן רעקרוט, גערופֿן אויך דער „ר ו י ך"-אָ ד ע ר „ק ו י מ ע ן"-ר ע ק ר ו ט (rekrut dymowy). דער אויסטערלישער נאָמען האָט זיך גענומען דערפֿון, וואָס מען האָט גענומען די רעקרוטן פֿון אַ געוויסער צאָל קוימענעס. די האָזיקע רעקרוטן זײַנען געווען צווייערליי: פֿוסגייער און קאַוואַלעריסטן. זייער באַוואָפֿענונג איז זייער אָפֿט געווען אַ פּרימיטיווע, ווײַל עס האָט אויסגעפֿעלט שיסגעווער, געוויינטלעך פֿלעגן זיי טראָגן פּיקעס, קאָסעס אַרויפֿגעזעצט אויף שטעקנס ווי שפּיזן (na sztorc) וכדומה. די מיליץ איז אויך נישט געווען איבעריק גוט באַוואָפֿנט. זייער געווער איז באַשטאַנען פֿון פּיקעס, ביקסן, פּיסטוילן, העק וכדומה.

דער הויפּט-אונטערשייד צווישן די רויך-רעקרוטן און דער מיליץ איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די רויך-רעקרוטן פֿלעגט מען באַנוצן צו מלחמה-

אָפּעראַציעס אין פאַרשיידענע געגנטן פון לאַנד. די מיליץ אַקעגן בלויז, ווען עס איז אַ געפאַר דער געגעבענער שטאָט אָדער דעם נאָענטסטן געגנט, דערבײַ איז איר ראָלע געווען בלויז אַ מיטהעלפנדיקע. די מיליציאָנערן זײַנען געווען מחויב יעדן זונטאָג און אין די חגאות אָנטייל צו נעמען אין די ספּעציעלע מיליטערישע געניטונגען.

„דער רויך-רעקרוט — שרײַבט פּראָפ' טאָקאַרזש—האָט זיך נישט גע-האַלטן פאַר קיין זעלנער, און נאָך עטלעכע טעג (פון אָנטייל אין די קאַמפּן) פלעגט ער זיך אומקערן אין זײַן שטוב אַרײַן, ווי דאָס האָבן למשל געטאָן די קאָסיניערן (די פּויערים מיט קאָסעס), וועלכע האָבן אונטער ראַצ-לאַוויצע אָפּגעהאַלטן אַ ניצחון איבער די רוסן.[2]

די ערשטע פאַראָרדענונג וועגן אַלגעמיינעם אויפהייב האָט אַרויסגע-געבן די קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפט.[3] לויט דער החלטה פון 24 טן מערץ זײַנען אַלע אײַנוווינער פון דער דאָזיקער וואָיעוואָדשאַפט געווען מחויב צו שטעלן זיך אונטער געווער. אַחוץ דעם האָט מען פון יעדע 5 קוימע-נעס געדאַרפט צושטעלן איין באַוואָפנטן פוסגייער, פון 50 קוימענעס איין באַוואָפנטן רײַטער. די אויסדערוויילטע לויט די קוימענעס זײַנען אײַנגע-גלידערט געוואָרן אין דעם רעגולערן חייל. לויטן מוסטער פון קראָקע זײַ-נען אויך אַנדערע וואָיעוואָדשאַפטן צוגעטרעטן צו ווערבירן מיליטער.[4]

ערשט אין סעפּטעמבער (דעם 18 טן) איז אַרויס אַ געזעץ פון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, וואָס שטעלט פעסט פאַרן גאַנצן לאַנד אַלגעמיינע פאַרשריפטן פון רעקרוטירונג, דהײַנו פון 10 קוימענעס האָט מען געדאַרפט צושטעלן 1 פוסגייער מיט הייסן געווער און פון 50 קוימענס — 1 רײַטער.[5]

„די צווייטע מיליטערישע אײַנזאַמלונג פון חודש סעפּטעמבער — שרײַבט טאָקאַרזש — איז שוין אָנגעקומען אַ סך שווערער. די פּריצים, די שטעט און די קהילות האָבן זיך געקלאָגט, אַז זיי זײַנען נישט אין שטאַנד אויסצופירן די דאָזיקע התחייבות, ווײַל דאָס לאַנד איז רוינירט. עס האָבן דעמאָלט אַפילו געטראָפן פאַלן, וואָס די באַפעלקערונג האָט זיך אַנטקעגנ-געשטעלט דער מיליטער-פליכט און מען האָט געמוזט אָנקומען צו מיליטע-רישע עקזעקוציעס, צו געלטשטראָפן און צו אַנדערע".[6]

ווי האָבן אויסגעזען די התחייבותן פון די ייִדן לגבי דער אַלגעמיי-נער מיליטער-פליכט? מיטן אויסנאַם פון אוניווערסאַל פון דעם העכסטן נאַ-ציאָנאַלן ראַט פון 18 טן סעפּטעמבער האָבן אַלע אַנדערע אוניווערסאַלן פון דער העכסטער אויפשטענדישער מאַכט און פון די לאָקאַלע אָרדענונגס-קאָ-מיסיעס נישט אַנטהאַלטן קיין שום באַשטימונגען וועגן די ייִדן. דעריבער האָבן זיך אין דער פּראַקטיק אַרויסגעשטעלט שאלות:

1. צי זײַנען די ייִדן מחויב צוצושטעלן רעקרוטן צוגלײַך מיט אַנדערע?

2. צי דאַרפֿן זיי צושטעלן רעקרוטן א) אין נאַטור אָדער ב) צי קען מען זיך אויסקויפֿן פֿאַר געלט?

3. צי מוזן די רעקרוטן, וואָס ווערן צוגעשטעלט אין נאַטור, זײַן ייִדן אָדער קענען זיי זײַן אויך קריסטן?

4. וואָס פֿאַר אַ פּרײַז דאַרפֿן ייִדן צאָלן פֿאַר אַ פֿוסגייער און וואָס פֿאַר אַ פּרײַז דאַרפֿן ייִדן צאָלן פֿאַר אַ רײַטער?

וואָס שייך דער ערשטער פֿראַגע באַשטימט דער אוניווערסאַל פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט פֿון 18 טן סעפּטעמבער אָט וואָס: קהילות און ייִדן, וואָס וווינען אין דערפֿער און שטעט זײַנען מחויב צוצושטעלן צו 1 רעקרוט און איין פֿערד פֿון די קוימענעס לויט די זעלביקע פּרינציפּן וואָס די גאַנצע באַפֿעלקערונג.[7]

דער דאָזיקער היסטאָרישער באַשלוס, וואָס שפּרייט אויס אויף דער ייִדישער באַפֿעלקערונג די התחייבֿות צוצושטעלן רעקרוטן, באַשטייט מסתּמא אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פּראַקטיק, וואָס האָט זיך אײַנגעבירגערט אין פּוילן אין לויף פֿון יאָרהונדערטער. עס האָט זיך נעמלעך אײַנגעשטעלט אַ מנהג, אַז די ייִדן האָבן צוזאַמען מיט דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג געדאַרפֿט זאָרגן וועגן דעם צושטאַנד פֿון די שטאָטישע מויערן, וועגן די פֿאַרטיפֿיקאַציעס פֿון דער שטאָט וכדומה. די ייִדישע צעכן האָבן צוגלײַך מיט די קריסטלעכע געמוזט נעמען אויף זיך צו פֿאַרטיידיקן אַ טייל שטאָ-טישע מויערן אין פֿאַל פֿון אַ פֿײַנטלעכן אָנפֿאַל. אין אַ טייל שטעט פֿלעגט מען אויך די ייִדן אײַנגלידערן אין דער שטאָטישער מיליץ.[8] די מקורים דערמאָנען אויך דעם אַקטיוון אָנטייל פֿון ייִדישע אָפּטיילונגען אין קאַמף מיט פֿאַרשיידענע שונאים.[9]

מסתּמא האָט אויך אויף דער היסטאָרישער החלטה פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט וועגן נעמען ייִדן צום אויפֿשטענדישן מיליטער געהאַט אַ ווירקונג די דיסקוסיע וועגן דעם מיליטער־דינסט פֿון ייִדן אין די צײַטן פֿון פֿיראָריקן סיים. די דאָזיקע דיסקוסיע איז געפֿירט געוואָרן טיילווײַז אונטער דער השפּעה פֿון עסטרײַך, וואָס האָט צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פֿון אייראָפּע אין די צײַטן פֿון קיסר יאָזעף דעם 2 טן גענומען ייִדן צום מיליטער. וואָס פֿאַר אַן אינטערעס מען האָט געהאַט אין פּוילן צו דער דאָזיקער פֿראַגע, זאָגן עדות די קאָרעספּאָנדענצן וועגן דער רע-אַקציע פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אויף דער ערשטער רעקרוטירונג[10], וועגן דעם פֿאַרהאַלטן זיך פֿון די ייִדישע זעלנער אויף די שלאַכטפֿעלדער וכדומה.

וועגן דעם מיליטער־דינסט פֿון די ייִדן אין פּוילן האָט מען אין די צײַטן פֿון פֿיראָריקן סיים אַ סך דיסקוטירט אין בראָשורן[11] און אין דער פּרעסע.[12] עס האָט זיך אַפֿילו פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט אַ פּאָלעמיק צווישן דער קאָנסערוואַטיוו־אַנטיסעמיטישער „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ" און דעם פּראָ-

גרעסיוון „פּאַמיענטניק היסטאָריטשנאָ-פּאָליטיטשני" וועגן דער „יידישער דײַטאַריע" (קוואַלעריע), וועלכע האָט נישט געלאָזט רוען דעם רעדאַקטאָר פון דער „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ", דעם געוועזענעם יעזויִט לוסקיניאַ.[13] די פּראָגרעסיווע „פּאַטריאָטישע פּאַרטײַ" האָט זיך אַרויסגעזאָגט פאַרן אויסברייטערן די מיליטער-פליכט אויך אויף יידן לויטן מוסטער פון עסטרײַך.

עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז ווען די זעלביקע עלעמענטן פון דעם פּאַטריאָטישן לאַגער זײַנען געקומען אין די צײַטן פון אויפשטאַנד צו דער מאַכט, האָבן זיי בדעה געהאַט צו פאַרווירקלעכן אין דער פּראַקטיק זייערע פּלענער וועגן דעם מיליטער-דינסט פון יידן, קענענדיק גוט דעם מיליטערישן ווערט פון דעם רובֿ בנין ומנין יידן און באַרײַכערט מיט דער עסטרײַכישער דערפאַרונג, האָבן זיי געהאַנדלט פּאַרזיכטיק און נישט תּמיד קאָנסעקווענט. דערמיט דערקלערט זיך מסתּמא די קווענקלעניש פון דער צענטראַלער מאַכט אין דער פראַגע פון יידישע רעקרוטן, דאָס נעמען יידן צום מיליטער-דינסט אין איין קרײַז און דאָס באַנוגענען זיך מיט אויסקויף-געלט אין אַ צווייטן, דאָס באַנוצן זיי אין אַ טייל וואָיעוואָדשאַפטן נישט אין פראָנט דינסט, נאָר בײַם הילפסדינסט וכדומה. דער שוין דערמאָנטער סעפּטעמבער-אוניווערסאַל פון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט האָט אַרײַנגעבראַכט אַ געוויסע ענדערונג אין דער האַנדלונג פון דער לאָקאַלער מאַכט.[14]

וואָס שײַך דער צווייטער פראַגע, צי די יידישע רעקרוטן דאַרפן פערזענלעך טון זייער חובֿ, אָדער מען קען זיך אויסקויפן פאַר געלט אין די פּראַקטיק ביזן חודש אָקטאָבער נישט געווען קיין אײַנהײַטלעכע. פון דעם חודש אָן איז אויפגעהיט געוואָרן דער ענטפער פון דער אָפּטיילונג פאַר מיליטערישע באַדערפענישן בײַם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט אויף דעם אָנפרעג פון טיקטינער קהל: צי קען דער מיליטער-דינסט פון יידן פאַרביטן ווערן דורך אַן אָפּצאָל. דער ענטפער איז געווען: „אַזוי ווי די רעגירונגספאַראָרדענונגען האָבן אין אַלגעמיין באַשטימט, אַז צושטעלן קאַנטאָניסטן (רעקרוטן) און פאָרמאַגעס מוז מען אין נאַטור, דעריבער קען דער טיקטינער קהל נישט באַפרײַט ווערן דערפון" [15] (דורך אַרײַנטראָגן אַ געוויסן אָפּצאָל).

די פעסטע שטעלונג פון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט וועגן פערזענלעכן דינסט פון די יידישע רעקרוטן נאָך אָקטאָבער 1794, בעת פריער פלעגט זיך פּראַקטיצירן, אַז אַנשטאָט רעקרוטן פלעגט מען געבן געלט, דערקלערט זיך מסתּמא דערמיט וואָס דאָס פּאַפּיר-געלט, וואָס די רעוואָלוציאָנערע רעגירונג פון קאָשטשושקאָ, האָט אַרויסגעלאָזט, האָט נישט געהאַט קיין גרויסן ווערט.

ביז חודש אָקטאָבער לאָזט זיך אויך פעסטשטעלן אַ געוויסע נישט-באַשטימטקייט אין דער פראַגע פון רעקרוטן-געלט. אַזוי למשל ווייסן מיר, אַז אין פּאָדלאַשיע האָבן יידן געצאָלט 50 גילדן אויסקויפגעלט פאַר אַ

רעקרוט, אַזוי פֿיל אויך אין לוקאָווער קרײַז. [16] די לובלינער קאָמיסיע האָט גענומען פֿון די טשעמערינקער [17] יידן צו 200 גל׳ פֿאַר אַ רעקרוט (טשע-מערניק האָט געדאַרפֿט צושטעלן 9 רעקרוטן). מסתמא האָט זיך אין טשע-מערניק געהאַנדלט וועגן אַ רעקרוט אַ רײַטער.

אַ זייער אינטערעסאַנטע עוואָלוציע איז אַדורכגעגאַנגען די פֿראַגע פֿון רעקרוטן-שטײַער אין דער מעלניקער קאָמיסיע, צו וועלכער עס האָט צווישן אַנדערע געהערט דער מעזריטשער קהל. אין אוניווערסאַל פֿון 31טן מײַ האָט די מעלניקער קאָמיסיע אַרויפֿגעלייגט אויף די יידן דעם חובֿ צוצושטעלן רעקרוטן פּערזענלעך, אָדער ווי דאָס הייסט אין די אַקטן „אין נאַטור“. [18] אין יולי האָט אָבער די מעזריטשער קהילה אויסגעפּועלט, אַז אַנשטאָט רעקרוטן זאָלן זיי צאָלן רעקרוטן-געלט (צו 50 גילדן פֿון אַ רעקרוט). [19]

אַן ענלעכע רעזאָלוציע פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט האָט באַ-קומען אויך די קהילה פֿון דעם שטעטל סאַרנאַק. [20] אַנשטאָט איין פֿוסגייער פֿון יעדע 5 קוימענעס האָט דער קהל באַדאַרפֿט באַצאָלן גלײַכצײַ-טיק צו 50 גל׳ פֿאַר אַ רעקרוט. גלײַכצײַטיק האָט דער העכסטער נאַציאָנאַלער ראַט אַרויפֿגעלייגט אויף די קהילות פֿון מעזריטש און סאַרנאַק צוצושטעלן אַ געהעריקע צאָל פֿערד און ווערבירן רײַטער-רעקרוטן, אויף באַוואָפֿענען און באַקליידן זיי האָבן זיי געדאַרפֿט צאָלן צו 350 גל׳ פֿון אַ רײַטער. אין מעל-ניקער קרײַז האָט מען דאָס אויסקויף-געלט פֿונאַנדערגעטיילט צווישן אַלע יידישע הײַזער. פֿון יעדן קוימען האָט מען געדאַרפֿט צאָלן צו 12 גל׳. אויך די קהילה פֿון בריסק-דליטא [21] האָט געצאָלט דעם רעקרוטן-שטײַער.

די צווייטע פֿראַגע איז געווען: צי דער רעקרוט „אין נאַטור“ מוז זײַן אַ ייד, אָדער דאָס קאָן זײַן אַ געדונגענער קריסט. אַן ענטפֿער דערויף גיט אונדז די אָפּטיילונג פֿאַר מיליטערישע באַדערפֿענישן בײַם העכסטן נאַ-ציאָנאַלן ראַט (דעם 12טן יולי) אויף אַן אָנפֿרעג פֿון קאָמיסאַר פֿון כעלע-מער קרײַז, קראַסנאָסטאַווער פּאָוויאַט, דעם בירגער ווערעשטשינסקי. דער ענטפֿער איז געווען: „אַזוי ווי די יידן אַליין קענען נישט גענומען ווערן פֿאַר רעקרוטן, דאַרפֿן זיי צושטעלן אַנדערע אין דער פּראַפּאָרץ, וואָס פֿאַלט אויף זיי אויס“. [22]

דער ענטפֿער פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט איז געווען שייך בלויז צום כעלעמער קרײַז. קיין אַלגעמיינע באַשטימונג פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט אין דער פֿראַגע איז נישט פֿאַראַן. וועגן דעם צײַגט אונדז איבער דער ענטפֿער פֿון דער אָרדענונגס-קאָמיסיע פֿון לאָמזשער קרײַז, [23] וועלכער איז געווען פונקט פֿאַרקערט ווי דער כעלעמער. אויף דעם אָנפֿרעג צו דער קאָמיסיע „צי די יידן, וואָס גיבן רעקרוטן פֿון די דער-פֿער און שטעט, דאַרפֿן צושטעלן רעקרוטן פֿון יידישער רעליגיע אָדער פֿון קריסטלעכער“, האָט זי געענטפֿערט, אַז די יידן זײַנען מחויבֿ צוצושטעלן

רעקרוטן פֿון זייערע גלויבנס־ברידער.[24]

אויך די אָרדענונגס־קאָמיסיע פֿון ג ר אָ ד נ ע ר פּאָוויאַט האָט באַפֿוילן דעם מאַגיסטראַט, ער זאָל צושטעלן רעקרוטן — פֿוסגייער און רײַטער פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

ייִדישע רעקרוטן האָט מען גענומען אויך אין ר אַ ד אָ מ ע ר פּאָוויאַט.[25] די דאָרטיקע אָרדענונגס־קאָמיסיע האָט באַפֿוילן, אַז קהילות, וואָס האָבן צום ווייניקסטן 12 ייִדן, זײַנען מחויב צוצושטעלן אויפֿן אָרט ווו עס קומט זיך צונויף דער אַלגעמיינער אויפֿהייב „6 עלטערע, פֿאַרמעגלעכע און געבילדעטע מענטשן, בכדי צו באַנוצן זיי צו די צילן, וואָס שטימען מיט זייער שטאַנד און רעליגיע". עס קען זײַן, אַז אונטער די דאָזיקע „צילן" איז געמיינט דער אויסשפּירדינסט, פּונקט ווי מען האָט עס געטאָן אין גראָדנע, ווו די ייִדישע רעקרוטן זײַנען באַשטימט געוואָרן פֿאַר דעם דאָזיקן דינסט.

אין אַ טייל ערטער פֿלעגט דאָס נעמען ייִדישע רעקרוטן נישט אַדורכגיין בשלום, אַזוי למשל איז געווען אין דעם שטעטל ש נ י אַ ד אָ וו ע.[26] עס איז נאָך כּדאַי צו באַמערקן, אַז דאָס אויסקויפֿגעלט פֿאַר רעקרוטן האָבן געדעקט נישט די לאָקאַטאָרן נאָר די בעלי־בתּים פֿון די הײַזער.[27] פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש זײַנען מסתּמא נישט געווען באַקאַנט די אויבן דערמאָנטע פֿאַקטן, אַז איינציקע אָרדענונגס־קאָמיסיעס האָבן גענומען ייִדן פֿאַר רעקרוטן, וואָרעם ער שרײַבט: „ייִדן פֿלעגן שיקן אַלס זייערע פֿאַרטרעטער קריסטן אָדער זיי פֿלעגן פּונקט ווי די מענאָניטן (אַ קריסטלעכע סעקטע) צאָלן אויסקויפֿגעלט".[28]

די אויביקע באַהויפּטונג פֿון פּראָפֿ׳ טאָקאַרזש איז איבעריקנס נישט אין הסכּם מיט דער מיינונג פֿון דעמזעלביקן געלערנטן, וועלכע ער האָט אַרויסגעזאָגט אין אַן אַנדער אָרט. אַרומרעדנדיק די צוואַנגס־רעקרוטירונג פֿון די אַ"ג לויזע עלעמענטן (luźni) אין וואַרשע, שרײַבט דער מחבר: „מען האָט אויף אַזאַ אופֿן (ד"ה אויף אַ צוואַנגס־אופֿן) גערופֿן צום מיליטער די ציגײַנער, וועלכע זײַנען איבעריקנס דערמיט מסכּים געווען, אַפֿילו ייִדן זינט דעם מאָמענט אָן, ווען בערעק יאָסעלעוויטש האָט אָנגעהויבן פֿאָרמירן זײַן פּולק".[29]

די זעלבע נישט איינהייטלעכקייט ווי בײַ דער רעקרוטירונג פֿון ייִדן לאָזט זיך אויך פֿעסטשטעלן בנוגע דעם אָנטייל פֿון ייִדן אין ד ע ם אַ ל ג ע מ יי נ ע ם אויפֿהייב. אויך אין דער פֿראַגע האַנדלט די אָנפֿירונג פֿון אויפֿשטאַנד פֿאַרשיידן. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס אין אַ טייל וואָיעוואָדשאַפֿטן האָט מען ייִדן גערופֿן צום אַלגעמיינעם אויפֿהייב, אין אַנדערע זענען זיי דערפֿון געווען באַפֿרײַט. „אין ג ר אָ ד נ ע[30] — לייענען מיר אין אַ באַריכט — האָט די אָרדענונגס־קאָמיסיע „געזען מיט צופֿרידנקייט שטאָטס־

לײַט, פּריצים, ייִדן אין די רייען" אויף אַ מיליטערישן פּאַראַד.

אויך אין ווילנע זענען ייִדן מיטגלידער פון דער שטאָטישער מיליץ.[31] אויך אין קלענערע שטעטלעך ווערן די ייִדן אַרײַנגעצויגן אין די רייען פון אַלגעמיינעם אויפהייב. אַזוי למשל אין גאָניאָדז[32] האָבן זיך אין אַ מיליטערישן פּאַראַד אונטער 1000 מאַן פון דער שליאַכטע אויך באַטייליקט 60 ייִדן באַוואָפנטע מיט ביקסן און שפּיזן.

בעתן רופן די ייִדן צום אַלגעמיינעם אויפהייב פלײגן זיך אין אַ טייל ערטער אָפּשפּילן טראַגישע פּאַסירונגען. אין שניאַדאָווע[33] למשל האָבן די פּריצים „מיט געוואַלט געכאַפּט, געשלאָגן און ווי אַ שונא פּאַרוווּנדעט אַלע יידישע בעלי־בתּים און די יוגנט און איבערגעלאָזט בלויז פרויען און קינדער". די האַנדלונג פון די פּריצים באַטראַכטן די שניאַדאָווער ייִדישע פרויען פאַר אַן עולה דערפאַר, וואָס זייערע מענער „זײַנען בפירוש צוגעבונדן צום פאָטערלאַנד", זיי האַלטן וואַכן, זיי האָבן אומזיסט געמאַכט מונדירן און היטלעך פאַר 300 זעלנער וכדומה.

אויך די קהילה אין דיווין[34] (קאָברינער פּאָוויאַט) האַלט „דאָס טרײַבן ייִדן אויף געניטונגען פאַר אַ באַשווערונג, וואָס ווערט געטון ניט אַזוי צוליב באַדערפעניש ווי גיכער כּדי ייִדן זאָלן זיך דערפון אויסקויפן".

די רעזאָלוציע פון דעם העכסטן נאַציאָנאַל־ראַט באַפעלט דער קאָברינער אָרדענונגס־קאָמיסיע, זי זאָל אויספאָרשן פון וועמען די ייִדן „ווערן באַעוולט". וואָס הייסט דאָס? זאָל דאָס באַדײַטן, אַז די העכסטע אויפשטאַנד־מאַכט פאַרווערט צו צווינגען די ייִדן צו מיליטערישער מושטירונג? קיין ענטפער דערויף גיבן אונדז ניט די אַקטן.

אויף אַן ענלעכן שטאַנדפּונקט האָט זיך געשטעלט די לובלינער אָרדענונגס־קאָמיסיע, וועלכע האָט פאַראָרדנט, מען זאָל נישט צווינגען די באַראַנאָווער ייִדן צו מיליטערישע מושטירונגען.[35]

די דראָהיטשינער אָרדענונגס־קאָמיסיע האָט באַקומען פון דער צענטראַלער מאַכט אַ פאַראָרדענונג, אַז זי זאָל זיך באַקענען מיט דער אָנקלאַגע פון סאָקאָלאָווער קהל, וועלכער טרעט אַרויס אינעם נאָמען פון די ייִדן פון דראָהיטשינער קרײַז קעגן „די געניטונגען און מושטרעס", צו וועלכע עס צווינגט זיי דער פּריץ סאָקאָלאָווסקי.[36]

אין די געגנטן, אין וועלכע מען האָט נישט גענומען ייִדן צום מיליטער־דינסט, פלעגן אויף דעם באָדן אויסברעכן אומרוען מצד דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. וועגן אַזאַ אַ ביסל קאָמישן בונט לייענען מיר אין ראַפּאָרט פון קאָמיסאַר אָלשעווסקי. ומעשׂה שהיה כך היה. — ווען מען האָט די שליאַכטע פון שטעטל טשיזשעוו (Czyżew)[37] גערופן צום מיליטער־דינסט האָבן זיי דערקלערט, אַז אַזוי לאַנג וועלן זיי זיך נישט לאָזן אין וועג אַרײַן, ביז וואַנען די ייִדן וועלן מיט זיי נישט מיטגיין. צו וואָס

דאַרפֿן זיי, די ריטער און געניטע קרעמער, האָבן יידן? אפֿשר צוליב אַ סגולה, די שלאַכט זאָל זיך זיי גוט איינגעבן? ווייזט זיך אַרויס עפּעס גאַנץ אַנדערש. זיי האָבן פּשוט מורא „די יידן, וואָס זיינען פֿאַרבליבן אין דער היים, זאָלן נישט... אויסשעכטן זייערע ווייבער און קינדער"... מיט איין וואָרט, זיי האָבן מורא געהאַט פֿאַר אַ פּאָגראָם פֿון יידן...

די אויפֿגעברויזטע שליאַכטע און פּויערים פֿון טשיזשעוו האָבן זיך נישט באַנוגט מיט סטראַשונקעס. „זיי האָבן אומעטום אויסגעזוכט די יידן (פֿון שטעטל), געבראַכט זיי צו שלעפּן אויפֿן מושטירונגס־פּלאַץ און אַריינגעשטעקט זיי געוווער אין דער האַנט". נאָך מער, די צעבונטעוועטע שליאַכטע און פּריצים האָבן דערקלערט, אַז אויב די יידן וועלן זיך אומקערן אַהיים וועלן זיי טון דאָס זעלביקע. עס האָט געהאַלטן אַזוי שמאָל, אַז דער באַפּולמעכטיקטער פֿון דער צענטראַלער רעגירונג, וואָס מען האָט אים באַקענט מיט דער לאַגע, האָט געראָטן דעם קאָמענדאַנט, ער זאָל נאָכגעבן „דעם ווילן פֿון פֿאָלק".

די קאָרטשעווער קהילה[38] האָט זיך געווענדט וועגן באַפֿרייען די יידן פֿון אַלגעמיינעם אויפֿהייב. זי האָט עס באַגרינדעט מיט דער שווערער לאַגע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איבער חרבונות, וועלכע עס האָבן אָנגעטאָן די רוסן. פֿון דעם מעמאָראַנדום פֿון די קאָרטשעווער יידן דערוויסן מיר זיך, אַז אַ העלפֿט יידן פֿון שטאָט האָט מען געזאָלט שיקן עטלעכע מייל ווייטער „צוליב פֿאַרטיידיקונג", די אַנדערע העלפֿט האָט געדאַרפֿט דינען בלויז 10 טעג.[39] צום באַדויערן איז אונדז נישט באַוווּסט, וואָס פֿאַר אַ באַשלוס עס האָט אָנגענומען די אָפּטיילונג פֿאַר די מיליטערישע באַדערפֿעניש ביים העכסטן נאַציאָנאַל־ראַט, צו וועלכער עס איז איבערגעגעבן געוואָרן צו באַשטימען וועגן דעם ענין.

אין דער קראָקעווער וואָיעוואָדשאַפֿט[40] האָט די אָרדענונגס־קאָמיסיע אין אַ חודש אַרום נאָך קאָשטשושקאָס שבֿועה (דעם 24 סטן אַפּריל) אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג וועגן דעם אָנטייל פֿון די יידן ביים פֿאַרטיידיקן די שטאָט. די פֿאַראָרדענונג האָט געהאַט אַזאַ אינהאַלט: „אויב די יידן ווילן זיך באַפֿרייען פֿון אַ פּערזענלעכן באַוואָפֿנטן אָנטייל אין דער פֿאַרטיידיקונג פֿון דער שטאָט, דאַרפֿן זיי אויספֿירן אַזעלכע באַדינגונגען: 1) זיי דאַרפֿן תּיכף איבערגעבן אין די מאַגאַזינען דאָס גאַנצע כּלי־זיין סיי דאָס אייגענע, סיי דאָס ביי זיי פֿאַרמשכּנטע; 2) זיי דאַרפֿן אויפֿן אייגענעם חשבון צושטעלן אין מאַגאַזין אַזוי פֿיל קאָסעס און פּיקעס, וויפֿל עס איז דאָ אין געגעבענעם אָרט שטענדיקע איינוווינער; 3) זיי זיינען מחויבֿ יעדן טאָג מיטן אויסנאַם פֿון שבת צוצושטעלן 80 מענטשן מיט לאָפּעטעס און העק צו דער אַרבעט אין די שוצגראָבנס; 4) זיי דאַרפֿן העלפֿן באַשיצן די שטאָט פֿאַר שׂרפֿות דורך שאַפֿן אונטער דער אויפֿזיכט פֿון מאַגיסטראַט אַ געהעריקע קאָמיסיע.

הערות:

1 Tokarz: Żołnierze kościuszkowscy p. 10.

2 T. Korzon: Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Warszawa 1897–8, t. VI, p. 94.

3 Korzon, VI, p. 85.

4 Metr. lit. VII, p. 110; Korzon VI, p. 139.

5 Arch. Król. Pol. 115 (d. s.).

6 Tokarz dto p. 42.

7 Arch. Król Pol. 245, p. 115.

8 אַ סעריע אַרטיקלען וועגן דער פֿראַגע האָט אָנגעשריבן אין „נאַש פּשעגלאָנד“ (נאָוועמבער 1934) ד״ר מ. מיזעס, וווּ ער ברענגט אַ סך מאַטעריאַלן וועגן דעם מיליטערדינסט פֿון די ייִדן אינם אַמאָליקן פּוילן.

9 אַזוי צ״ב לייענען מיר, אַז בשעת דער באַלעגערונג פֿון צווישער דורך די שוועדן האָבן די ייִדן אָרגאַניזירט אַן אייגענע אָפּטיילונג און פֿאַרשטעלט דעם וועג דעם שונא (M. Bałaban: Berek Joselewicz „Nasz Przegląd“, 15/I, 1928).

אין דער העברעישער כראָניק פֿון כמיעלניצקים צייטן פֿון נתן האַנאָווער אין „מצולה“ זיינען פֿאַראַן נאָטיצן וועגן די קאַמפֿן פֿון ייִדן ביי דער פֿאַרטיידיקונג פֿון טולטשין, פּאָלאָנע און אַנדערע שטעט.

10 די געשריבענע צייטונג (כתב־יד נומ׳ 3925 אין דער וואַרשעווער ביבליאָטעק פֿון די קראַשינסקים) פֿון 22טן אַפּריל. דער יולי־נומער פֿון דער געשריבענער צייטונג (נומ׳ 316) גיט איבער וועגן באַדייטיקע אָנווערן פֿון די עסטרייכישע ייִדן בשעת דער מלחמה מיט די טערקן. עס זיינען 2.000 ייִדישע יונגעלייט געפֿאַלן ווי פֿורמאַנעס ביי די אַמוניציע־וועגענער, פֿאַרשיידענע אַנדערע אַרבעטן און אַלס זעלנער אויפֿן פֿראָנט. „די ייִדן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער — ענדיקט זיך די קאָרעספּאָנדענץ־טרויערן שטאַרק און אָרדענען איין שטרענגע תעניתים.

11 די אַנאָנימע אַנטיסעמיטישע בראָשור: Zwierciadło polskie dla publiczności, Warszawa 1790 איז זייער נישט צופֿרידן, וואָס ייִדן באַטייליקן זיך נישט אין מלחמות, און דעריבער פֿאַרמערן זיי זיך אַזוי שטאַרק. דער מחבר פֿאַרלאַנגט, ייִדן זאָלן גענומען ווערן צום מיליטער. מיר ציטירן ווייטער די באַגרינדונג דערפֿון, וואָס איז געשריבן אין גראַמען:

Lecz gdy śmieli do zabójstw, do dworów rabunku,
Czemu bydż mają wolnemi od wojska werbunku
Są giganci zuchwali, jeden ośmiu bije
Czemu z nich nie ma bydż żołnierz i na grzbiet brać kije.

אַז זיי זיינען אַזוי דרייסט צו הריגות, צו באַראַבעווען הייף,
פֿאַר וואָס זאָלן זיי זיין פֿריי פֿון מיליטערישער ווערבירונג,
זיי זיינען חוצפּהדיקע ריזן, איינער שלאָגט אַכט,

פאַרוואָס זאָלן זיי נישט זײַן קיין זעלנער און קריגן קלעפּ איבער די פּלייצעס. „דער שפּיגל“ פֿאַרלאַנגט, אַז די רבנים זאָלן צוזאַמענשטעלן אַ רשימה פֿון די ייִדישע ליידיק־גייערס, וועלכע דאַרפֿן באַנוצט ווערן צום הילפֿסדינסט. די רעליגיעזע געבאָטן ווי דאָס פֿײַערן שבת און יום־טובֿ, שטעלן נישט פֿאָר — לויטן „שפּיגל“ — קיין שווע־ריקייטן, ווײַל מען קען באַקומען אַ היתּר אויף שבת, כשר און נאַרישקייטן (Szabes ko-szer i głupstwa można dyspensować).

דער אַנאָנימער מחבר פֿון דער בראָשור „Żle i dobrze“ זאָגט זיך אַרויס קעגן דעם פּראָיעקט צו נעמען ייִדן צום מיליטער, ווײַל דאָס איז נאָך פֿריצײַטיק. דער אַנאָנימער מחבר לויבט דערבײַ זייער שטאַרק די ייִדן, וואָס האָבן דערקלערט זייער גרייטקייט מיט־צוהעלפֿן בײַם פֿאַרגרעסערן די אַרמיי. געמיינט איז דאָ דער באַשלוס פֿון סיים צו שאַפֿן אַ 100 טויזנט קעפּיקע אַרמיי, וואָס האָט אַרויסגערופֿן אַן אומגעהײַערן ענטוזיאַזם אין גאַנצן לאַנד.

„לאָמיר זיך שעמען — רופֿט אויס דער מחבר מיט אויפֿרעגונג — לאָמיר נעמען אַ בײַשפּיל פֿון דעם געמיינעם פֿאָלק“. (ד״ה, די ייִדן). „אָרעמע ייִדעלעך! איך בין אײַך דאַנקבאַר, וואָס איר ווילט זען דאָס לאַנד, אין וועלכן מען האָט אײַך דערלויבט צו וווינען, אַ גליקלעכס, וואָס איר ווײַזט אַ בײַשפּיל פֿאַר אַנדערע Żle i dobrze. Pismo (stosujące się do pisma p. t. Zgoda i niezgoda r, 1788, p. 23),

12 די צײַטשריפֿט Pamiętnik historyczno-polityczny i ekonomiczny איז פֿול מיט באַוווּנדערונג פֿאַר דעם קיסר יאָזעף דעם 2־טן, וואָס זײַן גורל איז צו זײַן דער פֿאַרגייער און דער ערשטער מוסטער פֿאַר די מושלים און אַ סך אויסער־געוויינטלעכע ענינים. דער „פּאַמיענטניק“ מיינט דאָ דאָס געזעץ וועגן נעמען ייִדן צום מיליטער, „וואָס מען דאַרף נאָכמאַכן אין אַנדערע לענדער, בפֿרט דאַרף דאָס אײַנגעפֿירט ווערן דאָרט, ווו די גרויסע צאָל ייִדן איז אַ גרויסע, אומנוציקע משׂא פֿאַרן לאַנד.“

13 די אַנטיסעמיטישע „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקאַ“ האָט אָפּגעחוזקט פֿון דעם „פּאַ־מיענטניק“ פֿאַר זײַן פּראָיעקט צו נעמען ייִדן צום מיליטער. פֿאַר גרויס כּעס האָט די „גאַזעטאַ“ אַפֿילו דעם אַרויסגעבער פֿון דעם „פּאַמיענטניק“ דיפֿורן (Dufour) אָנגערופֿן „גענעראַליסימוס פֿון דער ייִדישער רײַטאַריע“. די אַנטיסעמיטישע צײַטונג האָט אַפֿילו „אונטער זײַן (דיפֿורס) אָנפֿירונג וועלן די ייִדן נישט בלויז זיך שלאָגן אום שבת, נאָר אַפֿילו עסן „טרפֿות“.

14 Kom. Wojsk, 151, p. 30.

15 Kom. Wojsk. II/25 17/5 1794.

16 Arch. Król. Pol. 304, p. 428; Kom. Wojsk. III.5, p. 30.

17 זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן, אַז אַ צוזאַמענפֿאָר פֿון שליאַכטע אין לובלי־ער געגנט האָט דעם 3 טן מײַ 1794 אָנגענומען אַ באַשלוס: „וואָס שייך רעקרוטן פֿון די וויכטיקסטע שטעט פֿון אונדזער וואָיעוואָדשאַפֿט ווי אויך, וואָס שייך ייִדן, וואָס זײַנען אויך מחויבֿ צו טון זייער חובֿ (קראַשינסקיס־ביבליאָטעק אין וואַרשע, כּתבֿ־יד נו׳ 4084).

18 Kom. Wojsk. III/51, p. 30, 175.

19 Arch. Król. Pol. 304 p. 264.

20 Arch. Kr. Pol. 321, p. 550 23.VIII.
21 Akty powst. Kościuszki II, p. 93.
22 Kom. Wojsk. II.25. Arch. Kr. Pol. 245 p. 153.
23 Arch. Król. Pol. 388, p. 110.
24 Diariusz każdodziennych czynności Kom. Porządk Pow. Grodzieńskiego כתב-יד נו' 1216 די ביבליאטעק פון זאמאיסקים).
25 Arch. Kr. Pol. 388, p. 12.
26 Kom. Wojsk. III.51, 24.VI; Arch. Król. Pol.
27 Diariusz pow. g odz. Nr. 1216 7.VII,
28 'okarz, Żołnierze kośc. p. 40.
29 Tokarz, dtto. p. 25.
30 Korzon, dtto VI, p. 16. Gazeta Wolna;
31 Gazeta narodowa wileńska Nr. XI, 1794.
32 Arch. Kr. Pol. 253, p. 140.
33 Arch. Kr. Pol. 304, nr. 124, 24.VI; Kom. Wojsk. III.51, 24.IV
34 Arch. Król. Pol. 304, p. 103, 20.VI; Kom. Wojsk. III.51, p. 46 22.VI.
35 Arch. Kr. Pol. 247, p. 397 30.VII.
36 Metr. lit. Vi, 111, p. 233, 15.VI; Arch. Kr. Pol. 304, nr. 61,
37 Arch. Kr. Pol 388, p. 185, 24.VI,
38 Arch. Kr. Pol. 304, Nr. 108, 20.VI, Nr 108 נו'
39 Oddział 52, Nr. 2, 23.VI. (Arch. Skarbowe w Warszawie)
40 Kupczyński Kraków w powstaniu Kościuszki, Kraków 1912 p. 221

ג) יידן אין דער בירגער-מיליץ פון ווארשע.

ווי באוווסט, האט דער פאלקסאויפשטאנד אין ווארשע אין די טעג פון 17טן און 18טן אפריל באפרייט די הויפטשטאט פון דעם רוסישן גארניזאן. שוין אין עטלעכע טעג נאך דעם פארטרייבן די רוסן פון ווארשע איז דער גענעראל מאקראנאווסקי, אלס קאמענדאנט פון די באוואפנטע מיליטערישע כוחות פון דעם מאזאווישן פירשטנטום צוגעטרעטן צו באפעס-טיקן די שטאט און באוואפענען די באפעלקערונג. דעם 22סטן אפריל איז מען צוגעטרעטן צו גראבן שוצגראבנס. גלייכצייטיק האט די אנפירונג פון אויפשטאנד באשלאסן אדורכצופירן אין ווארשע א רעקרוטירונג לויט די פרינציפן פון קראקעווער אוניווערסאל. דעם פערטן מיי איז דערקלערט גע-ווארן אן אלגעמיינער אויפהייב אין ווארשעווער פירשטנטום (ד"ה ווארשע מיט דער ארומיקער פראווינץ, געגרופן מאזאוושע). דעם 9טן מיי איז אר-גאניזירט געווארן די מיליץ אדער „די אלגעמיינע פארטיידיקונג פון ווארשע".[1]

אין די אלע דערמאנטע אוניווערסאלן איז נישט פאראן קיין ווארט וועגן יידן. פון די מעמוארן פון יענע צייטן, און אויך פון אנדערע מקורים איז אבער באוווסט, אז די ווארשעווער יידן האבן זיך צוגלייך מיט דער גאנצער באפעלקערונג באטייליקט אין דער שטאטישער מיליץ.

כדי צו ארגאניזירן „די אלגעמיינע פארטיידיקונג פון דער שטאט ווארשע", האט מען אדורכגעפירט א ציילונג פון דער מאנסבילישער בא-פעלקערונג פון 15 ביז 50 יאר. די דאזיקע ציילונג האט געדינט ווי א יסוד ביים שאפן די שטאטישע מיליץ, וועלכע איז געווען איינגעטיילט אין ראטעס צו 1.000 מאן מיט א טויזנט-פירער בראש. א ראטע איז באשטא-נען פון הונדערטער און צענדלינגער, וועלכע עס האבן געפירט הונדערט פירער און צענער פירער. בראש פון 30 ראטעס איז געשטאנען א הויפט-קאמענדאנט. אין פאל פון אן אלארם איז דער הונדערט-פירער געווען מחויב איבערצולאזן א העלפט פון זיין מאנשאפט אין שטאט אלס רעזערוו מיט דער צווייטער העלפט האט ער געדארפט ארויסמארשירן צו די שוצ-

גראָבנס. די אויפֿגאַבע פֿון דער מיליץ איז געווען צו שיקן פּאַטרולן, בײַ טאָג יעדע שעה, בײַ נאַכט יעדע האַלבע שעה, אַחוץ דעם האַלטן וואַך בײַ די שלאַבאַנען, בײַ די וואַלן, האַרמאַטן אד״גל. די מיליץ פֿלעגט אויך היטן די קריגסגעפֿאַנגענע.

אין אָנהייב איז דער צושטראָם פֿון די וואַרשעווער אײַנוווינער אין די רייען פֿון דער מיליץ געווען זייער אַ גרויסער. שפּעטער, ווען דער דינסט איז געוואָרן אַ שווערער, האָט מען זיך דערפֿון אָנגעהויבן אַרויסצודרייען, בפֿרט פֿון דעם האַלטן וואַכן אין די שוצגראָבנס. בדרך־כּלל אָבער לויבן די פֿאָרשער די וואַרשעווער מיליץ פֿאַר אירע גרויסע אויפֿטוען אין דער צײַט, ווען די שטאָט איז געווען באַלאַגערט דורכן שונא.

עס זײַנען פֿאַראַן אייניקע באַשרײַבונגען פֿון דער וואַרשעווער מיליץ, פֿון וועלכע עס איז געדרונגען, אַז ייִדן זײַנען געווען מיטגלידער פֿון דער מיליץ.[2] דער לײַבאָפּיציר פֿון גענעראַל איגעלשטרעם סיימע (Seume)[3] פֿאַרציילט, אַז ווען ער האָט דערזען אַן אָפּטיילונג פֿון דער וואַרשעווער מיליץ, וואָס האָט געהיט די קריגס־געפֿאַנגענע, האָט זיך אים אויסגעדוכט, אַז דאָס איז די באַנדע פֿון יהודה איש קריות. „דער קאָמענדאַנט פֿון דער אָפּטיילונג — שרײַבט ער — איז געווען אַ ,קאָמעדיאַנט‘, 20 מיליציאָנערן האָבן געהאַט ביקסן מיט באַגנעטן, דער רעשט ביקסן אָן באַגנעטן אָדער באַגנעטן אָן ביקסן, פּיקעס, זעבלען וכדומה“.[4]

זייער הומאָריסטיש באַשרײַבט די מיליץ דער מחבר פֿון זכרונות וועגן דעם אויפֿשטאַנד אַנטאָני טרעמביצקי.[5] „עס פֿאַרהאַלט אונדז — שרײַבט ער אַן אַרלעקינישע אָפּטיילונג פֿון דער שטאָטישער מיליץ, אָנגעפֿירט האָט איינער מיט וואָנסעס, דאָס איז געווען אַ קצבֿ. די טרעגערס האָב איך דערקענט לויט די לעדערנע פֿאַרטעכער. ייִדן און קוימען־קערערס האָט מען לײַכט געקענט דערקענען“.

מיר האָבן אַפֿילו געוויסע, הגם נישט קיין פֿולע ציפֿערן וועגן דער צאָל ייִדן אין דער מיליץ לויט די צערקלען. אין דעם ע ר ש ט ן צ ע ר ק ל, וואָס האָט אַרומגענומען די גאַסן פֿון אַלטשטאָט ווי פּיוונע, פּיעקאַרסקע, שווענטאָיאַנסקע, דונאַי, פּאָדוואַל א״אַ, זײַנען דאַן בסך־הכּל געווען 4 ייִדן אין דער מיליץ. וועגן דעם 2טן און 3טן צערקל האָבן מיר נישט קיין ידיעות. אין דעם 4טן צערקל, וואָס האָט אַרומגענומען די גאַסן נאָוואָליפּיע, לעש, אָרלע, דזשעלנע, נאָוואָליפּקי, סמאָטשע, פּאָוואָנזקי, ניסקע, פּאָקאָרנע, דזשיקע, פּאַוויע, אָגראָדאָווע, וורואָניע — זײַנען בסך־הכּל געווען 150 ייִדן אין דער מיליץ. דער גרעסטער רובֿ פֿון די ייִדישע מיטגלידער פֿון דער מיליץ האָבן געוווינט אויף נאָוואָליפּיע, לעש, דזשעלנע, נאָוואָליפּקי, סמאָטשע, אָגראָדאָווע, וורואָניע און דער גאַס „נאָך די וואָלער ראַגאַטקעס“ אַקעגן באַגעגענען מיר נישט קיין ייִדישע מיליציאָנערן אין די גאַסן: פּאַוויע, ניסקע, פּאָוואָנזקי, פּאָקאָרנע, סאָלנע. די 150 מיליציאָנערן ייִדן זע-

נען נישט געווען אויסגעטיילט אין באַזונדערע הונדערטער. די גרעסטע צאָל ייִדן — מיליציאַנערן האָט זיך געפֿונען אונטער דער אָנפֿירונג פֿון דעם הונדערט־פֿירער נאָישעווסקי. זי האָט געציילט 37 ייִדן, אַנדערע הונדערטער האָבן געציילט צו 10, 14, 16, 18, 20 ייִדן, אַ טייל הונדערטער האָבן געציילט צו 1, 2, 4 ייִדן.

דער 5־טער צערקל האָט אַרומגענומען די גאַסן: כמיעלנע, זלאָטע, קראָכמאַלנע, כלאָדנע, זשעלנע, וויעלקע, עלעקטאָראַלנע, טוואַרדע, מאַרשאַלקאָווסקע, גזשיבאָוו, גראַניטשנע, וואָלסקע, זשעלאַזנע, שליסקע, שעננע, גנאָינע און האָט געהאַט אין גאַנצן 2 ייִדן אין דער מיליץ.

אין 6טן צערקל (וויעיסקע, קזשאַנזשענצע, ביי־וועלט) זײַנען אויך געווען ייִדן, מיטגלידער פֿון דער מיליץ. מיר ווייסן אָבער נישט ווי גרויס עס איז געווען זייער צאָל.[6] עס איז אונדז נישט באַוווּסט, ווי עס האָט אויסגעזען אין 7טן צערקל, וואָס האָט אַרומגענומען פּראַגע. מען דאַרף זיך משער זײַן, אַז אויב פּראַגער אײַנוווינער האָבן געדינט אין דער שטאָטישער מיליץ, זײַנען דאָרט ייִדן זיכער באַטייליקט, מחמת דער ייִדישער ישוב איז דאָרט געווען אַ גענוג צאָלרײַכער. ייִדישע מיליציאַנערן זײַנען לויט די ידיעות פֿון די מקורים געגאַנגען באַוואָפֿנט מיט פּיסטוילן, אַ מאָל מיט מושקעטן און ביקסן.

וועגן די ייִדישע מיליציאַנערן ווערט גערעדט אין די מקורים מיט גרויס אָנערקענונג. אַזוי למשל שרײַבט קיערזשקאָווסקי אין זײַן זכרונות־בוך: „וואַכן פֿלעגן געבן ייִדן, ווי נאָר מען האָט געדאַרפֿט, צום גרעסטן טייל אָבער בײַ די קריגסגעפֿאַנגענע. בעת דער באַלאַגערונג (פֿון וואַרשע) פֿלעגן זיי אַפֿילו נישט אָפּהיטן שבת“.

פֿון די בקשות צום וואַרשעווער פּרעזידענט איגנאַצי זאַקרזשעווסקי[7] וואָס האָט אויך אָנגעפֿירט די מיליץ דערוויסן מיר זיך אַ סך אינטערעסאַנטע פּרטים וועגן דעם דינסט פֿון די ייִדן אין דער מיליץ. אַזוי למשל פֿאַרציילט איינער אַ ייִד מיטן נאָמען ישׂראל קאָלמע פֿון שערעשעוו, אַז היות ווי ער האָט נישט קיין מיטלען צום לעבן, פֿאַרדינגט ער זיך צו דער וואַך הן בײַ קריסטן און הן בײַ ייִדן.[8] פֿאַר אַ טייל אַרבעטלאָזע מענטשן איז דאָס פֿאַרטרעטן אַנדערע אויף וואַכן געוואָרן אַ מין פּרנסה. „די פּראָפֿעסיע פֿון אַ פֿאַרטרעטער — שרײַבט טאָקאַרזש[9] — איז אַפֿילו געוואָרן אַ פּרנסה־קוואַל פֿאַר די אָרעמערע קלאַסן, בפֿרט זינט דעם מאָמענט ווען דער ראַט האָט אָנגעהויבן צו צאָלן די טאָג־אַרבעטער צו 1 גילדן פֿאַר אַ טאָג אַרבעט.

פֿון די אַקטן קען מען אַרויסנעמען איינציקע אינטערעסאַנטע בילדלעך פֿון דעם לעבן פֿון די ייִדישע מיליציאַנערן, וואָס פֿלעגן טייל מאָל קומען אין אַ סתּירה מיטן מיליטערישן דין, אַט למשל האָט מענדל איזראַעלעוויטש

אין גאַנצן פֿאַרגעסן, אַז מען האַלט וואָך, טאָר מען נישט שלאָפֿן. ער איז אַנטדרימלט געוואָרן, און דערפֿאַר געמוזט אויסשטיין בושות פֿאַרן געריכט, וואָס האָט אים געהעריק באַשטראָפֿט.[10] דאָס זעלביקע אומגליק האָט געטראָפֿן הערשעק לעווקאָוויטשן,[11] מאַשעק הייזיקאָוויטש האָט זיך עס געמאַכט נאָך לײַכטער. ער איז נישט געגאַנגען צום דינסט און איז אָפּגעקומען מיט אַרעשט.[12]

אַן אַנדער מיליציאַנער מיטן נאָמען איזראַעלאָוויטש איז באַשטראָפֿט געוואָרן פֿאַר ניט פֿאָלגן דעם צענער-פֿירער.[13] אַזעלכע „חטאים", ווי די פֿון די יידישע מיליציאַנערן זײַנען געווען אַן אַלגעמיינע דערשײַנונג. עס פֿלעגט זיך טאָג-טעגלעך טרעפֿן, אַז די וואַכלײַט פֿלעגן בשעתן דינסט כאַפּן אַ שמועס אָדער גאָר קריגן זיך צווישן זיך, פּונקט ווי קיין מלחמה וואָלט נישט געווען. אַנדערע ווידער פֿלעגן זיך גאָר מאַכן באַקוועם און אָראָפּגיין פֿון דינסט פֿאַר דער צײַט. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן פֿאַרגעסן, אַז אין מיליטער הערשט אַ דיסציפּלין און פֿלעגן פּשוט נישט האָרכן זייערע צענער-פֿירער.[14]

עס איז נאָך דאָ כדאי צוצוגעבן, אַז דער געוועזענער פּראַגער סינדיק אײַזיק שמערלאָוויטש[15] איז געגאַנגען אויף וואַך צוזאַמען מיט זײַנע ביידע זין, און דערפֿאַר איז ער באַפֿרײַט געוואָרן פֿון טאָגצעטל. צי איז דאָס געווען אַ כלל אָדער אַ יוצא מן הכלל — איז נישט באַוווּסט.

רעזומירנדיק דאָס אַלץ וואָס איז ביז-איצט געזאָגט געוואָרן, קען מען פֿעסטשטעלן: 1) אַז דער אָנטייל פֿון די יידן אין דער רעגולערער אַרמיי איז נישט געווען קיין אַלגעמיינע דערשײַנונג,[16] 2) אַקעגן אין דעם אַלגעמיינעם אויפֿהייב און אין די שטאָטישע מיליצן האָבן זיי זיך בדרך-כלל באַטייליקט. מען קען אויף דעם גרונט באַהויפּטן, אַז אין די קאַמפֿן, וועלכע דער אַלגעמיינער אויפֿהייב האָט געפֿירט אין פֿאַרשיידענע פּונקטן פֿון לאַנד האָבן אָנטייל גענומען אויך יידן. אין וואָס פֿאַר אַ מאָס, איז דערווײַלע נישט מעגלעך פֿעסטצושטעלן.

פֿון די דאָזיקע קאַמפֿן, וואָס האָבן געטראָגן אַ נישט-רעגולערן כאַראַקטער, דאַרף מען אויסטיילן די וואַרשעווער קאַמפֿן, בפֿרט אַז זיי שטייען אין צוזאַמענהאַנג מיט דער עקסיסטענץ און טעטיקייט פֿון בערעק-יאָסעלעוויטש-פּולק. מיר וועלן דעריבער באַקענען זיך מיטן אָנטייל פֿון די יידן אין די וואַרשעווער קאַמפֿן, וואָס זײַנען באַקאַנט אין דער געשיכטע ווי די אַפּריל-רעוואָלוציע, דערנאָך וועלן מיר זיך פֿאַרנעמען מיטן פּולק פֿון בערעק יאָסעלעוויטש.

הערות:

1 Korzon. Wewn. dzieje VI, p. 20, 137.

2 דער באַקאַנטער פּוילישער דיכטער קאַרפּינסקי שרייבט אין זיינע „מעמואַרן" (פּויזן 1844). אַז ביי דער אַלגעמיינער פאַרטיידיקונג פון וואַרשע האָבן יידן נישט אַנטייל גענומען. „מען האָט איינגעטיילט די שטאָט אין צערקלען און אין יעדן צערקל פאַרגראָבן אַ סלופּ אַרום וועלכן די באַפעלקערונג פון צערקל, נישט אויסגעשלאָסן קיין שום שטאַנד, אויסער גלחים, יידן און זקנים, האָבן זיך אין פאַל פון סכנה געדאַרפט פאַרזאַמלען". דאָס וואָס קאַרפּינסקי שרייבט איז אָבער אַ טעות, ווי דאָס וועט אויפגעקלערט ווערן ווייטער.

3 J, G. Seume, Einige Nachrichten über die Vorfaelle in Polen im Jahre 1794.

4 „Unsere Wache war eine Komposition aller Menschenklassen, Alle Zünfte vom Silberschmiedt bis zum Kaerner inclusive die Kinder Israels waren vor dem Zuge

„אונדזער שמירה איז געווען אַ צוזאַמענשטעל פון אַלע קלאַסן. עס זיינען דאָרט גע-ווען אַלע צעכן, פון אַ זילבערשמיד ביז צו אַ טאַטשקע-פירער. אַריינגענומען אויך די קינדער ישׂראל".

5 Antoni Trębicki i jego pamiętnik o insurekcji z r. 1794, Lwów 1931. p. 34.

6 Arch. Kr. Pol. 280 Komput siły zbrojnej (די צײלונג פון די באַוואָפנטע כוחות).

7 וועגן דעם, אַז יידן זיינען געווען אין דער מיליץ פון דעם 6 טן צערקל קענען מיר אַרויסדרינגען פון דער ווייטערדיקער נאָטיץ: „עס ווייזט זיך אַרויס אין אַ טייל הויי-דערטער איז געווען די איבערוואָג פון שליאַכטע, עס זיינען אָבער אויך דאָ דאָרט פינאַנץ-באַאַמטע און האַנטווערקער-יידן, וועלכע זיינען באַשעפטיקט".

8 Pamiętniki Kierzkowskiego, p. 32 צוליב אַ פאַרגלייך איז דאָ כדאי צו ברענגען די כאַראַקטעריסטיק פון דער יידישער שטאָטישער גוואַרדיע פון די צייטן פון דעם וועמבער-אויפשטאַנד, וועלכע עס האָט אָנגעצייכנט איר באַשאַפער אַנטאָני אָסטראָווסקי: „איך מוז געבן גערעכט — שרייבט אָסטראָווסקי אין זיין בוך „Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiej" (פּאַריז 1834. ז' 74) — די יידן, וועלכע האָבן גע-בילדעט די שטאָטישע גוואַרדיע, האָבן זיך מיט קליינע, גאָר נישט באַדייטיקע אויסנאַמען אין משך פון דער גאַנצער צייט פון דינסט זייער גוט אויפגעפירט, זיי האָבן גע-אַרבעט פלייסיק און קלוג".

9 Tokarz: Zołnierze kośc. p. 22.

10 Metr. lit. VI, 180, 5 VII.

11 Arc. Kr. Pol. 277 p. 22, 20 VII

☞ דאָרט.

13 Arch. Kr. Pol. 277, 20.VIII א קאמישע געשיכטע וועגן איינעם אַ יידישן וואַכמאַן
פֿאַרציילט טאָקאַרזש. דער העלד איז געווען דער הענדלער לעוועק אַבראַמאָוויטש, וואָס
איז געווען באַשעפֿטיקט מיט אויפֿקויפֿן אין פּאַציעיאָווער פּאַלאַץ קויכן פֿון ביקסן. אויף
דער פֿראַגע בעת דער אויספֿאָרשונג: צי האָט ער געהאַלטן וואַך? האָט לעוועק געענט-
פֿערט: „בײַ טאָג נישט, אָבער בײַ נאַכט האָב איך איבער אַ צענדליגג מאָל געהאַלטן
וואַך פֿאַר דעם הויף, אין וועלכן איך וווין". וואָס פֿאַראַ געווער האָסטו געהאַט און פֿון
וואַנען האָסטו עס גענומען? „דער בעל-הבית האָט מיר געגעבן אַזאַ ביקס, ווי די זעלנער
האָבן". איז די ביקס געווען געלאָדן? „איך ווייס נישט!" Tokarz Żołnierze kościusz-
kowscy p. 20.

4 Tokarz dtt⁊, p. 21.

5 הגם דער וואַכמאַן מאָשקאָוויטש האָט געהאַט בײַ דער זײַט געווער, האָט דאָס
אים אָבער נישט פֿאַרהיט פֿאַר אַ סיכסוך מיט אַ מאַרקיזיצערין וועגן ווערמדיקע עפּל —
וועלכע די יידן „פֿאַסט נישט צו עסן". פֿאַר די ווערטער האָט אונדזער העלד געקריגן גע-
שלאָגן פֿון דער מאַרקיזיצערין, וועלכער האָט זיך — ווײַזט-אויס גאַרנישט געמאַכט פֿון מאָש-
קאָוויטשס באַוואָפֿנונג. נאָך מער, מאָשקאָוויטש איז דערפֿאַר אײַנגעזעצט געוואָרן אין אַרעסט
דער שטאָט-פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי האָט אים באַפֿרײַט פֿון דעם אַרעסט מיט אַ וויציקער
באַמערקונג: אַזוי ווי ער איז צעשלאָגן געוואָרן דורך אַ פֿרוי, איז ער נישט ווערט צו
זיצן אין אַרעסט אויפֿן הויפּטוואַך, דעריבער זאָל מען אים באַפֿרײַען.

Arch. Kr. Pol. 159, p. 31.

די כראָניק פֿון סקאַנדאַלן גיט איבער, אַז אַ טייל מיליציאָנערן האָט זיך באַנוצט
מיט דער וואַך צוליב זייער נישט קיין שיינע צוועקן, אַזוי למשל לייענען מיר, אַז מענדל
שמוקלער, דער סובלאַקאַטאָר פֿון הערשעק שימאַנאָוויטש פֿלעגט אָנרעדן דעם צענער-
פֿירער פֿון שימאַנאָוויטשן, ער זאָל עפּעטר שיקן הערשקען אויף דער וואַך, כּדי אין דער
צײַט צו פֿאַרברענגען מיט הערשקעס פֿרוי". (Arch. Kr. Pol. 159, nr. 926, 22.VIII)

6 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 741 nr. 1233 (3.IX).

7 לויט סקאַלקאָווסקין האָט זעלטן געטראָפֿן, מען זאָל צונעמען יידן צום מילי-
טער. עס האָט אָבער געטראָפֿן פֿאַלן, אַז יידן האָבן אין דער רעגולערער אַרמיי
אַרויסגעוויזן אַ סך איבערגעבנקייט פֿאַר דער זאַך פֿון אויפֿשטאַנד (A. Skałkowski:
Z dziejów insurekcji 1794, Warszawa 1926) סקאַלקאָווסקי דערמאָנט אַ יידישן
סאָלדאַט שאַיע איזראַעלאָוויטש, וועלכער איז לויט דער באַשטעטיקונג פֿון דעם אונטער-
פּולקאָווניק בערלינסקי רעקאָמענדירט געוואָרן צו דער אויסצייכענונג פֿון דעם העכסטן
מיליטער-פֿירער קאָשטשושקאָ.

קאפיטל V

די ווארשעווער ייִדן אין קאמף פאר פרײַהייט

א) דער אָנטייל פון די ייִדן אין דער אַפּריל־רעוואָלוציע.

נאָך דעם זיג פון קאָשטשושקאָ בײַ ראַצלאַוויצע איז אין ווארשע אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד אַקעגן דעם רוסישן מיליטער, וואָס איז געווען סטאַציאָנירט אין ווארשע און האָט אונטערגעהאַלטן די ממשלה פון די טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַטן. דער דאָזיקער אויפשטאַנד פון פאָלק, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט דעם 17טן און 18טן אַפּריל 1794, איז באַקאַנט אין דער פוילישער געשיכטע ווי די אַפּריל־רעוואָלוציע. „צום ערשטן מאָל — שרײַבט טאָקאַרזש — האָבן ברייטע מאַסן פון דער באַפעלקערונג פון דער הויפּטשטאָט, ביז איצט פּאַסיווע צו דעם גורל פון לאַנד, אָן טראַדיציעס פון וויכטיקערע געזעלשאַפטלעכע אָדער פּאָליטישע איבערקערענישן, געכאַפּט דאָס כּלי־זיין און אין אַ שאַרפן בלוטיקן קאַמף, וואָס איז לכתחילה געפירט געוואָרן אָן אַ פירער, זיך אויסגעקעמפט אַ זיג און פאַרוואַנדלט די קראָקעווער אינסורעקציע אין דעם אויפשטאַנד פון גאַנצן פאָלק". [1]

וואָס האָט געבראַכט צום אויסבראָך פון דער אינסורעקציע אין ווארשע? אין דער ערשטער ריי האָט דערצו גורם געווען די שווערעווירטשאַפטלעכע לאַגע פון דער הויפּטשטאָט. אין יאָר 1793 איז פאָרגעקומען די צווייטע צעטיילונג פון פוילן, עס זײַנען אָפּגעריסן געוואָרן גרויסע ערד־שטחים פון פוילן און ווארשע איז פון אַ הויפּטשטאָט פון אַ גרויסער מדינה געוואָרן אַ פּראָווינץ־שטאָט. מחמת דער צאָל־פּאָליטיק פון פּרײַסן, וואָס האָט פאַרנומען די לעפצונג פון דער ווײַסל, איז געוואַקסן דאָס יקרות אין לאַנד. איבער דער [illegible] ברעכערישער פּאָליטיק פון דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע איז די לאַגע געוואָרן נאָך אַן ערגערע. ווארשע איז גע־

וואָרן די טײַערסטע שטאָט אין אייראָפּע. עס האָט געהערשט אַ גרויסע אומצופרידנקייט מיט דער הערשאַפט פון טאַרגאָוויצע, וועלכע האָט אונטער־געדריקט דאָס לאַנד דורך צענזור, פאַרבאָט פון קאָאַליציע, שפּיאָנאַזש, פּאָליציי־סיסטעם וכדומה.

אין דער הויפּטשטאָט האָט זיך געלאָזט מערקן אַ שטאַרקער אויפברויז, וועלכער האָט אַרומגעכאַפּט די צום מײַנסטן געליטענע, די אָרעמע שיכטן, אויך די ייִדן זײַנען פאַרכאַפּט געוואָרן דורך דער אַלגעמיינער שטימונג. בפרט אַז דער ווירטשאַפטלעכער קריזיס האָט זיך באַזונדערס שטאַרק געלאָזט פילן אויף דער ייִדישער באַפעלקערונג, וואָס האָט שטאַרק געליטן איבער דער ירידה פון האַנדל און אינדוסטריע[3] אין די צײַטן פון טאַרגאָוויצע. פון די באַריכטן פון די רוסישע שפּיאָנען איז טאַקע קענטיק, אַז אויך די ייִדן זײַנען אַרונטערגעפאַלן די שטימונגען פון די קריסטלעכע אײַנוווינער.

אין יענע טעג לאָזט זיך אויך מערקן אין דער הויפּטשטאָט אַ צווייטע אינטערעסאַנטע דערשײַנונג, וועלכע פּראָפ׳ טאַקאַרזש האָט זייער ריכטיק אונטערגעשטראָכן אין זײַן אַרבעט, דהיינו די אָפּשוואַכונג פון די ייִדיש־פּוילישע ווידעראַנאַנדן, וואָס זײַנען באַזונדערס שאַרף געווען אין וואַרשע. דעם דאָזיקן וואָפן־שטילשטאַנד איז נאָך צוליב דעם כדאי אונטערצושטרײַכן, וואָס ערב די אַפּריל־קאַמפן אין וואַרשע זײַנען די פּויליש־ייִדישע באַציִונגען אין וואַרשע און אין גאַנצן לאַנד געווען שטאַרק אָנגעצויגן איבער דעם געזעץ וועגן די שטעט און די נײַע באַגרענעצונגען לגבי די פּוילישע ייִדן, וועלכע עס האָט אײַנגעפירט די קאָנסטיטוציע פון 3טן מײַ.

די דאָזיקע ענדערונג דערקלערט זיך דערמיט, וואָס ערב דעם אויפ־שטאַנד איז די פּאָליטישע לאַגע געוואָרן באַזונדערס פאַרשאַרפט. „אין דעם דמיון פון דעם וואַרשעווער בעל־מלאכה — שרײַבט טאַקאַרזש[4] — גאַסנ־הענדלער, דינער, פויער (און מיר קענען צוגעבן אויך פון דעם אָרעמען ייִדן ע. ר.) זײַנען אויפגעקומען וויזיעס פון אַזאַ מורא, אַז זיי האָבן אים ראַדיקאַל באַפרײַט פון דער אַמאָליקער גלײַכגילטיקייט לגבי געזעלשאַפט־לעכע ענינים און געמאַכט אים גרייט צו אַלעמען".

אָט מיט דער שווערער לאַגע קענען מיר דערקלערן דאָס, וואָס די וואַרשעווער ייִדן, וועלכע זײַנען אַ יאָר פאַרן אויפשטאַנד, אין יאָר 1793, געשטאַנען אונטער דער סכנה פון אַ נײַעם גירוש, האָבן צוליב די גע־מיינזאַמע אינטערעסן פון דער גאַנצער באַפעלקערונג פאַרגעסן וועגן די עוולות, וואָס מען האָט זיי אָנגעטאָן און צוזאַמען מיט אַלע זיך געגרייט צום קאַמף מיטן שונא.

פאַר וואָס טרעפן מיר נישט קיין שפּורן וועגן אָנטייל פון די ייִדן אין דער צוגרייטונגס־אַרבעט פאַרן אויפשטאַנד? דאָס איז גאַנץ פאַרשטענד־לעך, ווען מיר דערמאָנען זיך וועגן דעם גראַד פון פּאָליטישן באַוווסטזײַן

פון די פוילישע ייִדן און וועגן דער פּאַסיווער באַציִונג פון דעם קליינעם הייפל אינטעליגענץ און פּלוטאָקראַטיע צו די געשעענישן אין לאַנד.

די סימפּאַטיעס פון דער ייִדישער באַפעלקערונג לטובֿת דעם אויפשטאַנד, וואָס האָט זיך געגרייט, האָבן געמוזט זײַן גענוג בולטע, אויב עס האָבן זיך וועגן זיי דערוויסט די רוסישע שפּיאָנען, וועלכע האָבן מסתמא קיין צו לײַכטן צוטריט צו די ייִדישע מאַסן נישט געהאַט. אָט די דאָזיקע שטימונגען פאַרדאַנקען מיר דעם אַקטיוון אָנטייל פון דער ייִדישער פאָלקסמאַסע אין די קאַמפן אַרום דער באַפרײַונג פון דער הויפּטשטאָט.

די אַפּריל-רעוואָלוציע איז געווען אַ צווייטאָגיקער זייער פאַרביטערטער קאַמף אין שטאָט צווישן דעם רוסישן גאַרניזאָן אין וואַרשע און די פּוילישע מיליטערישע אָפּטיילונגען, וועלכע עס האָבן אויסגעהאָלפן די אײַנוווינער פון וואַרשע. דער דאָזיקער קאַמף דעם 17 טן און 18 טן אַפּריל איז געווען זייער אַ פאַרביסענער און איז געפירט געוואָרן מיט גרויס אכזריות אויף די גאַסן פון וואַרשע. אַ געוויסער טייל פון דידאָזיקע קאַמפן איז געפירט געוואָרן אויף די געביטן, אין וועלכע ייִדן האָבן געוווינט אין גרויסע מאַסן. דערמיט דערקלערט זיך אויך, פאַר וואָס גרויסע גרופּעס ייִדישע פאָלקסמענטשן האָבן זיך געלאָזט מיטרײַסן אין קאַמף מיטן פאַרהאַסטן שונא.

דער וויכטיקסטער מקור, וואָס באַלויכט דעם אַקטיוון אָנטייל פון די וואַרשעווער ייִדן אין דער אַפּריל-רעוואָלוציע, איז דער מעמאָראַנדום פון „דער אָרעמשאַפט פון אַלטן טעסטאַמענט“ (ubóstwo Zakonu Starego), וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן דעם שטאָט-פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי 2 חדשים נאָך די אַפּריל-געשעענישן (דעם 21 טן יוני). אין דעם מעמאָראַנדום פאַררופט זיך „די ייִדישע אָרעמשאַפט“ אויף אירע פאַרדינסטן בײַם באַפרײַען וואַרשע פון די הענט פונעם שונא און בעט, מען זאָל זי באַפרײַען פון קאָפּגעלט. „בעת דער רעוואָלוציע פון גרויסן דאָנערשטאָג זענען מיר מיט חשק געגאַנגען פאַרטיידיקן (די שטאָט) און אַ סך זײַנען געבליבן ליגן אויפן קאַמפּספּלאַץ“.[5] עס איז קלאָר, אַז די ייִדן וואָלטן נישט געהאַט קיין דרייסטקייט צוויי חדשים נאָך דער אַפּריל-רעוואָלוציע פאַררופן זיך אויף זייער אָנטייל אין די באַפרײַונגס-קאַמפן פון וואַרשע, ווען דאָס וואָלט נישט געשטימט מיט דערווירקלעכקייט. עס זײַנען איבעריקנס פאַראַן אַנדערע מקורים, וואָס באַשטעטיקן דאָס.

עס איז באַוווסט אין וועלכע פונקטן די ייִדן האָבן זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף. אויף דער סענאַטאָרן-גאַס[6] האָבן ייִדן פון דעם באַרימטן פּאַציִעוו *) געקעמפט מיט די רוסן און אפילו אונטער דער אָנפירונג פון אַ געוויסן סאָקאָלאָווסקי אָפּגענומען בײַ די רוסן אַ האַרמאַט.

---

*) פּאַציִעוו, דאָס איז געווען אַ גרויסער הויף פול מיט ייִדן אין דער געגנט פון דעם הײַנטיקן טעאַטער-פּלאַץ. דער נאָמען פּאַציִעוו שטאַמט פון דעם פריִערדיקן אייגנטי-

אויף דער לעש האָט אַ יונגער אַרטילעריע־פֿענריך אונינסקי מיט צוויי האַרמאַטן, וואָס זענען באַדינט געוואָרן דורך יידן און קוימען־קערערס — לויט דעם באַריכט פֿון אַן עד־ראיה טרעמביצקי [7] — געצוווּנגען אַ גאַנצע רוסישע אָפּטיילונג צום אונטערגעבן זיך. אויף דער שוויענטאָיערסקע־גאַס האָט אַ געוויסער יאַן לוזארקעוויטש — לויט דעם באַריכט פֿון „דעם נאַציאָנאַלן און אויסלענדישן קאָרעספּאָנדענט" [8] געשאָסן פֿון 4 האַרמאַטן פֿון די נאַלעווקעס „און געהאַט צו הילף איין קאַנאָניר, דאָס פֿאָלק און אַ ביסל יידן". אויך אויף אַנדערע גאַסן ווי קראָקעווער פֿאָרשטאָט, [9] נאָוואָליפּיע, [10] האָבן יידן זיך באַטייליקט אין די קאַמפֿן.

טרעמביצקין זײַנען אַפֿילו באַקאַנט כאַראַקטעריסטישע פּרטים וועגן דעם אָנטייל פֿון די יידן אין די אַפּרילקאַמפֿן: „די יידן — שרײַבט טרעמביצקי — פֿלעגן זיך זאַמלען אין מחנות, זיך פֿאַרשטעלן די אויגן און זײַנען געלאָפֿן בלינדערהייט אויף די האַרמאַטן און באַגנעטן" (Żydzi kupili się tłumami a oczy swoje zasłoniwszy biegli naoślep na działa i bagnety). אויף אַן אַנדער אָרט דערציילט דער זעלבער טרעמביצקי, אַז דער המון, אַפֿילו יידן האָבן צעגומען צווישן זיך די האַרמאַטן און אונטער דער אָנפֿירונג פֿון געניטע אָפֿיצירן האָבן זיי זיך אַ לאָז געטון צו אַלע פּונקטן, ווו די רוסן האָבן זיך שטאַרק פֿאַרטיידיקט.

אויך די „רעגירונגס־צײַטונג" [11] (Gazeta rządowa) באַלויכט אין דער זעלבן גײַסט די ראָלע פֿון די וואַרשעווער יידן אין די טעג פֿון 17טן און 18טן אַפּריל אין אַן אַרטיקל, וואָס האָט דערשײַנט לכּבֿוד דעם יידישן פּולק. דער אַרטיקל איז — ווי שוין דערמאָנט — אונטערגעשריבן דורך קאָשטשושקאָן און דאַטירט דעם 17טן סעפּטעמבער: „ערשט אין יאָר 1794 — לייענען מיר אין דעם אַרטיקל — אין די טעג פֿון 17טן און 18טן אַפּריל, ווען וואַרשע האָט געפֿירט אַ בלוטיקע שלאַכט מיטן שונא, האָבן די יידן, וואָס וווינען אין דער הויפּטשטאָט, זיך געוואָרפֿן צום געווער, מוטיק געקעמפֿט מיטן שונא און באַוויזן דער וועלט, אַז דאָרט ווו די מענטשהייט קען געווינען, שטעלן זיי אײַן זייער לעבן".

וועגן די פֿאַרדינסטן פֿון די יידן אין דעם קאַמף פֿון דער הויפּטשטאָט דריקט זיך אויס מיט גרויס אָנערקענונג די גאַנצע דעמאָלטיקע פּרעסע. „אויסער די טויזנטער אונדזערע ברידער — שרײַבט „דער נאַציאָנאַלער און אויסלענדישער קאָרעספּאָנדענט" [12] — וואָס האָבן אומעטום געהאָלפֿן די קנאַפּע כּוחות פֿון מיליטער, האָבן אַפֿילו די יידן, דאָס פֿאָלק,

מער פֿון דעם הויפּגראַף פּאַציעי. דערפֿאַר וואָס אין פּאַציעיווו האָט זיך קאָנצענטרירט דער האַנדל מיט אַלטוואַרג, איז דער נאָמען פּאַציעיווו געוואָרן הײַנט אַ סימבאָל פֿון האַנדל מיט אַלטוואַרג.

וואָס איז אַזוי צוגעבונדן צו די יידישע מנהגים געקעמפט בשעת זייערע ימים-טובים מיט געווער, געהאָלפן ביי האַרמאַטן און געטאָן פאַרשיידענע דינסטן, וועלכע מען האָט זיי איבערגעגעבן".

אַנדערע מקורים, ווי למשל די פראַנצייזישע צייטונג אין וואַרשע „Bulletin hébdomadaire nationale" [13] דריקן זיך אויס מיט אָנערקע-נונג וועגן דער העלדישקייט פון די יידן אין די אַפּרילטעג.

אין אַן אַנדערער דעמאָקראַטיקער שריפט לייענען מיר וועגן „דער באַ-וווּנדערונג פאַר דער גבורה, וואָס עס האָט אַרויסגעוויזן נישט בלויז דער מוטיקער זעלנער און דער איבערגעגעבענער בירגער, נאָר אויך אויסלענ-דער פון כל-המינים ווי אויך יידן". [13a]

עס באַוווּנדערט אויך די יידישע יוגנט, וואָס איז נישט געווינט צום מיליטער-דינסט, דער וואַרשעווער בירגער, דער אַנאָנימער מחבר פון אַ זאַמלבוך אד"ט Geordnete Sammlung der Regierungsschriften [14], וועל-כער שרייבט: „עס איז אויך צו באַוווּנדערן, וואָס יידישע יינגלעך, וואָס האָבן נישט געזען קיין געווער פאַר די אויגן, פונקט ווי דאָס גאַנצע פאָלק האָבן מיט ברען געשאָסן אויף די רוסן".

אַ דייטש, מיטן נאָמען יאַקאָב ראַגגע, וואָס האָט געווינט אין וואַרשע און איז בייגעווען די אַפּרילקאַמפן, פאַרציילט [15] אין זיינע מע-מואַרן, אַז אין די אַפּרילקאַמפן האָבן אויסער די אַרבעטער און הויזדינער אַנטייל גענומען אויך ungläubige Juden און liederliches Gesinde.

דער עסטרייכישער אַמבאַסאַדאָר אין וואַרשע דע קאַשע (de Caché) וואָס האָט זיך אויך צוגעקוקט צו די אַפּרילקאַמפן, דערמאָנט וועגן דעם-אַנטייל פון די יידן אין דער וואַרשעווער רעוואָלוציע. [15a]

דער אַקטיווער אַנטייל פון די וואַרשעווער יידן אין די פרייהייטס קאַמפן פון דער הויפּטשטאָט האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין גאַנצן לאַנד. אַ באַווייז דערפאַר ליווערט אונדז דער צוזאַמענפאַר פון אַדל אין לובלי-נער קרייז, אויף וועלכן מען האָט זיך באַראָטן וועגן דער רעקרוטירונג צום אויפשטאַנד. צווישן אַנדערע האָט אויף דעם צוזאַמענפאַר גענומען אַ וואָרט דער גלח יעזיערסקי, וועלכער האָט פאָרגעלייגט, מען זאָל אָננע-מען אין מיליטער בלויז קאַטאָליקן. דערויף האָט אים געענטפערט קאָזי-מיערזש סאַפּיעהאַ, אַז „ער איז דערויף מסכים, בתנאי מען זאָל צום ערשטן וואַרפן אַ חרם אויף וואַרשע דערפאַר, ווייל זי האָט באַליידיקט די רעליגיע און דער ויבט, אַז יידן זאָלן אָפּנעמען ביי די רוסן עטלעכע האַרמאַטן, בעת קיין שום גלח האָט אפילו קיין ביקסל (kroсiczka) נישט אָפּגענו-מען". דער סוף איז געווען אַז מען האָט אויסגעפּייטשט דעם גלח און פאַר-ענדיקט די באַראַטונגען. [16]

עס זיינען אונדז אויך באַקאַנט די נעמען פון עטלעכע יידישע אָנ-טייל-נעמער פון די אַפּרילקאַמפן. איינער פון זיי איז פ י ש ל א ב ר ה ם, [17]

וואָס איז אַרעסטירט געוואָרן אונטער דער באַשולדיקונג פֿון שפּיאָנאַזש. בעת דער אויספֿאָרשונג האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז פֿישל האָט בשעת דער אַפּריל־רעוואָלוציע געקעמפֿט אויף דער קראָקעווער פֿאָרשטאָט און אויף דער סענאַטאָרן־גאַס קעגן דעם רוסישן חייל.

אַ צווייטער אָנטייל־נעמער, וואָס זײַן נאָמען איז אונדז באַקאַנט, איז געווען צ אַ ל ע ק אַ ב ר אַ מ אָ וו י ט ש,[18] אַ סמאָלע־ברענער פֿון דער זלאָטעגאַס. „בשעת דער רעוואָלוציע האָט ער שטאַרק מיטגעהאָלפֿן צו אונטערדריקן די טיראַנען" פֿאַרציילט וועגן אים די אויספֿאָרשונג (w czasie rewolucji znacznie do pognębienia tyranów przykładał się) מיט צאַלעקן האָט שפּעטער פּאַסירט אַ מאָדנע געשיכטע. בשעת די וואַרשעווער קאַמפֿן האָט ער דערהרגעט אַ קאָזאַק און צוגענומען בײַ אים זײַן פֿערד. דאָס פֿערד האָט ער איבערגעגעבן אין אַרסענאַל.

אונדזער צאַלעק איז נישט געווען קיין עניו, איז ער געלאָפֿן צו זײַנע באַקאַנטע אויפֿן שילעץ זיך באַרימען מיט זײַנע העלדישע מעשׂים. קיין פֿאַנטאַזיע האָט אים נישט געפֿעלט. ער האָט זיך דעריבער איבערגעטון אין דעם מונדיר פֿון דעם דערהרגעטן קאָזאַק, אַוועקגעזעצט זיך אויפֿן פֿערד און געריטן צום שילעץ. מען האָט זיך אָבער נישט געכאַפּט אויף זײַן „חכמה" און אים אָנגענומען פֿאַר אַן אמתדיקן קאָזאַק. דער סוף איז געווען, אַז צאַלעק האָט אַנשטאָט קיין שילעץ אָנגעשפּאַרט אין תּפֿיסה אונטער דער באַשולדיקונג פֿון שפּיאָנאַזש. אין מײַ איז זײַן ענין געקומען פֿאַרן געריכט, וואָס האָט אים באַפֿרײַט פֿון יעטוועדער באַשולדיקונג.

אַ דריטער וואַרשעווער ייִד, יאָסיעק איצקאָוויטש, איז בשעת די קאַמפֿן אַ באַוואָפֿנטער אַרויס אין גאַס צוזאַמען מיט זײַן ברודער און דינער. ער איז בשעת די קאַמפֿן פֿאַרוווּנדעט געוואָרן.[19] אין גאַס איז אויך אַרויס מיט זײַנע כּלי־זיין אַ געוויסער מאָשעק שמולאָוויטש פֿון קוטנע.[20]

פֿון אַנדערע אָנטייל־נעמער אין די אַפּריל־קאַמפֿן דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן דער קעניגלעכער קאָנסיליאַריוש און דאָקטער יאַן ראָזענפֿעלד, אַ זון פֿון דעם וואַרשעווער ייִד מאָרדקאָ ראָזענפֿעלד,[21] וואָס האָט שפּעטער געדינט אין די לעגיאָנען פֿון דאָמבראָווסקי און אין דעם מיליטער פֿון וואַרשעווער פֿירשטנטום. וועגן יאַן ראָזענפֿעלדן איז ביז איצט — לויט אַשכּנזיס פֿאָרשונגען — געווען באַוווּסט, אַז ער האָט צוזאַמען מיט זײַן פֿאָטער געדינט אין דאָמבראָווסקיס לעגיאָנען. פֿון טאָקאַרזשס נײַעסטער אַרבעט דערוויסן מיר זיך, אַז „דעם 17טן אַפּריל האָט ער נישט בלויז פֿאַרבאַנדאַזשירט אַ גאַנצע ריי פֿאַרוווּנדעטע, נאָר ער איז אויך געווען בײַ אַ האַרמאַט אויף נאַוואָליפּיע און האָט געהאָלפֿן טראָגן אַמוניציע פֿון דעם אַרסענאַל". שפּעטער איז ער אויך, מסתּמא פֿאַר די דערמאָנטע דינסטן, באַמינירט געוואָרן פֿאַרן דאָקטער פֿון דעם 18טן אינפֿאַנטעריע־פּולק.

נאָך דעם אַלעמען, וואָס מיר האָבן דאָ געזאָגט וועגן דעם גאַנץ אַקטיוון אָנטייל פון די ייִדן אין די אַפּרילקאַמפן, וועט פאַר אונדז קלינגען אומגלויבלעך די באַהויפּטונג פון דעם היסטאָריקער אַדאַם סקאַלקאָווסקי, וועלכער לייקנט קאַטעגאָריש דעם אָנטייל פון די ייִדן אין די וואַרשעווער באַפרייַונגס-קאַמפן. צו דער דאָזיקער מיינונג איז סקאַלקאָווסקי געקומען דורך זייער אַן אייגנאַרטיקער קריטיק פון מקורים. אַזוי למשל וואַרפט ער אָפּ אין גאַנצן די אָנערקענונגס-ווערטער פון קאָשטשושקאָ אין דער Gazeta rządowa פון 17 טן סעפּטעמבער. נישט קאָשטשושקאָ און נישט ניעמצעוויטש * — שרייַבט ער — זייַנען פערזענלעך נישט בייַגעווען דאָ די קאַמפן פון די ייִדן אין די טעג פון 17 טן און 18 טן אַפּריל". סקאַלקאָווסקי מיינט, אַז דאָס האָט ניעמצעוויטש, קאָשטשושקאָס סעקרעטאַר, „אָפּגעבאַקן דעם ליגן צוליב פּאָליטישע טעמים". ווייַטער באַהויפּטעט סקאַלקאָווסקי, אַז „די באַריכטן פון מיטצייַטלער רעדן בכלל נישט וועגן זייער אָנטייל אין די קאַמפן מיט געווער אין דער האַנט". [23] איך מיין, אַז נאָך דעם ווי מיר האָבן געבראַכט אַזוי פיל מקורים פון יענע צייַטן, וואָס רעדן בפירוש וועגן אַקטיוון אָנטייל פון ייִדן אין דעם וואַרשעווער באַפרייַונגס-קאַמף איז איבעריק אָפּצוענטפערן אַזאַ איינזייַטיקן פאָרשער ווי סקאַלקאָווסקי.

עס איז נאָר כאַראַקטעריסטיש, אַז סקאַלקאָווסקי אַליין פאַרפּלאָנטערט זיך אין סתירות, פון וועלכע ער קען נישט אַרויסקריכן. אָט לייענען מיר, אַז „ער האָט נישט געפונען קיין איין ייִדישן אָנטייל-נעמער פון די אַפּריל-קאַמפן", און אָט ווידער: „מען האָט זיי נישט געקענט גרינגשעצן אין די טעג פון 17 טן און 18 טן אַפּריל". אַבאַלד שרייַבט ער, אַז „די באַריכטן פון מיטצייַטלער ווייסן נישט וועגן זייער אָנטייל מיט געווער אין האַנט", אַבאַלד ווידער לאָזט ער זיי אין די מעמואַרן פון טרעמביצקי, אַרויסגעגעבן דורך סקאַלקאָווסקין, פאַרכאַפּן אַ רוסישן האַרמאַט. ווען די היסטאָרישע דאָקומענטן, „וואָס אויף זייער יסוד וויל דער מחבר פאַרבלייַבן", [24] רעדן שוין צו שטאַרק קעגן זייַן הנחה, אַז אין די קאַמפן פון דער הויפּטשטאָט זייַנען די ייִדן נישט געווען קיין וויכטיקער פאַקטאָר, באַהויפּטעט ער, אַז „זיי (ד"ה די ייִדן) זייַנען אומגערן אַרייַנגעצויגן געוואָרן אין דעם קאַראַהאָד

---

* ניעמצעוויטש, א באקאנטער פוילישער שרייבער, האט געלעבט סוף 18 טן און אנהייב 19 טן יארה'. ער האט זיך פערזענלעך באטייליקט אין דעם קאשטשושקא-אויפ-שטאנד ווי קאשטשושקאס סעקרעטאר. סקאלקאווסקי מיינט, אז דעם פריער דערמאנטן ארטיקל וועגן בערעקס פולק האט געשריבן ניעמצעוויטש הגם עס פיגורירט דארט קאש-טשושקאס אונטערשריפט

פֿון די געשעענישן". דערבײַ פֿאַרגעסט דער מחבר אין גאַנצן, אַז שוין די שפּיאָנאַזש-באַריכטן פֿון פֿאַר דעם אויפֿשטאַנד רעדן וועגן אַן אויפֿרודערונג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, זייער אָנטייל איז שוין פֿון פֿריִער געווען צוגעגרייט דורך די אַנטירוסישע שטימונגען פֿון די ברייטסטע ייִדישע מאַסן.

אַנדערש שאַצט אָפּ די געשעענישן פּראָפֿ' טאָקאַרזש, [25] וועלכער רופֿט אָן יענע צײַטן, „אַ תּקופֿה פֿון ייִדיש-פּויִלישער פֿאַרברידערונג". דער דאָזיקער אָנטייל אין קאַמף איז געווען אַן אָנזאָג פֿון אַ גרויסער ענדערונג פֿון דער באַציִונג מצד דער גאַנצער באַפֿעלקערונג פֿון וואַרשע לגבי זיי".

הערות:

1) Tokarz Insur. warsz. p. 5.

2 די דאָזיקע מקורים, ווי צ"ב די דעמאָלטיקע פּרעסע, די סיים-דיאַריושן, די־שטימען פון דער פּוילישער און יידישער פּובליציסטיק האָב איך אָנגעגעבן אין מיין אַרבעט: Projekty i pròby przewarstwowienia Żydów w epoce stanisławowskiej

3 וועגן דעם וואָלט מען געקענט דרינגען לויט דער צאָל באַנקראָטן, וועלכע ראָגן אין די יאָרן 1790—93 אַ מאַסנהאַפטן כאַראַקטער, ווי עס זאָגן וועגן דעם עדות די אַנאָנסן אין דער פּרעסע. (Gazeta warszawska נומ' 17, 39 און 69 פון יאָר 1790, די זמערן 31 און 82 פון יאָר 1791; די Gazeta narodowa i obca פון 14|VII 1792 נומ' 28 פון יאָר 1794.

4 Tokarz Insur. warszaw. p. 87.

5 Arch. Kr. Pol. 249.

6 וועגן דעם זאָגן עדות 14 וואַרשעווער בירגער: „ער (סאָקאָלאָווסקי) האָט באַוויזן די יידן אויף דער סענאַטאָרן-גאַס צו נעמען געווער, צו וואַרפן זיך אויפן שׂונא און אַוועק־נעמען ביי די רוסן אַ האַרמאַט" Arch. Kr. Pol. 260, p. 218.

7 Antoni Trębicki i jego pamiętnik o insurekcji z r. 1794. Lwów 1931, p. 25.

8 Korespondent kraj i zagr. 13.V 1794.

9 Arch. Kr. Pol, 250, p. 204.

10 Tokarz, Insur. warsz. p. 256.

11 Gazeta rządowa Nr. 78, p. 312, 313.

12 נומ, 38 פון 3טן מיי 1794.

13 Dans les journées du 17 et du 18 avril les Juifs de Varsovie ont prouvé, en combattant avec courage contre les Russes, que sourds aux ordres des Despots, ils savent hasarder leur vies pour le bien être de l' humanité (אין די טעג פון 17טן און 18טן אַפּריל האָבן די יידן פון וואַרשע דורך זייער מוטיקן קאַמף קעגן די רוסן, באַוויזן, אַז טויב צו די באַפעלן פון די דעספּאָטן זיינען זיי אָבער גרייט איינצושטעלן זייער לעבן פאַר דעם וווּיל פון דער מענטשהייט: (Bulletin hebdomadaire nationale, Nr. 16, 20.IX 1794)

דאָס זעלביקע לייענען מיר אין דעם Journal historique des événements, qui ont eu lieu à Varsovie depuis le 17 avril 1794, Nr. 174 39 II" אין דער ראַפּערסווילער ביבליאָטעק אין וואַרשע): „vieillards et enfans militairs et civils, ecclesiastiques et séculiers, hommes et femmes du tout âge et de toutes, conditions, jusqu'aux juifs, tout voulait partager le danger, c'est ainsi qu'en méprisant la mort, ils sont pervenus a vaincre" זקנים און יונגע מענטשן, עלנער און ציווילע, גייסטלעכע און וועלטלעכע, מענער און פרויען פון פאַרשיידענעם על־

שער און שטאנד אריינגערעכנט די יידן, אלע האבן געוואלט איינשטעלן זייער לעבן. —
אויף אזא אופן האבן זיי דורך פאראכטן דעם טויט דערגרייכט דעם זיג".

13a די בראשור: Kollator do swego plebana. — Insurekcja p. 240 warsz.
ציטירט ביי טאקארזשן

14 דער פולער טיטל איז: Geordnete Sammlung der Regierungschriften und Proklamationen, die seit dem 23. März 1794 in Pohlen erschienen mit einer näheren Beschreibung der Warscḥauer Revolution von ihrem Anfange bis auf den heutigen Tag, fortgesetzt von einem Warschauer Burger (Erstes Packchen, Warschau 1794; (Raperswylskie Nr. 9.287).

15 Tokarz Insur. warsz. p. 82.

15a Aprés une forte cannonade de toute la nuit — les decharges des mousquetons recommencent à la proximite de mon quartier et presque devant la maison du général Igelström. Ce qui pire est, les volontaires armés du peuple et de la populace jusq' à les juifs rôdênt par bandes dans toutes les rues" — „נאך א שטארקער קאנאנאדע א גאנצע נאכט האבן זיך אנגעהויבן; זאלפן פון ביקסן אין דער נאענטסטער שכנות פון מיין וווינונג און כמעט פאר דעם הויז פון גענעראל איגעלשטרעם. נאך ערגער איז, וואס באוואפנטע וואלאנטערן פון פאלק און פון המון, דערין אויך יידן האבן זיך ארומגעשלעפט מחנותווייז איבער אלע גאסן" (Quellen zur Geschichte der deutschen Kaiserpolitik Oesterreichs, Wien 1885, IV, p. 196).

16 Arch. Kr. Pol. 381, k. 115 4/V 1794.

17 Arch. Kr. Pol. 250, p, 204.

18 W. Tokarz Warszawa przed wybuchem powstania 17 kwietnia 1794, Kraków 1912 p. 125. Metr. lit. VII, 196.

19 דארט

20 Metr. lit. VII, 187, p. 294

21 Tokarz: Insurekcja warsz. p. 356.
ד"ר שיפער האט אין זיין ארטיקל אין „אפיניא" נמ' 5 (103), „Pierwszy bój Żydów o wolność Warszawy אויפמערקזאם געמאכט, אז יאן ראזענפעלד איז געווען א ייד. וועגן מארדקא ראזענפעלד שרייבט שיפער אין זיין בוך: Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego וועגן דעם, אז יאן ראזענפעלד איז געווען א זון פון מארדקא ראזענפעלד געפינען מיר א נאטיץ באשאשבנזין אין בוך, Napoleon a Polska III. p. 1933

22 A. Skałkowski, Słowo o pułku Berka. Wiadomości Literackie 12/XII, 1926.

23 A. Skałkowski, Z dziejów insurekcji 1794, W-wa 1926.

24 דארט.

25 Tokarz, Warszawa przed wybuchem etc. str. 197.

ב) דער פּוילק פון בערעק יאָסעלעוויטש און די פּראַגער שחיטה.

די פּויליש-ייִדישע פאַרברידערונג פאַר און בעת דעם אַפּריל-אויפשטאַנד און בכלל די סימפּאַטיעס פון די ייִדישע פאָלקס-מאַסן פאַר דעם אויפשטאַנד האָבן צוגעגרייט דעם באָדן פאַר דעם ווײַטערדיקן אָנטייל פון דער ייִדישער באַפעלקערונג אין דעם קאַמף פאַר פרײַהייט. אַז די דאָזיקע שטימונגען זאָלן אָנהאַלטן, האָבן אויך שטאַרק געווירקט די געשעענישן פון חודש מײַ. די רעאַקציאָנערע עלעמענטן, וואָס זײַנען געווען פײַנדלעך געשטימט לגבי דעם אויפשטאַנד, האָבן געפּרוּווט צו ווענדן די אויפמערקזאַמקייט פון דער באַפעלקערונג אין אַ נישט געהעריקער ריכטונג. זיי האָבן אויסגענוצט דעם פאַקט, וואָס מען האָט געהאָנגען אַ ייִדישן שפּיאָן און געוואָרפן די לאָזונג פון אויסשעכטן די ייִדן.[1] די דאָזיקע אויפרודערונג האָט געזאָלט שטערן די ווײַטערדיקע פּלענער פון די אינסורגענטן אויפן שטח פון דער הויפּטשטאָט. די אָנפירנדיקע מאַכט פון דעם אויפשטאַנד האָט אָבער פאַרשטאַנען די געפאַר, וואָס איז דערמיט פאַרבונדן, און האָט דערשטיקט באַלד בײַם אָנהייב דעם פּרוּוו צו פאַרשאַרפן די באַציִונגען צווישן דער פּוילישער און ייִדישער באַפעלקערונג. די ענערגישע און פעסטע האַלטונג פון דער מאַכט האָט ממילא געמוזט ווירקן אויף צו שטאַרקן די סימפּאַטיע פון דער ייִדישער באַפעלקערונג צו די אינסורגענטן. די זעלביקע ווירקונג האָט אויך געהאַט דאָס דערשטיקן די אַקציע פון די רעאַקציאָנערן, וואָס איז געווענדט געווען קעגן די משומדים.

דער פאָדעם פון קעגנזײַטיקער סימפּאַטיע, וואָס איז אָנגעקניפּט געוואָרן אין אַפּריל, איז פאַרפעסטיקט געוואָרן אין מײַ און האָט אָנגעהאַלטן אין װאַרשע אויך אין ווײַטערדיקע חדשים. דער אָנטייל פון עטלעכע הונדערט ייִדן אין די רייען פון דער שטאָטישער מיליץ, וועלכע האָט געזאָרגט פאַר דער זיכערקייט פון מיליטערישע אָביעקטן, געהיט די קריגס-געפאַנגענע וכדומה, דער אָנטייל פון טויזנטער ייִדן אין אַרבעטן אַרום באַפעסטיקן װאַרשע האָבן געקענט ווירקן, אַז מען זאָל אַ טראַכט טון וועגן צוציִען ייִדן אויך צום דירעקטן מיליטערדינסט.

צו דער פֿאַרווירקלעכונג פֿון דעם דאָזיקן פּלאַן האָבן נאָך מיטגע־האָלפֿן פּאָליטישע מאָמענטן. די אויפֿשטענדלער איז געגאַנגען אין געווינען פֿאַרן קאַמף פֿאַר פֿרײַהייט אַלע פֿעלקער, וואָס ווינען אין פּוילן. דאָס זײַנען געווען די זעלביקע מאָטיוון, וואָס האָבן באַוויגן די אויפֿשטענדישע מאַכט צו שאַפֿן אַ דײַטשן לעגיאָן אָדער אַ פֿאָרמאַציע פֿון טשעכן און אונגאַרן.[2] דעריבער טאַקע האָט מען זיך באַמיט צו מאַכן וואָס אַ גרעסערן פּרסום פֿאַר דער שאַפֿונג פֿון אַ יידישן פּולק.

אַ געוויסע השפּעה אויף דער גרינדונג פֿון פּולק האָט געהאַט דער בײַשפּיל פֿון דעם רעוואָלוציאָנערן פֿראַנקרײַך, מיט וועל־כער סײַ דער פֿירער פֿון אויפֿשטאַנד און סײַ די ראַדיקאַלן זײַנען גע־שטאַנען אין פֿאַרבינדונגען. אין פּוילן האָט מען זיכער געוווּסט, אַז אין די רייען פֿון דער פּאַריזער שטאָטישער גוואַרדיע זײַנען געווען אויך יידישע פֿרײַוויליקע. מען האָט זיכער געוווּסט פֿון דער פּרעסע וועגן די באַמיִונגען פֿון די פּאַריזער סעקציעס בײַ דער נאַציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג וועגן גלײַכ־באַרעכטיקונג פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון פּאַריז, „וועלכע האָט — לויט די ווערטער פֿון דער קאַרמעליטער סעקציע — אַרויסגעוויזן אַזוי פֿיל ענטוזיאַזם פֿאַר דער זאַך פֿון פֿרײַהייט".[3] עס קען גרינגלעך געמאָלט זײַן, אַז אין פּוילן איז מען אויך געווען אינפֿאָרמירט וועגן דער דעלעגאַציע פֿון דער דערמאָנטער קאַרמעליטער־סעקציע אין פּאַריז, וואָס האָט דעם 30סטן יאַנואַר 1790 געמאַכט אַן עפֿנטלעכע ווענדונג אין דער נאַציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג וועגן דער עמאַנציפּאַציע פֿון די יידן אין פֿראַנקרײַך.[4]

חוץ פּאָליטישע סיבות האָט אויף דער גרינדונג פֿון יידישן פּולק אויך געווירקט די אַקציע קעגן די א"ג לײדיק־גייערס און דעקלאַסירטע. דאָס רײַכע פּוילישע און יידישע בירגערטום האָט געשטרעבט אײַנצוקלאַ־מערן אין מיליטערישע רייען די אומרויִקע עלעמענטן, וואָס האָבן פֿאַר־לוירן זייער ברויט איבערן קריזיס און איבער די מלחמה־געשעענישן. דאָס נישט־אָפּהיטן דאָס פּריוואַטע אייגנטום אין די קאַמפּס טעג פֿון חודש אַפּריל האָט באַוויגן די אויפֿשטאַנדסמאַכט אַרויסצוגעבן דעם צווייטן טאָג נאָך דער אַפּריל־רעוואָלוציע אַ פֿאַראָרדענונג וועגן שאַפֿן קאָרפּוסן פֿון וואָלאָנ־טערן,[5] וואָס זאָלן באַשטיין פֿון דעקלאַסירטע עלעמענטן, אָן אַ שטענדי־קער באַשעפֿטיקונג. דער ציל פֿון די דאָזיקע קאָרפּוסן ווערט אויך קלאָר באַצייכנט: „כדי צו פֿאַרזיכערן די פֿאַרמעגנס פֿון די בירגער און צוליב דער זיכערקייט פֿון דער שטאָט".

מיט דער זעלביקער טענדענץ איז אויך אַדורכגעדרונגען דער אוני־ווערסאַל פֿון 14 טן יוני[6] „וועגן די בעטלערס, שלעפּער און לײדיק גייער". לויט דעם דערמאָנטן אוניווערסאַל האָט מען די דאָזיקע עלעמענטן גע־דאַרפֿט אָדער נעמען צום מיליטער אָדער צווינגען זיי צו אַן אַרבעט. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, ווי דער דאָזיקער אוניווערסאַל איז אויסגעפֿירט

געוואָרן אויף פולע 100 פראָצענט. דעם 8טן יוני איז אויסגעבראָכן אַ מרידה פון דער ווארשעווער אָרעמשאַפט קעגן די מעסיקע עלעמענטן פון אויפשטאַנד, קעגן זייער טאָלעראַנץ לגבי די פאַררעטער פון פאָטערלאַנד.

דער אויפגערעגטער המון האָט פון די תפיסות אַרויסגעשלעפט באַקאַנטע פאַררעטער, פירער פון דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע און זיי עפנטלעך אויפגעהאָנגען. נאָך דער דאָזיקער פאָלקס-רעוואָלוציע איז געבוירן געוואָרן דער פראָיעקט צו כאַפן די „ליידיק-גייערס" און איינגלידערן זיי אין מיליטערישע רייען. אויפן סמך פון קאָשטשושקאָס פולמאַכט האָט דער באַקאַנטער פירער פון אויפשטאַנד אין די אַפּריל-טעג — דער שוסטער קילינסקי אין משך פון איין נאַכט געכאַפּט אין וואַרשע 6.000 ליידיק-גייערס און זיי איבערגעשיקט אין קאָשטשושקאָס לאַגער.[7]

בכלל פלעגט מען בעתן אויפשטאַנד זייער שטרענג האַנדלען לגבי די אַ״ג דעקלאַסירטע פערזאָנען. יעדן, וואָס האָט נישט געקענט ווייזן אַ בילעט, וואָס באַפרייט אים פון ווערבירונג צום מיליטער, פלעגט מען תיכף איבערגעבן צום מיליטער-דינסט.[8]

די אַלע אויסגערעכנטע אוניווערסאַלן רעדן גאָרנישט וועגן יידן. דאָס באַטייט אָבער נישט, אַז די דאָזיקע פאַראָרדענונגען זיינען נישט חל געווען אויך אויף די יידישע בעטלערס און שלעפערס. לויט דער פּראַקטיק פון די צייטן פאַרן אויפשטאַנד [9] קען מען זיך משער זיין, אַז די דאָזיקע אוניווערסאַלן האָבן אַרומגענומען אויך יידן.

אַז ס׳איז טאַקע אַזוי געווען, איבערצייגט אונז דער אוניווערסאַל פון דעם העכסטן נאַציאָנאַל-ראַט [10] פון 19טן יולי. עס ווערט דאָרט אויסגעדריקט אָנערקענונג פאַר דער גראָדנער אָרדענונגס-קאָמיסיע דערפאַר, וואָס זי האָט זיך שטרענג צוגעפּאַסט צו די באַשטימונגען פון אוניווערסאַל פון 19טן יולי. אין דעם גראָדנער אוניווערסאַל איז אויך פאַראַן אַ פּאַסוס וועגן די יידן. וועלכער זאָגט: „צו די דאָזיקע שלעפערס און לויזע געהערן אויך די דאָזיקע יידן פוןביידע מינים, וואָס באַשעפטיקן זיך נישט נישט מיט קיין באַשטימטן האַנדל נישט מיט קיין באַשטימטער מלאכה און נישט מיט לאַנדווירטשאַפט".[11]

דער אוניווערסאַל פון 19טן יולי פאַראָרדנט, אַז אויב שלעפערס און „לויזע" פערזאָנען, סיי קריסטן און סיי יידן, וועלן זיך פון אייגענעם ווילן נישט נעמען צו אַן אַרבעט, וועט די אָרטיקע מאַכט זיי כאַפּן און אָפּגעבן צו אַן אַרבעט בלויז פאַר עסן אַליין אָן קיין שום שכירות.

אין הסכם מיט דעם אוניווערסאַל ווערן טאַקע אויפן שטח פון וואַרשע געכאַפּט יידן „ליידיק-גייערס אָן אַ באַשטימטער באַשעפטיקונג" און זיי ווערן אויף אַ צוואַנגס-אופן באַשעפטיקט ביי פאַבריקס-אַרבעט.

אויך דער פֿולק פֿון בערעקן האָט זיך רעקרוטירט פֿון אַזעלכע שלעפּערישע עלעמענטן, וועלכע דאָס רײַכע בירגערטום האָט זיך געפֿלײַסט צו דערווײַטערן פֿון דער שטאָט און אײַנגלידערן אין די מיליטערישע רייען. אַ געוויסן יסוד פֿאַר דער דאָזיקער באַהויפּטונג גיט אונדז די אינטערווענץ פֿון בערעק יאָסעלעוויטש בײַם קאָמענדאַנט פֿון דער הויפּשטאָט אָרלאָווסקין מכּוח „די מניעות, וואָס ווערן געמאַכט דורכן היגן סינדיק בײַם פֿאָרמירן דעם פּולק דורך דעם אַרויסלאָזן פֿון דער שטאָט יונגע ייִדן, ליידיק גייערס, וואָס טויגן צום מיליטער דינסט" [13] (w sprawie przeszkód od syndyka tutejszego czynionych do formacji tegoż pułku przez wypuszczenie z miasta żydów młodych, próżnujących do pracy w służbie wojskowej zdatnych) ווי מיר זעען, האָט דער וועג צו דעם פּולקאָווניק-ראַנג געפֿירט בערעקן פּונקט ווי דעם שוסטער קילינסקי דורך כאַפּן אַ"ג ליידיק גייערס, ד"ה, פּערזאָנען וואָס האָבן איבער דער רעוואָלוציע פֿאַרלוירן זייערע שטענדיקע פּרנסה-מעגלעכקייטן!

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט די סיבות, וואָס האָבן גורם געווען צו דער גרינדונג פֿון דעם בערעק-פּולק, לאָמיר זיך באַקענען מיט דער פּערזאָן פֿון זײַן גרינדער. ווען אַנטפּלעקט זיך צום ערשטן מאָל בערעק אַלס פּאָליטישער טוער? שוין נאָך די אַפּריל קאַמפּן פֿיגורירט בערעק אויף דעם באַרימטן אויפֿשטאַנדס אַקט פֿון דער וואַרשעווער באַפֿעלקערונג, [14] וועלכער איז מאַסנהאַפֿט אונטערגעשריבן געוואָרן דורך די אײַנוווינער פֿון וואַרשע.

בערעק איז דער איינציקער ייִד, וואָס איז אונטערגעשריבן אונטער דעם פֿײַערלעכן אַקט. מסתּמא האָט ער געהאַט עפּעס אַ שײַכות צו די אַפּריל קאַמפּן, הגם קיין שום ידיעה וועגן דעם איז נישט פֿאַראַן.

בערעק יאָסעלעוויטש האָט מסתּמא גוט געקענט די שטימונגען פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג און האָט דעריבער באַשלאָסן צו פֿאַרוואַנדלען די סימפּאַטיעס פֿאַרן אויפֿשטאַנד אין קאָנקרעטע מעשׂים. דעם 25 טן אַפּריל ווענדט ער זיך צוזאַמען מיט אַ געוויסן יוסף אַראָנאָוויטש צום קאָמענדאַנט פֿון וואַרשע, דעם גענעראַל מאָקראָנאָווסקי [15] מיט אַ פּראָיעקט צו שאַפֿן אַן אָפּטיילונג פֿון 100 יונגע ייִדן, „געזונטע, זיכערע און פֿעיִקע, וואָס זאָלן אײַנקויפֿן פֿאַרשיידענע זאַכן פֿאַרן מיליטער, און אויך נאָכשפּיאָנירן דעם שׂונא". עס ווײַזט אויס, אַז פֿון דעם דאָזיקן פּראָיעקט איז גאָרנישט געוואָרן. אין די מקורים איז נישט פֿאַראַן קיין שום נאָטיץ וועגן אַזאַ מין ייִדישער אָפּטיילונג. [16]

בערעק זאָגט זיך אָבער נישט אָפּ פֿון דעם געדאַנק צו שאַפֿן אַ ייִדישע אָפּטיילונג, וואָס בראש פֿון איר זאָל ער זיך שטעלן. אין חודש סעפּטעמבער הייבט ער אָן צו אָרגאַניזירן דעם באַרימטן ייִדישן פּולק. דעם 17טן סעפּטעמבער לייענען מיר אין דער Gazeta rządowa (נ"מ. 78) די שוין

אייניקע מאָל דערמאָנטע ידיעה וועגן דעם, אַז עס שאַפֿט זיך אַ ייִדישער פֿולק, וואָס בראש פֿון אים שטעלט קאָשטשושקאָ אַוועק בערעקן אַלס פֿולקאָווניק.[17]

דעם ערשטן אָקטאָבער איז אין דער Gazeta rządowa אָפּגעדרוקט בערעקס אויפֿרוף „צו די ברידער", געשריבן אין אַן אָנגעבלאָזענעם מליצהדיקן טאָן. דער אַרטיקל ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „טײַערע ברידער! וועקט זיך אויף ווי לייבן און לעמפּערטן — מיט גאָטס הילף וועלן מיר אײַנשלינגען די שטאַרק אָנגעבלאָזענע" (nadęto-wielkich).

דעם 6 טן אָקטאָבער האָט דער העכסטער נאַציאָנאַלער ראַט אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג צו דער פֿינאַנץ־אָפּטײלונג, אַז „זי זאָל אויף אַ קבלה פֿון דעם ייִד בערעק יאָסעלעוויטש, וואָס האָט באַקומען פֿון דעם העכסטן נאַטשעלניק אַ פּאַטענט אויף פֿולקאָווניק פֿון דעם ייִדישן פֿולק פֿון לײַכטער קאַוואַלעריע, אויסצאָלן 3000 גילדן פֿון דער נאַציאָנאַלער קאַסע אויף די נייטיקסטע הוצאות פֿון די שוין רעקרוטירטע סאָלדאַטן, מיט דער באַוואָרעניש, אַז בערעק וועט אָפּגעבן אַ דין וחשבון פֿון די אויסגעגעבענע געלדער",[18] דעם 8 טן אָקטאָבער באַשטעטיקט בערעק די קבלה פֿון דער סומע אין פּאַפּירגעלט.[19]

אַ טייל היסטאָריקער האָבן געהאַלטן, אַז דער ייִדישער פֿולק אין וואַרשע איז בכלל נישט צו שטאַנד געקומען. אַזאַ מיינונג איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן מיט עטלעכע צענדליגג יאָר צוריק, ווען עס איז נאָך קנאַפּ געווען די צאָל מקורים, וואָס רעדן נישט צווייִדײַטיק וועגן דער עקזיסטענץ פֿון ייִדישן פֿולק.

דער באַקאַנטער פֿאָרשער פֿון 18 טן יאָרהונדערט טאַדעוש קאָרזשאָן האָט אָגב אורחא אין זײַן „באַרימטער אינעווייניקסטער געשיכטע פֿון פּוילן אין די צײַטן פֿון סטאַניסלאַוו אויגוסט" באַרירט די פֿראַגע פֿון ייִדישן פֿולק און זיך אַרויסגעזאָגט קעגן זײַן עקזיסטענץ. קאָרזשאָן[20] האָט צונויפֿגעשטעלט די דאַטעס: דער 6 טער אָקטאָבער (די פֿאַראָרדענונג פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט וועגן אויסצאָלן פֿאַרן פֿולק די 3000 גילדן), דעם 10 טן אָקטאָבער (די מפּלה אונטער מאַציעיאָוויצע, בעת וועלכער קאָשטשושקאָ איז גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט) און דעם 4 טן נאָוועמבער (די פּראַגער שחיטה, בעת די רוסן האָבן פֿאַרנומען וואַרשע) און געקומען צום אויספֿיר, אַז עס איז נישט געווען קיין צײַט אויף צו אָרגאַניזירן דעם פֿולק.

אַן ענלעכע מיינונג זאָגט אַרויס סקאַלקאָווסקי,[21] „פּרײַוויליקע האָט ער (בערעק) מסתּמא געהאַט ווייניק און אויך זיי זײַנען זיך פֿונאַנדערגעלאָפֿן אויפֿן אָפּקלאַנג פֿון דער מאַציעיאָוויצער מפּלה".

די נײַע מאַטעריאַלן באַשטעטיקן אָבער נישט די מיינונגען פֿון קאָרזשאָן און סקאַלקאָווסקי. פֿון די דאָזיקע מאַטעריאַלן קען מען אַרויסדרינגען די ווײַטערדיקע מסקנות:

1) אַז דער פּולק האָט עקזיסטירט.

2) אַז די אָרגאַניזאַציע פון פּולק האָט זיך אָנגעהויבן, נאָך איידער עס איז באַשטימט געוואָרן די סומע פון 3000 גילדן אויף מונדירן און באַוואָפּע־נונג, ד"ה פאַרן 6טן אָקטאָבער.

3) אַז דער פּולק פון בערעקן האָט געקעמפט ביי דער שלאַכט אַרום וואַרשע, ביים פאַרטיידיקן די פאָרשטאָט פּראַגע.

וועגן דער עקזיסטענץ פון יידישן פּולק[22] זאָגן עדות פאַרשיידענע מקורים, וועלכע זיינען נישט געווען באַקאַנט די דערמאָנטע היסטאָריקער. ערשטנס זיינען מיר אין שטאַנד פעסטצושטעלן, אַז די ווערבירונג צום יידישן פּולק האָט זיך נאָך אָנגעהויבן אין חודש סעפּטעמבער. עס איז נעמ־לעך אויפגעהיט געוואָרן די ווענדונג, וועלכע בערעק האָט געמאַכט ביים שטאָט־קאָמענדאַנט אָרלאָווסקי, וואָס האָט דעם ענ'ן ווייטער איבערגעגעבן צום שטאָט־פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי. דער בריוו פון אָרלאָווסקי צו זאַק־רזשעווסקין איז דאַטירט דעם 23טן סעפּטעמבער. בערעק האָט זיך געקלאָגט אין זיין ווענדונג, אַז דער סענדיק לאָזט אַרויס יונגעלייט, וואָס וואָלטן גע־קענט דינען אין יידישן פּולק. אָרלאָווסקי בעט דעריבער זאַקרזשעווסקין, יענער זאָל ווירקן אויפן סענדיק, אַז ערשטנס זאָל ער פאַרביטן דעם אַרויס־פאָר פון וואַרשע פאַר יידישע יונגעלייט, און צווייטנס זאָל ער מיטהעלפן ביים שאַפן דעם יידישן פּולק.[23]

(„o przełożenie, ażeby nietylko do wyjazdu ułatwiać sposoby żydom, mogącym się zaciągać do pomienionego pułku sendykowi surowo zakazał, ale owszem do werbunku onych w potrzebie teraźniejszej krajowi użytecznemi być mogących rozkazał dać pomoc.")

זייער אַן אינטערעסאַנטע טעזע האָט לעצטנס אַנטוויקלט דער מומחה אין דער געשיכטע פון מלחמות גענעראַל קוקעל.[24] לויט זיין מיינונג איז בע־רעקס פּולק אַרויסגעקומען פון אַ יידישער אָפּטיילונג פון דער שטאָטישער מיליץ. דער מחבר פאַררופט זיך אויף די זכרונות־שרייבער קאַרפּינסקי און קיערזשקאָווסקי, וועלכע פאַררעכענען בערעקס זעלנער צו דער מיליץ. „פון אַזאַ יידישער אָפּטיילונג — שרייבט קוקעל — פון דער וואַרשאַווער מיליץ האָט געמוזט אויסוואַקסן בערעקס פּולק. די דאָזיקע אָפּטיילונג האָט געקענט זיך רופן פּולק מיטן מאָמענט ווען עס איז אַרויס דער דעקרעט פון נאַ־טשעלניק. דער דאָזיקער דעקרעט, דער אויפרוף פון בערעקן און דאָס אויסצאָלן דאָס געלט (פאַרן פּולק) זיינען געווען פאַרבונדן מיט דעם איבער־מאַכן די אָפּטיילונג פון דער יידישער מיליץ אין וואַרשע צו אַ רעגולערן פּולק. ווי ווייט די דאָזיקע ענדערונג האָט געגרייכט, איז נישט באַוווסט. דאָס וואָס בערעקס פּולק איז נישט פאַראַן אין די מיליטערישע ראַפּאָרטן,

וויזט — דוכט זיך — אויס, אַז ביזן סוף האָט מען די אָפּטיילונג באַטראַכט ווי אַ טייל פֿון דער שטאָטישער מיליץ".

מיט דער דאָזיקער מיינונג פֿון גענעראַל קוקעל בין איך נישט מסכים איבער אַזעלכע טעמים:

1) עס איז נישט פֿאַראַן קיין שום שפור, אַז עס זאָל האָבן עקזיסטירט אַ יידישע אָפּטיילונג פֿון דער שטאָטישער מיליץ, ווי דאָס איז למשל געווען בעתן נאָוועמבער־אויפֿשטאַנד. עס איז אונדז באַקאַנט דער צוזאַמענשטעל פֿון דער וואַרשעווער שטאָטישער מיליץ בעתן קאָשטשושקאָ־אויפֿשטאַנד און מיר ווייסן אויך, אַז די יידן האָבן געבילדעט אַ טייל פֿון די באַזונדערע הונ־דערטער פֿון דער מיליץ, וואָס זיינען געשאַפֿן געוואָרן לויטן טעריטאָריאַלן פּרינציפּ. אמת, אַז אין אייניקע הונדערטער האָבן יידן געבילדעט אַ באַ־דייטנדיקן טייל. זיי זיינען אָבער שטענדיק געווען אַ מיעוט. קיין ריין יידישע הונדערטער זיינען נישט געווען אין וואַרשע.

2) די אָרגאַניזאַציע פֿון דער אָנפֿירונג פֿון פּולק זאָגט עדות, אַז אויך אין אָרגאַניזאַציאָנעלן פּרט האָט זיך דער פּולק אונטערגעשיידט פֿון דער מיליץ, וואָס בראש פֿון איר זיינען געשטאַנען די צענער־פֿירער, הונדער־טער־פֿירער און טויזנטער־פֿירער. בעת דעם בערעק־פּולק האָבן אָנגעפֿירט יידישע אָפֿיצירן, וואָס זייערע נעמען זיינען אונדז באַקאַנט.

3) דאָס וואָס דער פּולק ווערט נישט דערמאָנט אין די מיליטערישע ראַפּאָרטן, דערקלערט זיך אפֿשר דערמיט, וואָס אויף זיין אויסהאַלטונג האָט זיך מסתמא באַשטייערט די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון וואַרשע, ווי דאָס ווערט פֿאַרלאַנגט אין אַ געוויסער שריפֿט פֿון יענע צייטן.

דער צוזאַמענהאַנג צווישן דער עקזיסטענץ פֿון דער מיליץ און דעם אויפֿקום פֿון פּולק קען אפֿשר זיין אַזעלכער, אַז דער אָנטייל פֿון די יידן אין דער שטאָטישער מיליץ, זייערע נוצלעכע דינסטן דאָרט האָבן אונטערגע־רוקט דעם געדאַנק אויסצונוצן די יידן אין די קומענדיקע שלאַכטן און צו דעם צוועק בילדן אַ יידישן פּולק.

עס שטעלט זיך איצט די פֿראַגע: אויף וואָס פֿאַראַ אופֿן איז פֿאַר־געקומען די ווערבירונג צום פּולק. צי איז זי געווען אַ פֿרייוויליקע? אָדער האָט זי געטראָגן אַ צוואַנגס־כאַראַקטער? אַן ענטפֿער אויף דער פֿראַגע געפֿינען מיר אין די אַרכיוואַלע מקורים: עס איז פֿון זיי געדרונגען, אַז אין דער ווערבירונגס־אַקציע האָט בערעק זיך נישט באַגרענעצט צו איבער־צייגן וועגן דער נויטווענדיקייט אַריינצוטרעטן אין פּולק, נאָר אַז ער האָט אויך אין געוויסע פֿאַלן אָנגעווענדעט צוואַנגס־מיטלען.

וועגן דעם קען מען זיך איבערצייגן פֿון די אָנקלאַגעס פֿאַרן וואַר־שעווער פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי, אין וועלכע די פּעטענטן בעטן, „מען זאָל זיי פֿאַרזיכערן פֿאַר דער ווערבירונג אין דעם ניי געשאַפֿענעם יידישן

פֿאָלק פֿון בערעק (o zabezpieczenie od werbunku od nowo erygowanego pułku Starozakonnych Berka).

אַזאַ מין בקשה האָט למשל דערלאַנגט אַ געוויסער שלמה בערקאָוויטש,[25] וואָס דערקלערט זיך פֿאַר „געבונדן מיט הייליקע חתונה־באַנדן". דער פּרעזידענט זאַקרושעווסקי האָט זיך אָבער שטאַרק נישט איבערגענומען מיטן ייִדישן דין, וואָס פֿאַרווערט אַ יונגן מאַן צו פֿאַרלאָזן אויף אַ לענגערער צײַט זײַן ווײַב אין ערשטן יאָר נאָך דער חתונה, און האָט געענטפֿערט ווי זײַן שטייגער — מיט אַ וויץ: „מען קען זיך האָבן אַ ווײַב און גלײַכצײַטיק פֿאַרטיידיקן דאָס פֿאָטערלאַנד".

קיין גרויס מזל האָט אויך נישט געהאַט דער לוּוויטשער סענדיק, לייזער יצחק,[26] וועלכער האָט געבעטן אינעם נאָמען פֿון די וואַרשעווער ייִדן מען זאָל באַפֿרײַען פֿון מיליטער־דינסט אין ייִדישן פֿולק דעם איינציקן ייִדישן מלמד אין וואַרשע. עס האָט נישט געהאָלפֿן לייזערס טענה, „אַז אויך אָן אים וועט זיך דאָס מיליטער באַגיין."

זאַקרזשעווסקי האָט זיי דערויף געענטפֿערט מיט הומאָר, וואָס וווּנדערט אונדז שטאַרק, ווען מיר דערמאָנען זיך, אַז דאָס איז געווען נאָך דער מאַציעיאָוויצער מפּלה און דער אויפֿשטאַנד האָט שוין געהאַלטן בײַ גסיסה: „עס שטייט געשריבן בײַ די ייִדישע נביאים, אַז דער דאָזיקער גרויסער מלמד וועט דערהרגענען דעם גרויסן פֿירער פֿון שונא, זאָל ער דעריבער גיין צום מיליטער".

ווי אַזוי מען פֿלעגט ווערבירן זעלנער צום ייִדישן פֿולק, פֿאַרציילט אונדז „דאָס נידעריקסטע פּיסנבענקעלע דער אומגליקלעכער ייִד יאַן (!) לייזעראָוויטש".[27] נישט געקוקט דערויף — קלאָגט ער זיך פֿאַרן פּרעזידענט — וואָס אויף אים ליגט די גאַנצע זאָרג פֿאַר דער בעל־הביתישקייט אין דעם בראָנפֿן־סקלאַד פֿון אַ געוויסן זעלמאַנאָוויטש, וועלכער איז שוין זינט אַ חודש נישטאָ אין וואַרשע, קומט מען צו אים כּסדר און מען וויל אים צונעמען צו די ייִדישע זעלנער. „מען מאַטערט מיך אַזוי — וויינט אונדזער לייזעראָוויטש מיט ביטערע טרערן — אַז ער ווייסט נישט אויף וועלכער וועלט ער איז און צי ער איז נאָך אַ לעבעדיקער". נאָך מער טוט עס אים וויי, וואָס „ער טוט זײַנע „בירגער־פֿליכטן" און געהער צו דער 1 טע ראָטע, פֿון פֿערטן צערקל, וואָס „געפֿינט זיך אונטער דער אָנפֿירונג פֿון דעם קאַפּיטאַן מאַרצין גרזשיבאָווסקי". זאַקרזשעווסקי, וואָס איז איבעריקנס פֿרײַנדלעך צו ייִדן נישט געווען, האָט געענטפֿערט דערויף, אַז „ייִדישע שאַכערס איז דאָ גענוג, אָבער רעקרוטן־זעלנער נאָך ווייניק". עס האָט אויך נישט געהאָלפֿן די הבטחה פֿון לייזעראָוויטשן, אַז „ער וועט ביזן טויט מתפּלל זײַן צום רבונו של עולם פֿאַרן געזונט פֿון פּרעזידענט".

אויסער צוואַנגס־רעקרוטן זײַנען געווען פֿרײַווייליקע, וואָס האָבן זיך פֿאַרשריבן אין ייִדישן פֿולק איבער אידעיִשע מאָטיוון, אָדער ווײַל זיי האָבן נישט געהאַט וואָס צו טון. אַלס בײַשפּיל קען אונדז דינען פֿישל אברהם,

אַן אַנטײלנעמער פון די אַפּריל־קאַמפן אין װאַרשע. אין משך פון זײַנע 11 יאָר איז ער שוין אַדורכגעגאַנגען פאַרשיידענע גלגולים. ער איז געװען אַ משרת אין אַ שענק אין װאַרשע, דערנאָך אַ משרת בײַ פאַרשיידענע טאַנדייט־סוחרים. נאָך די אַפּריל־געשעענישן איז פּישל אַרײַנגעפאַלן אין די הענט פון רוסן. נאָך פאַרשיידענע פּאַסירונגען האָט זיך אים אײַנגעגעבן אַרויסצורײַסן זיך פון דער געפאַנגענשאַפט און אַדורכשמוגלען זיך אין פּוילישן מיליטער־לאַגער װי ער איז אָבער אַרעסטירט געװאָרן אונטער דעם חשד פון שפּיאָנאַזש. בײַ דער אויספאָרשונג האָט ער אָבער אַרויסגעװיזן זײַן אומשולד און מען האָט אים אַרויסגעלאָזן אויף דער פרײַ. אויף דער פראַגע בײַ דער אויספאָרשונג: „װאָס קלערסטו צו טון נאָך די באַפרײַונג? האָט ער געענטפערט: „איך װעל װערן אַ זעלנער אין יידישן פולק אָדער איך װעל גיין צו עמעצן דינען, װײַל אַ סך בעל־הבתים קענען מיך“. פּישל איז טאַקע באַפרײַט געװאָרן און איבערגעגעבן געװאָרן צום יידישן פולק.[28]

לוינסקי,[29] דער מחבר פון דער מאָנאָגראַפיע װעגן בערעקן און זײַן זון, האָט נאָך אויסגערעכנט די װײַטערדיקע נעמען פון בערעקס זעלנער: מאַרעק יאַקובאָװיטש פון מאָשציסק, מאיר הערשקאָװיטש פון שטשעקאָטשין, חיים יודקעװיטש, מאָרדקאָ װולפאָװיטש פון מאַציעיװו, יאָסעק אַבראַמאָװיטש.

עס זײַנען אונדז אויך באַקאַנט די נעמען פון עטלעכע אָפיצירן פון יידישן פולק, װעגן װעלכע אַ געװעזענער אָנפירער פון מיליטער־אָפּטײלונג אין די צײַטן פון דער באַרער[30] קאָנפעדעראַציע אַדאַם סקאָטניצקי האָט זיך אויסגעדריקט, אַז „זיי טויגן נישט“. איינער פון זיי האָט געהייסן הערשעק לעװקאָװיטש.[31] װעגן זײַן לעבן און אָפּשטאַמונג איז אונדז גאָרנישט באַװוסט. דער צװייטער יעקב עפּשטיין האָט זיך אין די צײַטן פון קיניגרײַך פּוילן אין יאָר 1816 בײַם נאַמיעסטניק (שטאַטהאַלטער) זאַיאָנטשעק באַמיט װעגן בירגעררעכט און זיך פאַררופן אויף זײַן מיליטער־דינסט אין די צײַטן פון קאָשטשושקאָ־אויפשטאַנד אין דעם ראַנג פון אַ לײַטנאַנט. נאָך דער ירידה פון אויפשטאַנד האָט עפּשטיין זיך באַזעצט אין װאַרשע, װוּ ער האָט אַנטװיקלט אַ ברייט פאַרצװײַגטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אַלס קהלה־פּרעזעס, אַלס פּרעזעס פון דער פאַרװאַלטונג פון יידישן שפּיטאָל און אַנדערע. עפּשטיין האָט געהערט צו די אָנגעזעענסטע באַנקירן פון קיניגרײַך פּוילן.

דער מקור, װעלכער פאַרציילט װעגן עפּשטיינס מיליטערישן דינסט, דריקט זיך אויס אין אַלגעמיין, אַז „עפּשטיין איז געװען לײַטנאַנט פון דער פּוילישער אַרמיי אין יאָר *1794*“. מן הסתם איז ער געװען לײַטנאַנט פון דעם יידישן פּולק. אויפן פּאַן פון די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן איז זיך שװער פאָרצושטעלן אַ ייד אַלס אָפיציר אין אַ נישט־יידישן פּולק.

עס איז אונדז אויך באַקאַנט דער נאָמען „פון אַ העכערן אָפיציר פון אַ באַטאַליאָן (פון יאָר *1794*), װאָס איז באַשטאַנען פון לויטער יידן אונטער

דער קאָמאַנדע פֿון בערעקן" [33] אַ געוויסן קאַנץ דעראָן. לויט קאַנדלען האָט דעראָן געווינט שטענדיק אין פּיליצע און „איז געווען באַקאַנט פֿון זײַן שׂכל און צוגעבונדנקייט צום לאַנד".

איינער אַ וואַרשעווער ייִד מיטן נאָמען אברהם „וואָס האָט זיך ס'כּו לירט לייטנאַנט פֿון ייִדישן פּולק" איז אײַנגעזעצט געוואָרן אין תּפֿיסה בשעת דעם אויפֿשטאַנד". [34] צום באַדויערן איז נישט אָנגעגעבן די סיבה פֿון אַרעסט. מיר ווייסן דעריבער נישט, צי האָט זײַן אַרעסט נישט געהאַט צופֿעליק קיין צוזאַמענהאַנג מיט דעם לייטנאַנט-טיטל.

די ערשטע ייִדישע אָפֿיצירן אין פּוילן האָבן געהאַט אַ גרויס אָנזען אין דער ייִדישער און אפֿילו נישט-ייִדישער וועלט. אָט למשל האָט מען אַ געוויסן יעקבֿ לעווקאָוויטש, וואָס איז אײַנגעזעצט געוואָרן אין תּפֿיסה מחמת זײַן ענלעכקייט צו אַ ייִדישן שפּיאָן באַפֿרײַט אויפֿן סמך פֿון דער ערבֿות „פֿון דעם לייטנאַנט פֿון ייִדישן פּולק" הערשעק לעווקאָוויטש. [35]

דאָס שאַפֿן דעם ייִדישן פּולק האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין לאַנד. אפֿילו אין דער טיפֿער פּראָווינץ איז דערגאַנגען אַ ידיעה וועגן דעם אויפֿקום פֿון פּולק. נאָך מער, עס האָט זיך אפֿילו געפֿונען אַ פּוילישער מיליטער-מאַן, וואָס איז גרייט געווען איבערצונעמען די אָנפֿירונג פֿון ייִדישן פּולק. דער קאַנדידאַט אויף בערעקס אָרט האָט געהייסן אַנטאַני סקאָטניצקי [36] און האָט געשטאַמט פֿון שעראַדזער געגענט. סקאָטניצקי האָט הינטער זיך אַ רײַכע מיליטערישע פֿאַרגאַנגענהייט, ער האָט אָנגעפֿירט אַ הוסאַרן אָפּטיילונג אין פּאָטאָצקיס פּולק. ער האָט זיך באַטייליקט אין דעם ערשטן פּוילישן פֿרײַהײַטסקאַמף אין 1768 (באַקאַנט אונטער דעם נאָמען „די באַרער קאָנ-פֿעדעראַציע) און אָנגעפֿירט אַן אָפּטיילונג פֿון 1800 „קאָנפֿעדעראַנטן". סקאָטניצקי האָט זיך נישט באַנוגנט מיט פֿאָרלייגן זײַן קאַנדידאַטור אַלס פּולקאָווניק פֿון ייִדישן פּולק, ער האָט אויסגעאַרבעט אַ זייער אינטערע-
סאַנטן פּראָיעקט פֿון דעם ייִדישן פּולק. (-myśli swoje względem umundu
rowania i uzbrojenia starozakonnego pułku kawalerji lekkiej jazdy.

סקאָטניצקיס פּראָיעקט באַשטייט פֿון 5 טיילן. איינער רעדט וועגן דער באַקליידונג פֿון די זעלנער, דער צווייטער וועגן מונדיר פֿון טרומיי-טערער, דער דריטער וועגן דער באַוואָפֿענונג, דער פֿערטער וועגן די פֿערד און דער פֿינפֿטער וועגן דער באַלוינונג. וואָס שײַך די מונדירן לייגט סקאָטניצקי פֿאָר, אַז די ייִדישע קאַוואַלעריסטן זאָלן טראָגן אויפֿן היטל אַן אויפֿשריפֿט געמאַכט פֿון שטאָף „די ייִדישע פֿאַרטיידיקער פֿון דער פֿרײַהייט, גאַנצקייט און אומאָפּהענגיקייט פֿון דער פּוילישער רעפּובליק". (Obrońcy
Starozakonni Wolności, Całości i Niepodległości Rzeczypospo-
(litej Polskiej".

אין דער צוגרייטונגס-צײַט, ביז וואַנען די ייִדישע זעלנער וועלן זיך נישט אײַנמונטירן און נישט אַרויסווײַזן זייער צוגעבונדנקייט צום פֿאָ-

טערלאַנד און די פּעיִקייט עס צו פאַרטיידיקן, וועלן זיי נישט באַקומען קיין שכירות פון מלוכה־אוצר. די הוצאות אויף שכירות און באַשפּײַזונג דאַרפן אין משך פון דער איבערגאַנגס־צײַט דעקן די יידישע קהלות. די הוצאות אויף באַוואָפענונג, באַקליידונג און עקיפּירונג דאַרפן דעקן די שולן. אין די אַקטן איז נישט פאַראַן קיין שום רמז דערויף וואָס פאַר אַ ענטפער עס האָט באַקומען סקאַטניצקי. מסתמא איז דער ענטפער געווען אַ נעגאַטיווער, וואָרעם, ווי מיר ווייסן, איז בראש פון יידישן פולק געשטאַנען בערעק יאָסעלעוויטש.

עס איז פאַראַן אַ חילוקי־דעות, צי איז דער פולק באַשטאַנען פון רײַטער [37] צי פון פוסגייער. [38]

די אַלע מאַטעריאַלן, וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן אויבן באַשיידן די פראַגע, צי איז דער יידישער פולק פאַרבליבן ווײַטער נאָך דער מאַציעיאָוויצע־מפּלה אָדער ער איז פונאַנדערגעלאָזט געוואָרן ווי עס באַהויפּטן טייל היסטאָריקער. ווי עס איז אָנגעוויזן געוואָרן, האָט די ווערבירונגס־אַקציע צום יידישן פולק נישט אויפגעהערט אויך נאָך דער מפּלה בײַ מאַציעיאָוויצע.

וואָס שײַך דער צאָל זעלנער אין בערעקס פולק, איז די ציפער 400 [39] אָדער 500, ווי עס גיט אָן די טראַדיציע מסתמא אַ ריכטיקע. אַזוי ווי מען האָט אָנגעווענדט צוואַנג, האָט זיך דאָך צווישן די איבער 6.000 [40] באַטײַנדיקע יידישע אײַנוווינער פון וואַרשע און דער גרויסער צאָל אַנטלאָפענע זיכער געפונען אַ 400—500 פרײַוויליקע אָדער צוואַנגס־קאַנדידאַטן פאַרן יידישן פולק.

איצט בלײַבט נאָך איבער צו באַשיידן, צי איז דער פולק פאַרבליבן ביז צו די קאַמפן אַרום דער פאַרשטאָט פראַגע, וואָס זײַנען אַזוי טראַגיש פאַרענדיקט געוואָרן. און צי האָט ער זיך באַטייליקט אין דער דאָזיקער בלוטיקער שלאַכט. עס זײַנען פאַראַן מיטצײַטלערישע מקורים און פון דער תקופה, וואָס איז זייער נאָענט צו יענע געשעענישן, וואָס זאָגן עדות וועגן דעם אָנטייל פון דעם יידישן פולק אין פראַגע.

אַזוי למשל לייענען מיר אין אַ באַשרײַבונג פון דער טרויעריק באַרימטער פראַגער שחיטה, וואָס שטאַמט פון אַ דײַטש, — אַן עד ראיה, [41] אַז די רוסן זײַנען געווען זייער פאַרביסן אויף די יידן, ווײַל זיי האָבן פאָרמירט אַ באַזונדערן פולק פאַר דער פאַרטיידיקונג פון דער שטאָט.

קאַרפּינסקי [42] לויבט דעם יידישן פולק, וועלכער האָט אין די צײַטן פון דעם קאָמאַנדאַנט וואַווזשעצקי (וואַווזשעצקי האָט איבערגענומען די הויפּט־אָנפירונג פון אויפשטאַנד נאָך דעם ווי קאָשטשושקאָ איז אַרײַנגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט בעת דער שלאַכט בײַ מאַציעיאָוויצע). „בעת די אײַנוווינער פון וואַרשע זײַנען מיט שוועריקייטן און דאָס אין אַ קלײנער צאָל אַרויסגע־

גאַנגען צו די פּראַגער שוצגראָבנס, האָט (דער ייִדישער פּולק) נישט אָפּגעטרעטן פֿון די גראָבנס און פֿלײַסיק געטאָן זײַן חובֿ".

וועגן דעם, אַז דער ייִדישער פּולק איז געווען בײַ דער פֿאַרטיידיקונג פֿון פּראַגע, שרײַבט אויך קיערזשקאָווסקי;[43] אויסרעכענענדיק די פּולקן, וואָס זײַנען געווען טעטיק בעת דער באַלעגערונג פֿון וואַרשע גיט ער צו: „אויסער דעם איז דאָס ייִדישע מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פֿון פּולקאָווניק בערקאָ, וועלכער האָט דאָס געשאַפֿן, אויך צוגעשטאַנען (צו די אַנדערע פּולקן)".

אַ באַאַמטער פֿון דער פּרײַסישער קאַמער, אַ געוויסער קאָלאָמב איז פֿול מיט אָנערקענונג פֿאַר די ייִדן, וועלכע „האָבן געשאַפֿן אַ פּולק פֿון לויטער ייִדן און געקעמפֿט קעגן דעם שונא". די דאָזיקע ווערטער זײַנען אַרויסגעזאָגט געוואָרן נישט קיין גאַנצן חודש נאָך דער מפּלה פֿון אויפֿשטאַנד.[44] די דאָזיקע נאָטיץ איז דעריבער אַ פּולקאָם באַגלייבטע.

די ידיעה וועגן דעם ייִדישן פּולק איז דערגאַנגען אַפֿילו צו דעם גובערנאַטאָר פֿון גאַליציע, דעם גראַף פֿאָן גײַסרוק[45] (Geisruck), וועמען בערעק האָט נאָך דער מפּלה פֿון אויפֿשטאַנד פֿאַרגעלייגט צו שאַפֿן אַ ייִדישן פּולק צום קאַמף מיט פֿראַנקרײַך. פֿאָן גײַסרוק כאַראַקטעריזירט דערבײַ בערעקן אויף אַזאַ אופֿן: (Ein sicherer Jude Berl Joselewicz, der bereits als Oberster bei Warschau ein Korps Juden gegen die Russen anführte) „אַ זיכערער ייִד בערל יאָסעלעוויטש, וועלכער האָט שוין אַלס פּולקאָווניק אָנגעפֿירט אונטער וואַרשע מיט אַ פּולק ייִדן קעגן די רוסן".

וועגן בערעקס פּולק און זײַן קאַמף בײַ פּראַגע שרײַבט אויך דער שפּעטער פֿון די פּוילישע לעגיאָנען אין דינסט פֿון נאַפּאָלעאָן, גענעראַל הענריק דאָמבראָווסקי אין זײַן בריוו צו בערעקן (דאַטירט דעם 2טן יולי 1798)[46] וועגן אַרײַנטרעטן אין די לעגיאָנען.

פֿון די שפּעטערדיקע צײַטן האָבן זיך אויפֿגעהיט אַ סך אָפּרופֿן וועגן בערעקן און זײַן פּולק. די דאָזיקע אָפּרופֿן זײַנען טאַקע נישט קיין היסטאָרישע דאָקומענטן און זיי קענען נישט געבראַכט ווערן פֿאַר באַווײַזן וועגן דער עקסיסטענץ פֿון ייִדישן פּולק, דאָך זאָגן זיי עדות וועגן די טראַדיציעס, וועלכע עס האָט געשאַפֿן דער אַקטיווער אָנטייל פֿון די ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ.

מיר וועלן דאָ ציטירן אייניקע מיינונגען וועגן דעם ייִדישן פּולק פֿון דער ערשטער העלפֿט 19טן י"ה. דער באַרימטער פּוילישער היסטאָריקער יאָאַכים לעלעוועל, וואָס האָט געלעבט אין דער ערשטער העלפֿט פֿון 19טן י"ה האָט וועגן די ייִדן אין אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ געשריבן אָט וואָס: „ווען אין יאָר 1794 האָט יאָוש באַוואָפֿנט די הויפּטשטאָט, האָבן די ייִדן נישט מורא געהאַט פֿאַרן טויט. צונויפֿגעמישט מיטן מיליטער האָבן זיי

באַוויזן, אַז זיי האָבן נישט מורא פאַר קיין געפאַרן און די זאַך פון פאַטערלאַנד איז פאַר זיי טײַער. מיטן „בלוט פון אַן אייגענעם פולק אויף פראַגע“ האָבן זיי געטרײַ געדינט דעם פאַטערלאַנד. אינטערעסאַנט איז אויך וואָס עס שרײַבט אָנהייב 19טן י״ה באַראָן ווישינסקי: „אין יאָר 1794 האָט די הויפּטשטאָט פון קיניגרײַך געזען אַלס אירע פאַרטיידיקער יידן אין די מיליטערישע רייען. מען קען נישט אָוועקמאַכן מיט זײַ׳ האַנט דעם העלדנמוט פון די זעלנער און זייער צוגעבונדנקייט צו דער אַלגעמיינער זאַך“. מיט גרויס אָנערקענונג רעדט וועגן בערעקן אין די 30ער יאָרן פון 19טן י״ה דער גרינדער פון טאָמאַשאָוו-מאַזאָוויעצק, אָסטראָווסקי דער קאָמאַנדאַנט פון דער וואַרשעווער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע. „די צײַטן פון קאָשטשושקאָ זענען געווען פול מיט האָפענונגען, צו אים (צו קאָשטשושקאָן) האָבן די פוילישע יידן געהאַט די גרעסטע סימפּאַטיעס. אַ סך האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן די פאַטערלענדישע רייען און אפילו ווי דער באַקאַנטער בערעק פון קאָצק, גערופן שפּעטער בערעק פולקאָווניק, האָבן זיי זיך באַדעקט מיט רום. אַ סך האָבן — ווי איך אַליין געדענק דאָס — אויסגעטאָן די אַלטע און אייגנאַרטיקע מלבושים.“ אין דעם זעלביקן בוך לויבט אויך אָסטראָווסקי: „דעם פאַטריאָטיזם פון יענע יידן, וואָס האָבן געגעבן באַווײַזן פון זייער קרבנות-גרייטקייט און העלדנמוט בשעת דעם קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד“.

וועגן קאַמף פון בערעקן און פון זײַן פולק אויף פראַגע, האָט אויך דערמאָנט סטאַניסלאַוו פאָטאָצקי[50] אין זײַן רעדע, געהאַלטן אין יאָר 1809 אויף דער עפנטלעכער זיצונג פון דער געזעלשאַפט „פרײַנד פון וויסנשאַפט אין וואַרשע“ לכּבוד די געפאַלענע אין די שלאַכטן פון וואַרשעווער פירשטנטום מיט עסטרײַך: * „דאָס פאַטערלאַנד — האָט געזאָגט פאָטאָצקי — וועט געדענקען, זײַנע פריִעדיקע וווּנדען און קאַמפן פאַר איר. עס וועט אייביק געדענקען, אַז דו האָסט דער ערשטער געגעבן דײַן פאָלק אַ בײַשפּיל ווי אַזוי צו מאַכן אויפלעבן די אַמאָליקע קעמפערישקייט פון די יידן“.

„עס איז אַ דאַנק דיר אויפגעלעבט געוואָרן דאָס בילד פון די העלדן, וואָס זייער טויט האָבן אַ מאָל באַוויינט די טעכטער פון ציון.“

וועגן בערעקס פולק געפינען מיר אַ ברייטע נאָטיץ אין דעם „דזיענניק ווילענסקי“ פון יאָר 1817,[51] ווו עס איז אויך צום ערשטן מאָל אָנגעגעבן געוואָרן יאָסעלעוויטשס ביאָגראַפיע. וועגן דעם יידישן פולק שרײַבט דער „דזיענניק“ 23 יאָר נאָכן אויפשטאַנד אָט וואָס: „ווען מען האָט אין יאָר 1794 באַשלאָסן צו שאַפן אַ יידישן פולק, האָט בערעק זיך אונטערגענומען אַדורכצופירן דאָס. נאָך זײַן נאָמינאַציע אַלס שעף פון דעם לײַכטן אולאַנער-פולק האָט ער צוזאַמענגענומען 500 מאַן. אויף וויפל די צײַט האָט

* בערעק איז געפאַלן אין יאָר 1809 אין אַ שלאַכט מיט אַן עסטרײַכישע אָפּטיילונג בײַ קאָצק.

עס אים דערלויבט, האָט ער זיי אויסגעמושטירט. בעת דער באַרימטער שלאַכט אין פּראַגע האָבן כּמעט אַלע דורך דעם קרבן פון זייער לעבן געטאָן דעם לעצטן חובֿ לגבי דעם פאָטערלאַנד; בערקאָ אַליין איז מיט איבער אַ צענדלינג רײַטער אַריבערגעקומען קיין וואַרשע און שפּעטער קיין אויסלאַנד אין די לעגיאָנען".

דער אומבאַקאַנטער מחבר פון דעם דערמאָנטן אַרטיקל האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט בערעקס יוגנט און צוגעגעבן, אַז „עס זײַנען פאַראַן אַזעלכע, וואָס געדענקן אים נאָך". דאָס איז אַ סימן, אַז ער האָט צונויפגעזאַמלט די ידיעות וועגן בערעקן פון דעם קרײַז פון זײַנע יוגנט-חברים. צום סוף פון אַרטיקל בעט דער מחבר, אַז „זײַנע קריגס חברים, וואָס האָבן אַ ידיעה וועגן די מיליטערישע אויפטוען פון דעם אונטער-פּולקאָווניק בערעק, זאָלן זיי בכתב איבערגעבן פאַר די שפּעטערדיקע דורות".

ווי עס האָט זיך באַצויגן „די גרויסע עמיגראַציע" נאָך דעם נאָוועמבער-אויפשטאַנד צו בערעקס אויפטו, קאָנען מיר לייענען אין די באַמערקונגען צו דער פּוילישער איבערזעצונג פון גלח הונקלערס געשיכטע פון די ייִדן (דאָס איז געווען אַ טייל פון שנײַדערס אַלגעמיינער געשיכטע). צו דער איבערזעצונג זײַנען צוגעגעבן געוויסע באַמערקונגען. איינע פון זיי איז אויך שייך צו בערעקן: „ווי גליקלעך זײַנען מיר — שרײַבן די איבערזעצער — וואָס דעם שלוס פון ווערק, וואָס איז פול מיט ביטערע הגם פאַרדינטע תרעומות צום ייִדישן פאָלק — קאָנען מיר אָפּגעבן גערעכטיקייט לויט דער צאָל אַ קליינער גרופּע מענטשן, וואָס זײַנען אַראָפּגעגאַנגען פון דעם געוויינטלעכן וועג פון זייערע ברידער, און אָפּגעדאַנקט דעם פּוילישן פאָלק, און גוט זיך פאַרדינט דאָס נײַע פאָטערלאַנד. וואָס קלענער עס איז זייער צאָל, אַלץ מער פאַרדינען זיי אונדזער דאַנקבאַרקייט. אַזעלכער איז געווען דער איידעלער בירגער פּולקאָווניק בערעק יאָסעלעוויטש, וואָס האָט זיך אין יאָר 1794 געשטעלט בראש פון דעם פּולק, וועלכער איז באַשטאַנען פון בלויז ייִדן... דאָס תמיד דאַנקבאַרע פאָלק האָט נישט פאַרגעסן וועגן זייערע פאַרדינסטן, וועלכע מיר גיבן דאָ אָפּ כּבֿוד". מיר ברענגען דאָ די אויבּיקע מיינונג, ווײַל ערשטנס איז זי כאַראַקטעריסטיש פאַר די שטימונגען פון דער עמיגראַציע, און צווייטנס איז די דאָזיקע מיינונג ביז הײַנט געבליבן אומבאַקאַנט פאַר דער וויסנשאַפט.

פון די אויסלענדישע מקורים, וועלכע האָבן שפּעטער געווענדט זייער אויפמערקזאַמקייט צו בערעקס פּולק, דאַרף מען דאָ דערמאַנען אַ געוויסן א. קײַזער. עטלעכע יאָרצענדלינג נאָכן אויפשטאַנד שרײַבט ער וועגן דעם ייִדישן פּולק צ״ט וואָס: „אויך 500 ייִדן, וועלכע האָבן געבילדעט אַ פּולק אונטער דעם ייִדישן פּולקאָווניק בערעק יאָסעלעוויטש און געטראָגן דעם פּוילישן נאַציאָנאַלן אוניפאָרם, זײַנען דאָ געפאַלן ווי מוטיקע פאַרטיידיקער פון זייער פאָטערלאַנד און פון דער קאָנסטיטוציע, וואָס האָט זיי געוואָלט

געבן אַלע רעכט. בלויז דער פֿאָלקאַזניק בערעק איז כּמעט אַליין געבליבן לעבן". [52]

נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך באַקענט מיט די מאַטעריאַלן וועגן דעם בערעק־פֿולק, וועלן מיר זיך אָפּשטעלן אויף די שיכטן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דעם ייִדישן פֿולק. די פֿריִער געבראַכטע פּרטים וועגן דעם צו־זאַמענשטעל פֿון פֿולק, ווי אויך די ווענדונג פֿון בערעקן וועגן די „לײַדיק־גייערס", דערלויבן אונדז צו באַצייכענען דעם כּאַראַקטער פֿון פֿולק ווי אַ פֿ אָ ל ק ס ט י מ ל עכ ן. נישט דאָס קלײנע הײפֿל אינטעליגענץ, און נישט די ייִדישע פּלוטאָקראַטיע ווײַזן נישט אַרויס קיין שום פֿאַראינטערעסירונג מיט דער אָרגאַניזירונג פֿון דעם ייִדישן פֿולק. נישט די פּרעסע און נישט קיין אַנדערע אַקטן דערמאָנען נישט וועגן קיין אַקציע פֿון דער ייִדישער „אַריסטאָקראַטיע פֿון געלט און פֿון גײַסט" אין צוזאַמענהאַנג מיט דער שאַ־פֿונג פֿון פֿולק. דער בעסטער סימן פֿון זייער פּאַסיווקייט אין דער פֿראַגע.

איצט איז כּדאַי זיך אויף אַ ווײַלע צו פֿאַרטראַכטן וועגן דער געזעל־שאַפֿטלעכער סטרוקטור פֿון די ייִדישע אָנטיילנעמער פֿון דעם קאָשטשושקאָ־אויפֿשטאַנד אין פֿאַרגלײַך מיט דעם נאָוועמבער־אויפֿשטאַנד. די פֿאָרשונגען פֿון ד"ר שיפּער [53] וועגן די ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד פֿון יאָר 1830 גיבן אַן אויסשעפּיקע תּשובֿה אויף דער פֿראַגע. להיפּך צום יאָר 1794 רײַסן זיך צום אָנטייל אין נאָוועמבער־אויפֿשטאַנד גראָד די שיכטן, וואָס זײַנען אין יאָר 1794 געווען פּאַסיוו. דאָס וועט אונדז כּלל נישט פֿאַרחידושן ווען מיר וועלן נעמען אין אַכט די ענדערונגען, וועלכע זײַנען פֿאָרגעקומען אין די געזעלשאַפֿטלעכע, וויסנשאַפֿטלעכע און קולטור־פֿאַרהעלטענישן פֿון פּוילן אין די ערשטע יאָרצענדלינגער פֿון 19 טן י"ה. דער אַלגעמײנער אויפֿשטײַג פֿון דער בילדונג, דער צוטריט וואָס די ייִדישע יוגנט האָט גע־קראָגן צו די מלוכה־שולן, די גרינדונג פֿון פֿאָלקס־שולן פֿאַר ייִדישע קינ־דער אין דער פּוילישער שפּראַך אד"ל האָבן גרינטלעך געביטן דאָס אויס־זען פֿון די אַ"ג מ ש כּ י ל י ם, וואָס האָבן זיך רעקרוטירט דאָס רובֿ פֿון רײַכן ייִדישן בירגערטום. די ייִדישע פּלוטאָקראַטיע איז אויך דעמאָלט אין אַ גרויסער מאָס געווען פֿון אויסלענדישער אָפּשטאַמונג. אַזוי ווי דאָס איז אָבער געווען שוין דער צווייטער דור, האָט ער שוין באַוויזן זיך צו אַסי־מילירן צו דער אַרומיקער, פּוילישער סבֿיבֿה.

אָט די אַסימילירטע פּלוטאָקראַטיע וועט עס בעתן אויפֿשטאַנד פֿון יאָר 1830 ליווערן אַ סך אָנהענגער פֿון דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע אין וואַרשע, הגם די רעאַקציאָנערע עלעמענטן פֿון אויפֿשטאַנד וועלן פֿאַר זיי אַוועקלייגן שטיינער אויפֿן וועג.

די צווייטע אידעיִשע גרופּע פֿון פּוילישן ייִדנטום די אַ"ג מ ת נ ג ד י ם, וואָס האָבן נישט איבערגעריסן מיט דער ייִדישער טראַ־דיציע, וועלן אויך קעמפֿן פֿאַר צולאָזן זיי צו דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע

אין ווארשע. זיי וועלן פארלאנגען, עס זאל אפגעשאפט ווערן די טרויעריק בארימטע פאראָרדענונג, אז מיטגלידער פון דער גוואַרדיע קענען זיין בלויז מענטשן אָן בערד. אויב די מתנגדים האָבן געפירט אזא עקשנותדיקן קאמף פאר צולאָזן זיי צום אקטיוון אָנטייל אין אויפשטאנד, האָבן זיי עס געטאָן דערפאר, ווייל נאָך צענדליגער יאָרן פון פארשפילטן קאמף פאר פאָליטישע רעכט אין אנהויב 19טן י״ה, האָבן זיי געהאָפט, אז זיי וועלן דאָס קענען דערגרייכן פארן פרייז פון מיטארבעט מיטן אויפשטאנד.

דאָס האָט גוט פארשטאנען דער פוילישער אדלשטאנד, וועלכער האָט זיך מיט אלע כוחות באמיט נישט אריינצולאָזן די יידן אין די רייען פון דער נאציאָנאלער גוואַרדיע. דאָס האָט אויך גוט פארויסגעפילט דאָס קריסטלעכע בירגערטום, וואָס האָט מורא געהאַט, אז די יידן זאָלן נאָכן אויפשטאנד נישט קריגן קיין בירגער רעכט, און דעריבער האָט עס געפירט א כסדרדיקע אנטי־יידישע אגיטאַציע מיט דער הילף פון דער פרעסע און פארשיידענע פאמפלעטן.

מיר האָבן זיך אפגעשטעלט אויף דעם פארגלייך צווישן דעם יידישן אָנטייל אין אויפשטאנד פון קאָשטשושקאָ מיטן יאָר 1830 נישט לשם בלויזן פארגלייך. מיר האָבן עס געטאָן דערפאר, ווייל ערשט ווען מען באקענט זיך מיט די געענדערטעווירטשאַפטלעכע, פאָליטישע און גייסטיקע באדינגונגען פון 19 טן י״ה ווערט פאר אונדז קלאָר די ראָלע און באדייטונג פון די באזונדערע שיכטן הן אין דעם יאָר 1794 און הן אין דעם יאָר 1830.

רעזומירנדיק דאָס אלץ קענען מיר נישט איינשטימען מיט סקאַל־קאָווסקיס מיינונג, וועלכער שרייבט וועגן יידישן פאָלק אָט וואָס: „די נישט־צאָלרייכע ידיעות (וועגן דעם פאָלק) — דאָס זיינען קנאַפע צווייגן, זיי זיינען אָבער פול מיט פארשיידענע שפּילעכלעך און צאַצקעס, וואָס זיינען אויפגעהאָנגען געוואָרן ווי אויף א ניטל־ביימל דורך א ליבנדיקער האַנט. וואָרעם דאָס דאַזיקע ביימל האָט מען געפלאַנצט בשעת דעם ערשטן יום־טוב פון דער פארברידערונג פון דעם פוילישן פאָלק מיטן יידישן. בשעת יעדן שפּעטערדיקן יום־טוב האָט מען עס באַפּוצט מיט נייע צאַצקעס. עס פעלט אים אָבער תמיד וואָרצלען און א ליאַדע ווינטעלע שלײַדערט אראָפּ די פארטריקנטע נאָדלען“.

סקאַלקאָווסקי איז גערעכט, אז מען האָט שטארק מגזם געווען די ראָלע פון דעם יידישן פאָלק, בפרט זיין באדייטונג אין די לעצטע קאַמפן. עס איז אויך ריכטיק, אז איבער פעדאַגאָגיש־פּאָליטישע טעמים, האָט מען צוגעגעבן א סך מעשיות און דערציילונגען, וועלכע סקאַלקאָווסקי באצייכנט געראָטן ווי צאַצקעס און שפּילערייען. דאָס אלץ אָבער איז נישט גענוג, אז מיר זאָלן בכלל האַלטן, אז דער פאָלק האָט נישט עקזיסטירט. די געבראַכטע היסטאָרישע מאַטעריאַלן פון די אַרכיוון און פון אנדערע מקורים רעדן וועגן דעם גאַנץ קלאָר און לאָזן נישט איבער קיין שום אָרט אויף ספקות.

מען וואָלט זיך נאָך געדאַרפֿט אַ ווײַלע פֿאַרטראַכטן וועגן דער פּער־זאָן פֿון גרינדער פֿון יידישן פֿולק. וואָס האָט אים באַוויגן צו אָרגאַניזירן דעם יידישן פֿולק? צו וועלכן לאַגער דאַרף מען פֿאַררעכענען דעם שעפּער פֿון פֿולק? צי איז ער געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט דעם הײַפֿל משׂכּילים, וואָס האָבן צוזאַמען מיט די אויפֿגעקלערטע פּריצים געזוכט וועגן, ווי דורך רעפֿאָרמען צו פֿאַרבעסערן דאָס יידישע לעבן אין פּוילן? אין וועלכע באַ־דינגונגען איז אויפֿגעקומען די אידעע פֿון אַ יידישן פֿולק?

אויף די און אַנדערע פֿראַגן, וואָס שטעלן זיך פֿאַר דעם פֿאָרשער פֿון דער דאָזיקער תּקופֿה, איז נישט לײַכט צו געבן אַ תּשובֿה, ווײַל עס פֿעלן מקורים. עס זײַנען אויך נישטאָ קיין מאַטעריאַלן צו בערעקס ביאָגראַפֿיע. מיר דוכט אָבער, אַז עס וועט נישט זײַן קיין טעות, אויב מיר וועלן אָננעמען, אַז בערעק האָט נישט געהאַט קיין פֿאַרבינדונג מיט דעם קלײַ־נעם הײַפֿל יידישע אינטעליגענץ פֿון דער הויפּטשטאָט. בערעק האָט געוווינט אין וואַרשע עטלעכע יאָר פֿאַרן אויפֿשטאַנד. אַלס מעקלער פֿון זײַן פּריץ האָט ער זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט דער יידישער פֿאָלקסמאַסע און געקענט אירע שטימונגען און סימפּאַטיעס. קיין פֿירנדיקן אָרט אין יידישן לעבן האָט בערעק נישט פֿאַרנומען. מיר באַגעגענען נישט זײַן נאָמען אין קיין שום חבֿרות, וואָס זײַנען דעמאָלט געווען טעטיק אין וואַרשע, און וואָס האָבן אָרגאַניזירט דעם יידישן ציבור פֿון דער הויפּשטאָט. אויך שפּעטער נאָכן אויפֿשטאַנד לאָזט זיך נישט פֿעסטשטעלן קיין שום קאָנטאַקט צווישן דער יידישער געזעלשאַפֿט און בערעקן. ערשט אין יאָר 1830 לאָזט זיך הערן די ערשטע שטים פֿון אַ יידן, וואָס לויבט בערעקס אויפֿטו. דאָס איז געווען יעקבֿ טוגענדהאָלד, דער צענזאָר און דירעקטאָר פֿון דער ראַבינער־שול, דער מיטגליד פֿון דער פּאַטריאָטישער געזעלשאַפֿט בעתן נאָוועמבער־אויפֿ־שטאַנד און דער מחבר פֿון דער בראָשור „באַטראַכטונגען פֿון אַ ייד אויף דער וואַך" (Dumania Izraelity na warcie). טוגענדהאָלד האָט עס אין חודש דעצעמבער 1830 געגעבן די איניציאַטיווע צו שאַפֿן געלט אויף אַ דענקמאָל פֿאַר בערעקן. [54]

דער פֿולק פֿון בערעקן איז אויסגעוואַקסן פֿון דעם אַקטיוון אָנטייל פֿון די וואַרשעווער יידן אין דעם קאַמף פֿאַר באַפֿרײַען די הויפּטשטאָט. די איבערגעגעבנקייט און התלהבֿות פֿון דער יידישער פֿאָלקסמאַסע האָבן אונ־טערגערוקט בערעקן דעם געדאַנק צו שאַפֿן אַ פֿולק.

הערות:

1 Metryka lit. VII, p, 188 — דאָס זעלביקע לייענען מיר אין דער אויסגאַבע: Geordnete Sammlung der Regierungsschriften und Proklamationen. Warschau 1794 p. 235. Den nehmlichen guten Willen der Antirevolutionisten sah man andere Hüllen umnehmen. Alle Juden sollten ermordet werden, hiess es, da ein Jude als Spion gehangen wurde.

2 Skałkowski: Z dziejów insurekcji, p. 33.

3 Dubnow: Die neueste Geschichte des jüdischen Volkes I, p. 112.

4 Skałkowski: Z dziejów insurekcji, p. 33: שטעלט אויף אַ השערה, אַז בערעק אַלס מיליטערישע מעקלער האָט בּסתּמא געהערט וועגן דעם פּרווו, וועלכן עס האָט אונטערגענומען דער רוס פּאָטיאָמקין צו שאַפֿן אַ יידישן פּולק, „אפשר איז ער אַליין געווען פֿאַרבונדן מיט דער דאָזיקער נישט געראָטענער אונטערנעמונג“.

5 Akty powstania Kościuszki I, 20/IV.

6 Arch. Kr. Pol. 241 (d. s), p. 53.

7 Korzon: Wewnętrzne dzieje VI. p. 116.

8 Tokarz: Żołnierze Kościuszkowscy, p. 28

9 פֿ"גל. דאָס קאַפּיטל III: Zagadnienie włóczęgostwa i żebractwa אין מיין אַרבעט: Projekty i próby przewarstwowienia etc.

10 Arch. Kr. Pol. 242, p. 157 (druk). אוניווערסאַל וועגן מסחר מיט לעבנס-מיטלען און פּוטער, ווי אויך וועגן דעם דינגען אַרבעטס-כּוחות אין גאַנצן לאַנד.

11 דער אויביקער אוניווערסאַל איז אויך געוואָרן פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער Gazeta wolna krajowa Nr. 28, 1794. Diariusz każdodziennych czynności Kom. Porz. pow. grodzieńskiego rkp nr. 1216, p. 202 (w Bibliotece Zamojskich w Warszawie) דאָרט איז פֿאַראַן די קאָפּיע פֿון דער פֿאַראָרדענונג, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן די אָרדענונגס-קאָמיסיע פֿון גראָדנער פּאָוויאַט.

12 אין דער (Metryka litewska VII, 190, p, 204) איז פֿאַראַן אַ פֿאַראָרדענונג פֿון דער אינדאַגאַציע-דעפּוטאַציע (אויספֿאָרשונגס-קאָמיסיע) וועגן איבערפֿירן די יידן ישראל קאַלמע, יונה דוד, וואָלף זעליק, מאַרקוס לייזער און בערנאַרד אַלס „ליידיק-גייערס“ צו צוואַנגסאַרבעט אין דער געוואַנט-פֿאַבריק פֿון רעהאָן אין פּראַגע.

13 Arch. Król. Pol 257, p. 242.

14 Tokarz, Insurekcja warszawska p. 267.

15 Skałkowski: Z dziejów insurekcji. די דערלויבעניש, וועלכע מאַקראַנאָווסקי האָט געגעבן אויף צו שאַפֿן די יידישע אָפּטיילונג, לייענט זיך אַזוי: „די יידן בערעק יאָסעלעוויטש און יוסף אַראָנאָוויטש פֿילן זיך צוזאַמען מיט אַלעמען מחויב צו פֿאַרטיידיקן די ערד, וווּ זיי זיינען געבוירן געוואָרן און ווו זיי וווינען. זיי האָבן דערקלערט זייער גרייטקייט צונויפֿצוזאַמלען אַ געוויסע גרופּע מענטשן פֿון זייער אמונה, וואָס זיינען גרייט אויסצופֿירן אַלע באַפֿעלן און אויספֿאָרדערונגען פֿון דער מאַכט און פֿון די מיליטע-

דיקע אָנפֿירער. מיר באַגריסן די דאָזיקע דערקלערונג און באַפֿולמעכטיקן די דערמאָנטע בערעק יאָסעלעוויטש און יוסף אַראָנאָוויטש צונויפֿצונעמען 100 יונגע, געזונטע, זיכערע און פֿעיִקע מענטשן פֿון זייער גלויבן, וועלכע זאָלן זיך באַשעפֿטיקן מיט אײַנקויפֿן אַלע נייטיקע זאַכן פֿאַרן מיליטער און מיט נאָכשפּיאָנירן דעם שׂונא. אַ גענויע פֿאָראָרדענונג וועגן דעם וועט שפּעטער דערשײַנען."

16 אין חודש אויגוסט 1794 געפֿינט זיך בערעק אין לאַגער פֿון פֿירשט פּאָניאַטאָווסקי אַלס מיליטערישער מעקלער, וואָס ליווערט פֿאַר דער אַרמיי לעבנס-מיטלען. פּאַשטאַ אונטער די קוויטן, וואָס בערעק שרײַבט אונטער אַלס מעקלער, זײַנען פֿאַרשידענע זײַנע אונטערשריפֿטן: איין מאָל בערעק יאָסעלעוויטש מעקלער, אַ צווייט מאָל „ליפֿעראַנט", אַן אַנדער מאָל יאַסאַלאַ, יאָסיאַלאָוויטש (Rozkazy Kościuszki do gen. Orłowskiego w r. 1794 skierowane, Poznań 1925, p. 77). אין אויגוסט (31) 1794 טרעפֿן מיר ווידער בערקאָן (דאָס מאָל הייסט ער יוסף בערקאָ (פֿאַרגלײַך דעם אַרטיקל פֿון פּראָפֿ' מ. באַלאַבאַן Prawdziwe imię Berka Joselewicza i przebieg jego służby wojskowej) אין „נאָש פּשעגלאָנד" פֿון 23/IV 1933) אין וואַרשע, בשעת ער גיט אָפּ פֿאַרן רבֿ אין דער שול אין בײַזײַן פֿון אַ געריכטס-באַאַמטן אַ שבֿועה, אַז זײַנע 5 פֿערד, 1 זאַטל, 5 באַמונטערס און אַ בריקע צוזאַמען 63 רויטע גילדן (= 1134 פּוילישע גילדן) די ווערט זײַנען בשעת די אַפּריל-געשעענישן צוגענומען געוואָרן אין אַרסענאַל און פֿון דאָרט אַפּגעשיקט געוואָרן אין לאַגער פֿון גענעראַל זאַיאָנטשעק. אויפֿן סמך פֿון דער דאָזיקער שבֿועה האָט אים „דער דעפּאַרטאַמענט פֿון פֿערד און געשפּאַנען" בײַם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט צוגעפּסקנט דעם געהעריקן באַטרעף. דער דאָזיקער דעפּאַרטאַמענט האָט בײַ אים אויך געקויפֿט אַ פֿערד פֿאַר 180 גילדן, Komisja wojskowa III/37, p. 184, 190 z 30/VIII, 31/VIII, 1/IX 1794.

עס איז דאָ כדאַי צוצוגעבן, אַז בערעק האָט אויך אין דער צײַט פֿון פֿיראַריקן סיים געוווינט אין וואַרשע און געהאַנדלט דאָ מיט פֿערד. וועגן דעם פֿאַרציילט אונדז וולאָדזשימיערזש גאַדאָם, וועלכער איז אין אָנהייב 19טן י"ה געווען מאַרשאַל פֿון טעלזער פּאָוויאַט, ווו בערעק איז געבוירן געוואָרן (אין שטעטל קרעטינגען). גאַדאָם האָט אויפֿן אָרט צונויפֿגעזאַמלט אַ רייִ ביאָגראַפֿישע פּרטים וועגן בערעקן (Włodzimierz W. G. Gadom) Zbiór ustaw i obızędów, wymagających najrychlejszej reformy izraelitów, osiadłych w prowincjach do Polski należących, P ż 1833.

מיר וועלן דאָ נאָך איבערגעבן אַ ביז הײַנט אומבאַקאַנטן פּרט פֿון בערעקס מעקלערישער טעטיקייט פֿאַרן אויפֿשטאַנד. אין יאָר 1790 טרעפֿן מיר בערעקן ווי אַ מעקלער פֿון דער פֿירשטין דע ליין (de Ligne) פֿאַרן מאַרשאַלעק-געריכט אין וואַרשע. ער ווערט באַשולדיקט דורכן וואַרשעווער בירגער קאָדראַ און צונעמען בײַ אים אַ קאַרעטע פֿאַר אַ חובֿ פֿון 3 דוקאַטן, וואָס קומט אים פֿון קאָדראָס דינער פֿאַר אַ מאַנטל. די קאַרעטע האָט בערעק צוגענומען אויך פֿאַר דעם חובֿ פֿון 7 דוקאַטן פֿון קאָדראָן פֿאַר די הוצאות הדרך קיין ווין וווּהין בערעק איז געווען געפֿאָרן. דאָס געריכט האָט אָפּגעוואָרפֿן בערעקס תּבֿיעה און האָט אים געהייסן אומקערן די קאַרעטע. (Jurysdykcja marszałkowska nr. 80, 1790)

17 קאָשטשושקאָס דערלויבעניש איז איבערגעדרוקט אין (E. Łuniński: Berek Joselewicz i jego syn, Warszawa 1909, p. 113) לונינסקיס בוך איז אין יאָר 1928 אַרויס אין ש. סוויפּלאַצקיס איבערזעצונג אין יידיש ווי די אויסגאַבע פון קאָצקער בירגער-קאָמיטעט צו בויען אַ דענקמאָל—אַ פּראָפעסיאָנעלע און פאָלקסשול אויפן נאָמען פון פולק. בערעק יאָסעלעוויטש אין קאָצק.

18 Akty powstania Kościuszki, II, p. 214.

די ידיעה וועגן דער שאַפונג פון יידישן פולק האָט איבערגעגעבן אויך דער „Bulletin hebdomadaire nationale", 1794 (Nr. 16): Berek Joselewicz et Joseph Aronowicz par attachement pour la terre qui les a vu naître, convaincus que sa delivrance leur procuréra, ainsi qu'aux autres citoyens des avantages incalculables, ont demandé au Generalissime de former un pułk des (!) Cavallerię composé de Juifs; le Chef Suprême louant leur zèle eu à accordé la permission, Ils se chargent d'equipper et d'armer ce corps au p utôt pour qu'i soit à la solde et combattre les ennemis de la Fépublique.

19 Książka z Kassy General. Narod. dla Rady Najwyższej a die 15 Sept. 1794 Dział staropolski VII, Kr. 74 (Archiw. Skarbowe w Warszawie)

נאָך דעם דורכפאַל פון דעם אויפשטאַנד האָט די ליקווידאַציע-קאָמיסיע אויפגעפאָדערט פאַרשיידענע מיליטער-לייט, צווישן זיי אויך בערעקן, אָפּצוגעבן אַ דין-וחשבון פון די פון דעם מלוכה-אוצר דערהאַלטענע סומעס. דער טעקסט פון דער דאָזיקער אויפפאָדערונג איז פאַרעפנטלעכט אין דער הוספה צו דער „Gazeta Warszawska" פון 25 יולי 1795.

20 Korzon: Wewn. dzieje I, p. 232.

21 Skałkowski: Z dziejòw insurekcji, p. 33.

22 וועגן בערעקן אַלס פּולקאָווניק דערמאָנט אויך דער גענעראַל קניאַזיעוויטש אין אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט איינעם פון די שעפער פון די לעגיאָנען, וויביצקין אין יאָר 1800: „בערעק — האָט ער געשריבן — וואָס איז געווען אין פּוילן אַ פּולקאָווניק, וואָס האָט אָנגעפירט 2 קאָמפּאַניעס אין איטאַליע". פון דידאָזיקע ווערטער דרינגט גענעראַל קוקיעל (אין דעם אַרטיקל „Czy istniał pułk Berka Joselewicza?" וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין דער Księga pamiątkowa ku czci Berka) אַז „בערעק איז געווען אַ פּולקאָווניק און נישט קיין באַזיצער פון אַ פּאַטענט אויף פּולקאָווניק אין אַ נישט עקזיסטירנדן פּולק. קניאַזיעוויטש וואָלט אַזוי נישט געשריבן — זאָגט קוקיעל — ווען עס וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן אַ נישט פאַרווירקלעכטער איניציאַטיוו און וועגן אַ פיקטיוון טיטל".

וועגן בערעקן אַלס פּולקאָווניק שרייבט אויך דער עסטרייכישער שפּיאָן בוים. אין אַ באַריכט פון 15 נאָוועמבער 1794 לייענען מיר: „ווי באַוווסט, האָבן זיך באַמיט וועגן אָפיצירן-שטעלעס אין דער אויפשטענדישער אַרמיי אַוואַנטוריסטן, מענטשן אָן קיין שום מיטלען. אַלס ביישפּיל קען אונדז דינען דער באַקאַנטער שוסטער קילינסקי (געמיינט קי—

לינסקי) און בערקא אראנאוויטש, וועלכע האבן געדינט אין דער רעוואלוציאנערער ארמיי אלס פאלקאווניקעס". (דא איז אויסגעמישט בערעק יאסעלעוויטש מיט יוסף אראנאוויטש דעם צווייטן ארגאניזאטאר פון יידישן פולק).

23 וועגן דעם, אז דער יידישער פולק איז שוין דעם 23סטן סעפטעמבער געווען געשאפן, דערוויסן מיר זיך פון דעם באריכט, וועלכן עס האט איבערגעגעבן א שטאט-איינוווינער פון בריסק-דליטא, סטעפאן קופצעוויטש, וועלכער האט אפגעפירט קיין ווארשע דאס קלויסטער-זילבער און האט דעם 23סטן סעפטעמבער פארלאזט די הויפטשטאט. אויפן וועג האבן אים געכאפט די קאזאקן פון דעם רוסישן גענעראל סוווראוו (דער וועלכער האט איינגענומען ווארשע) און אויפגענומען ביי אים ידיעות וועגן דער קראפט פון דער פוילישער ארמיי ביי ווארשע. דער בריסקער מיעשטשאנין האט פארציילט וועגן 50.000 באוואפנטע שטאטלייט (אין ווארשע) און האט אויך צוגעגעבן, אז „צווישן זיי האט זיך געשאפן א יידישער רייטער-פולק 500 מאן שטארק, וואס זיין אנפירער איז אויך א ייד". (אין דעם פריער דערמאנטן ארטיקל פון גענעראל קוקיעל ז' 62).

24 דארט ז' 62.

25 Arch. Kr. Pol. 159, Nr. 2052, 14/X 1794.

26 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 2165, 21/X וועגן לייזער יצחקן און זיין טעטי- קייט או פון געביט פון יידישן דרוק-וועזן האב איך געוויער געשריבן אין דעם בוך „צו דער געשיכטע פון יידישן דרוק און בוך אין פוילן אין 18טן י"ה, ווילנע 1936.

27 Arch. Kr. Pol. 381; p. 396.

28 Arch Kr. Po. 250, p, 264-5. 27/IX.

29 Księga pamiątkowa ku czci Berka Joselewicza. אין „נאש פשע- גלאנד" פון 1935 האט א געוויסער ה. ווארשאווסקי פון סאסנאוויץ פארעפנטלעכט זכרונות וועגן זיין זיידן, וואס איז געווען בערעקס א זעלנער. די מעמוארן אנטהאלטן זייער אינטע- רעסאנטע פרטים וועגן בערעקס פולק: „מיין זיידע — לייענען מיר דארט — איז געבויר געווארן אין קאציצע פראשאוויצער געגנט. זיין אמתן נאמען ווייס איך נישט. מיט וואס דער טאטע פון מיין זיידן האט זיך אין דארף פארנומען דאס ווייס איך נישט, אפשר איז ער געווען פאכטער אדער ארענדאר... דער זיידע האט מיך געלערנט די געשיכטע פון פוילן אין די צייטן פון קאשטשושקא נישט פון א ביכל, פון אויסנווייניק, פון זיינע איבער- לעבונגען. אזוי ווי ער האט עס אפט איבערגעחזרט, דעריבער זיינען מיר זיינע דערציילונגען גוט איינגעקריצט געווארן אין זכרון".

„בעת בערעק יאסעלעוויטש האט ארויסגעגעבן זיין בארימטן אויפרוף צו די יידן, וועלכע מען האט איבערגעלייגט מיין זיידן אין הויף — איבערגעלייגט האט עס דעם פריצס זון קאזיק — האט מיין זיידע זיך ארויפגעזעצט אויף זיין פערד, וואס ער האט אליין אויפגע- האדעוועט. ער האט מיטגענומען מיט זיך 2 דוקאטן, א לאבן ברויט, א קעזל און געפארן קיין ווארשע. ווי לאנג ער איז געפארן דאס ווייס איך נישט, אבער ער האט דערגרייכט זיין ציל. לכתחי- לה האט מען אים געמאכט געוויסע שוועריקייטן, ווייל ער איז געווען פון נידעריקן וווקס. בערעק האט אבער גענייגט דאס אויער צו זיין בקשה און ער איז אריינגענומען געווארן אין

פולק. ווען די יידישע זעלנער האבן זיך אויסגעשטעלט אויף דער צווייטער זייט ווייסל אויף פראגע לעבן אנדערע פולקן — האט מיר דער זיידע דערציילט — האט מען פון זיי אנגעהויבן צו חוזקן און לאכן אן א שיעור. דער פולקאווניק בערקא — און דאס האט געמוזט זיין א קלוגער און טאקטישער מענטש האט כסדר בארויקט זיינע זעלנער זאגנדיק: „איך בעט אייך, קינדער, זייט רויק, נעמט זיך נישט איבער מיט דעם אלעמען און איר וועט זיך איבערצייגן אז זיי (די פויליש זעלנער) וועלן אנדערש זינגען, ווען זיי וועלן אונדז זען ביי דער ארבעט. ווי אזוי זיי האבן געקעמפט, דאס דארף איך נישט שרייבן, ווייל דאס זיינען זאכן גוט באקאנטע פאר יעדן. זיי זיינען ארויסגעטרעטן קעגן די רוסן פון סוווראווס ארמיי און פון גאנצן פולק איז געבליבן בלויז 18 מאן מיט בערעקן בראש. זיי זיינען דורך דער ווייסל אריבער אויף דער צווייטער זייט און אנגעקומען קיין ווארשע."

30 Arch. Kr. Pol. 257. p. 544.

31 Arch. Kr. Pol. 257, p. 103. 27/X.

32 ד"ר שאצקי: ארכיוואליא (היסטארישע שריפטן פון ייווא, ב' I)

33 Dawid Kandel: Komitet Starozakonnych (Kwartalnik poświęcony badaniom przeszłości Żydów w Polsce, R. I, z 2, 1912).

34 Arch. Kr. Pol. 238, p. 796, 21/X.

35 Arch. Kr. Pol. 256, p. 103, 2/X.

36 Arch. Kr. Pol. 257, p. 549.

37 Dziennik wileński 1817, Nr. 32.

38 Encyklopedja Orgelbranda III, p. 197.

39 דארט.

40 ד"ר ר. מאהלער: די פארשפרייטונג פון די יידן אין ווארשע אין XVIII י"ה. (לאנדקענטעניש נומ' 2, 1934).

41 Der polnische Insurektionskrieg im Jahre 1794 nebst einigen freimüthigen Nachrichten und Bemerkungen über die letzte Theilung von Polen. Von einem Augenzeugen. Berlin, bei Wilhelm Dietrich 1797... „waren sie gegen die Juden sehr erbittert, weil diese sich zur Vertheidigung der Stadt in ein eigenes Korps formiert hatten".

42 Pamiętniki Karpińskiego. Poznań 1844, p, 185, 259.

43 Pamiętniki Kierzkowskiego.

44 Universalia Südpreussen I, f. 149 (Arch. Główne w Warszawie)

45 Dr. N. M. Gelber Aus zwei Jahrhunderten, 1924.

46 „איך האב תמיד געהאפט, אז דו וואס האסט דער ערשטער באוויזן דיינע ברידער בעת דער לעצטער רעוואלוציע זיי זאלן פארטיידיקן דאס לאנד, וועסט ארויסטרעטן אין די לעגיאנען, כדי אויף דעם וועג צו דינען דעם פאטערלאנד (Księga pamiątkowa ku czci Berka,

47 Lelewel: Polska i jej dzieje p. 58.

48 O reformie ludu Izraela, 1818, p. 7.

49 Ostrowski Antoni: Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiej w ogólności a mianowicie co do Izraelitów w Polsce, p. 76, 293.

50 Pochwały, mowy i rozprawy Stanisława hrabi Potockiego, senatora, wojewody, Warszawa 1816

אין אַ בראָשור פֿון די צײַטן פֿון קאָנגרעס-פּוילן (1819) אד"ט (O śrzodkach aby reforma Żydów w Polsce mogła byc skuteczna) איז פֿאַראַן אַזאַ אָרט
וועגן דעם אָנטייל פֿון די ייִדן אין דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד: „די וואָס קענען מיך — שרײַבט דער מחבר מאַוושאַ יאַנקעלעוויטש — מוזן מיר מודה זײַן, אַז איך בין טרײַ צו די פּאָליאַקן. איך האָב אין דער צײַט פֿון ערשטן אויפֿשטאַנד געשריבן אַזוי פֿיל פֿײַער-דיקע רעדעס וועגן דער ליבע צום פֿאָטערלאַנד, איך האָב וועגן דעם געהאַלטן דרשות אין די שולן; איך האָב צוויי מײַנע זין געשיקט צו פֿאַרטיידיקן פּוילן, נאָך דעם ווי איך האָב זיי אָנגעשטעקט מיט התלהבות. זיי זענען געגאַנגען אונטער דער קאָמאַנדע פֿון יוסף בערעק און זענען בײדע געפֿאַלן אין דער מלחמה. איך האָב געבראַכט קרבנות לויט מײַנע מעג-לעכקײַטן, כּדי צו ראַטעווען דאָס פֿאָטערלאַנד. צוזאַמען מיט אַנדערע בירגער האָב איך באַוויינט פּוילנס אונטערגאַנג". אַלס מחבר פֿון דער בראָשור פֿיגורירט אַ געוויסער מאַוושאַ יאַנקעלעוויטש. אין דער אמתן איז אונטער דעם ייִדישן נאָמען פֿאַרבאַהאַלטן אַ באַרימטער פּוילישער שרײַבער און פּאָליטיקער, וואָס האָט געווירקט בײַם סוף פֿון 18 טן און אָנהײב 19 טן י"ה. (די דאָזיקע אינפֿאָרמאַציע פֿאַרדאַנק איך דער פֿרוי ע. דעמבניצקאַ פֿון וואַרשע וועלכער איך דאַנק דאָ האַרציק) הגם דער מחבר איז נישט געווען קיין ייִד, גיט אָבער די אויביקע ציטאַטע איבער ריכטיק די אַלגעמײַנע שטימונגען בײַ די ייִדן אין די צײַטן פֿון קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד, בפֿרט אַז יענער שרײַבער האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די קאַמפֿן בשעת דעם אויפֿשטאַנד פֿון יאָר 1794.

51 Dziennik wilenski 1817 nr. 32 31/VIII.

51a דער כּתב-יד געפֿינט זיך אין די Zbiory raperswylskie w Warszawie Nr. 2493.

52 A. Kaiser: Geschichte der polnischen Revolution vom Jahre 1794, Leipzig 1833. Taschenbibliotek von Revolutionen der neueren Zeit herausgegeben, von dr. E. Burckhardt.

53 Dr. I. Schiper Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego, Warszawa 1932.

54 Dziennik Powszechny Krajowy פֿון יאָר 1831, I/11, נר' 10 שרײַבט: „די ייִדן ווילן מאַכן אַ זאַמלונג אויף צו שטעלן אַ דענקמאָל פֿאַר דעם ייִד בערעק, דעם אונטערפּולקאָווניק, וואָס איז געפֿאַלן אונטער קאָצק אין יאָר 1809". טוגענדהאַלד, וואָס האָט געגעבן די איניציאַטיוו צו דער זאַמלונג האָט פֿאַר דעם צוועק געשאָנקען טעלערכע צענדלינג עקזעמפּלאַרן פֿון זײַן ווערק וואָס האָבן געהאַט אַ ווערט פֿון 150 גילדן (E. Łuniński: Berek Joselewicz i jego syn, Warszawa, 1909, p. 94)

ג) די פּראַגער שחיטה.

דער סוף פון אויפשטאַנד איז געווען דער קאַמף אַרום דער הויפּטשטאָט. דער דאָזיקער קאַמף האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער פאָרשטאָט פּראַגע און האָט געקאָסט טויזנטער קרבנות פון דעם מיליטער און דער ציווילער באַפעלקערונג. די רוסישע זעלנער אונטער דער אָנפירונג פון גענעראַל סוואָראָוו האָבן אַרויסגעוויזן גרויס אַכזריות צו דער באַזיגטער הויפּט שטאָט, באַזונדערס צו דער באַפעלקערונג פון פּראַגע.[1] „די העכסטע פאַנטאַזיע — שרייבט אַן עד־ראיה[2] — איז נישט אין שטאַנד אויסצומאָלן די שרעקלעכע און באַרבאַרישע סצענעס, וועלכע האָבן זיך דעמאָלט אָפּגעשפּילט“. מיט אַ באַזונדערער אַכזריות האָט מען זיך געוואָרפן אויף דער יידישער באַפעלקערונג.[3] די קאָזאַקן האָבן זיך געמאַכט אַ בלוטיקע „שפּיל“, וואָס איז באַשטאַנען אין וואַרפן זיך מיט די קעפּלעך פון יידישע קינדער ווי מיט פּילקעס און אויפכאַפּן זיי אויף די פּיקעס.[4]

דער פּרייסישער פּראָוויאַנט־קאָמיסאַר מיטן נאָמען פ. נופּערס[5] באַשרייבט אַ ריי שוידערלעכע סצענעס פון שחיטות אויף פּראַגע, וועלכע ער איז אַליין בייגעווען. צווישן אַנדערע זאַכן פאַרציילט ער וועגן דער אַכזריותדיקער הריגה פון 16 וואַרשעווער יידן, וועלכע זיינען געקומען אויף יענער זייט ווייסל. די קאָזאַקן האָבן זיי געכאַפּט פאַר די האָר און אַזוי לאַנג געשלאָגן אָן די בוימער, מויערן און פּלויטן, ביז וואַנען זיי האָבן אויסגעהויכט די נשמה.

אויפציטערן מאַכט די באַשרייבונג ווי אַזוי נופּערס האָט אָפּגעראַטעוועט 35 יידישע קינדער פון קאָזאַקישע הענט. בעת נופּערס האָט באַקוקט דאָס פּראַגער שלאַכטפעלד, האָט ער פּלוצעם דערהערט פון אַ הויף אַ האַרצרייסנדיק געשריי פון קינדער. אין גרויס איילעניש איז ער אַהין צוגעקומען און האָט דערזען אַ באַנדע קאָזאַקן, וואָס האָבן זיך „געשפּילט“ מיט יידישע קינדער אויף דעם פריער דערמאָנטן שטייגער. דער הומאַנער קאָמיסאַר האָט דאָס נישט געקענט צוקוקן און האָט פאַרגעלייגט די קאָזאַקן אויסקויפגעלט איין גילדן פאַר אַ קינד. די „טראַנזאַקציע“ איז צושטאַנד געקומען. און אַזוי אַרום האָט זיך דעם פּרייסישן באַאַמטן איינגעגעבן אָפּצוראַטעווען 35 יידישע קינדער פון אַ שוידערלעכן טויט.

אויף דעם זעלביקן שטייגער האָט אויך דער באַרימטער ליוועראַנט פֿון דער פּוילישער און רוסישער אַרמיי, דער גרויסער אונטערנעמער, סוחר און אייגנטימער פֿון אַ סך נחלאות, שמואל זביטקעווער, אָפּגעראַטעוועט לויט דער פֿאָלקסלעגענדע — הונדערטער קריסטן און יידן פֿון קאָזאַקישע הענט. מען גיט איבער, [6] אַז ער האָט בשעת דער הריגה אַלעמען צו וויסן געטאָן, אַז ווער עס וועט אים ברענגען אַ לעבעדיקן איינוווינער פֿון פּראַגע, אַ ייד אָדער אַ קריסט, וועט באַקומען אַ דוקאַט, פֿאַר אַ טויטן וועט ער צאָלן אַ זילבערנעם רובל. אין גאָר אַ קורצער צײַט זײַנען אויסגעליידיקט געוואָרן 2 פֿעסלעך, איינס אָנגעפּילט מיט זילבער, דאָס צווייטע מיט גאָלד, און דורך דעם זײַנען הונדערטער נפשות געראַטעוועט געוואָרן פֿון אַ זיכערן טויט.

אַ געוויסן באַגריף וועגן דער טראַגישער לאַגע פֿון די פּראַגער יידן גיט אונדז די בקשה פֿון „דעם הײַפֿל איבערגעבליבענע יידן פֿון פּראַגע״ צום קיניג, אין וועלכן זיי בעטן צו באַפֿרײַען זיי פֿון „טאָגצעטל״.

„עס איז גוט באַוווסט — שרײַבן די פּראַגער יידן — אײַער קיניג־לעכער מאַיעסטעט דאָס גרויסע אומגליק, וואָס האָט אונדז געטראָפֿן אויף פּראַגע. פֿון אַ סך זײַנען מיר געבליבן ווינציק, פֿרויען אָן מענער, מענער אָן פֿרויען, קינדער אָן עלטערן, און די איבערגעבליבענע זײַנען הונגעריק און לעכצן נאָך אַ שטיקל ברויט און האָבן נישט פֿאַר וואָס עס צו קויפֿן. מיר האָבן אַלץ פֿאַרלוירן און זײַנען געבליבן אָן אַ גראָשן. מיר זײַנען געבליבן נאַקעט און באָרוועס. אין אַ יאָר אַרום וועלן מיר אפֿשר צו זיך קומען״. [7]

וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון דער פּראַגער קאַטאַסטראָפֿע זאָגט עדות די צאָל פֿון 250 יתומות, מיט וועלכע עס האָט זיך פֿאַראינטערעסירט אַ פֿאָלקס־מענטש, דער קירזשנער ישראל פֿון טוראָבין. [8] עס איז אויך פֿאַרבליבן אַ תּחנה (אַרויס אין נאָווי־דוואָר 1813), [9] וווּ עס ווערן אויסער די קדושים פֿון די שוועדישע מלחמות (פֿון 17 טן י״ה), פֿון דער אומאַנער שחיטה דערמאָנט אויך די קרבנות פֿון דער פּראַגער „הריגה״, „אויך איז צו קלאָגן — שטייט אין דער דאָזיקער תּחנה — אויף די פֿיל קדושים, וואָס זײַנען אומ־געקומען אין פּראַגע בײַ וואַרשע מיט מיתות אַכזריות״.

אין דעם באַריכט פֿון די וואַרשעווער ראַטמענער, וואָס זײַנען דעלע־גירט געוואָרן צו פֿירן אין נאָמען פֿון דער שטאָט אונטערהאַנדלונגען מיטן גענעראַל סוואָראָוו, שרײַבן זיי, אַז „אַדורכפֿאָרנדיק דורך פּראַגע האָט זיך אַנטפּלעקט אַ שרעקלעך בילד. אומעטום אויף די גאַסן און אויף די הייף איז די ערד געווען באַדעקט מיט אויפֿגעדעקטע מתים, צווישן וועלכע מען זאָז געזען נישט בלויז זעלנער און בירגער, נאָר אויך פֿרויען, קינדער און אַפֿילו יידן [10]

לויט ד״ר שיפּער זאָל דער אויביקער באַריכט זאָגן עדות וועגן דעם,

אַז „בײַם פּאַרטיידיקן פּראַגע האָבן זיך די ייִדן פּאַראייניקט מיט די פּאָליאַקן נאָך פֿאַר דער הױפּט אַטאַקע פֿון דעם 4 טן נאָװעמבער. איך בין נישט מסכּים מיט דער דאָזיקער מיינונג, װײַל פֿון װאַנען װייסן מיר, צי די געהרגעטע ייִדן, װעלכע די װאַרשעװער ראַטמענער האָבן געזען, זײַנען געװען זעלנער. דאָס קענען דאָך זײַן אױך ציװילע פּערזאָנען, װאָס זײַנען געהרגעט געװאָרן בשעת די מלחמה-געשעענישן. דערױף, אַז ייִדן האָבן געקעמפֿט אױף פּראַגע, האָב איך שױן פֿריִער געבראַכט אַנדערע מקורים.

עס זײַנען אונדז באַקאַנט די װײַטערדיקע נעמען פֿון ייִדן געפֿאַלענע בעת דער פּראַגער הריגה: י. זאבֿ פֿון לובלין, יצחק אײַזיק פֿון פּראַגע, ישׂכר בער, עוזר סעגאַל, צבֿי, צבֿי הירש, װאָלף שלום, יעקבֿ פֿון לובלין, יצחק, יצחק פֿון קאָנסטאַנטין, נחמיה, יצחק אײַזיק בן שמואל, זאבֿ, פּינחס הלוי, ישׂראל יצחק בן שמואל, צבֿי בן צבֿי, זאבֿ װאָלף און אריה אברהם,[11] די דאָזיקע נעמען זײַנען פֿאַראַן אין דעם פּנקס פֿון דער פּראַגער חבֿרה קדישא און אױך אין דעם פּנקס פֿון פּראַגער בית המדרש.[12] מיר װייסן אָבער נישט, צי זײַנען דאָס ציװילע קרבנות, צי זײַנען דאָס נעמען פֿון זעלנער פֿון בערעקס פּולק.

הערות

1 Korzon, Wewnętrzne dzieje VI, p. 362.

2 Der polnische Insurektionskrieg etc. p. 245.

3 לויט דער באַשרײַבונג פֿון רוסישן גענעראַל לעוו ענגעלהאַרדט, „האָט מען (אין פּראַגע) אויף שריט און טריט ביז צו דער סאַמע ווײַסל געזען געהרגעטע און שטאַרבנ־דיקע פֿון פֿאַרשיידענעם שטאַנד; אויפֿן ברעג פֿון וואַסער זענען געלעגן הויפֿנס געהרגעטע זעלנער, ציווילע יידן, גלחים, מאַנאַכן, פֿרויען און קינדער Pamiętniki Jen. Lwa M. Engelhardta, Poznań 1873, p. 118

4 „Die Kosaken spiessten die Judenkinder auf ihre Piken und warfen sie einander wie Bälle zu.

5 Friedrich Nufers Schicksale während und nach seiner Gefangenschaft in Warschau unter den Polen und Russen (Posen 1795)

„Ein fürchterliches Kindergeschrey zog mich zu einem Hofe aus welchem es erscholl. Eine Menge Judenkinder hatte sich dahin geflüchtet und die Kosaken beschäftigten sich zum Zeitvertreib sie todt zu schlagen. Ich bat sie inne zu halten und mir lieber die Kinder zu verkaufen. Das thaten sie gerne, ich bezahlte einen polnischen Gulden für jedes Kind und rettete auf diese Art 35 unschuldige vom Todte.

6 פֿאַרגלײַך Pamiętnik Warszawskiego Instytutu Głuchoniemych i Ociemniałych z r. szk. 1873 דאָרט איז אָפּגעדרוקט דער אַרטיקל פֿון פּאַפּלאַווסקי וועגן שמואלן און זײַן זון בערעק.

7 Ekonomiczne St, Warszawy, nr. 1258

8 די געשטאַלט פֿון ישראל טורבינסקי האָט זייער שיין געשילדערט דער רעדאַקטאָר פֿון דער ערשטער יידיש־פּוילישער צײַטונג אין פּוילן אַנטאָני אײַזענבוים אין דעם „בעאָבאַכטער אַן דער ווײַכסעל": „ווער האָט נישט געקענט דעם דאַזיקן זקן מיט אַ צע־שמייכלטן פּנים, וואָס איז געגאַנגען אָנגעשפּאַרט אַן אַ שטאַרקן שטעקן און געהאַלטן אין דער האַנט אַ זילבערן פּושקעלע... זײַן לעבן איז געווען אַ קייט פֿון גוטע און באַרמהאַר־ציקע מעשים. ער האָט נישט געהאַט קיין פּעקייטן, ער איז נישט געווען קיין למדן, אָבער ער האָט געהאַט אַ האַרץ, וואָס איז געווען אָנגעפֿילט מיט ליבע צו נאָענטסטע. פֿון פֿאַך איז ער געווען אַ קירזשנער... פֿאַרן יאָר 1794 איז ער געווען באַרימט אַלס באַרמהאַרצי־קער און ערלעכער מענטש. ווען די מלחמה־געשעענישן פֿון יאָר 1794 האָבן געטראָפֿן די פֿאַרשטאָט פּראַגע און עס זענען געבליבן 200 יתומים, האָט זיך טורבינסקי אָנטפּלעקט אין זײַן פֿולער פּראַכט. ער האָט די אַלע יתומים גענומען צו זיך, אַראַנק פּריוואַטליקע אָפּ־צאָלונגען האָט ער זיי באַזאָרגט מיט ערטער, ער האָט זיי געשפּײַזט און געלערנט בײַ לע־רערס. די קינדער, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין חשק צום לערנען, האָט ער צו 13 יאָר אָפּגעגעבן צו אַ בעל־מלאכה, אַלס פֿאַרזאָרגער פֿון די יתומים האָט ער זיי כסדר אין זי־נען געהאַט, און הגם ער האָט מחמת דעם באַטריעבל געליטן, האָט ער נישט אָפּגעלאָזט

דעם דאַזיקן חוב ביזן טויט. נאָך מיט 2 וואָכן צוריק האָט מען אים געזען אויף די ווײַטסטע גאַסן פֿון דער הויפּטשטאָט, ווי ער זאַמלט נדבות פֿאַר זײַנע יתומים. ער האָט אויך געזאָרגט פֿאַר קינדער, וואָס זענען פֿאַריתומט געוואָרן נאָך דער הריגה.

9 נ. פּריל‍וצקי: „היסטאָרישע תחינה (היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ,- I באַנד, 1929, ז׳ 816).

10 ציטירט אין ד״ר שיפּערס בוך אד״ט Żydzi Królestwa Polskiego w dobie powstania listopadowego, p. 550) פֿאַרגלײַך אויך דעם כתב-יד נו׳ 431 אין Biblioteka Krasińskich w Warszawie.

11 „פֿון דעם פּנקס פֿון דער פּראַגער חבֿרה-קדישא אין דעם Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości Żydów w Polsce. R. I. z. 2. (1912).

12 די קאָפּיע און איבערזעצונג פֿון דעם דאַזיקן פּנקס געפֿינט זיך אין בערסאָן-מוזיי בײַ דער ייִדישער קהילה אין וואַרשע.

קאַפּיטל VI

צו הילף דעם אויפֿשטאַנד

א) אויסשפּירדינסט, טראַנספּאָרט און אַנדערע דינסטאַרבעטן.

חוץ די ריין מיליטערישע דינסטאַרבעטן זײַנען ייִדן צוגלײַך מיט דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג געווען מחויבֿ צו אַ גאַנצער ריי מיליטערישע אַרבעטן פֿון הילפֿס־כאַראַקטער. די דאָזיקע הילפֿסאַרבעט האָט אַרומגענומען אַזעלכע געביטן: א) אויסשפּירדינסט,
ב) טראַנספּאָרט,
ג) אַנדערע הילפֿסאַרבעטן.

אויסשפּירדינסט

בײַם באַקענען זיך מיט די אַרכיוו־מאַטעריאַלן וואַרפֿט זיך אין די אויגן דער געניוג פּילצאָליקער אָנטייל פֿון ייִדן אין אויסשפּירדינסט פֿון פּוילישן מיליטער הן אַלס געצאָלטע שפּיאָנען הן אַלס אידעישע אויפֿן יסוד פֿון התחייבֿותן, וועלכע זײַנען אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אויף די ייִדישע קהילות. דאָס דערקלערט זיך מסתמא דערמיט, וואָס ייִדן אַלס רירעוודיקער, סוחרישער עלעמענט, וואָס איז באַהאַוונט אין די פֿאַרהעלטענישן פֿון פֿאַרשיידענע געגנטן פֿון לאַנד, אַ באַוואָפֿנטער מיט דער קענטעניש פֿון שפּראַכן און אַנדערע אַזעלכע אייגנשאַפֿטן, זײַנען געווען שטאַרק צוגעפּאַסט פֿאַר דער דאָזיקער אַרבעט.

ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָט מען בײַם אָנהייב פֿון אויפֿשטאַנד געטראַכט וועגן שאַפֿן אַ ספּעציעלע ייִדישע אויסשפּיר־אָפּטיילונג מיט בערעק יאָסעלעוויטש און יוסף אַראָנאָוויטש אין דער שפּיץ.[1]

אויף אַ טייל קהילות האָט מען אַרויפֿגעלייגט דעם חובֿ נאָכצושפּיאָנירן דאָס רוסישע מיליטער און מעלדן דער אויפֿשטאַנדס־מאַכט וועגן אַלע

באַוועגונגען פֿון דעם שונא. דער דאָזיקער חוב איז אָבער נישט חל געווען אויפֿן גאַנצן לאַנד נאָר אויף געוויסע וואָיעוואָדזטוועס. אַזוי למשל האָט די אָרדענונגס־קאָמיסיע פֿון ביעלסקער קרייז [2] באַפֿוילן צו קהלות פֿון דעם קרייז זיי זאָלן אויפֿקלויבן בײַ די אַנדערע קהילות „די נייטיקע ידיעות וועגן דער גרייס פֿון שונא און זײַנע פּלענער" און זאָלן וועגן דעם אונטער אַ חרם גלײַך מעלדן אין די פּריצישע הייף. אַן ענלעכע פֿאַראָרדענונג האָט באַקומען די גראָדנער אָרדענונגס־קאָמיסיע [3], די אָרדענונגס־קאָמיסיע פֿון סטענזשיצער קרייז האָט באַפֿוילן „די ייִדן און סוחרים צונויפֿצוזאַמלען געהעריקע ידיעות און צו וויסן געבן וועגן דעם די מיליטערישע קאָמאַנדעס און דער אָרדענונגס־קאָמיסיע". [4] אין דעם ראַפּאָרט פֿון דעם קאָמיסאַר לאַגאַ פֿון מעלניצער קרייז [5] איז אויך פֿאַראַן אַן ענלעכע ידיעה.

אַ טייל אָרדענונגס־קאָמיסיעס האָבן די ייִדישע רעקרוטן אויסגענוצט פֿאַרן אויסשפּרדינסט. אַזוי האָט למשל געטאָן די גראָדנער קאָמיסיע [6] מיט די 7 רײַטער־רעקרוטן, וועלכע די קהילה האָט אין הסכם מיטן צירקולאַר צוגעשטעלט. עס ווײַזט אויס, אַז אויך די ראַדאָמער אָרדענונגס־קאָמיסיע האָט באַנוצט די ייִדישע רעקרוטן צו דעם זעלביקן צוועק. [7]

חוץ דעם אַזוי צו זאָגן קאָלעקטיוון אויסשפּירדינסט באַנוצט די מיליטערישע מאַכט אויך געצאָלטע ייִדישע שפּיאָנען. אַזוי למשל איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט דער מיליטערישער הויפּט־אָנפֿירונג אַ ייִדישער שפּיאָן מיטן נאָמען ווײַס. [8] אַ געוויסער ישראל לעווקאָוויטש [9] שרײַבט אין זײַן בקשה צום פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי וועגן זײַנע פֿאַרדינסטן און „פּאַטריאָטיזם". באַדײַטיקע דינסטן האָט אויפֿגעטאָן פֿאַר דער אָפּטיילונג פֿון גענעראַל סקאַרזשעווסקי אַ געוויסער דוד לעווקאָוויטש פֿון קראָטאָשין „אויס צוגעבונדנקייט צום פּוילישן פֿאָלק" האָט ער לויטן אויפֿטראַג פֿון גענעראַל סקאַרזשעווסקי געזוכט אַ קאָנטאַקט מיטן גענעראַל דאָמבראָווסקי און צוליב דעם געפֿאָרן קיין קאָשטשיעלסק אין גרויספּוילן. עס האָט זיך אים אײַנגעגעבן אויסצופֿירן די אָנגעטרויטע שליחות און לויט די דורך אים געבראַכטע ידיעות האָט גענעראַל סקאַרזשעווסקי געדאַרפֿט זיך אַרויסרוקן צו דעם גרויספּוילישן שטעטל קראָטאָשין. [10] דער דאָזיקער סקאַרזשעווסקי האָט אויך באַנוצט ייִדישע שפּיאָנען אין אַנדערע גרויספּוילישע שטעט ווי ראַוויטש, קויל, פּיזדרי, א"אַ. אַ דאַנק די אינפֿאָרמאַציעס פֿון ייִדישע שפּיאָנען האָט גענעראַל סקאַרזשינסקי אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיטן גענעראַל מאַדאַלינסקי. אַ מיליטערישער שפּיאָן איז אויך געווען אַ געוויסער הערשעק וויגדאָראָוויטש, וועלכער האָט זיך געווענדעט צום פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי וועגן אַ באַלוינונג פֿאַר זײַן דינסט אין דער פֿאָרם פֿון אַ דערלויבניש אויף גאַסן־האַנדל. [11] אויך אַן אַנדערער שפּיאָן מיטן נאָמען הערשעק זעלמאַנאָוויטש האָט באַקומען פֿון וואַרשעווער פּרעזידענט 2 רויטע גילדן אויף הוצאות־הדרך קיין זשעלעכאָוו ווהין ער איז געפֿאָרן אויף אַ דינסטרײַזע. [12] דער שוין דערמאָנטער זעליק אַבראַמאָוויטש האָט זיך געווענדעט צום פּרע־

זידענט וועגן 25 רויטע גילדן [13] „אַלס הוצאות-הדרך אין דעם באַוווסטן ענין". וועגן שפּיאַנאַזש-דינסט איז אויך געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיטן פּרעזידענט פון וואַרשע אַ געוויסער ייד מיטן נאָמען וואָלף. [14] אויך די גרויספּוילישע יידן יאָסל זע"מאַנאָוויטש און לייזער יאַקובאָוויטש האָבן זיך באַמיט וועגן איבערגעגעבן דעם שפּיאַנאַזש-דינסט אין דער פּוילישער אַרמיי. [15] טאַקאַרזש גיט איבער, אַז דער פאָרזיצער פון דער אויספאָרשונגס-קאָמיסיע (אינדאַגאַציע דעפּוטאַציע) יאָאַכים מושינסקי האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פון אַ זיכערהייטס-פּאָליציי און האָט ווערבירט צו איר אויך יידן. [16]

עס זיינען אויך באַקאַנט פאַקטן, וואָס יידן נעמען אויף זיך אין די דורכן שונא אָקופּירטן געביט די ביז גאָר אַחריותדיקע, געפערלעכע אָבער בכבודע ראָל פון עמיסאַרן, וואָס פאַרשפּרייטן פּראָפּאַגאַנדע-אויפרופן. איינער אַזאַ עמיסאַר, וואָס האָט פאַרטיילט די אויפרופן פון דער לובלינער אָרדענונגס-קאָמיסיע, איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון עסטרייכער. [17]

די אַלע פאַקטן באַרעכטיקן אונדז צו מאַכן אַן אויספיר, אַז די אויפשטאַנדסמאַכט האָט זיך אין אַ געוויסער מאָס באַצויגן מיט צוטרוי צו דער יידישער באַפעלקערונג, אויב מען האָט איר אָנגעטרויט אַזעלכע אַחריותדיקע אויפגאַבן ווי נאָכשפּיאָנירן דעם שונא. פּראָפ' מאַשטשיצקין זיינען די דאָזיקע פאַקטן מסתמא נישט געווען באַקאַנט, ווייל ער שרייבט: „וועגן יידישן [18] אויסשפּיר-דינסט לטובת דער אינסורעקציע זיינען פאַראַן זייער קנאַפּע ידיעות".

ב) טראַנספּאָרט.

די גרויסע ראָלע פון יידן אין האַנדל האָט געבראַכט דערצו, אַז אויך אין דער דעמאָלטיקער קאָמוניקאַציע פאַרנעמען זיי אַן אָנגעזען אָרט. דער טיפּ פון אַ יידישן בעל-עגלה איז געווען זייער פאַרשפּרייט אין אַלטן פּוילן, ער איז אַפילו פאַראייביקט געוואָרן אין דער פּוילישער ליטעראַטור אין אָנהויב פון 19טן י"ה. וואָס פאַר אַ אָנגעזען אָרט יידן האָבן געשפּילט אין דעם טראַנספּאָרט, קען מען דרינגען דערפון, אַז טראַנספּאָרטן פון דער פינאַנצמאַכט ווי למשל פון אַמטלעכע פּאַפּירן (געשטעמפּלט פּאַפּיר וכדומה) פלעגן אין אַמאָליקן פּוילן איבערגעגעבן ווערן צו יידישע פורמאַנעס. [19]

עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז ווען עס איז אויסגעבראָכן דער אויפשטאַנד און מען האָט זיך געניייטיקט אין צופיר פון לעבנס-מיטלען, פון אַמוניציע, מלחמה-מכשירים וכדומה פאַר דער אַרמיי, האָט מען אָפט באַנוצט די הילף פון יידישע בעלי-עגלות.

אין דער צייט פון אויפשטאַנד זיינען אַרויס פאַרשיידענע פאַראָרדענונגען פון דער צענטראַלער און פון דער אָרטיקער מאַכט, וואָס האָבן רעגולירט דעם חוב פון דער גאַנצער באַפעלקערונג, אָדער ווי אין אַ טייל

פֿאַלן בלויז פֿון דער ייִדישער, צו טראַנספּאָרטירן פֿאַרשיידענע זאַכן פֿאַר מלחמה-צוועקן.

די וויכטיקסטע פֿאַראָרדענונג וועגן דעם דינסט פֿון די פֿורמאַנעס איז „דער באַשלוס וועגן שטענדיקע פֿורמאַנקעס אין די וויעוואָדשאַפֿטן" פֿון 11-טן אויגוסט,[20] וואָס באַשטימט, אַז בײַ די מיליטערישע קאָלאָנעס, ווי אויך בײַ די קאָמיסאַריאַטן פֿון לעבנס-מיטלען דאַרפֿן זיך געפֿינען שטענדיקע פֿורן, וואָס זאָלן גרייט זײַן צו יעדער מינוט צום דינסט פֿון מיליטער. דאָס געזעץ האָט באַשטימט, אַז פֿון יעדע 200 לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קוימענעס דאַרף מען צושטעלן 2 פֿערד מיט אַ געשפּאַן און אַ בריטשקע; ווידער פֿון 150 שטאָטישע קוימענעס, וועלכע צאָלן צו 16 גילדן קוימען-שטײַער, דאַרף מען אויך צושטעלן 2 פֿערד מיט אַ וואָגן.

דער דריטער פּונקט פֿון געזעץ פֿאַראָרדנט: „כּדי אײַנצושפּאָרן לאַנדווירטן אַלס פֿורמאַנעס צו בריטשקעס, דאַרף מען נעמען ייִדן אַלס פֿורמאַנעס", מיט אַנדערע ווערטער די שטעט האָבן טאַקע געדאַרפֿט צושטעלן פֿערד-און-וועגן. דער דאָזיקער חובֿ איז אָבער אַריבערגעוואָרפֿן געוואָרן אין גאַנצן אָדער דער עיקר אויף די ייִדן. די מאַגיסטראַטן האָבן נעמלעך געדאַרפֿט באַשטימען, וויפֿל יעדע געגעבענע קהילה האָט מיטגלידער און פּראָפּאָרציאָנעל צו דער צאָל ייִדן איז יעדער קהילה מחויבֿ געווען צוצושטעלן פֿערד-און-וועגן. יעדער פֿורמאַן האָט נאָך געדאַרפֿט באַקומען פֿון דער קהילה צו 60 גילדן אויף הוצאות-הדרך פֿאַר 3 חדשים. פֿאַר די קהילות, וואָס וואָלטן נישט געפֿאָלגט, איז געווען באַשטימט אַ שטראָף אין דער פֿאָרם פֿון אַ מיליטערישער עקזעקוציע.[21] די פֿאַרטיילונג פֿון די פֿורן צווישן די קהילות פֿלעגט פֿאָרקומען אויף אַזאַ אופֿן, אַז אויף אַ באַשטימטן טאָג האָבן זיך די פּרנסים פֿון די קהילות פֿון אַ געוויסן קרייז געדאַרפֿט שטעלן צוזאַמען מיט די לעצטע לוסטראַציעס פֿון קאָפּשטײַער און לויט דעם האָט שוין די אָרדענונגס-קאָמיסיע אַרויפֿגעלייגט אויף יעדער קהילה דעם חובֿ צו ליווערן אַ געוויסן סכום פֿערד-און-וועגן.[22] אין אָקטאָבער איז אַרויס אַ נײַער אוניווערסאַל פֿון דער מאַכט וועגן די ייִדישע פֿורמאַנעס. אַ טייל קהילות האָט זיך באַמיט צו פֿאַרבײַטן דעם חובֿ פֿון צושטעלן פֿערד-און-וועגן אויף אויסקויפֿגעלט.[23] דער העכסטער נאַציאָנאַלער ראַט האָט אָבער אַזעלכע בקשות אָפּגעוואָרפֿן און געפֿאָדערט צוצושטעלן די פֿורן „אין נאַטור"[24]. וויפֿל ייִדישע פֿורמאַנעס עס זענען בײַהילפֿיק געווען דעם מיליטער, ווייסן מיר נישט. וועגן אייניקע שטעט זענען אָבער פֿאַראַן ידיעות, וואַרשע למשל האָט געדאַרפֿט צושטעלן 50 ייִדישע „זוואָשטשיקעס" „געניטע און רירעוודיקע".[25]

אַפֿילו דער ייִדישער סינדיק, וואָס איז געווען באַפֿרײַט פֿון „טאָג-

צעטל", האָט געמוזט ליווערן פערד־און־וואָגן און אַזוי ווי ער האָט עס אַזוי גיך נישט געטאָן, האָט מען צוגעשיקט א מיליטערישע עקזעקוציע.[26]

דאָס איז אָבער נאָך נישט געווען אַלץ. נישט איין מאָל איז אויסגעקומען, אַז מען האָט געדאַרפט אין אַ גיכן טעמפּאָ איבערפירן דאָס מיליטער אין אַן אַנדערן טייל פון לאַנד אָדער די מאָביליזירטע זעלנער פון אַלגעמיינעם אויפהייב צום באַשטימונגס־אָרט. אין אַזאַ פאַל האָט מען איינגעשפּאַנט די יידישע פורמאַנעס צום טראַנספּאָרטירן דאָס מיליטער אָדער פּראָוויאַנט. אַזוי צ"ב האָט די אָרדענונגס־קאָמיסיע פון בעלסקער קרייז באַפוילן די יידישע קרעטשמערס צוצושטעלן צו 1 פערד־און־וואָגן פון 1 קוימען אין דאָרף און פון 5 קוימענס אין שטאָט, כדי איבערצופירן דעם פּראָוויאַנט פאַרן מיליטער.[27] דאָס זעלביקע לייענען מיר אויך וועגן וואָלקאָווייסק.[28] אַן ענלעכע פאַראָרדענונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דראָהיטשינער קרייז.[29]

אויך אין גראָדנע טרעפן מיר שוין אין יוני יידישע פורמאַנעס אין דינסט פון מיליטער.[30] עס זיינען אויך פאַראַן פאַקטן ווען יידישע אַרעסטאַנטן ווערן אויסגענוצט אין מיליטער פאַר בעלי־עגלות.[31]

ג) שמירה, אַרבעט אין די שוצגריבער און אַנדערע דינסטן.

א חוץ די דערמאָנטע דינסטאַרבעטן טרעפן מיר יידן אויך ביי אַנדערע פאַרן אויפשטאַנד וויכטיקע אַרבעט ווי צ"ב ביים גראָבן די שוצגריבער, ביים באַפעסטיקן די שטאָט, ביי פייערלעשער־אַרבעט וכדומה. אין וואַרשע האָבן זיך די באַפעסטיקונגס־אַרבעטן אָנגעהויבן זייער פרי, אין עטלעכע טעג אַרום נאָכן באַפרייען די הויפטשטאָט פון דעם שונא (דעם 22סטן אַפּריל). אַ דייטשער אָבסערוואַטאָר שרייבט, אַז ער האָט ביי דער דאָזיקער באַפעסטיקונגס־אַרבעט געזען „טויזנטער מענטשן פון פאַרשיידענעם שטאַנד, עלטער און געשלעכט... דער ייד און קריסט, דער רוס, דער טערק, דער דייטש און פּאָלאַק."[32]

די דעמאָלטיקע פּרעסע האָט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט דעם איבערבראָך אין דער פּסיכאָלאָגיע פון די יידישע מאַסן, וואָס האָבן פון גוטן ווילן און דאָס שטאַרק דעמאָנסטראַטיוו מיטגעהאָלפן ביים אַדורכפירן וויכטיקע באַפעסטיקונגס־אַרבעטן. די פּרעסע גיט אָפּ דעריבער אַ סך אָרט דער באַשרייבונג, ווי אַזוי מחנות פון טויזנטער יידן גייען מיט חשק און התלהבות צו דער אַרבעט אין די גריבנס. „ווילנדיק פון זייער זייט — שרייבט אַ צייטונג דעם 12טן יוני — עפּעס אויפטון פאַר דער שטאָט, האָבן זיי זיך צונויפגענומען אין אַ צאָל פון 2000 און באַוואָפנט מיט לאָפּאַטעס זיינען זיי געגאַנגען צו די שוצגריבער". דער מאַרש פון די יידן איז זייער אַ פייער־

לעכער. בראש איז געריטן אַן אָנפֿירער אויף אַ פֿערד מיט אַן אויסגעשטרעקטער שאַבלע. אויפֿן וועג אַהין און צוריק האָט זיי באַגלייט מוזיק. „די בירגער — שרייבט די צייטונג — האָבן געקוקט דערויף פֿון די פֿענצטער און זיי אַפּלאָדירט״. [32]

אַן אַנדערער עד־ראיה [33] שרייבט, אַז „די אַדורכמאַרשירנדיקע ייִדן האָבן אַרויסגערופֿן אַ גרויסע האַפֿענונג, אַז פֿון זיי קענען מיט דער צייט זיין גוטע בירגער און קעמפֿער״. עס מוז דאָ באַטאָנט ווערן, אַז די צאָל פֿון 2000 ייִדן ביי דער אַרבעט פֿאַר דער שטאָט וואַרשע, ווען בסך־הכּל זיינען אין דער הויפּטשטאָט געווען אַן ערך 7000 שטענדיקע [34] ייִדישע איינוווינער (אַ חוץ די פּליטים) איז ממש אַן אימפּאָזאַנטע.

אַן ענלעכע באַשרייבונג געפֿינען מיר אין דער פּרעסע פֿון דעם נאָוועמבער־אויפֿשטאַנד אין 1830 (אין דער צייטונג „מערקורי״ פֿון 20 סטן דעצעמבער 1830) : „אַן אינטערעסאַנט בילד — לייענען מיר דאָרט — האָבן פֿאָרגעשטעלט די ייִדן, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פֿון דער אַרבעט אין די שוצגריבער אין אַ צאָל פֿון עטלעכע הונדערט זיינען זיי געגאַנגען אין רייען, יעדער מיט אַ לאָפּאַטע אָדער מיט אַ שופֿלע, און געזונגען דעם נאַציאָנאַלן הימן „נאָך איז פּוילן נישט פֿאַרלוירן״ (Jeszcze Polska nie zginęła). די פֿאַרזאַמלטע מחנות האָבן אויף די גאַסן דורך וועלכע זיי האָבן אַדורכמאַרשירט, באַגריסט מיט ענטוזיאַסטישע אויסרופֿן די דאָזיקע פֿלייסיקע מיטאַרבעטער, וועלכע הגם זיי שיידן זיך אונטער פֿון אונדז מיט דעם גלויבן און מנהגים, ווייזן אָבער אַרויס די זעלביקע צוגעבונדנקייט צו דער פֿאָטערלענדישער ערד״.

צו דער אַרבעט אין די שוצגריבער האָט מען אויך בשעת דעם קאָשטשושקאָ־אויפֿשטאַנד באַנוצט די ייִדן פֿון ק ר אָ ק ע. עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פֿאַראָרדענונג צו דער קהילה, זי זאָל צושטעלן אַ געוויסע צאָל ייִדן צו די שוצגריבער אין דער צפֿון־טייל פֿון דער שטאָט. [35] אַזוי האָט מען זיך מסתּמא נוהג געווען אין אַנדערע שטעט, וועלכע זיינען אַרומגענומען געוואָרן דורכן פֿייער פֿון אויפֿשטאַנד. נישט פֿון אַלע אָבער זיינען פֿאַראַן ידיעות.

ייִדן זיינען אויך צוזאַמען מיט קריסטן געווען מחויב אויסצופֿירן די פֿונקציעס פֿון פֿ יי ע ר־ל ע ש ע ר. אין וו אַ ר ש ע למשל זיינען באַשטימט געוואָרן גרופּעס פֿון 10 קריסטן און 20 ייִדן, וועלכע האָבן געמוזט שטענדיק דיזשורירן אין די הויפּטוואַכן פֿון די באַזונדערע צירקלען. אין וועלכע די הויפּטשטאָט איז געווען איינגעטיילט, די דיזשורירנדיקע האָבן געמוזט זיין באַזאָרגט מיט אַלע מכשירים צום לעשן ווי שלויכן, קובלעס א״אַ. אין משך פֿון חודש אויגוסט זיינען אַרויס אייניקע פֿאַראָרדענונגען פֿון וואַרשעווער שטאָט־פּרעזידענט, וועלכע דערמאָנען די ייִדן וועגן זייער חובֿ שטענדיק צו זיין גרייט אין די הויפּטוואַכן פֿון די צערקלען מיט די לעש־מכשירים. [37]

דעם 25סטן אויגוסט איז נאָך אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ צוגאָב־פאַראָרדענונג, אַז פאַר יעדן הויז דאַרפן זיך געפינען פעסלעך מיט וואַסער.[38] די וואַיטן פון די צערקלען האָט מען נאָך אַ חוץ דעם באַפוילן צוצושטעלן בײַ די וואַלער ראַגאַטקעס 40 פערזאָן (קריסטן און יידן) מיט די געהעריקע לעש־מכשירים.[39] אויך אין קראָקע[40] האָט מען מחיב געווען די יידישע באַפעלקערונג צוצושטעלן 80 מאַן, וואָס האָבן געדאַרפט העלפן די די קוימען־קערערס אין פאַל פון אַ שרפה, חוץ דעם 200 מענטשן צו באַשיצן די שטאָטישע מויערן.

אין וואַרשע ווערן יידישע פאַלקסמענטשן באַנוצט אויך צו אַנדערע אַרבעטן, ווי אַנצולאָדן און אויסצולאָדן אַמוניציע, היטן די שוצגריבער וכדומה.[41]

אויך אין דעם סאַניטאַר־דינסט פון דעם אויפשטאַנד באַגעגענען מיר יידישע דאָקטוירים און פעלדשערס. די מעדיציניש־פראַקטיסע, בפרט די פעלדשערישע, איז אין אַ באַדײַטנדיקער מאָס געווען אַ יידישע, ווי דאָס איז צו זען פון פאַרשיידענע מקורים. נישט קיין וווּנדער דעריבער, וואָס דער אַנטייל פון יידישע דאָקטוירים און פעלדשערס האָט געמוזט זײַן אַ באַדײַטנדיקער. מיר לייענען אָפט אין די מקורים וועגן דאָקטוירים און פעלדשערס בײַ פאַרשיידענע מיליטערישע אָפטיילונגען. כמעט קיין מאָל זײַנען אָבער נישט אָנגעגעבן זייערע נעמען. דעריבער זײַנען אונדז באַקאַנט בלויז געצאָלטע נעמען פון יידישע דאָקטוירים און פעלדשערס. דער היסטאָריקער משה פאַנקינד[42] דערמאָנט דעם יידישן מעדיציניש דאָקטאָר חיים בערנאַרד, וועלכער זאָל האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער שלאַכט בײַ ראַצלאַוויצע. וועגן ד"ר בערנאַרד זײַנען פאַרשפרייט פאַרשיידענע מעשיות. מען פאַרציילט, אַז ער איז געווען זייער אַ פרומער און געשמט אַלס צדיק. רעצעפטן פלעגט ער געבן פון... קוגל. פאַר זײַנע פאַרדינסטן בשעתן אויפשטאַנד איז ער נאָמינירט געוואָרן פאַרן לײַב־דאָקטאָר פון גענעראַל זאַיאָנטשעק. חוץ דעם איז ער געווען קרײַז־פיזיקוס פון וואַרשעווער פּאָוויאַט.

הגם אַ גרויסע צאָל יידישע פעלדשערס האָבן געדינט אין דער אויפשטאַנדישער אַרמיי, איז אונדז אָבער באַוווּסט דער נאָמען בלויז פון איינעם. דאָס איז געווען אַ געוויסער הערשעק איצקאָוויטש, וואָס איז פאַרקאָנטראַקטירט געוואָרן אין 6סטן פולק פון פראַזאָרס קאָרפוס. פון זײַן קאָרעספּאָנדענץ מיטן מיליטערישן קאָמיסאַריאַט איז צו זען, אַז ער „האָט געהיילט אָפיצירן און געמיינע".[43]

ד) האַנטווערק

בשעתן אויפשטאַנד האָט מען ווערבירט טויזנטער רעקרוטן, וועלכע מען האָט געדאַרפט באַזאָרגן געהעריק מיט מונדירן און כלי־זיין. אויף דעם

ביט האָבן די יידישע בעלי־מלאכות לעבן די קריסטלעכע אויפגעטאָן פאַר דער אַרמיי געוואַלדיקע זאַכן. דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז אין דעם פוילישן האַנטווערק איז דער אַנטייל פון יידן געווען אַ גענוג גרויסער און אין געוויסע צווייגן האָבן די יידישע בעלי־מלאָכות כמעט געהאַט אַ מאָנאָפּאָל, למשל שניידעריי, קירזשנעריי א״אַ.

די יידישע בעלי־מלאכות פלעגן אָננעמען באַשטעלונגען פאַר דער אַרמיי און זיי אויספירן ביי זיך אין דער היים. זעלטענער טרעפן מיר יידישע בעלי־מלאכות אין די קאַזאַרמעס פון די באַזונדערע מיליטערישע אָפּטיילונגען, פאַר וועלכע זיי פירן־אויס פאַרשיידענע אַרבעטן.[44]

די באַלוינונג פאַר דער אויסגעפירטער אַרבעט איז דעמאָלט געווען אַזאַ נידעריקע, אַז טייל מאָל זיינען די שנאָרערס נישט געווען אין שטאַנד אויסצופירן די אונטערגענומענע אַרבעט. אַט למשל האָבן די יידישע שניידערס פון בריסק־דליטא געשלאָסן אַן אָפּמאַך וועגן צושטעלן גאַרניטערס, וואָס באַשטייען פון אַ קורטקע, רייטהויזן און אַ פוראַזשערקע פאַר 25 גילדן אַ קאָמפּלעט. דער פּרייז איז אָבער געווען אַזאַ נידעריקער, אַז די אַרטיקע מאַכט איז, אויס מורא פאַר נישט האַלטן דעם אָפּמאַך, געווען געצוווּנגען צו העכערן די באַלוינונג ביז 30 גילדן.[45]

אויפן יסוד פון אַרכיוואַלישע פאָרשונגען לאָזט זיך פעסטשטעלן אַזעלכע פּרייזן: פאַר אַ פּאָר טשעכטשערס[46] 10 גראָשן, פאַר אַ העמד — 3 גילדן, פאַר אַ האַנטעך — $2\frac{1}{4}$ גילדן,[47] פאַר אַ פּאָר הויזן פאַר פוסגייער[48] — 1 ג׳ $7\frac{1}{2}$ גראָשן,[49] פאַר אַ פּאָר אַרטילעריע־הויזן — 18 גראָשן,[50] פאַר אַ שטרויזאַק $7\frac{1}{2}$ גראָשן,[51] פון אַ פּאַטשעוקע — 3 גראָשן,[52] פון אַ טאָרבע פאַר פערדשפּייז — 5 גראָשן, פון אַ מונדיר 3 ז׳. מיט 13 גראָשן. אין די מקורים ווערט אומעטום אָנגעגעבן, אַז די דערמאָנטע ציפערן זיינען דער מאַכערלוין. עס איז אָבער קלאָר, אַז אין אַ טייל פאַלן איז די רייד וועגן מאַכערלוין, און אַנדערע, אַז דאָס איז דער גאַנצער ווערט פון דעם אַרטיקל. למשל אַ האַנטעך $2\frac{1}{2}$ גילדן — איז זיכער נישט דער אַרבעטסלוין, נאָר דער גאַנצער ווערט אאַז״וו.

צווישן די יידישע בעלי־מלאכות, וואָס העלפן דעם אויפשטאַנד מיט זייער אַרבעט, פאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט די יידישע שניידערס.

דער גרעסטער יידישער שניידער אין וואַרשע, וואָס אַרבעט פאַרן אויפשטאַנדישן מיליטער, איז חיים. ער פירט־אויס גרעסערע באַשטעלונגען, ווי למשל 1000 טשעכטשערס, שטרויזעק, פּאַטשעוקעס, פּראָוויאַנט־טאָרבעס, מאַנטלזעק, גאַטקעס, זעק, טאָרבעס וכדומה. די באַשטעלונגען זיינען טייל מאָל גאַנץ באַדייטיקע און אַמאָל אויף 838 גילדן, אַ צווייט מאָל אויף 1828 גילדן.[53]

די אַנדערע וואַרשעווער שניידערס, ווי מאָשקאָוויטש און פּייוויש, בפרט דער לעצטער, פירן־אויס גאַנץ גרויסע באַשטעלונגען אויף 2.000

טשעכטשערס, אויף 1000 הויזן פֿאַר אַרטילעריסטן און 106 מאַנטלען פֿאַר קאַוואַלעריסטן.

צווישן די וואַרשעווער היטל-מאַכערס פֿאַרנעמט דעם אויבן-אָן אַ געוויסער לייבל. ער האָט אויסגעאַרבעט 600 היטלעך פֿאַר מאַדאַלינסקיס בריגאַדע, 600 היטלעך פֿאַרן דריטן פּולק און 4000 היטלעך פֿאַר אַנדערע אָפּטיילונגען. גרעסערע באַשטעלונגען אויף היטלעך האָבן אויסגעפֿירט יוזעפֿאָוויטש: 1030 היטלעך פֿאַרן דריטן פּולק, קיבאַ אַראָנאָוויטש און הערשעק— 4000 היטלעך; הערשעק אַבראַמאָוויטש און דניאל יאָעלאָוויטש — 656 היטלעך פֿאַרווישקאָווסקיס בריגאַדע, 1200 היטלעך פֿאַרן פֿינפֿטן פּולק און 6000 פֿאַר אַנדערע אָפּטיילונגען.

צווישן די, וואָס אַרבעטן אויס געצעלטן (namiotnik), פֿאַרנעמט דעם אויבן-אָן שמעון בערקאָוויטש, וועלכער האָט באַקומען גרעסערע באַשטעלונגען: איין מאָל אויף 1000 טאָרבעס אויף האָבער, אַ צווייט מאָל האָט ער באַקומען אויסגעצאָלט 1614 גילדן פֿאַר געצעלטן. די יידן משה פֿאַביאַן און חיים מאָשקאָוויטש האָבן צוגעשטעלט פּאָטשעווקעס, מאַנטלזעק און טאָרבעס פֿאַר אַ סומע פֿון 1648 זל.

וועגן די ליווערונגען פֿון יידישע קירזשנערס זיינען נישט פֿאַראַן קיין איבעריק אַ סך ידיעות.

וועגן די אַרבעטן פֿון די בעקערס ווייסן מיר נישט קיין סך. אַז זיי האָבן אויך געאַרבעט פֿאַר דעם אויפֿשטענדישן מיליטער, קען אונדז איבערצייגן למשל דער פֿאַל אין לובלין, ווען די אָרדענונגס-קאָמיסיע האָט באַפֿוילן דעם קהל צוצושטעלן יידישע בעקערס, וועלכע זאָלן אויסבאַקן ברויט פֿאַרן מיליטער.[54]

ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, פֿלעגט אָפֿט טרעפֿן, אַז אַ מייסטער, וואָס איז נישט געווען אַליין אין שטאַנד אויסצופֿירן די באַשטעלונג, האָט איבערגעגעבן אַנדערע אַ טייל פֿון דער באַשטעלונג. צווישן אַזעלכע אונטערנעמערס און זייערע שותּפֿים פֿלעגט טייל מאָל דערגיין צו סיכסוכים, וואָס געפֿינען זייער אָפּשפּיגלונג אין די אַקטן.[55]

די יידישע בעלי-מלאכות, הגם זיי האָבן אויסגעפֿירט אַזאַ ניצלעכע פֿונקציע בעתן אויפֿשטאַנד, פֿלעגט אויסקומען אויסצושטיין אַ סך צרות כּצד געוויסע מיליטערישע אָפּטיילונגען.[56] מסתּמא זיינען די דאָזיקע אָנפֿאַלן געווען אַ שטאַרקע פּלאָג פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג, אויב דער וואַרשעווער מיליטערישער קאָמענדאַנט גענעראַל מאָקראָנאָווסקי האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק אַרויסצוגעבן אַ באַפֿעל צום מיליטער וועגן אייַנהאַלטן די רו און וועגן זיך באַגיין יושרדיק מיט אַלע בירגער אָן אונטערשייד פֿון ״שטאַנד און אמונה.

עס זיינען אויך באַקאַנט פֿאַלן ווען יידישע-בעלי-מלאכות האָבן כּון

אייגענעם ווילן אויסגעפירט געוויסע אַרבעטן אומזיסט פאַרן מיליטער. 58 אַזוי האָבן למשל געטאָן די שנײַדער פון דעם שטעטל שניאַדאָוו. 59

עס איז זייער כאַראַקטעריסטיש, וואָס די יידישע בעלי-מלאכות, הגם זיי האָבן געהערט צו די צום ווייניקסטן באַוווסזיניקע שיכטן אין דער יידישער געזעלשאַפט, האָבן אַרויסגעוויזן, ווי עס לאָזט זיך פעסטשטעלן אין אַ טייל דאָקומענטן, אַ געזעלשאַפטלעכן צוגאַנג צו דער אויסגעפירטער אַרבעט. דאָס ווערט אונטערגעשטראָכן אין אַ ריי אָפיציעלע דאָקומענטן. אַט למשל לייענען מיר אין אַ מעמאָראַנדום פון די וואַרשעווער היטל-מאַכערס. „אונדזער געדאַנק און ווילן איז נישט רײַך צו ווערן פון אונ-דזער אַרבעט. מיר האָבן בלויז בדעה צו אַרבעטן פאַרן פאָטערלאַנד און מיט אַלע מיטלען ווילן מיר דעם ניצלעך זײַן“. 60

ה) אָפּצאָלונגען אין געלט און אין נאַטור

בשעת דעם אויפשטאַנד האָט מען אויף דער יידישער באַפעלקערונג צוגלײַך מיט דער קריסטלעכער אַרויפגעלייגט פאַרשיידענע פינאַנציעלע התחייבותן ווי למשל שטײַערן, נדבות וכדומה. נישט געקוקט אָבער אויפן פרינציפּ פון גלײַכקייט פון אַלע אמונות, וואָס איז פרײַערלעך פּראָקלאַמירט געוואָרן דורכן פירער פון אויפשטאַנד קאָשטשושקאָ, האָט מען אײַנ-געהאַלטן די אַלטע, ריין יידישע שטײַערן. די יידן האָבן בכן אין די צײַטן פון קריזיס און רעוואָלוציע געמוזט צאָלן צווייערליי שטײַערן: אַלגעמיינע און יידישע.

אין דער ערשטער ריי האָט מען געהייסן די יידן אײַנצאָלן דעם קאָפּשטײַער (pogłówne), און דאָס מיט אַ מאָל, נישט ווי פריער אין 2 ראַטעס. מען האָט אויך געצווונגען צו צאָלן קאָפּגעלט אַזעלכע קהילות, וועלכע האָבן אים שוין איין מאָל געהאַט באַצאָלט. פאַרשטייט זיך — גע-צוווּנגענערהייט — דעם פײַנדלעכן חיל. אַזוי למשל האָט מען געטאָן מיט דער קהילה פון בריסק-דליטא, 61 וואָס די אָרדענונגס-קאָמיסיע האָט געפּאָ-דערט פון איר דאָס קאָפּגעלט פאַר אַ גאַנצן יאָר. די קהילה האָט געוויזן קוויטונגען, אַז זי האָט שוין באַצאָלט דעם שטײַער דער רוסישער אַרמיי. 62 אויך אין לובלין האָט דאָס רוסישע חיל אויפגעמאָנט פון יידן די סעפּ-טעמבער-ראַטע פון קאָפּגעלט, און אַפילו די מערץ-ראַטע פון צווייטן יאָר, פון יאָר 1795, חוץ דעם האָט דאָס רוסישע מיליטער אויפגעמאָנט דעם קוי-מען-שטײַער. 63

וואָס שייך דער אויפשטאַנדס-מאַכט איז אונדז באַוווּסט, אַז די קראָ-קעווער וואָיעוואָדשאַפט 64 האָט די ערשטע אויפגעמאָנט פון די יידן דעם קאָפּשטײַער. לויטן בײַשפּיל פון קראָקע האָט די אָנפירנ) קע אויפשטאַנדס-מאַכט (דער צײַטווײַליקער ראַט) דעם 28 טן יוני באַפוילן די יידן

פון גאַנץ פוילן צו באַצאָלן דאָס קאָפּגעלט פאַר אַ גאַנץ יאָר.[65] אין אַ טייל שטעט האָט מען אַפילו געמאָנט פון יידן דאָס טאָפּלטע קאָפּגעלט (טיקטין).[66]

חוץ דעם קאָפּגעלט האָבן נאָך די יידן פון גאַנץ פוילן מיטגעהאָלפן פינאַנציעל דעם אויפשטאַנד דורך ג ו ט וו י ל י ק ע נ ד ב ו ת, גערופן אויף פויליש ofiara. די דאָזיקע נדבות זיינען געווען צווייערליי: א) ק אָ ל ע ק ט י וו ע, ד"ה אַז גאַנצע קהילות פלעגן אַריינטראָגן אַזעלכע צושטייערס אָדער ב) א י נ ד י וו י ד ו ע ל ע, דורך איינצלנע פּערזאָנען.

די גרעסטע סומע אַלס פרייוויליקן צושטייער האָט אַריינגעטראָגן וו אַ ר ש ע, דהיינו 81.000 גילדן, וועגן דער „נדבה" וועט זיין אַ רייד ווייטער. ווילנע האָט אַריינגעטראָגן 25 000 גילדן,[67] דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז אַ טייל קהילות האָט שוין פריער, מיט 2 יאָר צוריק, געהאַט באַצאָלט אַן ענלעכן שטייער, ווי למשל סאָכאַטשעוו — 300 זל., די יידן פון פּילעוו קאָנסקע-וואָליע און וואָסטאָוויצע צוזאַמען 112 זל 21 גראָשן.[68]

די דאָזיקע צושטייערס זיינען געווען פרייוויליקע אין דעם זינען, וואָס לויטן געזעץ זיינען די קהילות נישט געווען מחויב זיי צו צאָלן. אויב זיי האָבן עס געטאָן, איז דאָס געשען — ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט דער גראָדנער קהל — „מחמת איבערגעגעבנקייט". דאָס איינמאָנען די נדבות, וואָס זיינען באַשלאָסן געוואָרן דורך די קהילות, פלעגט פאָרקומען אונטער אַ צוואַנג. אין ווילנע[69] האָט מען די דאָזיקע „נדבה" פראָסט פשוט אָנגערופן „דער שטייער פון דער רעפּובליק". אַזאַ „נדבה" האָבן אויך אַריינגעטראָגן די קאָברינער יידן.[70]

א י נ ד י וו י ד ו ע ל ע נדבות האָבן די יידן געגעבן צוגלייך מיט דער גאַנצער באַפעלקערונג. אין די רשימות פון די פרייוויליקע נדבות פיגורירן צווישן אַנדערע נעמען פון יידישע מנדבים.[71] עס זיינען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געגעבן נ ד ב ו ת א י ן נ אַ ט ו ר. אַזוי אַ שטייגער געפינען מיר אין „דער טאַבעלע פון בירגערלעכע נדבות אויף צו פאַרגרעסערן די מיליטער-קראַפט פון פאָלק צום אומשטערבלעכן אָנדענק" אויך יידן ווי אַ שטייגער מאַנעס חיימאָוויטשן, וועלכער האָט געשאָנקען 2 פערד פאַר דער אַרמיי. מאָשעק שמואלאָוויטש פון קוטנע האָט געשאָנקען אַ פערד מיט אַ בריטשקע. אין דעם נורער קרייז (אין דער פּראָווינץ מאַזאָוויע) האָט מען פון יידישע סוחרים און פון קהילות אָנגענומען מתנות אין נאַטור אַזעלכע למשל ווי קנעפּלעך, לייוונט, בראָנפן (אידושקאָ חיימאָוויטש, דער אַרענדאַר פון מאַלקין), לעדער אד"גל.[73]

צוגלייך מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג זיינען אויך יידן געווען פאַרפליכטעט צו פאַרשיידענע ב אַ ש ט ײ ע ר ו נ ג ע ן א י ן נ אַ ט ו ר. אַזוי,

למשל האָט מען די ייִדן צוגעצויגן צו דער באַשטײַערונג.[74] וואָס האָט באַטראָפֿן פֿון יעדן קוימען צו 3 פּוד היי, איין פֿערטל קאָרן, 2 טעפּ קאַשע און 2 קאָרעץ האָבער.[75]

אין חודש סעפּטעמבער איז אַרויס אַן אוניווערסאַל פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט וועגן צוטעלן שטיוול, העמדער און סיערמיעגעס פֿאַרן מיליטער.[76] פֿון 5 קוימענעס האָט מען געזאָלט צושטעלן צו 2 העמדער אומזיסט, פֿאַר די סערמיענגעס און פֿאַר די שטיוול האָט די מאַכט געזאָלט באַצאָלן, עס איז אויפֿגעהיט געוואָרן אַ פֿונאַנדערטיילונג פֿון דער אויביקער נאַטור־באַשטײַערונג צווישן די קהילות פֿון מאַזאָווישן פֿירשטנטום (אָן וואַרשע), פֿון לוקאָווער קרײַז, פֿון סטענזשיצער קרײַז און פֿון פּאָדלאַשער וואָיעוואָדשאַפֿט, וואָס זאָגט עדות ווי שווער עס זײַנען געווען די דאָזיקע לאַסטן. די פּרײַזן פֿון שיך און קליידונג, וואָס די קהילות דאַרפֿן צושטעלן, שיידן זיך אַ ביסל אונטער פֿון די פּרײַזן, וואָס זײַנען אָנגעגעבן אין אוניווערסאַל. דאָס איז אַ באַווײַז, אַז מען האָט זיך אָריענטירט, אַז די פֿריערדיקע פּרײַזן זײַנען נישט רעאַל לגבי דעם אין לאַנד וואַקסנדיקן יקרות. אַזוי צ״ב פֿיגורירן דאָרט אַזעלכע פּרײַזן: פֿאַר אַ העמד — 3 גל, פֿאַר אַ פּעלץ —15 גל, פֿאַר אַ סוקמאַנע —16 גל, פֿאַר אַ פּאָר הויזן —6 גל, פֿאַר אַ פּאָר שטיוול —10 גל.

כדי צו האָבן אַ באַגריף, ווי שטאַרק די דאָזיקע באַשטײַערונג האָט באַשווערט די ייִדישע באַפֿעלקערונג, וועל איך דאָ ברענגען אייניקע בײַשפּילן. אַזוי למשל האָט דאָס שטעטל יאַבלאָנקאַ (מאַזאָוושע) מיט 134 נפֿשות געדאַרפֿט צושטעלן 224 העמדער, 112 פּעלצן, 112 „סוקמאַנעס", 112 פּאָר הויזן און 112 פּאָר שטיוול, אין אַלגעמיין פֿאַר אַ סכום פֿון 5.712 גל; סמאָלאָדאָוו 893 נפֿשות פֿאַר 41.301 גל, לוקאָוו — 1372 נפֿשות, 63.546 גל; ווענגראָוו — 3.430 נפֿשות 158.814 גל, טיקטין 2.317 נפֿשות 107.253 גל. בס״ה 47 קהילות מיט 24.233 נפֿשות האָבן געדאַרפֿט צושטעלן 44.000 העמדער, 132,000 גל די ווערט (צו 3 גל), 22.000 פּעלצן צו 15 גל — 330 000 גל, 22.000 סוקמאַנעס צו 16 גל — 352.000 גל, 220.000 פּאָר הויזן צו 6 גל. — 132.000 גל, 22.000 פּאָר שטיוול צו 10 גל. — 220.000 גל, צוזאַמען 1.166.000 גילדן (אין דער פֿונאַנדערטיילונג לויט קהילות פֿיגוריט די אַלגעמיינע סומע 1.122.000 גילדן). דער אונטערשייד פֿון 44.000 גל, נעמט זיך דערפֿון וואָס אין דער רובריק סוקמאַנעס פֿיגורירט די סומע 308.000 גל, אָנשטאָט 352.000 גל, וואָס דאַרף דאָרט שטיין), אויב מיר וועלן געדענקען, אַז דער גרעסטער טייל, אויב נישט אַלע קהילות האָבן געליטן פֿון פֿאַרשיידענע רעקוויזיציעס, מיליטערישע קאָנטריבוציעס, חרבונות וכדומה,[78] וועט זיך אונדז די סומע פֿון 1.122.000 גילדן אַרויסווײַזן אַן אומגעהײַערע.

היות ווי די יידן האָבן געשפּילט אַ דאָמינירנדיקע ראָלע אין דעם מסחר מיט אַ מ וּ נ י צ י ע, האָבן אַ טייל אָרדענונגס-קאָמיסיעס אַרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג דעם חוב צוצושטעלן פּ וּ ל װ ע ר, ב לײַ, ש װ ע ב ל און קיזל-שטיינדלעך צו ביקסן.[79] שוין אין מײַ האָט די דראָהיטשער קאָמיסיע[80] באַפוילן, אַז פון יעדן יידישן קוימען זאָל מען שטאָט זעלנער צושטעלן אַ האַלבן פונט פּולווער, 3 פונט בלײַ און קיזל-שטיינדלעך צו ביקסן. ד י מ ע ל נ י ק ע ר ק אָ מ י ס י ע[81] האָט אין איר אוניווערסאַל פון 31סטן מײַ אין פּונקט 6 מחייב געווען יעדן קהל פּראָפּאָרציאָנעל צו דער צאָל נפשות צוצושטעלן פּולווער, בלײַ און קיזל-שטיינדלעך – צו ביקסן. אַמוניציע האָבן די יידן געמוזט צושטעלן אויך אין אַנדערע וואָיעוואָדשאַפטן. אַזוי אַ שטייגער לייענען מיר אין דעם אוניווערסאַל פון דער ג ר אָ ד נ ע ר ק אָ מ י ס י ע,[82] אַז די יידן זײַנען מחויב אַלע זאַפּאַסן פון פּולווער, בלײַ, סאַלפּעטער און אײַזן איבערצוגעבן דער מאַכט פאַר געלט אָדער אַלס קאַנטע אויפן קאָפּגעלט. אויך די קהילה פון טיקטין[83] איז מתחייב געוואָרן אָפּצוגעבן איר פּולווער, שרויט, בלײַ און קיזל-שטיינדלעך צו ביקסן. דאָס אַלץ באַווײַזט, אַז די באַשטײַערונגען אין נאַטור זײַנען געווען אַן אַלגעמיינע דערשײַנונג. אַן ענלעכע ידיעה ווי פון טיקטין האָבן מיר אויך פון דזיאַלאָשין.[84] אויך אין ק ר אָ ט אָ ש י ן[85] האָבן די יידן אומזיסט געליווערט בלײַ. „זיי האָבן אָראָפּגעריסן די געוויכטער פון די זייגערס און געבראַכט זיי אַלס קרבן פאַרן פוילישן מיליטער", שטייט געשריבן אין די דעמאָלטיקע אַקטן.

ו) ר ע ק װ י ז י צ י ע ס

מיט שטײַערן, אָפּצאָלונגען, נדבות און צושטײַערס אין נאַטור האָבן זיך נאָך נישט אויסגעשעפּט די אַלע לאַסטן, וועלכע די יידישע באַפעלקערונג האָט געטראָגן אויף אירע פּלייצעס. אַ שווערע משא זײַנען געווען די ר ע ק װ י ז י צ י ע ס, וועלכע פלעגן אַדורכגעפירט ווערן בײַ דער גאַנצער באַפעלקערונג, אין דער ערשטער ריי אָבער בײַ יידן. כדי צו האָבן אַ שטיקל באַגריף, וואָס פאַר אַ גרויסע היזקות די קהילות פלעגן האָבן איבער די רעקוויזיציעס, איז גענוג צו דערמאָנען, אַז דער קהל פון אַזאַ שטעטל ווי ק ר י ל[86] האָט געמוזט אין משך פון 2 חדשים (26 אויגוסט – 27 אָקטאָבער 1794) ליווערן די פּוילישע און פּרײַסישע מיליטער-אָפּטיילונגען: „פערד, לעבנס-מיטלען, אַמוניציע, מונדירן, חוץ דעם באַזאָרגן שלוחים, שפּיאָנען, דעקן דאָס געצאָלט פון בעלי מלאכות פאַר מיליטערישע אַרבעטן וכדומה אויף דער באַטײַטיקער סומע פון 587 טאַלער 18 גראָשן. די אין דעראָנמערקונג געבראַכטע רשימה באַווײַזט אונדז, אַז כמעט יעדע פאַר טעג האָט די יידישע באַפעלקערונג געמוזט צושטעלן פאַרשיידענע זאַכן פאַר די כסדר

זיך בײַטנדיקע מיליטער־אָפּטײלונגען, אי באַלד פּױלישע אי באַלד װידער פּײַנטלעכע. די היזקות פֿון דער קױלער קהילה פֿאַר דער צײַט האָבן באַטראָפֿן אַן ערך 1195 טאָלער.

עס האָבן זיך אױך געפֿונען נישט־ערלעכע עלעמענטן, װאָס פֿלעגן טײלמאָל אױסנוצן דאָס רעקװיזיציע־רעכט פֿון מיליטער צו פּשוטע רױב־צװעקן, אַזױ רופֿט למשל אָן די רעקװיזיציעס אין לוקאָװער קרײַז דער באַפֿולמעכטיקטער פֿון העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט מ. טאָמאַשעװסקי.[87] אַ ספּעציאַליסט פֿון אַזעלכע רױב־רעקװיזיציעס איז געװען אין לוקאָװער קרײַז אַ געװיסער טרזשצינסקי, אױף װעלכן עס שיקן אָנקלאַגעס צו דעם נאַציאָנאַלן ראַט די גענעראַלן פּאָטאָצקי און באַראַנאָװסקי.

צום מײנסט פֿלעגט מען רעקװיזירן פֿ ע ר ד. די פּערזאָנען, װאָס פֿלעגן זיך װענדן צום װאַרשעװער פּרעזידענט װעגן באַצאָלן פֿאַר די רעקװירירטע פּערד, פֿלעגט ער ענטפֿערן לױט זײַן שטענדיקן שטײגער מיט... אַ װיץ.[88] אין אַ טײל קהילות האָט מען פּראָסט פּשוט צוגענומען אַלע פּערד,[89] אין אַנדערע האָט מען רעקװיזירט אױך אַנדערע טראַנספּאָרט־מיטלען װי למשל גאַלאַרן.[90]

מען פֿלעגט אױך צונעמען מ ע ש, צום מײנסט פֿון די ייִדישע לײַכטערס,[91] װי דאָס שרײַבט אין זײַן באַריכט דער קאָמיסאַר קאָפּינסקי. עס האָט זיך געפֿונען אַפֿילו אַ רבֿ,[92] װאָס איז באַשטראָפֿט געװאָרן מיט צװײ װאָכן אַרעסט פֿאַרן עובֿר זײַן אױף אַ געװיסע פֿאַראָרדענונג פֿון דער מאַכט. פֿאַרן באַפֿרײַען אים פֿון שטראָף האָט דער דאָזיקער רבֿ צוגעזאָגט מתּיר צו זײַן אַלע ייִדן זײ זאָלן מעגן אָװעקשענקען פֿאַר די מלחמה־צװעקן זײערע מעשענע לײַכטערס, װאָס װעגן מער װי 5 פֿונט. נאָך מער, ער האָט זיך אונטערגענומען אַלײן צו קלײַבן דידאָזיקע לײַכטערס.

— פֿאַר די רעקװיזירטע זאַכן פֿלעגט מען אָמאָל אױסשטעלן אַ ס י ג נ אַ ט ע ס, װאָס די קהילות האָבן געדאַרפֿט צאָלן אױפֿן חשבון פֿון קאָפּגעלט אָדער פֿון אַנדערע שטײַערן. אַזױ למשל האָט מען געטאָן מיט די לובלינער ייִדן,[93] װעלכע עס האָט געקומען 2584 גילדן פֿאַר אײַזן און אַנדערע סחורות. אױך דער קהילה (przykahałek) פֿון אָסטראָװ[94] האָט מען אַראָפּגערעכנט פֿון קאָפּגעלט דעם צושטײַער פֿאַרן פּראָװיאַנט און פֿוראַזש, װאָס זײ האָבן צוגעשטעלט פֿאַרן מיליטער.

ז) ל י װ ע ר ו נ ג ע ן פֿ אַ ר ן מ י ל י ט ע ר.

די באַדײַטיקע ראָלע פֿון ייִדן אין מסחר, בפֿרט אין דעם אױסלענדישן האַנדל האָט געװירקט, אַז די ייִדישע סוחרים, בפֿרט די ליװעראַנטן, טײלװײַז אױך פֿאַבריקאַנטן, איז אױסגעקומען צו שפּילן אַ װיכטיקע ראָלע באַם באַזאָרגן דאָס מיליטער מיט קלײדונג, כּלי־זײַן, אַמוניציע וכדומה. די

ליווערונגען פֿאַר דער אַרמיי אין יענע אומרויקע צײַטן, בשעת די וועגן זײַנען געווען נישט זיכער, די פֿאַרבינדונגען מיט אויסלאַנד האָבן אָנגעטראָפֿן אויף גרויסע שוועריקײַטן און אויף שריט און טריט האָבן געלויערט פֿאַרשיידענע געפֿאַרן, האָבן נישט געהערט צו די לײַכטע זאַכן. די דאָקומענטן דערציילן אַ סך וועגן די גרויסע טראַנספּאָרטן לײַוונט, שטאָף אָדער אַנדערע סחורות, וואָס די ענערגישע יידישע ליוועראַנטן האָבן צוגעשטעלט אין די מיליטערישע מאַגאַזינען פֿון לאַנד אָדער פֿון אויסלאַנד.

אַ גאָר וויכטיקע ראָלע האָבן געשפּילט די יידישע סוחרים בײַם באַזאָרגן דאָס מיליטער מיט אַ מ ו נ י צ י ע. שוין אין פֿריערדיקן קאַפּיטל איז געווען אָנגעוויזן, אַז צו די פֿאַרשיידענע ריין יידישע התחייבֿותן האָט אויך אין איניקע וואָיעוואָדשאַפֿטן געהערט די ליווערונג פֿון פולווער, בלײַ, סאַלפּעטער וכדומה. חוץ דעם האָבן גרויסע יידישע ליוועראַנטן צוגעשטעלט פֿאַר דער אַרמיי באַטײַטיקע סכומים פולווער, בלײַ, סאַלפּעטער וכדומה. די דאָזיקע באַשטעלונגען פֿלעגן יידישע ליוועראַנטן מאַכן אין אויסלאַנד.

דאָס ברענגען אַמוניציע פֿון אויסלאַנד האָט נישט געהערט צו די לײַכטע זאַכן. די שכנים פֿון פוילן: עסטרײַך און פּרײַסן האָבן אָדער זיך געשטעלט אויף דער זײַט פֿון רוסלאַנד (פּרײַסן) אָדער באַצויגן זיך מיט אומווילן צו פוילן (עסטרײַך). נישט קיין וואונדער דעריבער, אַז אויף אַ לעגאַלן וועג האָט מען קיין אַמוניציע נישט געקענט באַקומען. מען האָט געמוזט אָנווענדן אַ סך קונצן, כּדי אַרײַנצופֿירן אין לאַנד אַמוניציע פֿון אויסלאַנד. איינער אַזאַ טראַנספּאָרט פֿון אַמוניציע האָט אַפֿילו אַרויסגערופֿן אַ טומל אין איניקע לענדער. פֿון די נאָטיצן, וואָס זײַנען געווען געדרוקט אין דער דײַטשער און עסטרײַכישער פּרעסע, דערוויסן מיר זיך, אַז יידישע ליוועראַנטן פֿלעגן מאַכן גרעסערע באַשטעלונגען פֿון אַמוניציע אונטערן אויסרייד, אַז די דאָזיקע טראַנספּאָרטן זײַנען באַשטימט פֿאַר סאַרדיניע. שפּעטער האָט מסתּמא דער רוסישער שפּיאָנאַזש אויפֿגעדעקט די אייגנטלעכע באַשטימונג פֿון דער אַמוניציע. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט איז טאַקע אַרויס אַ פֿאַראָרדענונג פֿון דער ווינער פּאָליציי, וואָס פֿאַרווערט צו פֿאַרקויפֿן יידן אַמוניציע און כּלי-זיין.[95] דער גרעסטער ליוועראַנט פֿון אַמוניציע איז געווען דער ייד אַברהם ליבראָוויטש, וועלכער פֿלעגט אונטער מיליטערישן שוץ פֿאָרן קיין גאַליציע און פֿון דאָרט ברענגען אַמוניציע.[96] ליבראָוויטשס [97] טראַנספּאָרטן מאַכן אויס גאַנץ באַטײַטיקע סכומים. אַזוי צ״ב באַקומט ער דעם 14טן אויגוסט 13.733 גילדן 15 גראָשן פֿון דער אָפּטיילונג פֿאַר מיליטערישע באַדערפֿענישן בײַם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט פֿאַר מעש, בלײַ און ראַססע [98]. אין 2 וואָכן צאָלט מען אים אויס 2407 גילדן 15 גראָשן פֿאַר 150 שטיינער * און 15 פֿונט בלײַ. אַ צווייט מאָל ווי-

---

* אַ שטיין (kamień) האָט געוויגן אַן ערך 32 פֿונט.

דער האָט ער מיט דער אַפּטיילונג פאַר מיליטערישע באַדערפעגישן אונטער־געשריבן אַן אָפּמאַך אויף אַ טראַנספּאָרט פּולווער, בליי, סאַלפּעטער און שוועבל פאַר אַ סכום פון 1.000 רויטע גילדן, ד"ה 18.000 פּוילישע גילדן, אַחוץ דעם שליסט ער נאָך אָפּמאַכן אויף 5.216 גל. אויף 812 גל און 973 גל. הגם ליבראָוויטש האָט זיך ספּעציאַליזירט אין אַמוניציע־ליווערונגען, האָט ער אָבער אויך געליווערט אַנדערע סחורות ווי למשל ליינוונט, ראַססע וכדומה.

אַ צווייטער ייִד, וואָס ליווערט גרעסערע טראַנספּאָרטן אַמוניציע אָדער אַנדערע מאַטעריאַלן, וואָס זיינען נייטיק צו דער פּראָדוקציע פון פּולווער, איז געווען שמואל איצקאָוויטש. בסך־הכל מאַכן אויס זיינע ליווערונגען אַ סכום פון 8.000 גילדן. דער וואַרשעווער סינדיק שייע האָט אויך באַ־צויגן בליי און ראַססע פאַר אַ סומע פון 22.000 גל. פון אַנדערע ליווע־ראַנטן דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן איציק אַראָנאָוויטש פון דזיאַלאָשין. ער האָט געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיטן דעפּאַרטאַמענט פאַר באַוואָפענונג אויף אַ טראַנספּאָרט בלעך, שוועבל, סאַלפּעטער פאַר 6.992 גל 22 1|2 גראָשן, אַ צווייט מאָל האָט ער באַקומען אַן אַוואַנס אויף אַ גרעסערער ליווערונג אין דער הייך פון 4.500 גל.

אין ווילנע האָט געשלאָסן אַן אָפּמאַך וועגן צושטעלן פּולווער, בליי, שוועבל און סאַלפּעסטער אַ ייִד מיטן נאָמען נח.[99]

ג ע וו אַ נ ט פאַר מיליטערישע צוועקן האָט געליווערט אין אַ גרויסן מאַסשטאַב דער וועגגראָווער ליוועראַנט צ ד ו ק ב אַ י מ אָ וו י ט ש, אויסער ווייס געוואַנט פאַר מאַנטלען באַזאָרגט נאָך באַימאָוויטש דאָס מיליטער מיט ווייסע קוטשבאַיע,* קיר,** מולטן*** וכדומה. צוזאַמען באַטרעפן די באַשטעלונגען פון באַימאָוויטש 20.000 גל.[100]

דעם ייִדישן פאַבריקאַנט איז נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען זיין אַרבעט פאַרן מיליטער, באַלד האָט מען אים צוגענומען די געזעלן צום מיליטער. אָט ווידער האָט ער שווערקייטן מיט דעם פּאַפּירגעלט, וואָס די אַרבעטער פון זיין פאַבריק ווילן נישט אָננעמען פאַר שׂכירות בעת אים צאָלט די מיליטער־מאַכט מיט אַזאַ געלט. געוואַנט ליווערט אויך דער גרויספּוילישער ייִד משה מאַרקאָוויטש פון דער שטאָט ליסע, וואָס האָט געשמט פון דעם געוואַנט־מסחר. בסך־הכל האָט ער געליווערט געוואַנט פאַר 16.000 גל.[101] די באַקאַנטע פירער פון דער וואַרשעווער ייִדישער פּלוטאָקראַטיע דוד קע־ניגסבערגער,[102] חיים פון לאַסק און יוסף לעווי האָבן אין אָקטאָבער אָנ־געגעבן אָפּערטעס אויף גרעסערע ליווערונגען פון שטאָף (50.000 איילן) פאַרן

* א קוטשבאיע — האריק וואלשטאף

** קיר — א מין ביליקער שטאף

*** מולטן — (multana) — א מין ווייבער וואלשטאף

מיליטער פון די גרויספוילישע אָדער אויסלענדישע פאַבריקן. זיי האָבן אָבער געשטעלט אַ תנאַי, אַז זיי וועלן זײַן באַפרײַט פון גרענעץ-אָפּצאָל און אַז עס וועט זיי דערלויבט זײַן אַרויסצופירן פון פוילן קיין אויסלאַנד 8.000 רויע פעלן און 200 פעקלעך חלב. קעניגסבערגערס אָפּערטע איז אָבער נישט אָנגענומען געוואָרן פאַר זײַן פרווו אַרויסצופירן פון וואַרשע זײַן פאַרמעגן.

אַ גרעסערן טראַנספּאָרט געוואַנט האָבן צוגעשטעלט דער גראָדנער אָרדענונגס-קאָמיסיע די ייִדישע סוחרים שמאַליאַ איזאַקאָוויטש און יוסף רובינאָוויטש [108] (38.412 זל) פון גראָדנע.

באַטייטיקע טראַנספּאָרטן לײַוונט ליווערן פאַרן מיליטער ייִדישע סוחרים דער עיקר פון גאַליציע. אַלס אילוסטראַציע וועלן מיר דאָ איבערגעבן, אַז צוויי גאַליצישע ייִדן שמעון זיסן און ראובן שמואלן האָט געקומט פאַר לײַוונט 71.123 גל, ראובן שמואלעוויטשן 45.301 גל, מאַשעק אויפּרעכטיקן — 32.988 גל 80 גראָשן, יודקאָ וואָלפאָוויטשן — 16327 גל, מאיר איזאַקאָוויטשן — 11.077 גל 4 גראָשן, דעם זעלביקן פאַר אַ צווייטן טראַנספּאָרט לײַוונט — 14,855 גל 26 גראָשן, ירמיהו אַבראַמאָוויטשן — 9.421 גל 25 גר., לעוועק הערשקאָוויטשן פון פּשעוואָרסק — 17.824 גל 26 גראָשן וכדומה. די מערהייט גאַליצישע לײַוונט-סוחרים האָט געשטאַמט פון די ווײַטערדיקע גאַליצישע שטעט: פון לאַנצוט (מאַרעק אידזשקאָוויטש, משה נחמן, לייזער זעלקאָוויטש, שײַע מאַשקאָוויטש, זכריה איצקאָוויטש, יודקא מאַשקאָוויטש, מאַשעק מאַרקאָוויטש), פון פּשעוואָרסק (זכריה אידזשקאָוויטש, זכריה פעלדמאַן, לעוועק הערשקאָוויטש, בנימין ראַטענבערג), פון טאַרנע (לעוועק קלמן, מאיר אידזשקאָוויטש) און פון מאַשציסקע (זיסעק). אויסער איצעק לייבלען פון קוראָוו, וואָס האָט באַצויגן גרויסע טראַנספּאָרטן לײַוונט פון גאַליציע (פאַר 42.457 גל [105] און פאַר 26 096 גל 5 גראָשן), זײַנען אַלע לײַוונט-ליוועראַנטן געווען עסטרײַכשע בירגער. די גאַליצישע ייִדן האָבן בסך-הכל געליווערט לײַוונט פאַר איבער אַ האַלבן מיליאָן זלאָטעס בעת פוילישע ייִדן בלויז פאַר 86.232 גל.

דאָס דעמאָלטיקע מיליטער פלעגט אויך באַזאָרגט ווערן מיט בראַנפן. דער וויכטיקסטער בראַנפן-ליוועראַנט איז געווען אַ געוויסער טוביה מיכלאָוויטש [107], וועלכער שטעלט צו בראַנפן פאַר צענדליגער טויזנטער גילדנס (בלויז אין אויגוסט האָט ער צוגעשטעלט בראַנפן פאַר 29.000 גל, ווײַטער ליווערן בראַנפן שײַע אידזשקאָוויטש, לייזער אידזשקאָוויטש א״אַ.

מיט דעם מאָמענט ווען ס'איז אײַנגעפירט געוואָרן דאָס פאַפּירגעלט (bilety skarbowe), זײַנען אויפגעקומען גרויסע קאָמפּליקאַציעס פאַר די מיליטערישע ליווערראַנטן, הן פאַר די וואָס האָבן זייערע סחורות געבראַכט פון אויסלאַנד, הן פאַר די וואָס האָבן זיי אויסגעאַרבעט אין לאַנד. די

קאָמפּליקאַציעס זײַנען באַשטאַנען דערין, וואָס דאָס פּאַפּירגעלט האָט געהאַט אַ קלענערן ווערט אין לאַנד און אין אויסלאַנד האָט מען עס בכלל נישט אָנגענומען.

אַלס בײַשפּיל לאָמיר דאָ דערמאָנען אײַזיק לײַבושאָוויטשן פֿון קוראָוו, [108] וועלכער באַקלאָגט זיך דערויף, אַז פֿאַרן געוואַנט, וואָס ער האָט געקויפֿט אויף קרעדיט, קען ער נישט אָננעמען קיין פּאַפּירגעלט, ווײַל דאָס דאָזיקע געלט ווערט נישט אָנגענומען אין אויסלאַנד. אַן אַנדערער סוחר מיטן נאָמען לײַבושאָוויטש פֿאַררופֿט זיך אין זײַן פֿאָדערונג דערויף, אַז אין זײַן אָפּמאַך מיט דער מאַכט איז פֿאַראַן אַ באַדינג, אַז דעם באַטרעף 30.000 גל׳ וועט ער באַקומען אין מזומנים. דער גאַליצישער ייִד מאָשקאָ אויפּרעכטיק [109] האָט פֿאַר גרויס פֿאַרצווייפֿלונג געווענדט זיך וועגן אַן ענלעכן ענין אַזש צום פּױלישן קיניג סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, וועלכער האָט אָבער בשעת דעם אויפֿשטאַנד נישט געהאַט קיין שום דעה פֿאַר זײַנע פֿאַרבינדונגען מיט רוסלאַנד און מיט דער טאַרגאָוויצער קאָנ־פֿעדעראַציע. קיין גרויסן דערפֿאָלג האָבן אויך מסתּמא נישט געהאַט די גאַליצישע ייִדן שמעון זיס און ראובן שמואל, וועלכע עס איז געקומען פֿון דער מאַכט [110] 71.230 גל׳ פֿאַר מיליטערישע ליווערונגען און וועלכע האָבן געפֿאָדערט, מען זאָל עס זיי אויסצאָלן אין מזומנים. דער העכסטער נאַציאָנאַלראַט איז אויך נישט אַנטקעגנגעקומען דער בקשה פֿון דעם ווענג־ראָווער פֿאַבריקאַנט באַימאָוויטש, וועלכער האָט זיך געקלאָגט, אַז די אַרבע־טער ווילן נישט אָננעמען פֿאַר שׂכירות דאָס פּאַפּירגעלט און אַז אויך פֿאַר רוישטאָף פֿאַרלאַנגט מען מזומנים.

אין געוויסע פֿאַלן גייט די מאַכט אויף קאָמפּראָמיסן אין דער פֿראַגע פֿון פּאַפּירגעלט. אַזוי למשל האָט דער קאַרפּוס פֿון קאַרוואָווסקין באַצאָלט די נאָוואָגרודקער [111] ייִדישע סוחרים דעם באַטרעף פֿאַר שטאָף $1/3$ מיט מזומנים און $2/3$ מיט פּאַפּירגעלט. אַזאַ רעזאָלוציע האָט אויך אָנגענומען די פֿינאַנץ־אָפּטיילונג בײַם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, ווען עס האָט זיך גע־האַנדלט וועגן אַ חובֿ פֿון אויסלענדישע ייִדן אין דער הייך פֿון 68.565 גל׳ 21 גראָשן. [12] 40 גל׳ איז אויסגעצאָלט געוואָרן מיט מזומנים, דער רעשט מיט פּאַפּירגעלט.

אויסער ליווראַנטן, וואָס האָבן אויף אייגענעם חשבון אײַנגעקויפֿט פֿאַרשיידענע סחורות פֿאַרן מיליטער, זײַנען אויך געווען מעקלערס, וואָס פֿלעגן זיך פֿאַרנעמען מיט אײַנקויפֿן פֿאַרשיידענע זאַכן לויטן אויפֿטראַג פֿון דער מיליטער־מאַכט. אַזאַ מעקלער איז געווען אַ געוויסער איציק אראָנאָ־וויטש. ער האָט פֿאַר דעם פֿינאַנץ־רעסאָרט פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט אײַנגעקויפֿט פֿאַרשיידענע סחורות. [113] צו דער קאַטעגאָריע מיליטערישע מעקלערס קען מען אויך פֿאַררעכענען דוד הערשקאָוויטשן, ישׂראל הערש־קאָוויטשן און ישׂראל הערשן. די אויסגערעכנטע האָבן זיך אונטערגענומען צו קויפֿן געווער „כדי גוט צו דינען דעם פֿאָטערלאַנד“. [114] לויט דער דורך

זיי אָפּגעגעבענער שבֿועה האָט זייער פּראָוויזיע געזאָלט באַטרעפן 5—6 פּראָצענט.

צי האָבן די יידישע ליוועראַנטן געמאַכט גוטע געשעפטן בשעת דעם אויפשטאַנד, ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט דער וואַרשעווער מאַגיסטראַט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פראַגע פון טאַגצעטל — דאָס איז אַ גרויסער ספק. אַ טייל פון די, וואָס זיינען רייך געוואָרן אין אָנהייב פון אויפשטאַנד, האָבן שפּעטער מיטן איינפירן פּאַפּירגעלט פאַרלוירן גרויסע סומעס מחמת דאָס פּאַפּירגעלט האָט נאָכן אויפשטאַנד נישט געהאַט קיין שום ווערט. מיר וועלן צו די כל־המינים שטייערן, אָפּצאָלן, בייטראָגן, רעקוויזיציעס וכדומה, וואָס די יידן האָבן געבראַכט אויפן מזבח פון אויפשטאַנד, דאַרף מען פאַררעכענען אויך גרויסע געלט־סכומים בתורת ליווערונגען, וועלכע פלעגן געדעקט ווערן מיט ווערטלאָזן פּאַפּירגעלט.

הערות:

1 Skałkowski, Z dziejów insurekcji, p. 33

2 Arch. Kr. Pol. nr. 241, p. 341, 14/V 1794

3 Diariusz pow. grodz. nr. 1216, p. 32, 24/V

4 Arch. Kr. Pol. 388, p. 16

5 Arch. Kr. Pol. 388, p. 206, 29/VI

6 Diariusz pow. grodz. 1216,3/VII

7 Arch, Kr. Pol. 388, p. 12 17/VI

8 Arch. Kr. Pol. 258, p. 160

9 Arch. Kr. Pol. 381, p. 433

10 Dział Staropolski 52, nr. 13, 13/X (Arch. Skarb.)

11 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1297, 8/IX

12 Arch. Kr. Pol. 159, p. 902, 742

13 Arch. Kr. Pol. nr. 2079, 14.X; Arch. Kr. Pol. 251 p. 236, 11.IX

14 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 634

15 Arch. Kr. Pol. 288, p. 106

16 W. Tokarz: Deputacja Indagacyjna, Kraków 1918

17 לויט די אינפֿאָרמאַציעס פֿון מאַגיסטער קערמיש, וועלכער אַרבעט איבער דער געשיכטע פֿון לובלינער קרײַז בשעת דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד. איך דאַנק דעם פֿרײַנד קערמיש פֿאַר זײַן ליבנסווערדיקייט.

18 H. Mościcki: Pod znakiem Orła I Pogoni, Warszawa 1905, p. 105.

19 פֿאַרגלײַך Dział staropolski XXIII (Arch. Skarbowe) אין דעם יאָר 1775 און אין די ווײַטערדיקע פֿירן יידישע בעלי-עגלות פֿון לוצק איבער באַטײַטיקע סכומים פֿון געשטעמפּלט פּאַפּיר פֿון וואַרשע קיין לוצק. מיר האָבן אויך ידיעות וויפֿל עס האָט באַטראָפֿן דאָס געצאָלט פֿאַרן טראַנספּאָרט. אַזוי צ״ב האָט דער יידישער פֿור-מאַן פֿון וואַרשע, וואָס האָט איבערגעפֿירט מיט 4 פֿערד שטעמפּל-פּאַפּיר פֿון וואַרשע קיין קרעמעניץ, באַקומען פֿאַר 4 גרויסע פּעק 64 מײַל ווײַט — 469 גל 10 גר. די סומע באַקומט זיך, ווען מען באַרעכנט 1 גל 25 גראָשן פֿאַר 1 מײַל אויף 1 פֿערד. אַ צווייטער יידישער פֿורמאַן מיטן נאָמען יאָשקאָ כאַסקעלעוויטש האָט באַקומען פֿאַר איבערפֿירן 2 פּעק, וואָס האָבן געוויגן 4 צענטנער 86 פֿונט — 95 גל, מען האָט גערעכנט אַ צענטנער צו 21 גל אין יאָר 1781 האָט דער זעלביקער פֿורמאַן באַקומען 24 גל פֿאַר אַ צענטנער. דאָס איז געווען אין פֿעברואַר, דער וועג איז דעמאָלט געווען אַ ערגערער ווי פֿריער, פֿון דאַנען נעמט זיך מסתּמא דער העכערער פּרײַז.

20 Akty powstania Kościuszki, II, p. 63, 11|VIII Gazeta narodowa wileńska nr. XX, 1794 דער דאָזיקער אוניווערסאַל איז געווען גילטיק אין ליטע זינט דעם 9 יולי.

21 Arch. Kr. Pol. 246, p. 50

22 Arch. Kr. Pol. 388, p. 82, 5|IX

23 Arch. Kr. Pol. 153, p. 103, 16|X

24 Komisja wojskowa II|25

25 Arch. Kr. Pol. 260, p. 39

26 Arch. Kr. Pol. 257, p. 134

27 Arch. Kr. Pol. 247, p. 362

28 Arch. Kr. Pol. 247, p. 349

29 Arch. Kr. Pol. 279, p. 247

30 Diariusz... pow. grodz. nr. 1216, p. 117

31 Arch. Kr. Pol. 277, 8|IX

32 Geordnete Sammlung der Regierungsschriften und Proklamationen, die seit dem 23. März 1794 in Polen erschien, Warschau 1795, p. 74

32a Gazeta powstania Polski nr. 21, 12|VI 1794

33 Dodatek do Gazety obywatelskiej 11|VI 1794

34 ד״ר ר. מאַהלער: די פֿאַרשפּרייטונג פֿון די ייִדן אין וואַרשע אין XVIII יאָרה׳ לאַנדקענטעניש נומ׳ 2 1934.

פֿון חוב צו אַרבעטן אין די שוצגראַבנס האָט זיך געוואָלט אַרויסדרייען דער מלמד מאָשעק שײַאָוויטש, וואָס האָט געווינט אויף „גאַלובסקיע״. האָט ער אָפּגעטאָן אַ „מלמדישע״ שטיקל אַרבעט. ער האָט זיך איבערגעטאָן פֿאַר אַ פֿרוי. אויפֿן וועג האָט מען אָבער דערקענט זײַן מאַנצבילשע פֿיגור און מען האָט אים בחרפּתנו אײַנגעזעצט אין אַרעסט (Metr. lit. 180, p. 440).

נישט קיין בעסער מזל האָט געהאַט אַ וואַרשעווער ייִדענע, מיטן נאָמען די וואַלפֿעטבע דער מאַן אירער דער פּרנסה-געבער האָט ווי די הונדערטער און טויזנטער וואַרשעווער ייִדן „געאַרבעט בײַ די גראַבנס. מסתּמא האָט זיך דער דלות געלאָזט פֿילן אין שטוב, וואָרעם די וואַלפֿעטבע האָט זיך געווענדט צום שטאָט-פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי מיט דער בקשה צו באַפֿרײַען איר מאַן פֿון דער אַרבעט. זאַקרזשעווסקי האָט ווי זײַן שטייגער געענטפֿערט הומאָריסטיש. ער וועט ממלא זײַן איר בקשה, מער נישט מען דאַרף אַ ביסל צווואַרטן, „ביז מיר וועלן אויסהרגענען און פֿאַרטרײַבן די מאָסקאַלן און פּרײַסן״ (Jak Moskalów y Prusaków wytłuczemy y wypędzimy) (Arch. Kr, Pol., 159, p. 627)

35 F. Bąkowski, Kraków w czasie powstania Kościuszki, Kraków 1893

36 W. Smoleński, Mieszczaństwo warszawskie z końcem XVIII roku, Warszawa 1917 p. 245.

37 Arch. Kr. Pol. 276, p. 245.

38 Arch. Kr. Pol. 275, p. 177, 25/VIII.

39 Arch. Kr. Pol. 275, p 122, 103.

40 P. Kuczyński: Kraków w czasie powstania Kościuszki, Kraków 1912. p. 221.

41 Arch. Kr. Pol. 249, p. 243.

42 M. Feinkind Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy, Piotrków 1930.

· די ידיעות וועגן ד"ר בערנאַרד, וועלכע עס ברענגט פֿײַנקינד זײַנען נישט אין הסכּם מיט די אינפֿאָרמאַציעס פֿון דעם מחבּר פֿון דעם ווערטערבוך פֿון פּוילישע דאָקטוירים (Słownik lekarzów polskich, Warszawa 1888) קאָשמינסקי. לויט פֿײַנקינדן איז ד"ר בערנאַרד געבוירן געוואָרן אין יאָר 1770, לויט קאָשמינסקין אין יאָר 1783, אויב מיר וועלן אָננעמען קאָשמינסקיס דאַטע פֿאַר אַ ריכטיקע, דעמאָלט איז נישט מעגלעך, אַז ער זאָל זיך האָבן באַטייליקט אין דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד. קאָשמינסקי שרײַבט, אַז ד"ר בערנאַרד איז געווען אַ דאָקטער אין די פּוילישע לעגיאָנען.

44 אַזוי צ"ב איז אַ געוויסער יאַקובאָוויטש געווען שנײַדער פֿון 17טן פּולק פֿון דער נאַציאָנאַלער אינפֿאַנטעריע.

45 Komisja wojskowa III|29, p. 266.

46 טשעכטשערי (czechczery) — דאָס זענען געווען ווײַסע, לאַנגע הויזן. Gloger: Słownik staropolski, I, 285.

47 Komisja wojskowa II|22

48 Komisja wojskowa III|32

49 Komisja wojskowa III|32, p, 197

50 Komisja wojskowa III|32, p. 30

51 Komisja wojskowa III|31, p. 344

52 Komisja wojskowa III|29, p. 151

53 די ווײַטערדיקע ידיעות וועגן יידישע בעלי-מלאכות און זייער הילף פֿאַרן אויפֿשטאַנד האָב איך געשעפּט פֿון די אַקטן פֿון Komisja wojskowa II|22 (Arch, Gł. Akt Dawnych w Warszawie).

54 Arch. Kr. Pol. 279, p. 4, 25|V.

55 Arch. Kr. Pol. 159, p. 748

אַזוי אַ שטייגער איז אויסגעבראָכן אַ סכסוך צווישן די צוויי צושטעלער קיבאַ און הערשעק און פֿיר היטל-מאַכער דערפֿאַר, וואָס די צושטעלער ווילן זיך נישט אָפּרעכענען מיט די היטל-מאַכער, הגם זיי האָבן שוין צוגעשטעלט די היטלען צום מיליטערישן קאָמיסאַריאַט.

56 Arch. Kr. Pol. 241

57 Skałkowski, Z dziejów insurekcji

58 Korzon Wewn. dzieje III, p. 465

נאָך פֿאַרן אויפֿשטאַנד אין די יאָרן 1788|92 האָבן די ווילנער יידישע שנײַדערס אויפֿגענייט אומזיסט 200 מונדירן. דער ווערט פֿון דער אַרבעט איז אָפּגעשאַצט געוואָרן אויף 600 גל.

59 Arch. Kr. Pol. 304, nr. 124, 24|VII

60 Komisja wojskowa III|21, p. 3 5, 10|X

61 Arch. Kr. Pol. 248, p. 104.

כּדי בעסער אײַנצומאָנען בײַ יידן די שטײַערן האָט מען פּראָיעקטירט אַרויסצוגעבן געזעצן, וועלכע האָבן געגעבן די מעגלעכקייט זיך פֿרײַ צו באַוועגן אין לאַנד נאָר אָזעלכע

פּערזאָנען, וואָס האָבן שוין באַצאָלט די שטײַערן. צי איז דער דאָזיקער פּראָיעקט אָנגענומען־
געוואָרן איז נישט באַוווּסט (Arch. Skarbowe, Dział staropolski, Dział 52, 9|VII

61a Arch. Kr. Pol. 248, p. 104

62 לויט די אינפֿאָרמאַציעס פֿון מאַגיסטער קערמיש.

63 דאָרט

64 Korespondent krajowy i zagraniczny nr. 33

65 Met. litewska VI, 10, p. 105, 28|VI

66 Komisja wojskowa III|2, p. 321

67 Korespondent kraj. i zagr. nr. 41, 17|5

68 Korzon. Wewn. dzieje III, p. 439

69 Zbiór Popielów nr. 374 (d. s.) 5|V (Arch. Główne Akt Dawnych w Warszawie).

70 Dekreta jurysdykcji praskiej 37. Nr. 173a.

71 מגר. פּ. קאָן: אַ יידישע שטים צום אויפֿשטאַנד 1794 אין ווילנע.

72 Gazeta wolna, Nr. 7, 17|V

73 Arch. Kr. Pol. 251, p. 198 15|V

74 Arch Kr. Pol. 179, p. 191, 9|IX

75 Arch. Kr. Pol. 194, p. 456

76 Akty powstania Kościuszki II, p. 197

77 Arch. Kr. Pol. 173

78 אויף דעם חורבן, וואָס עס האָבן אָנגעטאָן די רוסישע חיילות, קלאָגן זיך די־
פּרנסים פֿון דער קאָזשעניצער קהילה לעווק ווײַגדראָוויטש און מאָשעק מענדלאָוויטש.
„דאָס חייל פֿון שׂונא — שרײַבן זיי אין זייער מעמאָראַנדום — האָט אַרײַנמאַרשירט אין
קאָזשעניצער שליסל און פֿאַרוויסט, באַרויבט די דערפֿער אין דער אומגעגנט ווי אויך די
הײַזער און מאַיאָנטקעס און די סבֿיבֿה פֿון קאָזשעניצער קהל" (Dział staropolski III, nr. 9)
די בקשות פֿון פֿאַרשיידענע פּערזאָנען אין פֿאַרשיידענע ענינים צום העכסטן נאַציאָנאַל־
ראָט, צו דער פֿינאַנץ־אָפּטיילונג).

79 די קיזלשטיינדלעך צו ביקסן ווערן אויף פּויליש אָנגערופֿן Skałki

80) Komisja wojskowa III,51 p. 30.

81) Komisja wojskowa III,51, p. 30; Arch. Kr. Pol. 321, p. 559.

82) Diariusz... pow. grodz. nr. 1216, 10.V.

83) Arch. Kr. Pol. 153, p. 89.

84) Wichtige Beiträge zur Geschichte der polnischen Feldzüge von 1794—6, Berlin 1799, p. 73.

85 Dział Starop. 52, nr. 13 (Arch. Skarb.)

86 אין די Acta betreffend die Angelegenheiten der Juden zu Koło
א"ג נאָכפּרייסישע אַקטן פֿון הויפּטאַרכיוו אין וואַרשע נו' 718. לשם אילוסטראַציע גיבן
מיר דאָ ווײַטער אָן די טאָגטעגלעכע הוצאה פֿון די קוילער יידן פֿאַרן מיליטער פֿאַר־

דער צייט פון VIII.26 ביזן X.27, דהיינו: דעם VIII 26 — א וואגן און 2 פערד פאר דער ארמיי פון גענעראל דאמבראווסקי און די אויסגאבן אויף באשפייזונג אין משך פון 6 טעג — 6 טאלער; דעם III.28 הוצאות פאר שליחים מיט בריוו פארן מיליטער קיין שעראדז, קוטנע און דאמביע 7 טאלער: דערנערונג פאר אן אפטיילונג פון 200 מאן אונטער דער אנפירונג פון דאמבראווסקי — 15 טאלער; דעם XI.9 האט דער גענעראל דאמבראווסקי באפוילן דעם קהל צוצושטעלן אים 10 פערד און א מענטש אין צוזאמענהאנג מיט די ידיעות, אז די פרייסן דערנענטערן זיך. נאך דעם ווי די פרייסן האבן פארנומען די שטאט קויל, האבן זיי ביי די יידן צוגענומען 3 פערד, וועלכע זיי האבן שפעטער געמוזט אויסקויפן ביי די הוזארן פאר 4 טאלער 18 גראשן. דער אנוועטער פון 2 פערד, וועלכע די פרייסן האבן צוגענומען — 30 טאלער. דער אנוועטער פון קהל, מחמת די פרייסן האבן פארהאלטן 5 פערד אין משך פון 8 טעג; דעם 10 ס ע פ ט ע מ ב ע ר 40 קווארט שפירט — 40 טאלער, 12 קווארט אייל — 4 טאלער; נאכן פארטרייבן די פרייסן האט די קהילה געמוזט צושטעלן דעם גענעראל נושעווסקי, וואס האט אנגעפירט אן אפטיילונג פון 4.000 מאן — 36 טאלער; די הוצאה אויף שפיאנען — 8 טאלער; דער ווערט פון 8 פערד און די הוצאות אויף שפייז פארן גענעראל נושעווסקי — 10 טאלער; די הוצאה אויף ליכט אין משך פון 2 נעכט — 4 טאלער; די הוצאה אויף פלייש, פוטער און בראנפן — 12 טאלער; ד ע ם 20 ס ע פ ט ע מ ב ע ר: פלייש, ברויט, בראנפן און גייש פארן לאגער פון גענעראל מאדאלינסקי און גענעראל דאמבראווסקי — 22 טאלער; דער ווערט פון 8 פערד און וועגן, פון זיי זענען בלויז 4 צוריקגעקומען און 4 זענען פארפאלן געווארן — 95 טאלער; דערנערונג פאר 16 טאלער, 130 איילן שטאף אויף מונדירן 65 טאלער; 18 קערץ תבואה — 18 טאלער. דעם 27 ס ע פ ט ע מ ב ע ר-דערנערונג פאר אן אפטיילונג אונטער דער אנפירונג פון דעם אפיציר וואלסקי — 18 טאלער די אויסגאבן אויף בליי — 6 טאלער; די הוצאה אויף פולווער 4 טאלער: די הוצאה אויף בראנפן — 5 טאלער; 10 היטלעך 27 טאלער די ווערט; 24 זעק ווייץ — 8 טאלער. 14 א ק ט א ב ע ר — דאס שבירות פאר 4 קירזשנערס און 11 שניידערס אין צוזאמענהאנג מיטן אויפהאלט פון מאיאר ביעלעניעווסקי — 25 טאלער. די דאזיקע הוצאות האבן באטראפן צוזאמען 587 טאלער 18 גראשן.

87 Arch Kr. Pol. 253, 21.VIII.

88 ווען דער ייד מתתיהו מיטן צונאמען „האפ", וואס האט געלעבט פון פארדינען כאטשן, האט זיך געווענדט צום פרעזידענט זאקרזשעווסקי, ער זאל אים אומקערן די רעקווירירטע וועגענער, האט יענער געענטפערט: „איצט איז בעסער צו גיין צו פוס איידער צו פארן מיט א קאטש". (Arch. Król. Pol. 159, p. 700). אויך דעם סאקאלאווער רב דוד מאשקאוויטש, ביי וועמען מען האט צוגענומען 3 פערד און וועגן, האט זאקרזשעווסקי געענטפערט: „א רב און דערצו פון מעזריטש קען נישט בלויז לענגער ווארטן אויף די פערד, נאר ער מעג זיי אויך אפטרעטן". (Arch. Król. Pol. 159, nr. 1155 (2/IX). מער גליק ווי מאטיס און דער רב האט געהאט דער ווילנער פורמאן הערשעק יאקיטלאזוויטש. ער האט פאר זיינע 3 פאר פערד און וועגן באקומען אפגעצאלט 650 זל' (Arch. Król. Pol. 159, p. 553; Kom. Wojsk. 37/III, p. 63, 18/VII). א ביטערן גורל

האט געהאט א ייד פון קוזמער מיטן נאמען גדליהו שמולאוויטש, פון זיין פארמעגן וואס איז בא-
שטאנען פון 30 פערד האט אים דאס רוסישע מיליטער צוגענומען 10 און דאס פוילישע
פינף. (Arch. Kr. Pol. 259, p. 89)

89 אזוי צ"ב האט מען די יידן פון קאמיעניעץ-ליטעווסקי לויטן באפעל פון קא-
מיסאר וייטהאף צוגענומען 9 פערד אן וועגן און 5 מיט וועגן (Arch. Kr. Pol. 279, p. 43)

90 Arch. Kr. Pol. 279, p. 315

91 Arch. Kr. Pol. 388, p. 80.

92 Arch. Kr. Pol. 253, p. 264 22/IX.

93 Arch. Kr, Pol. 247, p. 395, 24.VII

94 Arch. Kr. Pol. 279, p. 191.

95 Dodatek do Gazety obywatelskiej 4.VI 1794.

96 Kom. Wojsk. III|2, 20.X.

97 די ידיעות וועגן ליבראוויטשן און אנדערע אמוניציע-ליוועראנטן האב איך צו-
נויפגעזאמלט פון ווייטערדיקע מקורים: די אקטן פון Komisja wojskowa II.22, II,23,
Arch. Kr. Pol, 247, p, 395 ;Arch. Kr. Pol. 901, p. 287. III.30, 32, 39, 41, II.25
Ekonomiczne St. Warszawy nr. 1209; Arch. Kr. Pol. 288, p. 114; Arch. Król.
Pol. 279, p, 303) אין די בריוו פון קאשטשושקא צום גענעראל ארלאווסקי רעדט זיך אויך
וועגן ליבראוויטשן: „רוף צו זיך דעם ייד ליבראוויטשן, שליס מיט אים אן אפמאך וועגן דעם
צושטעלן וואס גיכער פולווער, פארזיכער אים, אז איך אליין וועל אים באצאלן מיט מזומנים“
(Rozkazy Kościuszki do gen. Orłowskiego w r. 1794 skierowane, Poznań
1925) (דער בריוו פון דעם VII.13 1794.)

98) Protokuły Deputacji Wileńskiej Bezpieczeństwa Publicznego.
Komisja Wojskowa II|23, 25, III.31, (די ביבליאטעק פון די זאמאיסקים אין ווארשע.)

99 ראסטע — איז א וואלגן געוועב (פארגלייך Gloger: Ençyklodedja
staropolska p. 140 ,IV).

100 Kom. wojskowa III.21, p. 427, II.22.

101 Kom wojsk III.32, p. 118, 208, 235.

102 Kom. Wojsk. III.21, p. 425.

103 די ידיעות האב איך געשעפט פון די אקטן פון Kom. wojskowa Arch.
Król. Pol. 91; Arch. Król, Pol. 288, p. 126, 183; Arch. Król. Pol. 248, p. 454;
Arch. Król. Pol. 153, p. 48.

104 Kom. wojsk. III.21, p. 463.

105 Kom. Wojskowa III.29.

106 Arch. Kr. Pol. 283, p. 367; Arch. Kr. Pol. 289.

107 Arch. Kr. Pol. 153, p, 48.

108 Ekonomiczne St. Warszawy p. 1258.

109 Arch. Kr. Pol. 153, p. 62.

110 Kom. Wojskowa III.21, p. 410.

111 Arch. Kr. Pol. 279, p. 180.
112 Komisja Wojskowa III.48, p. 125.
113 Kom. Wojskowa III.48, p. 183
114 Kom. Wojskowa II.47, p. 135.

קאַפּיטל VII

דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פֿון די ייִדן אין די צײַטן פֿון אױפֿשטאַנד

א) רדיפֿות

היות װי עס פֿעלן ייִדישע מקורים, זענען נישט פֿאַראַן קײן גענױע ידיעות װעגן דעם אינעװײניקסטן לעבן פֿון די פּױלישע ייִדן אין די צײַטן פֿון אױפֿשטאַנד. די קנאַפּע און צופֿעליקע נאָטיצן רעדן אָבער מיט אַזאַ קלאָרער שפּראַך, אַז לױט זײ קענען מיר זיך שאַפֿן אַ באַגריף װעגן דער מאַרטיראָלאָגיע, װאָס די ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט דעמאָלט איבערגעלעבט צוזאַמען מיט אַנדערע אײַנװױנער פֿון לאַנד.

אין דער ערשטער רײ האָבן די פּױלישע ייִדן צוזאַמען מיט דער גאַנצער באַפֿעלקערונג געליטן נגישות מצד דעם רוסישן מיליטער. עס זײַנען פֿאַרבליבן אײניקע דאָקומענטן װעגן די דאָזיקע שענדלעכע נגישות, װאָס לױט זײ קען מען זיך שאַפֿן אַ בילד פֿון די הערשנדיקע פֿאַרהעלטענישן. „די אַדיוטאַנטן און אָפֿיצירן פֿון גענעראַל כרושטשעװ — שרײַבט שװאַרצע[1] — פֿלעגן נאָכן אָנקומען אױף אַן אָרט זיך פֿונאַנדערלױפֿן איבער די גאַסן. אײנער פֿלעגט זיך אַראָפּלאָזן אין אַ קעלער און צונעמען אַלע װײַנען. אַנדערע פֿלעגן זיך צעלױפֿן איבערן שטעטל, כאַפּן ייִדן און זײ אַרײַנזעצן אין חזיר־שטאַלן, ביז װאַנען זײ פֿלעגן זיך נישט מודה זײַן, װו זײ האָבן באַהאַלטן דאָס געלט". דער באַקאַנטער מעמואַרן־שרײַבער קיטאָװיטש פֿאַרצײלט, אַז די רוסן פֿלעגן מיט אַ באַזונדערער שׂנאה זיך באַציִען צו די ייִדן, „װיפֿל מאָל זײ (די רוסן) זײַנען ערגעץ צעקלאַפּט געװאָרן, אַזױ פֿיל מאָל פֿלעגן זײ אױס נקמה אָנפֿאַלן אױף פּריצים, באַזונדערס אױף גלחים און ייִדן, פֿאַרברענען, פּײַניקן, ראַבעװען און פֿאַרגװאַלדיקן פֿרױען".[2]

דאָס זעלביקע פֿאַרצײלט דער קאַסיסאַר לאָגא פֿון לאָסיץ: „די רוסן האָבן צוגענומען בײַ די ייִדישע אַרענדאַרן געלט און זײ אומברחמנותדיק צעשלאָגן מיט בײַטשן".[3] אין אַ דאָרף אַ מײַל װײַט פֿון לאָסיץ „האָבן רוסישע סאָלדאַטן געשלאָגן מיט צעגליטן אײַזן אַ ייִד מיט זײַן פֿרױ און

זיי געצוווּנגען זיך מודה צו זײַן, ווי זיי האָבן באַהאַלטן דאָס געלט, זיי האָבן פֿאַרגוואַלדיקט (די פֿרוי). געשמיסן (דעם ייִד) מיט ריטער, אַזוי אַז ער ליגט איצט אָן באַוווסטזײַן אין אַ האָפֿענונגסלאָזן צושטאַנד".

אין קאָזשעניץ [4] האָבן רוסישע אָפֿיצירן געהייסן דעם מאַגיסטראַט און דער קהילה, אונטער סטראַשען צו פֿאַרברענען די שטאָט, צושטעלן מיידלעך פֿאַר זנות.

אין בריסק־דליטא [5] האָט דאָס רוסישע מיליטער געשונדן די הויט פֿון די ייִדן, באַפֿוילן זיי צו באַזאָרגן די קיכן פֿון די אָפֿיצירן, צוגענומען אַ סומע פֿון 8.000 גל קאָפּגעלט און אַחוץ דעם פֿאַרלאַנגט פֿון קהל אַ גרעסערע געלטסומע. בכדי אָנצוװאַרפֿן אַ גרעסערע שרעק אויף די ייִדן, האָבן זיי צוגעשמידט ייִדן צו האַרמאַטן, און דערנאָך אַרויסגעשיקט 24 זעלנער, וועלכע האָבן „מיט דער פֿרײַהייט פֿון רויבערײַ" („pod wolnym rabunkiem") גערדאַרפֿט אויפֿמאָנען די געלט־סומע פֿון די שוין עטלעכע מאָל באַראַבעוועטע בריסקער ייִדן. עס האָבן אויך נישט געהאָלפֿן די מיליטערישע קאָנטריבוציעס, וועלכע די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿלעגט אַמאָל באַצאָלן, כּדי אויסצומײַדן די רויבערײַען פֿון די רוסישע חיילות. אין קאָזשעניץ [6] למשל האָבן די ייִדן געגעבן 4.000 גל' די רוסישע חיילות, כּדי דערמיט אויסצולייזן זיך פֿון ווײַטערדיקע ראַבירונגען. עס האָט אָבער קנאַפּ וואָס געהאָלפֿן. די זעלביקע סאָלדאַטן האָבן שפּעטער נאָך אַ מאָל באַרויבט די קאָזשעניצער ייִדן. אין מעזריטש [7] אַקעגן האָט אָפּגעגליקט פֿאַרן פּרײַז פֿון 150 רויטע גילדן אויסצומײַדן ווײַטערדיקע רויבערײַען מצד דעם רוסישן חייל. דערמיט זײַנען ייִדן אָבער נישט באַפֿרײַט געוואָרן פֿון אַנדערע דינסט־אַרבעטן לטובת די אַדורכמאַרשירנדיקע מיליטער־אָפּטיילונגען. [8] בכלל האָבן די אַדורכמאַרשן פֿון די פֿײַנטלעכע אַרמייען פֿאַרשאַפֿן אַ סך לײַדן די ייִדישע קהילות. [9]

עס פֿעלן אויך נישט אין די מקורים קײַן אָנקלאָגעס אויף רדיפֿות, רויבערײַען און אַפֿילו רציחות מצד די פּוילישע זעלנער. אַ העלע שײַן אויף דעם ענין וואַרפֿט דער בריוו פֿון איינעם פֿון די אָנפֿירער פֿון אויפֿשטאַנד, טאָמאַש וואַורזשעצקי, צום גענעראַל געדראָיץ. [10] אין דעם בריוו גע־שריבן אין לאַגער אונטער סאַלאַנט (אין ליטע) באַקלאָגט זיך וואַורזשעצקי: „יעדע רגע דערוויס איך זיך וועגן געוואַלד־מעשׂים, רדיפֿות און עוולות לגבי דער באַפֿעלקערונג, און אַחוץ דעם וויפֿל ייִדישע פֿרויען זײַנען פֿאַר־געוואַלדיקט געוואָרן, וויפֿל גרויל־מעשׂים שרײַען צום הימל וועגן נקמה". וואַורזשעצקי באַנוגנט זיך נישט מיט קיין אַלגעמיינער פֿאָרמולירונג, ער רעכנט אויס קאָנקרעטע פּונקטן פֿון עוולות לגבי ייִדן און פֿאָדערט צו באַשטראָפֿן די שולדיקע. איינער פֿון די געליטענע איז געווען דער ייִד מענדל פֿון מאַיטאַד. צום ערשט איז ער צעשלאָגן געוואָרן דורך קאָזאַקן, דערנאָך האָט ער געקריגן שמיץ פֿון פּוילישן מיליטער. אַ צווייטן פֿאַל

ברענגט ער פֿון שטעטל שקוד, ווו דער ריטמײַסטער שוסקא און אַנדערע מיליטערלײַט האָבן צוגענומען געלט בײַ דער באַפֿעלקערונג. דער ציל פֿון וואַחרזשעצקיס אינטערוועניץ איז אָפּצוהאַלטן אַנדערע פֿון „באַגיין אַזעלכע פֿאַרברעכנס, אויף וועלכע עס מערן זיך כּסדר פֿאַרשיידענע אָנקלאַגעס". דער מיין זײַנער איז אויך אַ מאָראַליש פּאָליטישער: „עס גייט וועגן דעם — שרײַבט וואַחרזשעצקי — אַז די דאָזיקע אויסוווּרפֿן זאָלן מיט זייערע נידערטרעכטיקע מעשׂים נישט שענדן דעם נאָמען פֿון פֿאָלק (פּאָליאַקן) און באַדעקן מיט שאַנד די קעמפֿער פֿאַרן פֿאָטערלאַנד".

אויך פֿון אַנדערע געביטן הערן מיר וועגן אַזעלכע געוואַלד-מעשׂים פֿון פּוילישע מיליטער-אָנפֿירער. אין לובאַרטאָוו למשל האָט אַ געוויסער פּולקאָווניק טרזשצינסקי אַדורכגעפֿירט פֿאַרשיידענע „רעקוויזיציעס", וועלכע דער באַפֿולמעכטיקטער פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט טאָמאַשעווסקי האָט אָנגערופֿן בײַם אמתן נאָמען „רויבערײַען".[11] אויך פּראָפֿ' טאָקאַרזש[12] שרײַבט אויפֿן יסוד פֿון זײַנע פֿאָרשונגען וועגן מחנות זעלנער, „וועלכע זײַנען נישט תּמיד געווען אַ סכּנה פֿאַרן שונא, דערפֿאַר אָבער שטאַרק געפֿערלעך פֿאַר ייִדן, האַלענדער *, ווייל זיי פֿלעגן אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט צונעמען אויפֿן וועג און זײַנען שטאַרק נוטה געווען צום הענגען". פֿון דעם אַלעמען איז שוין נישט שווער זיך צו שאַפֿן אַ בילד פֿון די לײַדן, וואָס עס האָט געהאַט אויסצושטיין די ייִדישע באַפֿעלקערונג מצד די קעמפֿנדיקע אַרמייען. דער קלענסטער טייל פֿון דעם קומט צום אויסדרוק אין די אויבן געבראַכטע שילדערונגען.

* אין פֿאַרשיידענע געגנטן פֿון פּוילן האָבן געוווינט האַלענדער.

הערות:

1 Br. Szwarce: Warszawa w 1794 r., Kraków 1894, p. 233.

2 Dzieła historyczne ks. J. Kitowicza, V, Poznań 1845.

3 Arch, Kr. Pol. 388 p. 212

4 Arch. Kr. Pol. 323, p. 108.

5 Arch. Kr. Pol. 248, p. 104 18/VIII Biulletin national hebdomadaire 1794, Nr. 7.

6 Arch. Kr. Pol. 323, p. 108; Gazeta wolna warszawska nr. 5.

7 Arch. Kr. Pol. 388, p. 212.

8 Akty powstania Kościuszki, p. 97 23/VIII

9 Kom. Wojsk. III|15 (מעמאָראַנדום פֿון טערעספּאָל)

10 Arch. Kr. Pol. 331, p. 2 די קאָפּיע פֿון בריוו צום גענעראל גערדאיף פֿון 21סטן יולי.

11 Arch. Kr. Pol. 253 דער ראַפּאָרט פֿון קאָמיסאַר טאַמשאָווסקי פֿון לוקאָוו פֿון לוקאָוו 21סטן אויגוסט.

12 Tokarz Żołnierze kościuszkowscy, p. 116.

ב) די באַשולדיקונגען אין שפּיאָנאַזש

לייענט מען די געשיכטע פון די פּוילישע אויפשטאַנדן, וואַרפן זיך אין די אויגן די באַשולדיקונגען קעגן יידן אין שפּיאָנאַזש. די דאָזיקע באַשולדיקונגען האָבן זיך גענומען דערפון, וואָס מען האָט די מעשים פון איינצלנע פאַרקויפטע נשמות, וואָס האָבן צוליב געלט מיטגעהאָלפן דעם פיינטלעכן שפּיאָנאַזש, — לויטן באַקאַנטן שטייגער אַרויפגעוואָרפן אויפן כלל יידן. „עס איז גענוג געוועזן — שרייבט דער קאָמענדאַנט פון דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע פון דעם נאָוועמבער-אויפשטאַנד אָסטראָווסקי — אַז אַ קאָפּ פון אַ יידן זאָל זיך באַווייזן פון אונטערן דאַך, כדי מען זאָל אים „brevi manu" (נישט לאַנג געטראַכט) אויפהענגען ווי אַ שפּיאָן". [1] „יידן, געמיינע יונגען, שפּיאָנען, זיי סימפּאַטיזירן מיט די מאָסקאַלעס, לאָמיר אויפהענגען דאָס פאָלק, ווייל יעדער ייד איז אַ שונא פון פאָטערלאַנד און פון אונדזער זאַך.—אַזוי האָבן גערעדט וועגן יידן — שרייבט אָסטראָווסקי — לייכטזיניקע מענטשן, וואָס האָבן זיך באַצויגן מיט אַ פאָראורטייל צו יידן, נאָך זיי האָט עס איבערגעחזרט דער כלל און דערנאָך דער המון. עס האָט דאָס איבערגעחזרט דער פּריץ און פּויער, דער זעלנער און בכלל יעדער האָט עס געזאָגט נישט פון אייגענער דערפאַרונג, נאָר אויפן סמך פון דעם, וואָס ער האָט געהערט פון אַ צווייטן. אָט דערפאַר האָט מען אַ סך יידן באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש, אַ סך האָט מען נאָר איבערן חשד אַליין — גאָט זאָל אונדז מוחל זיין — אומשולדיק באַשטראָפט". אָט אַזוי האָט געשריבן וועגן די כלומרשטע יידישע שפּיאָנען איינער פון די פירער פון אויפשטאַנד אין יאָר 1830.

„דער ערשטער אויפטו פון אַ פּריץ, וואָס האָט זיך אויסגעקליבן אויפן אויפשטאַנד, איז טאַקע געווען אויפצוהענגען דעם קרעטשמער פון דעם נאָענטסטן דערפל" — אַזוי שרייבט אַ הומאָריסטיש בלאַט „Pszonka" פון די צייטן פון נאָוועמבער-אויפשטאַנד.

נישט בלויז דער פּוילישער צד פלעגט די יידן באַשולדיקן אין שפּיאָנאַזש, אויך דער רוסישער צד פלעגט זיי פאָרוואַרפן, אַז זיי דינען די אינטערעסן פון די פּאָליאַקן. אָט וואָס עס שרייבט וועגן דעם דער באַקאַנטער אַנטייל-נעמער פון נאָוועמבער-אויפשטאַנד און באַדייטיקער טוער בעת דער אַ"ג גרויסער עמיגראַציע, דער מחבר פון פּאָליטישע ווערק און פּויל-

שער פּאַטריאָט, דער ייִד האָלענדערסקי: „יעדער מאָל — שרײַבט ער וועגן דעם נאָוועמבער-אויפשטאַנד — ווען אַ נײַע אָפּטיילונג איז אַרײַן אין שטעטל, פלעגט מען אויף דעם מאַרקפּלאַץ אויספירן אַן עקזעקוציע. די פּאָליאַקן פלעגן פיזיש באַשטראָפן די ייִדן, וועלכע זיי האָבן חושד געווען אין טון שפּיאָנאַזש-דינסט לטובת רוסלאַנד, און די רוסן ווידער פלעגן שלאָגן מיט אַ נאַהײַקע די ייִדן אונטערן חשד, אַז זיי העלפן דעם פּוילישן אויפשטאַנד".[2]

דער זעלביקער פּסיכאָז פון באַשולדיקן מאַסנווײַז ייִדן אין שפּיאָנאַזש האָט אויך געהערשט בשעת דעם קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד. נישט מער עס זײַנען — דוכט זיך — דעמאָלט געווען ווייניקער קרבנות ווי בעת די שפּעטער-דיקע אויפשטאַנדן.

דער פּרעזידענט פון קראָקע ליכאָצקי [3] זאָגט זיך אַרויס אויף אַזאַ אופן וועגן די אומבאַגרינדעטע באַשולדיקונגען קעגן ייִדן אין שפּיאָנאַזש אין די צײַטן פון קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד: „דאָס קרימינאַל-געריכט אויף שפּיאָנען... קײַן אמתדיקע (שפּיאָנען) זענען אָבער נישט געווען אין דער שטאָט (קראָקע). אויף זייער אָרט פלעגט מען כאַפּן בעטלערס, ווײַבער, וואָס בעטלען, אומשולדיקע פּויערים, ייִדן, זיי באַשולדיקן, רודפן און זיי אָנטון עינויים אין די תּפיסה-היילן".

צו די ווערטער פון ליכאָצקי, וואָס איז געווען פּײַנטלעך געשטימט צום אויפשטאַנד, וואָלטן מיר נישט געהאַט קיין איבעריקן צוטרוי, ווען נישט דאָס, וואָס זײַנע ווערטער ווערן אין דער פולער מאָס באַשטעטיקט דורך די אַרכיוואַלישע פאָרשונגען. מיר ווערן פּשוט נשתּומם, ווען מיר לייענען, מיט וואָס פאַרא לײַכטזיניקייט מען פלעגט כאַפּן ייִדן און זיי אַרײַנ-זעצן אין תּפיסה אונטער דעם חשד פון שפּיאָנאַזש, בכדי זיי נאָך עטלעכע חדשים אַרעסט צו באַפרײַען, ווײַל עס זענען נישט געווען קיין שום באַ-ווײַזן קעגן זיי. דער פּסיכאָז פון באַשולדיקן ייִדן אין כלומרשטן שפּיאָנאַזש האָט אפילו פאַרכאַפּט אַ טייל מיליטערישע קאָמאַנדעס, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל גוט אַכטונג צו געבן אויף די אַדורכפאָרענדיקע ייִדן.[4] דער פּסיכאָז איז געווען דער אייניציקער גורם פון די אַרעסטן, ווײַל די סטאַטיסטיק פון די פאַרמשפּטע ייִדן האָט נישט געגעבן קיין גרונד דערפאַר איבער דעם פּשוטן פאַקט, וואָס 99% באַשולדיקטע ייִדן פלעגן דורך די מיליטערישע געריכטן באַפרײַט ווערן פון יעטווידער באַשולדיקונג.

מען וואָלט איצט געדאַרפט אַוועקשטעלן די פראַגע, אפשר זענען בײַ די פּוילישע ייִדן געווען פּראָרוסישע שטימונגען, וואָס אויף זייער יסוד איז געבוירן געוואָרן די אומבאַגרינדעטע באַשולדיקונג וועגן ייִדישן שפּיאָנאַזש. צווישן די פּאָליאַקן האָבן עקסיסטירט גרופּעס, וואָס זענען געגאַנגען מיט די רוסן בשעת דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע און טיילווײַז אויך שפּע-טער, האָט דאָך בײַ די ייִדן אויך געקענט זײַן דאָס זעלביקע. עס האָט זיך טאַקע געפונען אַ פאַרשער, וואָס האָט אין אַ געוויסער מאָס פאַרטרעטן די

דאָזיקע מיינונג. דאָס איז פּראָפּ טאָקאַזש, וועלכער האַלט, אַז עס האָט עקסיסטירט אַ כּמו רוסישע פּאַרטיי צווישן די וואַרשעווער ייִדן. „רוסישע שפּיאָנען — שרײַבט טאָקאַרזש — זײַנען געווען אַ סך קרובים און שותּפים פֿון דעם באַקאַנטן ליוועראַנט פֿון דער פּוילישער און רוסישער אַרמיי שמואל זביטקעווער, וועלכע האָבן געבילדעט כּמו אַ רוסישע פּאַרטיי צווישן די וואַרשעווער ייִדן, זיי האָט מען חושד געווען אין אויסבאַהאַלטן רוסן און זייערע פּאַפּירן און אויך אין שפּיאָנאַזש. דערמיט האָבן זיי זיך טאַקע אין דער אמתן פֿאַרנומען, הגם אַ סך זעלטענער ווי מען האָט זיי שפּעטער חושד געווען". [5] צום באַדויערן גיט טאָקאַרזש נישט אָן די מקורים, וואָס אויף זייער סמך האָט ער פֿאָרמולירט די אויביקע באַהויפּטונג וועגן דער עקסיסטענץ פֿון דער רוסישער פּאַרטיי בײַ די וואַרשעווער ייִדן. פֿון טאָקאַרזשס ווערטער איז אויך שווער צו וויסן, צי זײַנען די חשדים וועגן שפּיאָנאַזש באַשטעטיקט געוואָרן און וואָס פֿאַר אַ פּסק איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אין דער פֿראַגע. אויפֿן סמך פֿון די מקורים, וועלכע איך פֿאַרמאָג, איז נישט פֿאַראַן קיין גרונד צו באַהויפּטן, אַז עס זאָל האָבן עקסיסטירט אַ רוסישע פּאַרטיי, ווי דאָס איז למשל געווען בײַ די פּוילישע פּריצים, וואָס אַ גרויסער טייל פֿון זיי איז געגאַנגען האַנט בײַ האַנט מיט די רוסן. עס זײַנען געווען איינצלנע פֿאַרקויפֿטע נשמות, וואָס האָבן פֿאַר געלט שפּיאָנירט לטובת רוסלאַנד. עס איז אָבער נישט געווען קיין רוסישע פּאַרטיי בײַ די ייִדן, ווײַל בכלל איז דער מצבֿ פֿון פּאָליטישן באַוווסטזײַן בײַ די פּוילישע ייִדן — ווי דאָס איז שוין אויפֿגעקלערט געוואָרן פֿריער — געווען זייער אַ נידעריקער און עס איז נישט געווען קיין שום גרונד פֿאַר וועלכע נישט איז סימפּאַטיעס פֿון די פּוילישע ייִדן פֿאַר רוסלאַנד.

אויך שמואל זביטקעווער, דער כּלומרשטער פֿירער פֿון דער רוסישער פּאַרטיי, וועלכער איז געווען ליוועראַנט פֿון דער פּוילישער אַרמיי פֿאַרן אויפֿשטאַנד און איז געשטאַנען אין באַציִונגען מיט קאָשטשושקאָן אין די יאָרן 1790—2, איז דאָך נישט באַשולדיקט געוואָרן דורך דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט אין פֿאַרברעכנס פֿון פּאָליטישן כאַראַקטער. [6] די באַשולדיקונג קעגן שמואלן איז געווען שייך צו זײַנע נישט אין גאַנצן ריינע געשעפֿטן אין צוזאַמענהאַנג מיט זײַנע ליווערונגען פֿאַרן מיליטער בשעת דער טאַרגאָוויצער קאָנפֿעדעראַציע. וועגן דעם זאָגט עדות דאָס, וואָס די אויספֿאָרשונגס־מאַכט האָט געזוכט די חשבונות פֿון שמואלן, זײַנע אָפּמאַכן מיט די פּריצים וועגן ליווערונג פֿון פּראָוויאַנט וכדומה. [7] עס זײַנען נישט געווען קיין שום באַווײַזן וועגן שמואלס פֿאַרראַט, [8] ווײַל זײַן פֿאַרמעגן, וואָס איז באַשטאַנען פֿון אַ גאַרבערײַ, אַ מיל, אַ פּולווערעק, מאַגאַזינען, אַ קרעטשמע, אַ גוראַלניע און אַנדערע בנינים, האָט די אויפֿשטאַנדישע מאַכט נישט קאָנפֿיסקירט, זי האָט זי נאָר צײַטווײַליק איבערגענומען צום פֿאַרוואַלטן. שמואלס פֿאַרמעגן איז גענוי רעגיסטרירט געוואָרן, „בכדי אין

פאל עס וועט זיך אַרויסווייַזן זייַן אומשולד, זאָל ער צוריק באַקומען — אַזוי שטייט בפירוש געשריבן אין די דעמאָלטיקע מקורים — זייַן גאַנץ אייגנס". עס איז אַ באַקאַנטער פאַקט, אַז קעגן פאַרשיידענע פאַררעטער, אַנהענגער פון דער טאַרגאָוויצער קאָנפעדעראַציע, זייַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן אורטיילן הינטער די אויגן. קעגן שמואלן איז נישט אַרויסגעטראָגן געוואָרן קיין אורטייל — אַ סימן, אַז די מאַכט האָט נישט געהאַט קיין גרונד צו משפטן איט הינטער די אויגן און צו קאָנפיסקירן זייַן פאַרמעגן. נאָך מער, עס איז אונדז באַוווּסט, אַז איינער פון די הויפּט־באַשולדיקטע פון שמואלס משפחה, יאָסל איצקאָוויטש, [9] וואָס איז אַרייַנגעזעצט געוואָרן אין תפיסה, „כדי צו באַרויקן די זאָרג, אַז ער איז שמואלס אַ ברודערנזון", איז באַפרייַט געוואָרן, ווייל עס האָבן געפעלט וועלכע נישט איז באַווייַזן קעגן אים. עס ווייַזט אויס, אַז אויך בערעק איצקאָוויטש, וועלכער איז געווען שמואלס אַ קרוב און אַ שרייַבער אין זייַנעם אַ מאַגאַזין, איז באַפרייַט געוואָרן, נאָך דעם ווי עס האָט פאַר אים ערב געווען דער פּראַגער בירגער גאָלעמביאָווסקי [10]. קיין שום עוולה איז אויך נישט געשען די שרייַבער פון דעם אַנטלאָפענעם שמואל זביטקעווער. אַזוי ווי שמואלס פאַרמעגן איז צייטווייליק פאַרנומען געוואָרן דורך דער מאַכט, האָבן שמואלס שרייַבער פאַרלאַנגט פון דער פינאַנץ־אָפּטיילונג ביים העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, מען זאָל זיי אויסצאָלן דאָס שכירות, וואָס איז זיי געקומען פון שמואלן, און דער ראַט האָט זיי אָפּגעזאָגט. ווי מיר זעען בכן, איז ווייַט געווען דערפון, מען זאָל שמואלס מענטשן און קרובים באַשולדיקן אין שפּיאָנאַזש. וואָלט געווען אַזאַ באַציִונג צו זיי, וואָלטן זיי זיכער נישט געהאַט די דרייסטקייט צו ווענדן זיך צו דער מאַכט וועגן זייער שכירות. אמת, שמואל האָט זיך בשעת דעם אויפשטאַנד געפונען אין דעם רוסישן לאַגער, אָבער נישט אַלס פירער פון אַ פאַרטיי, נאָר אַלס ליוועראַנט פון דער אַרמיי. [12] איך רעכן דעריבער, אַז אויפן גרונד פון די אַלע מאַטעריאַלן וועלן מיר נישט קענען מסכים זייַן מיט טאָקאַרזשס מיינונג וועגן דעם, אַז שמואל זביטקעווער איז געשטאַנען בראש פון כמו אַ רוסישער פאַרטיי. [13] ווי עס איז שוין אויפגעקלערט געוואָרן אויף אַן אַנדער אָרט, איז נישט געווען קיין שום גרונד, אַ ביי דער יידישער באַפעלקערונג זאָלן זיך שאַפן פּראָרוסישע סימפּאַטיעס, מימילא קען אויך נישט זיין קיין רייד וועגן אַ רוסישער פאַרטיי.

עס זייַנען אויך צווישן די פּוילישע יידן נישט געווען קיין אַנהענגער פון אַ פּראָפּרייַסישער אָריענטאַציע. די טויזנטער א"ג „בעטל־יידן", וואָס זייַנען פאַרטריבן געוואָרן פון פּרייַסן קיין פּוילן, די שווערקייטן וועלכע די דאָזיקע עלעמענטן האָבן פאַרשאַפט דעם כּלל פּוילישע יידן, זייַנען גענוג געווען אויף צו שאַפן אַ שנאה אַקעגן דעם פּרייַסישן רעזשים, וואָס זייַנע רעפאָרמען האָבן חרובֿ געמאַכט דאָס יידישע לעבן אין די דורך די פּרייַסן אָקופּירטע פּוילישע טעריטאָריעס. נישט אומזיסט האָט אַ ייִת

בשעת דער אויספֿאָרשונג דערקלערט „די פּרײַסן גלייבן אונדז נישט, דערי־בער שיקן זיי אונדז נישט אַרויס אין זייערע ענינים". די אויספֿאָרשונג קעגן דעם פּרײַסישן שפּיאָן, דעם דײַטשן ייִד וואָלפֿגאַנג היימאַן האָט אַרויס־געוויזן, אַז ער איז געשטאַנען אין באַציִונגען מיט דער פּרײַסישער אַמבאַ־סאַדע, ווי אויך מיט פּרײַסישע אָפֿיצירן, אָבער נישט מיט קיין ייִדישע אײַנוווינער. אָפּילו די עטלעכע פּרײַסישע ייִדן מיט דעם באַקאַנטן באַנקיר דוד קעניגסבערגער אין דער שפּיץ האָבן געהאַט דעם צוטרוי פֿון דער מאַכט און עס איז למשל געגנוג געווען קעניגסבערגערס ערבֿות, אַז פּער־זאָנען באַשולדיקטע אין שפּיאָנאַזש זאָלן באַפֿרײַט ווערן.[14] בסך־הכּל זעען מיר, אַז עס האָט נישט עקסיסטירט בײַ דער ייִדישער באַפֿעלקערונג קיין פּאַרטיי, וואָס זאָל סימפּאַטיזירן אָדער מיטאַרבעטן מיט רוסלאַנד אָדער פּרײַסן. ממילא האָט נישט געקענט זײַן קיין רייד וועגן אידעיִשע שפּיאָנען צווישן ייִדן נישט לטובֿת פּרײַסן און אוודאי נישט לטובֿת רוסלאַנד. אויב מיר טרעפֿן, און דאָס אין גאַנץ זעלטענע פֿאַלן, ייִדישע שפּיאָנען זײַנען דאָס אָדער געצאָלטע אָדער אויפֿגעצוווּנגענע[15] דורך די מיליטע־רישע אָפּטיילונגען פֿון פֿײַנטלעכן חייל. באַקענען מיר זיך מיט דעם מאַ־טעריאַל וועגן ייִדישע שפּיאָנען, זעען מיר, אַז כּדי עמעץ זאָל באַשולדיקט ווערן אין שפּיאָנאַזש לטובֿת פּרײַסן, איז געגנוג געווען, אַז די פּערזאָן זאָל שטאַ־מען פֿון דאָרט.[16] וועגן אייניקע שפּיאָנען, וואָס האָבן געווירקט לטובֿת פּרײַסן, דערוויסן מיר זיך נאָכן אויפֿשטאַנד, נאָך דעם ווי פּוילן איז צום לעצטן מאָל צעטיילט געוואָרן צווישן פּרײַסן, עסטרײַך און רוסלאַנד. געוויסע פּער־זאָנען האָבן זיך אין די דורך פּרײַסן נײַ אָקופּירטע שטחים באַמיט בײַ דער פּרײַסישער מאַכט וועגן פֿאַרשיידענע הנחות און דערבײַ זיך פֿאַררופֿן אויף זייערע פֿאַרדינסטן פֿאַר פּרײַסן אין דער צײַט פֿון אויפֿשטאַנד.[17] צי זײַנען זייערע דערציילונגען ריכטיק, קען מען נישט תּמיד גלייבן.

איין איינציקער פּרײַסישער שפּיאָן, וואָס האָט אַנטוויקלט אַ גאַנץ פֿאַרצווײַגטע טעטיקייט דער עיקר פֿאַרן אויפֿשטאַנד, איז געווען וואָלפֿ־גאַנג היימאַן.[18] די באַשולדיקונג קעגן אים איז געווען זייער אַ שווערע. בשעת דער זיבניעריקער מלחמה האָט ער ווערבירט 265 רעקרוטן פֿאַר פּרײַסן. היימאַן האָט זיך דערין נישט מודה געווען און געטענעט, אַז דערמיט האָט זיך פֿאַרנומען דער פּרײַסישער מאַיאָר דאַמבאַך, וועלכער האָט צונויפֿגעזאַמלט נישט בלויז פּרײַסישע דעזערטירן, נאָר אויך „פּוילישע מענטשן". היימאַנס ראָלע איז באַשטאַנען בלויז אין צושטעלן פֿאַר 500 אַזעלכע רעקרוטן מונדירן און „לעדערוואַרג". בשעת דעם פּיריאָריקן סיים — האָט ווײַטער געשריבן דער אָנקלאָגע־אַקט — איז היימאַן געשטאַנען אין אַ שטענדיקער בריוולעכער פֿאַרבינדונג מיטן פּרײַסישן מיניסטער האָים און אינפֿאָרמירט אים וועגן פּאָליטישע ענינים, „וואָס זײַנען שעדלעך פֿאַרן פּוי־לישן לאַנד". היימאַן האָט דערויף געענטפֿערט, אַז אויף דער ווענדונג פֿון

פֿאָטער, וואָס איז געווען באַפֿרײַנדעט מיטן מיניסטער האָים, האָט ער אָנגעהאַלטן גוטע באַציִונגען מיטן מיניסטער. אָבער ער האָט אים מודיע געווען בלויז וועגן „אינטערעסאַנטע סיים־ענינים, און דאָס נאָר אַזעלכע, וועלכע מען האָט שפּעטער געקענט לייענען אין דער פּרעסע“. ער האָט נישט געטראַכט, „אַז דאָס קען שאַדן ברענגען דעם לאַנד“. דערמיט איז נאָך נישט געענדיקט דאָס צעטל חטאים פֿון היימאַנען: „ער האָט געזאַמלט אינפֿאָרמאַציעס וועגן די שטימונגען פֿון די פּאָליאַקן און באַשריבן זייערע געדאַנקען און שטרעבונגען — לייענען מיר ווײַטער אין באַשולדיקונגס־אַקט. — ער האָט איבערגעגעבן די אופֿנים, ווי אַזוי די פּרײַסן וואָלטן געקענט אײַננעמען וואַרשע“. היימאַן האָט זיך אין דעם צעטל חטאים נישט מודה געווען. אמת איז, אַז ער איז טאַקע געשטאַנען מיטן רוסישן אַמבאַסאַדאָר אין באַציִונגען, אָבער זיי האָבן געטראָגן אַ פּריוואַטן כאַראַקטער, דאָס זעלביקע איז שייך דעם פּרײַסישן אַמבאַסאַדאָר בוכהאָלץ.

אויף דער פֿראַגע, צי האָט ער בעת דעם אַפּריל־אויפֿשטאַנד אין וואַרשע נישט געהאָלפֿן זיך אויסבאַהאַלטן רוסן און חשודיקע פּאָליאַקן, האָט דער באַשולדיקטער געענטפֿערט, אַז פֿאַרקערט צוזאַמען מיטן שנײַדער ניסן און אַנדערע שכנים האָט ער רעווידירט דאָס הויז, צי האָבן זיך דאָרט צופֿעליק נישט באַהאַלטן קיין רוסן.

דאָס געריכט האָט אָבער נישט געגלייבט די אַלע תּירוצים פֿון היימאַנען און האָט אויפֿן סמך פֿון אַזעלכע באַווײַזן, ווי דער בריוו צו זײַן זון אברהם. דער בריוו צום פּרײַסישן קיניג אין יאָר 1789, דער בריוו צו ד״ר וואָלבורג אין ברעסלע א״א, פֿאַרמשפּט אים צום טויט דורך הענגען. זײַן פֿאַרמעגן איז קאָנפֿיסקירט געוואָרן מיט דער באַוואָרעניש, אַז דער פּסק־דין וועט נישט באַפֿלעקן דעם כּבֿוד פֿון זײַן פֿרוי און קינדער. [20] דעם 24סטן יולי איז דער אורטייל איבער היימאַנען אויסגעפֿירט געוואָרן.

אַ סך וויכטיקער ווי פּרײַסישע זײַנען געווען ר ו ס י ש ע ש פּ י אָ נ ע ן. די סיבה האָבן מיר שוין פֿריִער דערקלערט. עס זײַנען געווען בלויז איינצלנע פֿאַרקויפֿטע נשמות, וואָס האָבן שפּיאָנירט לטובֿת רוסלאַנד. די דאָזיקע ברואים האָט די ייִדישע מאַסע שטאַרק פֿײַנט געהאַט. מען האָט זיי, ווי עס האָט זיך אויסגעדריקט איינער פֿון די עדות, באַטראַכט פֿאַר „אַ שאַנדפֿלעק אויפֿן ייִדישן פֿאָלק“. די באַציִונג צו די רוסישע שפּיאָנען מצד דער ייִדישער פֿאָלקסמאַסע כאַראַקטעריזירט צום בעסטן דאָס עדות־זאָגן פֿון אַ געוויסן וואָלף יאַקובאָוויטש פֿון לובלין, וועלכער פֿאַרציילט וועגן אַ רוסישן שפּיאָן לעוועק עליאַש מענדלאָוויטש, אַז ער איז געווען אַ שפּיאָן נאָך אין די צײַטן פֿון דער קאָנפֿעדעראַציע (מסתּמא דער טאַרגאָוויצער) און אַז ער האָט געראַבירט צוזאַמען מיט די רוסן; „דאָס איז זייער אַ שלעכטער ייִד ער איז שוין לאַנג ווערט די תּליה“. [22] — אויך אַנדערע עדות דריקן זיך אויס וועגן לעוועקן ווי וועגן „אַ געמיינעם ייִנג“, „אַ געפֿערלעכן מענטש־

אַז אַזאַ שטימונג האָט געהערשט לגבי די רוסישע שפּיאָנען, קענען מיר דרינגען אויך פון אַנדערע פאַקטן. אַט למשל איז איינער וואָלף אײַזיקאָוויטש פון טערעספּאָל טאַקע געווען דער קיך־באַזאָרגער פון רוסישן גענעראַל כרושטשעוו, אָבער „אויב עמעץ וועט אים באַווײַזן, אַז ער איז אַ שפּיאָן, אָדער אַז ער האָט גענומען געלט — זאָל מען אים תּיכּף הענגען" [23]. באַך אַ גרעסערע אַמביציע האָט אַרויסגעוויזן וואָלף אַראַנאָוויטש. [24] אַ שיכּור האָט אים בעת די אַפּריל־טעג אָנגערופן „מאָסקאָל". דאָס האָט אונדזער וואָלף נישט געקענט פאַרטראָגן, האָט ער זיך גוטווייליק געמאָלדן צו דער אויספאָרשונגס־מאַכט, כּדי אויפצווײַזן זײַן אומשולד. זײַן „האָנאָר" האָט אים אָבער געקאָסט 5 חדשים תּפיסה, ווײַל ערשט אין סעפּטעמבער האָט מען זיך אין אים דערמאָנט און אים אַרויסגעלאָזט אויף דער פרײַ. יודקאָ יאַקובאָוויטשן האָט אַ צווייטער ייִד אָנגערופן שפּיאָן. אויך ער האָט זיך געלאָזט אַרעסטירן, וואָרעם מסתּמא האָט ער פּונקט ווי שמואל סאַלאָמאָנאָוויטש פון באַלעסלאַוו געהאַלטן, אַז שפּיאָנאַזש איז אַזאַ חרפּה, אַז „ער וואָלט גיכער געוואָלט שטאַרבן איידער אונטערנעמען זיך צו שפּיאָנירן דאָס פּויליש מיליטער". [25] די אַלע אויבן דערמאָנטע „שפּיאָנען" זײַנען באַפרײַט געוואָרן פון יעטווידער באַשולדיקונג. עס זײַנען אונדז באַקאַנט בלויז צוויי פאַלן פון הענגען ייִדישע שפּיאָנען אין וואַרשע. איין מאָל האָט מען עטלעכע ייִדן געהאָנגען „אויף די זאַמדן" (na Piaskach) [26], אַ צווייט מאָל דעם 24סטן און 26סטן יולי פאַרן בריל־פּאַלאַץ [27] אין וואַרשע (הײַנט דאָס אויסערן־מיניסטעריום). אין געוויסע פאַלן לאָזט זיך פעסטשטעלן, אַז דער אויסשפּירדינסט פון ייִדן איז געווען אויפגעצוווּנגען דורכן שונא. איינער אַזאַ פאַל האָט פּאַסירט אין בריסק דליטא. די דאָרטיקע קהלה איז געצוווּנגען געוואָרן דורך די רוסן אויפצוזאַמלען געוויסע ידיעות און איבערשיקן זיי צום רוסישן גענעראַל סוואָראָוו. [28]

בסך הכּל איז די צאָל ייִדן אין רוסישן און פרײַסישן אויסשפּירדינסט געווען זייער אַ קליינע. [29] דאָס שטייט אין אַ שטאַרקער דיספּראָפּאָרץ צו דער צאָל ייִדן, וועלכע מען פלעגט טאָג אײַן טאָג אויס פאַרהאַלטן אין פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך, אויף אַלע וועגן און שטעגן, בײַ אַלע שלאַבאַנען וכדומה. פּראָפ' טאָקאַרזש [30] שרײַבט וועגן דעם כּלומרשטן ייִדישן שפּיאָנאַזש אַט וואָס: „בכלל איז דער גרעסטער פּראָצענט פערזאָנען, וואָס זײַנען געשטעלט געוואָרן פאַר דער אינדאַגאַציע־דעפּוטאַציע (אויספאָרשונגס־קאָמיסיע) אונטער דער באַשולדיקונג פון מיליטערישן שפּיאָנאַזש, געווען ייִדן. אין דער מערהייט פאַלן פלעגט עס זיך ענדיקן מיט באַפרײַען, טיילמאָל זײַנען אָבער געווען פאַלן פון אַמתדיקער שולד". עס וואָלט זייער פיל פלאַץ פאַרנומען, מיר זאָלן דאָ אויסרעכענען אָדער בלויז אַרומרעדן די הונדערטער פאַלן פון אומזיסטער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש. [31] אין זייער אַ סך פאַלן פלעגט מען אַרײַנזעצן ייִדן אין תּפיסה אַלס באַשולדיקטע אין

שפּיאָנאַזש אויפֿן יסוד פֿון מסירות פֿון פּערזאָנען, וועלכע האָבן אויף אַזאַ וועג געוואָלט אויספּרעסן געלט פֿון ייִדן. איינעם אַזאַ פֿאַל מיט דעם שילצער ייִד סאַנדער (מסתּמא סענדער), דעם „בעל־טובֿה פֿון דער שילצער אָרעמ־קייט" באַשרײַבט אין זײַנע מעמואַרן [32] דער שרײַבער קאַיעטאַן קאָזשמיאַן, וואָס האָט בשעת דעם אויפֿשטאַנד פֿאַרנומען די פֿונקציע פֿון סעקרעטאַר פֿון דער לובלינער אָרדענונגס־קאָמיסיע.

די אַרעסטירטע פֿלעגט מען באַפֿרײַען, נאָך דעם ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז נישטאָ קיין שום גרונט פֿאַר קיין באַשולדיקונג, אָדער נאָך אַן אינטערווענץ, אָדער אַן ערבֿות פֿון אַ געהעריקער פּערזאָן. זייער אָפֿט פֿלעגט מען באַפֿרײַען די אַרעסטירטע לויט אַן ערבֿות פֿון דעם ייִדישן סענדיק אין וואַרשע, [33] אָדער אַ גאַראַנטיע פֿון באַקאַנטע ייִדן, ווי צ"ב דעם רײַכן וואַרשעווער ייִד, דעם אַרענדאַר פֿון שחיטה שמעון ענאָ־כאָוויטש, [34] דוד קעניגסבערגער, [35] די וואָיטן פֿון די באַזונדערע וואַרשע־ווער צערקלען. [36] די פּראָווינציעלע אַרעסטאַנטן פֿלעגן באַפֿרײַט ווערן נאָך אַן ערבֿות פֿון די מאַגיסטראַטן, [37] קהלות. [38]

אין הסכּם מיט דער ייִדישער טראַדיציע האָט אין וואַרשע אַ גרופּע ייִדן, גערופֿן אין די אַקטן starsi szpitalni זיך באַשעפֿטיקט מיט הילף פֿאַר די אַרעסטירטע. די דאָזיקע הילפֿסאַרבעט האָט אויסגעפֿירט די חבֿרה קדישא, ווי מען קען דאָס דרינגען פֿון דעם אויביקן פּויליש נאָמען. די הילפֿסאַר־בעט פֿאַר די אַרעסטירטע האָט אָנגעפֿירט אַ זייער רירעוודיקע פּערזאָן מיטן נאָמען שײַע נאַפּאָטאָלאָוויטש.

די הילפֿס־טעטיקייט פֿון דער קאָמיסיע איז געווען אַ טאָפּעלע: א) יורידי־שע, ב) מאַטעריעלע (שפּײַז, מעדיצינישע הילף). די יורידישע הילף איז באַשטאַנען אין שיקן צו דער אויספֿאָרשונגס־קאָמיסיע בקשות וועגן צואײַלן די אויספֿאָרשונג, וואָרעם עס פֿלעגט דעמאָלט טרעפֿן, אַז הונדערטער מענטשן זײַנען געזעסן אין די תּפֿיסות חדשים לאַנג אָן קיין שום פֿאַרהער. די בקשה־שרײַבערס באַטאָנען אין זייערע ווענדונגען, אַז דאָס טוען זיי „אויס ליבע צו מענטשן", מחמת די אַרעסטירטע האָבן נישט קיין קרובֿים אין וואַרשע, [39] אין תּוך־ענין: צי דער אַרעסטירטער איז שולדיק צו אומ־שולדיק, גייען זיי נישט אַרײַן. אין געוויסע פֿאַלן פֿלעגט די אינטערווענץ פֿון דער הילפֿס־קאָמיסיע [40] ברענגען גוטע רעזולטאַטן. [41] דאָס צושטעלן שפּײַז און מלבושים פֿאַר די אַרעסטירטע האָט אָבער אָנגעטראָפֿן אויף שוועריקייטן, מחמת מען פֿלעגט אַמאָל די קאָמיסיע־מיטגלידער נישט דער־לויבן אויפֿצורעדן זיך מיט די אַרעסטירטע. [42] די באַציִונג פֿון דער מאַכט, בפֿרט פֿון דעם שטאָט־פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי, איז נישט תּמיד געווען אַ קאָרעקטע. ווען די הילפֿס־קאָמיסיע האָט זיך אין באַוווסטזײַן, אַז זי איז מקיים אַ מצווה, געווענדט צום פּרעזידענט פֿון וואַרשע וועגן באַשטימען 20 קערץ קאָרן און 10 קערץ ווייץ פֿאַר די ייִדישע אַרעסטאַנטן און קראַנ־

קע אין ייִדישן שפּיטאָל, האָט זיי דער פּרעזידענט געענטפֿערט בזה הלשון: „עס קען גיכער קומען אַ באַפֿעל די ייִדן (Żydy) זאָלן צושטעלן 20.000 קערץ קאָרן, 10.000 קערץ ווייץ, איידער איך זאָל נאָך דאַרפֿן באַזאָרגן מיט שפּײַז לײדיק-גײערס“. [43] מען מוז מודה זײַן, אַז צווישן דער שפּראַך פֿון קאָשטשושקאָ וועגן דעם, אַז „דאָס פֿאָטערלאַנד איז אַ מאַמע פֿאַר אַלע-מען“, און דעם לשון פֿון זאַקרזשעווסקי איז געווען אַ ווײַטער מהלך, כּרחוק מזרח ממערבֿ...

די הילפֿס-קאָמיסיע האָט אויך אַנטוויקלט אַ געוויסע מעדיצינישע טעטיקײַט. קראַנקע אַרעסטאַנטן פֿלעגט מען מיטן הסכּם פֿון דער מאַכט אַריבערפֿירן צו דעם נאָך זייער פּרימיטיוון ייִדישן שפּיטאָל אין וואַרשע. [44]

הערות:

1 Ostrowski: Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiej, p. 82

2 L. Hollaenderski: Les Israélites de Pologne, Paris 1846, p, 94

3 Pamiętniki F. Lichockiego, prezydenta m. Krakowa z r. 1794, Poznań 1862.

4 Korzon Wewn. dzieje I, 232 דאס זעלביקע האט עדות געזאגט א געוויסער לייבאוויטש. בשעת דער אויספארשונג האט מען אים געזאגט, אז „די מיליטערישע קאמאנדעס האבן א באפעל שטארק אכטונג צו געבן אויף די יידן, וואס פארן אדורך מיט פוטער און האפן קיין ווארשע" (Oddział 52, nr 13 Arch. Skarbowe w Warszawie. Metr. Lit. VII, 194, p. 385, 8/X)

5 Tokarz, Warszawa etc., p. 194

6 Gazeta rządowa Nr 98 2/X

6a וועגן שמואל זביטקאווערס מעטיקייט האב איך ברייטער געשריבן אין צווייטן טייל פון מיין בוך וועגן די ווארשעווער יידן (כתב-יד). דא איז כדאי צו דערמאנען, אז אין די יארן 1790 בעת קאשטשושקא האט געדינט אין פוילישן מיליטער איז ער געשטאנען אין געשעפטלעכע באציונגען מיט שמואלן אלס ליווראנט פון דער פוילישער ארמיי. (Bronisław Pawłowski, Służba wojskowa Tadeusza Kościuszki w latach 1790—1, Lwów 1932)

7 Akty powst. Kośc. I, 272

8 שמואלס גארבעריי איז לויט א באארדענונג פון העכסטן נאציאנאלן ראט געלאזן געווארן אין באוועגונג פאר די צוועקן פון מיליטער. דער ראט האט באשטימט א סכום פון 910 גל 23 גראשן אויף אויסצובויען א נייעם פליגל פון שמואלס גארבעריי. די גארבעריי האט באשעפטיקט 15 ארבעטער. שמואלס מיל איז איבערגעגעבן געווארן אויף ליציטאציע אונטערן באדינג פון אומזיסט מאלן פארן לאזארעט. די קרעטשמע מיט דער גוראלניע, דער שפייכלער און אנדערע בנינים שמואלס אויסער פראגע זיינען פארנומען געווארן דורכן מיליטער, א טייל האט מען באשטימט אויף ליציטאציע. שמואלס פולווארעק איז איבערגענומען געווארן דורך דער ארדענונגס-קאמיסיע פון ווארשעווער פירשטנטום. מען האט אויך זייער פלייסיק געזוכט שמואלס באוועגלעך פארמעגן. אין דעם פרייסישן קאנטאר האט מען געלייגט אן ארעסט אויף 1384 גל וואס זיינען געווען שמואלס אייגנטום. אויף אן אנדער ארט האט מען פארנומען שמואלס 757 גל. שמואלס דינסטן האבן אפילו פארשפרייט א קלאנג וועגן 5.000 רויטע גילדן, וועלכע ער האט ערגעץ געזאלט באהאלטן. דער קלאנג האט זיך אבער ארויסגעוויזן פאר פאלש. די לעבנסמיטלען און פוראזש, וועלכע זיינען געווען אנגעזאמלט אין שמואלס מאגאזינען אויף פראגע האט מען אריבערגעפירט קיין ווארשע.

Arch. Kr. Pol. 241, p. 59, 69, 88 253, 256, 348, 405; Arch. Kr. Pol. 284; Arch. Kr. Pol. 285, p. 70, 272; Arch. Kr. Pol. 288, p. 106, 268, 274;

Arch. Kr. Pol. 305; Kom. Wojsk. III/31, p. 2, 35, 181; Kom. Wojsk. III/32, p. 154, 328; Kom. Wojsk. III/40, p. 143; Ekonomiczne St. Warszawy 120; Gazeta Wolna Warszawska nr. 2, 29/IV, nr. 4; Jurydyki praskie nr 173a; Akty powst. Kośc. I, p. 57. 79)

9 Metr. lit. VII, 192, p. 181; Metr. lit. VII, 187, p. 179

10 Metr. lit. VII, 188, p. 164

11 Dział staropolski, oddz. 52, nr 2 (Arch. Skarbowe w Warszawie)

12 Arch. Kr. Pol. 356, p. 330; Arch. Kr. Pol. 323, p. 197. דער באריכט פֿון לוויטש פֿון V/16 פֿארציילט, אז „די פּרייסישע ליוועראנטן האבן צוזאמען מיט שמואלן געליווערט לעבנס מיטלען פֿאר רוסלאנד פֿאר מזומנים". דער ארענדאר אברהם מאשקאוויטש האט מודיע געווען דער מאכט, אז ביי אים זיינען געווען 2 אומבאקאנטע פּערזאנען און אים געפֿרעגט, „צי עס איז נישט אדורכגעפֿארן שמואלס זון אבעל צוזאמען מיטן פֿאטער, וואס האלטן זיך אויף אין מאסקווער לאגער". א צווייטער עדות לעווען בארוכאוויטש האט דערקלערט, אז ער האט געהערט פֿון זיינעם א פֿעטער, א פּרייסישן ליוועראנט, אז די שמואלעבע געפֿינט זיך צוזאמען מיטן מאן לעבן דעם רוסישן אמבא-סאדאר איגעלשטרעם. זי זאל זיך אויך האבן אויסגעדריקט, אז זי וועט אזוי לאנג נישט קומען קיין ווארשע, ביז וואנען עס וועלן נישט אנקומען הונדערט טויזנט מאסקאלעס"
(Arch. Kr. Pol. 254, p. 33).

די אויספֿארשונגס-קאמיסיע האט אייניקע חשודיקע פּערזאנען געשטעלט בשעת דער אויספֿארשונג די פֿראגע: „ביסטו געווען באקאנט מיט שמואלן, דעם ווארשעווער ליוועראנט"? אזא פֿראגע האט מען אויך געשטעלט יאנקל איזראעלאוויטשן, וועלכער האט דערויף געענטפֿערט, אז בשעתו האט ער געשריבן א גט פֿאר שמואלן (Metr. lit. VII, 185, 12/IX). א צווייטער מיטן נאמען אהרון מאטיסיעוויטש האט זיך אין זיין עדות-דערקלערונג מודה געווען, אז שמואל האט אים באצאלט אויף 10 רויטע גילדן (Metr. lit. VII, 185, p. 110).

13 דער איין און איינציקער מענטש, וואס באשולדיקט שמואלן אין שפּיאנאזש, איז דער באקאנטער פּרייסישער שפּיאן, דער ייד וואלפֿגאנג היימאן. „איך האב געהערט — האט דערקלערט היימאן — אז שמואל האלט אויס אזעלכע שפּיאנען אויף פּראגע, אבער איך קען זיי נישט". איך האב ווייניק צוטרוי צו היימאנס עדות-זאגן, מחמת צווישן היימא-נען און זבּיטקעווער האבן געהערשט אנגעשטרענגטע באציונגען. היימאנס פֿרוי עלעאנארע איז געווען שמואלס ערשטע ווייב, מיט וועלכער שמואל האט זיך געגט און שפּעטער האט זיך לאנגע יארן געפֿירט א פּראצעס צווישן עלעאנארען און שמואלן. היימאן איז אויך בשעתו געשטאנען אין געשעפֿטלעכע באציונגען מיט שמואלן, וועלכע זיינען שפּעטער אי-בערגעריסן געווארן. אזוי ווי היימאן איז געווען פֿיינטלעך געשטימט צו שמואלן און ער באַ-שולדיקט סתם אין דער וועלט אריין, נישט אנגעבנדיק קיין נעמען און פֿאקטן, מוזן מיר האלטן זיין גאנצע באשולדיקונג פֿאר אומבאגרינדעט.

14 Metr. lit. VII, 193, p. 411; Arch. Kr. Pol. 167, 30/VIII. למען האמת. ברענג איך ווייטער א באריכט פֿון א געוויסן קראסאווסקי וועגן די שארפֿע היזלקי-דעות

צווישן די פּויזנער ייִדן וועגן זייער באַציִונג צום אויפֿשטאַנד. „אונדזער קאַמענדאַנט איז קיינט צוריקגעקומען פֿון אַ באַראַטונג — שרײַבט קראַסאָווסקי — און געבראַכט אַ ידיעה, אַז איז פּויזן איז שוין פֿאַראַן דער גענעראַל מאַדאַלינסקי. צווישן די דאָרטיקע פּויליש און דײַטשע ייִדן, איז אויסגעבראָכן אַ סיכסוך (insurekcja), מען זאָגט, אַז די פּרײַסישע רעגירונג האָט באַוויגן די דײַטשע ייִדן, זיי זאָלן נאָכן אויסהרגענען די פּוילישע ייִדן זיך וואַרפֿן אויף דער שטאָט. די פּוילישע (ייִדן) האָבן זיי אָבער אויסגעכאַפּט און אויסגעהרגעט די דײַטשע". דער דאָזיקער באַריכט געפֿינט נישט קיין באַשטעטיקונג אין אַנדערע מקורים, הגם עס פֿעלן נישט קיין מאָנאָגראַפֿיעס פֿון פֿאַרשיידענע גרויספּוילישע שטעט, בפֿרט פֿון פּויזן. די אַ ביסל אומגלויבלעכע ידיעה זאָל אפֿשר זײַן אַן אויסדרוק פֿון געוויסע סימפּאַטיעס מצד אַ טייל שטאַרק אַסימילירטע פּויזנער ייִדן פֿאַר פּרײַסן? (Ar. h. Kr. Pol. 323, p, 7-9, 2/X)

15 אַזוי צ"ב איז זיך מודה אַ געוויסער לעווק באַרוכאָוויטש, אַז נאָכן פֿאַרנעמען סאָכאַטשעוו האָט אַ פּרײַסישער גענעראַל באַפֿוילן די ייִדישע קרעמערס, זיי זאָלן גלײַך ווי עס ווערט זיך באַווײַזן פּויליש מיליטער, געבן וועגן דעם צו וויסן קיין סאָכאַטשעוו. אַזוי ווי די ייִדן האָבן זיך דעם אַנטקעגנגעשטעלט, האָט ער געסטראַשעט מיט אונטערצינדן די שטאָט (Arch. Kr. Pol. 254, p. 33). די אָסטראָווער ייִדן האָבן זיך דערמיט אויך געגעבן אַן עצה. ווען די פּרײַסן האָבן זיי געהייסן צושטעלן שפּיאָנען, האָבן זיי דורך שוחד פֿון 6 רויטע גילדן זיך באַפֿרײַט פֿון דעם אומאַנגענעמען חוב (Metr. lit. VII, 185, p. 204, 16/IX)

1 אַזוי צ"ב איז צעשלאָגן געוואָרן און באַליידיקט דורך די פּרײַסישע פּיקעטן דער פּאָוואָנזקער ייִד מיכאל מאַרקאָוויטש, וועלכער האָט געפֿירט תּבֿואה קיין וואַרשע אוןיד געגנבֿעט דורך די פּרײַסישע פּאָזיציעס. מען האָט אים באַפֿרײַט, ווײַל עס האָבן גע־פֿעלט באַווײַזן פֿון זײַן שולד (Metr. lit. VII, 180, p. 85), שלומה איצקאָוויטשן האָט מען אַרײַנגעזעצט דערפֿאַר, וואָס ער האָט פֿאַרקויפֿט די פּרײַסן סחורה (Metr. lit. VII, 185, 186). אין דער זעלביקער זאַך האָט מען באַשולדיקט אַ געוויסן משה סאָמסאָנאָוויטש, פֿון בענדין (Metr. lit. 185, p. 135). גדליהו שימאָנאָוויטש איז אַרײַנגעזעצט געוואָרן אין אַרעסט, ווײַל מען האָט בײַ אים געפֿונען אַ פּרײַסישן פּאַס (Metr. lit. 185, p. 218). זכריה וואָלפֿאָוויטש פֿון ראַשין האָט געוועקט אַ געוויסן חשד, דערפֿאַר וואָס ער האָט זײַנע זאַכן אַרויסגעשיקט אין פּרײַסישן געביט (Metr. lit. VII, 177).

17 די „פֿאָרדינסטן" פֿון די פּרײַסישע שפּיאָנען זײַנען געווען אַזעלכע: מאַרעק יאָאַכימאָוויטש האָט געלאָזט וויסן דעם דײַטשן מיליטער־פֿירער פֿאַן געדלאַכן וועגן די שריט פֿון דעם אויפֿשטאַנדס־פֿירער ראַקיטניצקי (Arch. Popruskie oddz. V, nr. 184 Główne); ניסן זוסמאַן, אַ וואַרשעווער קירזשנער, האָט „אויס געטרײַשאַפֿט און ליבשאַפֿט צום קיניג (פּרײַסישן)" אויף עפּעס אַ ווונדערלעכן אופֿן אָפּגעראַטעוועט די פּרײַסישע אַרמיי ערבֿ דעם אײַננעמען וואַרשע. אַזוי ווי ער האָט מורא געהאַט זיך צו ווײַזן אין וואַרשע, בעט ער, מען זאָל אים דערלויבן צו וווינען אין לאָוויטש, ווו ייִדן האָבן נישט געטאָרט וווינען ביז וואַנען די שטאָט איז נישט אַריבער אין פּרײַסישע הענט (Popruskie, 738). און איצעק שמואל קעמפּנער ווידער באַרימט זיך (S. P. 29/IX 1798 Arch. Główne).

אַז ער האָט אָפּגעראַטעוועט אַ פּרײַסישע אָפּטיילונג, אַמוניציע און האָרמאַטן הינטער דעם שטעטל ווידעווע דורך דעם וואָס ער האָט אים צו וויסן געגעבן, אַז די אינסורגענטן גרייטן זיך צו מאַכן אויף אים אַן אָנפֿאַל. פֿאַר דער „טובֿה" בעט ער, מען זאָל אים געבן אויפֿ-האַלטרעכט אין פּעטריקאַוו (Popruskie S. P. 766, 5.— 10|IV 1795). אויך אין פּראַ-סניש האָט די פּרײַסן מיטגעהאָלפֿן אַ ייִדישער שפּיאָן. וועגן אים זײַנען פֿאַראַן ידיעות אין Beitraege zur Geschichte der polnischen Feldzüge von 1794-6, Berlin 1799, p. 87.

18 פֿון דער גאַנץ געניַער אויספֿאָרשונג קען מען זיך שאַפֿן אַ בילד וועגן היימאַנס לעבנסגאַנג. די יונגע יאָרן האָט ער פֿאַרבראַכט אין ברעסלע און בערלין (Metry-ka lit. VII, p. 140) די אויספֿאָרשונג פֿון 9טן יולי 1794 ווי ער איז אַ געוויסע צײַט דערצויגן געוואָרן דורך משה מענדעלסאָן, שפּעטער האָט ער שטודירט אַ יאָר צײַט מעדיצין אין אוניווערסיטעט אין פֿראַנקפֿורט בײַ דער אָדער. נאָכן פֿאַרענדיקן אָדער ריכטיקער געזאָגט נאָכן ניִשט-פֿאַרענדיקן זײַנע שטודיעס האָט ער געאַרבעט אין דעם באַנקקאַנטאָר פֿון זײַן פֿאָטער אַ יאָר שפּעטער האָט ער חתונה געהאַט און צוזאַמען מיטן פֿאָטער געגרינדעט אַ סיצן-פֿאַבריק. בײַ דער פֿאַבריק האָט ער אָנגעווענדן זײַן ווײַבס נדן פֿון 10.000 טאָלער און איז אָפּגעפֿאָרן קיין פּוילן. דאָרט האָט זיך היימאַן פֿאַרנומען מיט אײַנקויפֿן אין וועליטש-קע זאַלץ פֿאַר שמואל זביטקעווער. יענער פֿלעגט דערמיט זאָלן די פּריצים דעם באַטרעף פֿאַר פּראָוויאַנט פֿאַרן מיליטער. אַ דאַנק רעקאָמענדאַציע-בריוו פֿון דעם באַקאַנטן פּרײַ-סישן מיניסטער האָט צום וואַרשעווער אַמבאַסאַדאָר פֿון פּרײַסן בוכהאָלץ האָט היימאַן באַקומען די ליווערונגען פֿאַרן עסטרײַכישן מיליטער, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין פּוילן נאָך דער ערשטער צעטיילונג (1772). די עסטרײַכישע ליווערונגען האָבן אים געעפֿנט אַ וועג צו די ליווערונגען פֿאַר דער רוסישער אַרמיי אין פּוילן, וואָס בראש פֿון איר איז געשטאַנען דער גענעראַל דע ראָמאַנוס. איבער אַ סכסוך מיט דעם דערמאָנטן רוסישן גענעראַל איז היימאַן אײַנגעזעצט געוואָרן אין תּפֿיסה, ווו ער האָט פֿאַרבראַכט 7 חדשים. אַ דאַנק דער אינטערווענץ פֿון פּרײַסישן אַמבאַסאַדאָר און דעם פֿירשט סולקאָווסקי איז היימאַן באַפֿרײַט געוואָרן. בינתיים האָט היימאַן חתונה געהאַט מיט שמואל זביטקעווערס געגטער פֿרוי, גערופֿן עלעאָנאָרע (לייבען אָדער לאה). אין די 80-ער יאָרן אַרבעט היימאַן אויפֿן באַנקירערישן געביט; ער פֿאַרפּלאָנטערט זיך ווידער אין אַ מיאוסער מעשׂה פֿון פֿעלשן וועקסלען פֿון דעם מעלניקער סטאַראָסטע בוטלער. הייבאַן ווערט פֿאַרמשפּט צו תּפֿיסה, ער אַנטלויפֿט פֿון לאַנד קיין ברעסלע און פֿון דאָרט שיקט ער צום געריכט זייער אַ באַ-ליידיקנדן בריוו אין פֿראַנצייזיש. אין דעם בריוו סטראַשעט ער די ריכטער, אַז זיי וועלן אים מוזן דעקן די שאָדנס: „איך וווילגעבוירענע הערן מיינט, אַז שטראָפֿלאָז קענט איר טון מיט אַ ייִדן וואָס איר ווילט. געדענקט אָבער, אַז מײַן דורכלויכטיקער האַר, דער פּרײַסישער קיניג האָט מיך נאָמינירט פֿאַר אַ האַנדלס-אַגענט". די פֿעלשונגס-אָפּערע און דער באַליי-דיקנדיקער בריוו האָבן היימאַנען געצוווּנגען אויפֿצוהאַלטן זיך 5 יאָר אין אויסלאַנד. ערשט אין יאָר 1788 איז ער צוריקגעקומען קיין פּוילן, זײַנע געשעפֿטן פֿאַרבעסערן זיך אָבער ניִשט, און צום סוף באַנקראָטירט ער (Memoriały do Komisji Skarbu Kor. nr. 26, p. 109, r. 1783 — Arch. Skarbowe. Oblaty grodu. warsz. nr. 13, 1782;

Memoriały do Komisji Skarb. Kor. nr. 35 p. 146, r. 1788; Gazeta warszawska nr. 87, 31|IX 1789; Gazeta warsz. nr. 8, 27|5 1790; Korespondent krajowy i zagraniczny nr. 30, 23|VI 1793)

19 Bulletin nationale hebdomadaire № 8, 1794; Gazeta Wolna Warszaw. № 28, 29|VI דער אורטייל אויפן ייד וואלפגאנג.

20 Staropolskie nr. 1, 13.IX.

21 Arch. Kr. Pol. 274, p. 22.

22 Metr. lit. VII, 176, p. 38, 12.VI.

23 Arch. Kr. Pol. 255, p. 188.

24 Gazeta Rządowa nr. 63, 5.IX.

25 Metr. lit. VII. 180.

26 Historia powstania Kościuszki 1794 r. Poznań, Księgarnia Katolicka 1894.

27 Dzieła historyczne ks. Kitowicza, V, p. 246.

28 Korzon, Wewn. dzieje VI, p. 250.

29 Mościcki: Pod znakiem Orła i Pogoni Warszawa 1915.

מאשציצקי גיט איבער א ידיעה וועגן א ווילנער ייד גארדאן, וועלכער האט דער ערשטער פארציילט די רוסן וועגן דעם, אז עס גרייט זיך אן אויפשטאנד, ווי אויך וועגן אייניקע ווילנער יידן, וועלכע האבן צו וויסן געגעבן דעם גענעראל ציציאנאוו קיין גראדנע וועגן דעם ווילנער אויפשטאנד. דער באריכט פון קאמיסאר לאגא גיט אויך איבער וועגן 2 יידן שפיאנען (פישל און פינקוס), וועלכע זיינען הינטער די אויגן פארמשפט געווארן צום טויט (Arch. Kr. Pol. 279, p. 208, 21.IX 1794) און וועגן פישלס דריטן ברו-דער, א שפיאן, וואס איז פארמשפט געווארן צו תפיסה און 500 שמיץ. אויך דער גענעראל ענגעלהארדט דערמאנט אין זיינע מעמוארן (פויזן 1873, ז' 113) וועגן יידישע „אינפארמא-טארן" אין סלאנים. צי זיינען דאס געווען פריוווילִיקע אדער אויפגעצוווּנגענע, דאס וייסן מיר נישט.

30 Tokarz, Warszawa etc., p. 195 (uwaga 1).

31 דא וועלן מיר איבערעכענען בלויז די סאמע כאראקטעריסטישע פאקטן. אזוי צ"ב האט מען חושד געווען די יידן אהרן אבראמאוויטש און מאשעק הערשקאוויטש אין שפיאנאזש בלויז דערפאר, ווייל זיי האבן זיך געפרעגט דעם נאמען פון די דאגאטקעס (Metr. lit. VII, 192, p. 38). אויף שאיע יאסקאוויטשן האט מען געווארפן א חשד, ווייל ער האט זיך צוגעקוקט ווי מען האט פארזיגלט די זאכן פון מאשעק שמולאוויטש (Gazeta rządowa 12.XI nr. 116) אכט יידן געקומענע פון גאליציע מיט שפייז האט מען איינגעזעצט איבער א ווייס פערד. א ביטער מזל האט געהאט מרדכי מאיעראוויטש פון לאמאז. קיין פוילן איז ער געקומען צופוס פון לאנדאו, וווּ ער האט א רייכן ברודער, א סוחר. ווען ער איז א פארמאטערטער נאך אזא שווערער נסיעה געקומען קיין ווארשע, האט מען אים פארהאלטן ביי די וואליער דאגאטקעס אונטער דעם חשד פון שפיאנאזש. דערמאלט האבן זיך ביי אים ארויסגעריסן די ווייטערדיקע ביטערע ווערטער: „וואלט איך

„וווסט, אַז איצט איז אַזאַ לאַגע אין פּוילן, וואָלט איך אַהער נישט געקומען" (Metr.) (lit. VII, 1786, p. 46). אַן אַנדערער ייד מיטן נאָמען יאַקובאָוויטש, וואָס איז אַ גאַנצן באַרויבט געוואָרן דורך די רוסן, האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער, ער איז דאָרט געכאַפּט געוואָרן דורך די פּוילישע קאָמאַנדעס אַלס אַ חשודיקער (Metr. lit. VII, 185). זעלמאַן שלאָמאָוויטש איז געגאַנגען פון דאָרף צו דאָרף און געזוכט אַרבעט (זיין פאַך איז געווען בראַנפן-ברענערײַ). מען האָט אים אויפן וועג געכאַפּט און ערשט נאָך 8 וואָכן באַפרײַט פון תּפיסה (Metr, lit. ,VII ,993). אַזעלכע צרות האָבן זיך אָנגעליטן הונדערטער יידן אָן שום גרונט.

32 אַ געוויסער פּרזשיבילסקי — שרײַבט קאַזשמיאַן — האָט געמסרט אַלס שפּיאָן און פאַרדעכטער דעם אַנגעזעענסטן און רײַכסטן סוחר, אַ שילצער ייד מיטן נאָמען סאַנדער. איך האָב פאַרנומען דעם אַמט פון סעקרעטאַר, ווען מען האָט דעם אומגליקלעכן אַרעס־טאַנט אויף אַ פשוטן פורמאַנישן וואָגן געבראַכט צו פירן צום ראַטהויז אונטער דער וואַך פון שילצער שטאָטלײַט. איך האָב געדאַרפט מאַכן די ערשטע אויספאַרשונג פון אים, פאַרהאַלטן אים אין תּפיסה און אָפּגעבן אַ באַריכט. דער מסור, וואָס האָט דעם ייד גע־מסרט, האָט הויך אויפן קול פאַרציילט וועגן דעם יידנס פאַרברעכנס. עס האָט זיך פאַר־זאַמלט אַ גרויסער עולם. דער יידישער אַרעסטאַנט, הויך געוויקסיק, מיט אַ שוואַרצער באָרד, אין עלטער פון אַן ערך 40 יאָר, געקליידט אין אַטלאַס, מיט פיס געפּענטעטע דורך קייטן, האָט נישט געקענט אַראָפּגיין פון וואָגן. איך האָב אים געהייסן אַראָפּנעמען די קייטן און אַזוי ווי איך האָב שוין געהאַט אַ באַגריף וועגן דער גערעכטיקייט און אירע פאָרמען, האָב איך געמאַכט פאַרוואָרפן דעם מסורניק, פאַרוואָס ער האָט אים אײַגנוויליק אָן קיין שום באַווײַז פאַרקאַוועט אין קייטן. ווען די שילצער שטאָטלײַט, די וואַך-לײַט, האָבן דאָס דערהערט, האָבן זיי זיך אָנגערופן: „האַר לעבן, מיר שווערן, אַז דער סוחר איז אומשולדיק, ער איז דער בעל-טובה פון אונדזער אָרעמשאַפט". נאָך די דאָזיקע ווערטער האָט דער ייד זיך דערפילט אַ ביסל דרייסטער און אָראָפּקריכנדיק פון וואָגן האָט ער זיך פאַרבוקט ביז צו די פיס און קושנדיק מײַנע הענט האָט ער מיר אַרײַנגערוקט אין האַנט אַרײַן אַ בריוו פון דעם ריכטער קאָבאַנאָווסקי, דעפּוטאַט פון צווזמערער וואָיעוואָד־שאַפט אינעם סיים פון יאָר 1788, וועלכן איך האָב פּערזענלעך נישט געקענט, וועלכער איז אָבער געווען באַקאַנט מיט מײַן פאָטער. אין דעם בריוו איז געשטאַנען געשריבן: „איך קען אײַך נישט גענדיקער האַר, און איר קענט מיך אויך נישט, אָבער איך קען אײַער פאָטער און אויך ער קען מיך. איך גאַראַנטיר אײַך מיט מײַן לעבן פאַר דעם יידן, וואָס איז מיט גוואַלד אומגעשלעפּט געוואָרן. ער איז אין גאַנצן אומשולדיק. דו הייבסט אָן דײַן באַרוף אין זייער געפערלעכע צײַטן. זאָל בײַם אָנהייב פון דײַן אַרבעט שטיין גערעכטיקייט און יושר. גאָט וועט דיך דערפאַר בענטשן און דו וועסט האָבן אַ ריין געוויסן, דער מסור איז אַ שלעכטער און געמיינער נפש. דער אומגליקלעכער (ייד) האָט זיך בײַ אים נישט געוואָלט אויסקויפן".

איך האָב באַרויקט — שרײַבט ווײַטער קאַזשמיאַן — דעם אומגליקלעכן יידן און נאָכן אַדורכלייענען פאַר אַלעמען דעם בריוו פון קאָבאַנאָווסקי האָב איך ווײַטער געפירט די אויספאָרשונג. די אומשולד פון דעם יידן איז געווען אַ קלאָרע, די שטאָטלײַט האָבן זי

אונטערגעהאלטן. דער ייד איז באפרייט געווארן. הגם איך האב אים זינט דעמאלט נישט געזען, האב איך זיך ביי א געוויסער פאסירונג איבערצייגט וועגן זיין איידלקייט. ווען עס איז ביי מיר אויסגעבראכן א שׂרפה, האט ער זיך מיר אנגעווארפן מיט זיין הילף. איך האב אפגעזאגט, ווייל איך האב זיך אין איר נישט גענייטיקט. דער ייד האט פאהן פריץ פון שילעץ, דעם פינאנץ-מיניסטער מאטושעוויטש, געזאגט, און יענער האט עס מיר איבער-דערציילט: „איך פארדאנק דעם ה׳ קאזשמיאן דאס לעבן און יענער האט זיך פארלייגט מיך צו מאכן פאר אן אומדאנקבארן מענטש".

33 Arch. Kr. Pol. 241.

34 Arch, Kr. Pol. 256, p. 79; Arch. Kr, Pol. 241, p. 22.

35 Arch. Kr. Pol. 167, p. 3; Metr. lit. VII, 193, p. 411, 27.VIII.

36 Metr. lit. VII, 175, p. 54.

37 Gazeta Rządowa nr. 90, 2.X; Metr. lit. VII, 175, p. 54

38 Metr. lit. VII, 193, p. 17.

39 Metr. lit. VII, 185, p. 277.

40 Metr. iit. VII, 196.

4 אזוי א שטייגער איז גדליהו שמיאנאוויטש פארגעסן געווארן און געזעסן אין דער תּפיסה פון די בערנארדינער. מען האט אים אויסגעפארשט ערשט אויפן יסוד פון א בקשה, וועלכע עס האט אנגעגעבן שאיע נאפטאלאוויטש. (Metr. lit. VII,) 185, p. 277

42 Arch. Kr. Pol. 159, p. 13

43 Arch. Kr. Pol. 159, nr 2211,25/X,

44 Arch. Kr. Pol. 256, p. 124

ג) דער מסחר

אין דער צײַט פֿון דעם אויפֿשטאַנד איז דער מכהר געווען אויסגעשטעלט אויף פֿאַרשײדענע סכּנות, וואָס האָבן אויף יעדן טריט און טריט געלויערט אויפֿן סוחר. מער פֿון אַלץ האָבן אָבער די סוחרים געליטן איבער די רעקוויזיציעס פֿון די רוסישע און פּוילישע חיילות, וועלכע פֿלעגן צונעמען נישט בלויז זאַכן פֿאַר קריגס צוועקן, ווי בלײַ, פּולווער א״אַ, נאָר אויך לעבנס־מיטלען א״אַ. טייל מאָל פֿלעגט דער סוחר לײַדן פּראָסט פּשוט פֿון רויבערײַען מצד די פֿאַרשײדענע מיליטערישע אָפּטיילונגען. אַט למשל קלאָגט זיך דער סוחר ניסן אבֿרהם פֿון דוביעצקאָ, [1] וועלכער האָט אויף שיפֿלעך געפֿירט לײַוונט, דרילעך און ניס, אַז עס האָבן אים באַרויבט פּוילישע און רוסישע מיליטער־אָפּטיילונגען. אויך די סוחרים מאיר חאַטערמאַן, יודקא יאַקובאָוויטש און מרדכי יאָזעפֿאָוויטש [2] האָבן זיך באַקלאָגט, אַז דער פּאָלקאָווניק פֿון דער לאַנדמיליץ באָסקי האָט זיי באַרויבט אויפֿן וועג. דער ענין האָט אָנגעשפּאַרט אין דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, וועלכער האָט איבערגעשיקט דעם ענין צום העכסטן מיליטערישן פֿירער, „ער זאָל אַרויסגעבן אַ גערעכטן און אַ גיכן פּסק לטובֿת די ייִדן".

די וואָס דאָס מזל האָט זיי צוגעשפּילט און זיי האָבן אויסגעמיטן רעקוויזיציעס אָדער רויבערײַען מצד דעם מיליטער, האָבן זיך געמוזט אָפּטאויסקויפֿן בײַ דעם אַדורכמאַרשירנדיקן חייל. [3] די וועגן זײַנען דעמאָלט געווען זייער נישט זיכער פֿאַרשײדענע עלעמענטן פֿלעגן מאַכן אָנפֿאַלן אויף ייִדישע סוחרים. [4] דערמיט האָבן זיך נאָך נישט געענדיקט אַלע צרות פֿונעם סוחר. ווען ער איז שוין געקומען צו זײַן באַשטימונגס־אָרט, ־אָמיר זאָגן אין דער הויפּט שטאָט, האָבן זיך אָנגעהויבן נײַע שוועריקײַטן, נישט איינעם האָט מען אַרײַנגעזעצט אונטער דער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש. אַזאַ מזל האָבן געהאַט אַכט גאַליציאַנער ייִדן, וועלכע זײַנען געקומען מיט לעבנס־מיטלען קיין וואַרשע. [5] דאָס זעלביקע האָט אויך באַגעגנט מיט יאָסל דאַווידאָוויטשן פֿון קאָברין, [6] וועלכער האָט זיך אויפֿן וועג קיין דאַנציק פֿאַרהאַלטן אין דער הויפּטשטאָט. אויך מיכאַל מאַרקאָוויטש פֿון פּאָוואָנזעק, וואָס איז געקומען קיין וואַרשע מיט תּבֿואה, איז פֿאַרהאַלטן

יון צעשלאָגן געוואָרן דורך פוילישע זעלנער. [7] אַ טייל סוחרים פון יענער פּראָווינץ, וואָס זיינען געקומען אין דער הויפּטשטאָט מיט סחורות, האָט מען פאַרהאַלטן און זיי נישט געלאָזט אַרויספאָרן אָן דער דערלויבעניש פון דער מאַכט. [8] אָן אַנדערש מאָל ווידער האָט מען סוחרים, וועלכע זיינען געקומען קיין וואַרשע צו מאַכן דאָרט איינקויפן, פאַרווערט אַריינצופאָרן. [9] די סחורות, וועלכע מען פלעגט ברענגען קיין וואַרשע, פלעגט מען טייל־ווייז רעקוויזירן, אַזוי למשל האָט מען ביי ראָוונער יידישע סוחרים, וואָס זיינען געקומען מיט אַ גרעסערן טראַנספּאָרט בראָנפן, רעקוויזירט אַ פערטל פאַרן מיליטער. [10] אויף אַרויסצופירן האָלץ, לעבנס־מיטלען און אַנדערע סחורות קיין דאַנציק, קיניגסבערג און עלבינג איז נייטיק געווען די דער־לויבעניש פון דער מאַכט. יידישע סוחרים, וואָס האָבן זיך געווענדט וועגן דערלויבן זיי אַרויסצופירן געוויסע סחורות, פלעגט זאַקרזשעווסקי ענטפערן: אַז ער וועט דאָס דערלויבן, „נאָך דעם ווי מיר וועלן דעם פּרייסישן קיניג צעקלאַפּן און צוריקבאַקומען דאַנציק”. [11] אין אייניקע פאַלן פלעגט מען אָבער יאָ דערלויבן אַרויסצופירן געוויסע סחורות קיין דאַנציק, אָבער בתנאי, אַז די סוחרים וועלן גאַראַנטירן דערפאַר, אַז די מאַנשאַפט וועט זיך אומקערן [12]

יידישע סוחרים פון גאַליציע, וואָס זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן אויפן וועג קיין דאַנציק און האָבן מחמת דעם געהאַט באַדייטיקע היזקות, פלעגן זיך אין אייניקע פאַלן ווענדן צום עסטרייכישן אַמבאַסאַדאָר נאָך הילף, אין איינעם אַזאַ פאַל פון אַן אינטערווענץ מצד דעם אַמבאַסאַדאָר דע קאַשע [13] וועגן פאַרהאַלטן שיפן מיט תבואה הינטער וואַרשע האָט די אויפשטענדישע מאַכט פראָסט פשוט דערקלערט, אַז דאָס איז געשען מחמת דער זאָרג פון דער רעגירונג פאַר דער באַשפּייזונג פון דער הויפּטשטאָט. אויף שווע־ריקייטן מצד דער אויפשטענדישער מאַכט האָבן אויך אָנגעטראָפן טראַנס־פּאָרטן, וואָס זיינען געגאַנגען דורך ע ל ב י נ ג. [14] דאָס זעלביקע איז אויך שייך געווען צו ל י ט, וועלכע פלעגט אַרויספירן אירע פּראָדוקטן דורך קיניגסבערג. [15] אין חודש מיי האָט נאָך די גראָדנער אָרדענונגס־קאָמיסיע דערלויבט דעם סוחר ראובן יאָסעלעוויטש אַרויסצופירן אַ גרעסערן טראַנס־פּאָרט מעל, גרויפן, אַרבעס א״אַ, וואָס איז באַגלייט געוואָרן דורך 36 מענטשן. אין יוני האָט אָבער די זעלביקע קאָמיסיע נישט דערלויבט די יידן פון דעם ליטווישן ישוב לייפון אַרויסצופירן געהילץ קיין קיניגסבערג.

וואָס שייך די האַנדלס־באַציונגען מיט אויסלאַנד אויפן יבשה־וועג, ד״ה מיט די דייטשע שטעט פראַנקפורט, ברעסלע, לייפּציק א״אַ, האָט מען אויך געמאַכט געוויסע באַגרענעצונגען און שוועריקייטן. [16]

אַ גרויסע מניעה פאַר די האַנדלס־באַציונגען אין יענער צייט איז געווען די פראַגע פון פּאַפּירגעלט, וואָס האָט נאָמינעל געהאַט דעם זעלביקן קורס וואָס מעטאַל געלט. די אוניווערסאַלן פון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט אין דער פראַגע, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די קירכעס [17]

און שולן, [18] האָבן קנאַפּ וואָס געהאָלפֿן. די הויפּט-מניעה איז געווען די, וואָס אַ סך סוחרים זײַנען געשטאַנען אין האַנדלס-באַציִונגען מיט אויסלאַנד, און דאָרט האָט מען נישט אָנערקענט דאָס פּאַפּיר געלט. וואָס שייך דעם לאַנד גופֿא, האָט זיך געשאַפֿן אַ געוויסער אונטערשייד צווישן דעם נאָמינאַלן קורס פֿון דעם פּאַפּירגעלט און זײַן ווערט אויפֿן מאַרק. שוין דעם צווייטן טאָג נאָכן פֿאַרעפֿנטלעכן דעם אוניווערסאַל וועגן דעם פּאַפּיר-געלט האָבן די וואַרשעווער יידן דערלאַנגט אַ מעמאָראַנדום, אין וועלכן זיי באַקלאָגן זיך, אַז „צו 5 גראָשן מוזן זיי באַצאָלן פֿון בילעטן“. [19] צום באַדויערן ווערט נישט אָנגעגעבן פֿון וואָס פֿאַר אַ סומע מען האָט אָנגעווירן 5 גראָשן. פֿון אַנדערע מקורים דערוויסן מיר זיך, אַז דאָס אַדזשיאָ (agio) איז געווען זייער אַ הויכס און האָט באַטראָפֿן 12% פֿאַר זילבערגעלט און 17% פֿאַר גאָלד. [20] שפּעטער איז דאָס אַדזשיאָ דערגאַנגען ביז 30%. [21]

דאָס פּאַפּירגעלט האָט אַרויסגערופֿן כּסדרדיקע קאָנפֿליקטן צווישן די סוחרים און די קונים, [22] מחמת די סוחרים האָבן עס נישט געוואָלט אָנ-נעמען. עס פֿלעגט דערגיין צו אַזעלכע קוריאָזן, אַז שטאָטישע באַאַמטע, וואָס האָבן די ערשטע געדאַרפֿט אַכטונג געבן דערויף, אַז דאָס געזעץ זאָל אָפּגעהיט ווערן, האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען פּאַפּירגעלט. [23] אַפֿילו אַ וואָיט פֿון איינעם פֿון די וואַרשעווער צערקלען, אַ געוויסער דלוגאָ-שעווסקי, [24] איז אָנגעקלאָגט געוואָרן פֿאַרן געריכט פֿאַר צעשלאָגן אַ ייִד, וועלכער האָט אים געצאָלט מיט פּאַפּירגעלט. אַ טייל סוחרים האָבן אַפֿילו אָנגענומען פּאַפּירגעלט, אָבער זיי האָבן געהעריק געהעכערט דעם פּרײַז פֿון די סחורות, כּדי אַזוי אַרום אויסצוגלײַכן זיך דעם אונטערשייד פֿון קורס.

נאָכן פֿאַלן פֿון אויפֿשטאַנד האָט דאָס פּאַפּירגעלט אין גאַנצן פֿאַרלוירן זײַן ווערט. טויזנטער יידן האָבן דעריבער אָנגעווירן זייער גאַנץ פֿאַרמעגן. די ווענדונג פֿון די קהילות אין די דורך פּרײַסן אָקופּירטע געביטן (בשעת דער דריטער צעטיילונג אין יאָר 1795), דאָס איז Neu-Ostpreussen, גיט אַ בילד פֿון דער לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפֿן צוליב דעם פּאַפּירגעלט. „die hiesige Provinz theils während der Revolution selbst, zuletzt ganz vorzüglich durch unmittelbare Plünderungen, theils durch das ausser Cours gesetzte Papier Geld, womit die handelnde Judenschaft gleichsam überschwemmt war, gelitten hat“ („די היגע פּראָווינץ האָט געליטן טייל-ווײַז בשעת דער רעוואָלוציע גופֿא, לעצטנס זייער שטאַרק פֿון דירעקטע גזלות, טיילווײַז דורך דעם וואָס די יידישע סוחרים זײַנען פֿאַרפֿלייצט גע-וואָרן מיט פּאַפּירגעלט, וואָס האָט איצט קיין גאַנג נישט“).

אַז מיר רעדן וועגן די מניעות פֿאַרן דעמאָלטיקן האַנדל, זאָל דאָ דערמאָנט ווערן די באַגרענעצונג צו באַנוצן זיך מיט ייִדיש אין פּאָסטפֿאַר-קער. היות ווי דאָס רובֿ יידן האָבן קיין פּויליש נישט געקענט, האָט דאָס באַטײַט אַ שטאַרקע מניעה פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון דעם האַנדלס-פֿאַרקער-

דער פֿאַרבאָט צו באַנוצן זיך מיט ייִדיש איז אָבער נישט אײַנגעפֿירט געוואָרן אין גאַנץ פּוילן. בלויז די אָרדענונגס־קאָמיסיעס פֿון געוויסע לאַנדטיילן האָבן אַדורכגעפֿירט דעם דאָזיקן נישט־יושרדיקן באַשלוס. אַזוי צ״ב איז אונדז באַוווּסט, אַז די אָרדענונגס־קאָמיסיע פֿון בעלסקער קרײַז האָט פֿאַרווערט דער ייִדישער באַפֿעלקערונג צו באַנוצן זיך אין דער קאָרעספּאָנדענץ דורך דער פּאָסט מיט ייִדיש, בלויז פּויליש און דײַטש זײַנען געווען דערלויבט. די אָרדענונגס־קאָמיסיע פֿון גראָדנער קרײַז [25] האָט דעם 10טן מײַ אַרויסגעגעבן אַן אוניווערסאַל, וואָס פֿאַרווערט די קאָרעספּאָנדענץ אין דער העברעיִשער שפּראַך אין פּאָסטפֿאַרקער. דערבײַ איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אויף די רבנים אַ חובֿ מיטצוהעלפֿן אַדורכצופֿירן דאָס אונטער אַ שטראָף. דער צוועק פֿון דער פֿאַראָרדענונג איז געווען, אַז „זיי (די ייִדן) זאָלן נישט געבן צו וויסן דעם שונא וועגן קיין שום זאַך". אויך די צענטראַלע אָנפֿירונג פֿון די פּאָסט־ענינים האָט זיך דערמיט פֿאַרנומען. דעם 10טן מײַ [26] האָט די קאָמיסיע פֿאַר פּאָסט־ענינים צוגעשיקט צו דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט אַ פּראָיעקט וועגן פֿאַרבאָטן די ייִדישע שפּראַך אין דער קאָרעספּאָנדענץ דורך דער פּאָסט. די קאָמיסיע האָט איר פּראָיעקט באַגרינדעט דערמיט, אַז אויב מען זאָל אָנגאַזשירן געשוווירענע איבערזעצער אויף צו רעווידירן די קאָרעספּאָנדענץ אין ייִדיש, וועט דאָס זײַן בלויז אַן אָנווער אין צײַט, און צווייטנס איז נישט פֿאַראַן דער געהעריקער צוטרוי צו די איבערזעצער גופֿא. דער ענין איז אַריבער צו דער העכסטער אינסטאַנץ: צו דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט. דעם 6טן יוני[27] איז דער ענין אַרומגערעדט געוואָרן אויף אַ זיצונג פֿון דעם ראַט און די אָפּטיילונג פֿאַר זיכערקייט־ענינים האָט באַקומען אַ באַפֿעל אַרויסצוזאָגן איר מיינונג אויף דער נאָענטסטער זיצונג. אין די ווײַטערדיקע אַקטן פֿון דעם ראַט איז נישט פֿאַראַן קיין שום רייד וועגן דער פֿראַגע פֿון פֿאַרבאָט פֿון ייִדיש. עס הייסט בכן, אַז די באַגרענעצונג פֿאַר דער ייִדישער שפּראַך איז נישט אײַנגעפֿירט געוואָרן. וואָס האָט דערצו גורם געווען? האָט מען זיך אפֿשר באַרעכנט, אַז דאָס איז אוממעגלעך אויסצופֿירן, כּל זמן דער רובֿ בנין ומנין פֿון די ייִדן רעדן און שרײַבן בלויז ייִדיש? אָדער אפֿשר האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז דאָס וואָלט געווען אַ מוראדיקער מאָראַלישער קלאַפּ פֿאַר דער ייִדישער באַפֿעלקערונג? אַז דאָס וואָלט געווען פּשוט אַ חוזק פֿון די פּרינציפּן פֿון גלײַכהייט, וועלכע זײַנען אַזוי פֿײַערלעך פּראָקלאַמירט געוואָרן אין די אַקטן פֿון דעם אויפֿשטאַנד. אַזוי צי אַזוי, דער פּראָיעקט איז פֿאַרבליבן אין די אַקטן, ער האָט נישט דערזען די ליכטיקע שײַן.

הערות:

1 Kom. Wojsk. III.21
2 Akty pow. Kość. II, p. 483
3 Arch. Kr. Pol. 255, p. 2.
4 Metr. lit. VII, 194, p. 265
5 Gaz. Rząd. nr. 116, 21.X
6 Metr. lit. VII, 180, p. 305
7 Metr. lit. VII, 180, nr. 85, 11/VII
8 Metr. lit. VII, 194, p. 461.
9 Metr litr. VII, 194, 14.X
10 Arch. Kr. Pol. 159. nr. 2125
11 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 2080, 14.X
12 Arch. Kr, Pol. 284
13 Arch. Kr. Pol. 278, p. 2, 23.VI
14 Arch. Kr. Pol. 260, p. 161
15 Diariusz grodz. nr. 1216, P. 6
16 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1593, 19.IX
17 Zbiór Popielów nr. 73, 31.VIII
18 Arch. Kr. Pol. 253

דער קאָמיסאַר טאָמאַשעווסקי גיט אָפּ אַ באַריכט פֿון לוקאָוו, אַז ער האָט באַ־פֿוילן צו פֿאַרעפֿנטלעכן דעם אוניווערסאַל וועגן דעם פּאַפּירגעלט אין די יִידישע שולן, „וואָרעם אַז די יִידן וועלן אָנערקענען דאָס געלט און באַשטימען אַ געהעריקן קורס — וועט אויך דער פּויער גלויבן און געהעריק שאַצן דאָס פּאַפּירגעלט".

19 Korzon, Wewn. dzieje III, p. 386.
20 Kom. Wojsk. III.30, p. 327
21 Arch. Kr. Pol. 381
22 Arch. Kr. Pol. 153, p. 71; Arch. Kr. Pol. 255, p. 21
23 Arch. Kr. Pol. 153, p. 77
24 Arch. Kr. Pol. 257, p. 492
25 Popruskie oddz. V, 184, r. 1797
26 Diariusz grodz, nr. 1216
27 Arch. Kr. Pol. 257

ד) דאָס טאָגטעגלעכע לעבן פֿון ייִדן אין וואַרשע

וועגן דעם טאָגטעגלעכן לעבן פֿון די ייִדן אין וואַרשע איז פֿאַראַן אַ ביסל מער ידיעות, ווי וועגן דעם לעבן פֿון די ייִדן אין דער פּראָווינץ. וואַרשע איז דעמאָלט אויסגעוואַקסן צו אַ נאָך גרעסערן ייִדישן ישוב ווי פֿריִער. טויזנטער ייִדן פֿאַרטריבן פֿון זייערע היימערטער איבער די מלחמה-געשעענישן האָבן געזוכט אין דער הויפּטשטאָט אַ מקום-מקלט. דער גרעסטער טייל פֿון די צוגעקומענע זײַנען געווען אָרעמע, רויִנירטע מענטשן וואָס האָבן פֿאַרגרעסערט די סײַ ווי שוין גרויסע מחנה אָרעמע לײַט אין וואַרשע. [1] די נישט-אָפֿיציעלע וואַרשעווער קהילה-פֿאַרוואַלטונג, וואָס האָט געווירקט אונטערן נאָמען פֿון אַ „חבֿרה קדישא“ („Starsi szpitalni i jałmużnicy“) און איז באַשטאַנען פֿון נפֿתּלי אַבראַמאָוויטש פֿון קראָקע, שײַע נאַפּטאַלאָוויטש פֿון פּינטשעוו און שלמה יודקעוויטש פֿון פּלאָנסק, האָט אַנטוויקלט איר הילפֿס-טעטיקייט צווישן די אָרעמע פּליטים און זיי אַרויסגעהאָלפֿן מיט געלט-אונטערשטיצונגען [2]. אַ טייל פּליטים האָבן זיך געפּלײַסט צו געפֿינען אַרבעט אין וואַרשע, כּדי נישט דאַרפֿן אָנצוקומען צו דער ייִדישער קהילה. די דאָזיקע באַמיִונגען האָבן אָבער אָנגעטראָפֿן אויף שטערונגען מצד דעם אָרטיקן ביגערטום. אַזוי למשל האָט אַ גרופּע דאָרפֿס-ייִדן, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער שחיטה פֿון בהמות, געמוזט פֿירן אַ ביטערן קאַמף פֿאַרן רעכט פֿון אַרבעט אין וואַרשע. [3] אַ טייל פּליטים איז מיט דער צײַט נמאס געוואָרן צו געניסן פֿון פֿילאַנטראָפּיע, זיי האָבן זיך דעריבער געווענדט צום פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי מיט דער בקשה אַרויסצוגעבן זיי פּעסער, אָן וועלכע מען האָט זיך נישט געקענט פֿרײַ באַוועגן. די תּשובֿה פֿון דעם וואַרשעווער שטאָט-פּרעזידענט איז געווען „דער סענדיק זאָל צוזאַמענשטעלן אַ קאָמפּאַניע פֿון טויזנט אַזעלכע פּערזאָנען און זיי אַרויסגעבן פּעסער. ער זאָל זיי אויך צוגעבן אַ באַגלייטונג וואָס זאָל זיי אַרויספֿירן מחוץ די שלאַבאַנען פֿון וואַרשע“. [4]

שוין אין אָנהייב פֿון אויפֿשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן די עמיגראַציע פֿון די רײַכע וואַרשעווער ייִדישע משפּחות. די וואַרשעווער אָרעמע לײַט האָבן באַצײַטנס געוואָרנט די מאַכט, אַז עס גרייט זיך אַ מאַסן-עמיגראַציע

פון די ווײַכע. [5] עס איז שוין פריִער דערמאָנט געוואָרן, אַז די פירער פון רײַכן בירגערטום דוד קעניגסבערגער, חיים פון לאַסק און יאָסל לעווקאָוויטש האָבן געפּרוּווט אַרויסשיקן זייערע פּרויען פון וואַרשע [6]. אין יולי האָבן זיי געמאַכט אַ צווייטן פרווו, דאָס מאָל אָן אײַנגעגעבענעם.[7] אויך דער רײַכער באַנקיר לעווי פון בערלין האָט פאַרלאָזט וואַרשע מיט אַ באַדײַטיקער געלטסומע. [8] אויך אַנדערע יידישע גבירים, באַנקירן, סוחרים, מיט וועלכע עס רודערט זיך אין וואַרשע פאַרן אויפשטאַנד, האָבן, פונקט ווי דאָס רײַכע וואַרשעווער בירגערטום, פאַרלאָזט די שטאָט, [9] וועלכע איז געשטאַנען אונטער דער סכנה פון הונגער, באַלעגערונג וכדומה.

עס האָט זיך אויך געענדערט די מ אַ כ ט, וועלכע האָט רעגירט איבער די וואַרשעווער יידן. עס זײַנען געקומען נײַע צײַטן, האָט מען געמוזט באַשטימען נײַע מענטשן, וועלכע האָבן געדאַרפט ווירקן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, זי זאָל מיטהעלפן מאָראַליש און מאַטעריעל דעם אויפשטאַנד. דער וואַרשעווער סענדיק, וועלכער האָט אָנגעפירט די ענינים פון די וואַרשעווער יידן אויפן אָרט פון דער נישט-עקסיסטירנדיקער קהילה, מיטן נאָמען שלמה שאַיאָוויטש, האָט דעמיסיאָנירט. [10] זײַן אָרט האָט פאַרנומען אַ נײַער סענדיק מיטן נאָמען יאַנקל מאָשקאָוויטש. [11] דער פּראַגער סענדיק אַמט איז געוואָרן אַן אַרענע פון קאָנקורענץ-קאַמף. דער אַמאָליקער פּראַגער סענדיק (פון די 80-ער יאָרן) אײַזיק שמערלאָוויטש, [12] וואָס איז דערווײַטערט געוואָרן פאַר פעלשונגען, האָט איצט פאַרשיט דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט [13] מיט בקשות, מען זאָל אים צוריקגעבן דאָס סענדיק-בענקל; דערבײַ האָט ער זיך פאַררופן אויף זײַנע פאַרדינסטן בײַ די באַקאַנטע פריצים דזיאַלינסקי. זאַקרזשעווסקי האָט דערויף געענטפערט אויף זײַן שטייגער: „ע... וועט עס באַקומען — ווען דער סענדיק-אַמט וועט זײַן וואַקאַנט א... דזשיאַלין" (אַן אָנצוהערעניש אויף דער פּראָטעקציע פון די דזיאַלינס...ס אויך אַ צווייטער ייִד מיטן נאָמען ברוך איזראַעלאָוויטש, [14] וואָס „איז מ... קנאה דערווײַטערט געוואָרן פון דעם סענדיק-אַמט", האָט זיך באַמיט, אַז מען זאָל אים נאָמינירן פאַרן פּראַגער סענדיק. נישט אײַזיק און נישט ברוך האָבן באַקומען דעם אַמט. פּראַגער סענדיק איז געוואָרן אַ דריטער מיטן נאָמען יעקב יאָעלאָוויטש. [15]

די קאָמפּעטענצן פון דעם סענדיק זײַנען אין דער צײַט פון אויפשטאַנד געבליבן די זעלביקע וואָס פאַרן אויפשטאַנד. ער איז בכן ווײַטער געווען דער פאָרטרעטער פון דער יידישער באַפעלקערונג, אָבער אין דער ערשטער ריי דער אויספירער פון אַלע פאַראָרדענונגען פון דער אויפשטאַנדישער מאַכט. ער האָט צוזאַמענגעאַרבעט מיט דער מאַכט בײַ דער פּראָפּאַגאַנדע לטובֿת דעם אויפשטאַנד. בעת מען האָט געפירט אַן אַקציע פאַר אַ פרײַוויליקער הלוואה לטובֿת דעם מלוכה-אוצר און פאַר אויסבײַטן מזומנים אויף פּאַפּירגעלט, איז דער סענדיק צוזאַמען מיט פאָרשטייער פון מאַגיס-

סראַט אַרומגעגאַנגען צווישן רײַכע ייִדן.[16] ער האָט אויך צונויפֿגערופֿן פֿאַרזאַמלונגען פֿון די וואַרשעווער ייִדן אין די שולן כּדי אַרומצורעדן און אויפֿצוקלערן די פֿאַראָרדענונגען פֿון דער מאַכט.[17] אויך בײַם שאַפֿן דעם ייִדישן פֿולק פֿון בערעק יאָסעלעוויטש האָט מיטגעווירקט דער סענדיק.[18] פּונקט ווי פֿריִער, האָט ער צוזאַמען מיט אַ שטאַב שמשים געזוכט גנבֿים און נאָכן אויסגעפֿינען זיי מודיע געווען וועגן דעם דער מאַכט. דער פּראַגער סענדיק איז אַפֿילו דערפֿאַר אויסגעצייכנט געוואָרן „פֿאַר געטרײַשאַפֿט און פֿלײַס“.[19] ווען אַ טייל רײַכערע ייִדן האָבן בדעה געהאַט צו פֿאַרלאָזן די הויפּטשטאָט און אַרויסצופֿירן זייערע פֿאַרמעגנס, האָט דער סענדיק צו וויסן געגעבן וועגן דעם דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט.[20] ער האָט מיטגעאַרבעט מיט דער מאַכט בײַם אויפֿמאָנען די „נדבֿה“ פֿון די וואַרשעווער ייִדן. כּדי קיינער זאָל זיך נישט אַרויסדרייען פֿון אַרײַנטראָגן זײַן חלק פֿון דער נדבֿה, האָט דער סענדיק אָוועקגעשטעלט אַ שמש, וואָס זאָל לעגיטימירן אַלע ייִדן, וואָס פֿאָרן אַרויס פֿון וואַרשע.[21] די מאַכט האָט געהאַט אַ גרויסן צוטרוי צום סענדיק. האָט עמעץ למשל געוואָלט ווערן אַ שפּיאָן אין דער פּוילישער אַרמיי, פֿלעגט ער זיך ווענדן נאָך אַ רעקאָמענדאַציע-בריוו צום סענדיק.[22] אויך אין פֿאַל פֿון באַשולדיקונג וועגן שפּיאָנאַזש פֿלעגט גענוג זײַן דאָס ערבֿות פֿון סענדיק און ף באַפֿרײַט צו ווערן.[23] דער סענדיק אַלס דער נישט-געקרוינטער קיניג און דיקטאַטאָר פֿון די וואַרשעווער ייִדן האָט מיט קיינעם נישט געוואָלט טיילן זײַן מאַכט. עס האָט זיך אָבער געפֿונען דעם סענדיקס אַ קאָנקורענט — דאָס איז געווען דער ייִד מאַיאָרעק פֿון לענטשנע אָדער פֿון לובלין,[24] וואָס האָט זיך טיטולירט „פּאַטענטירטער קאָמענדאַנט פֿון די ייִדן פֿון דריטן צערקל“. דער וואָיט פֿון צערקל איז געווען די פּערזאָן, וואָס האָט מאַיאָרעקן באַשאָנקען מיט דער „קאָמענדאַנטור“. וואָס פֿאַר אַ מין „קאָמענדאַנט“ דאָס איז געווען, דאָס ווייסן מיר נישט. צי דאָס איז געווען אַ מיניאַטור אויפֿן סענדיק פֿון שטח פֿון אַ צערקל צי עפּעס אַנדערש, וועגן דעם שווײַגן די מקורים. וואָס ער זאָל נישט האָבן געווען, האָט זיך מאַיאָרעק גענומען אויפֿצומאָנען שטײַערן און אַפֿילו געפֿאָדערט אַן אָפּצאָל פֿון די סוכּות. דער סענדיק האָט נאָך געקענט פֿאַרטראָגן, ווען מאַיאָרעק האָט זיך געשפּילט אין „קאָמענדאַנט“, ער האָט אָבער נישט געקענט לײַדן, ווען מען האָט אָנגערירט זײַן קעשענע. ער האָט זיך דעריבער געווענדט צום פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי[25] מיט אַן אָנקלאָגע קעגן מאַיאָרעקן און יענער האָט אָפּגעשאַפֿט דעם אַליינהערשנדיקן „קאָמענדאַנט“. אַזוי האָט זיך פֿאַרענדיקט די קורצע הערשאַפֿט פֿון דעם איינציקן ייִדישן „קאָמענדאַנט“ אין די צײַטן פֿון קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד.[26]

אויך די געריכטס מאַכט פֿון דעם סענדיק האָט זיך נישט שטאַרק געענדערט אין דער צײַט פֿון דעם אויפֿשטאַנד. פֿריִער איז דער סענדיק געווען אין דער פֿראַגע פֿון יוריסדיקציע אָפּהענגיק פֿון דעם קרוין מאַרשאַל, איצט פֿון דעם

העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, אייגנטלעך פֿון זײַן פֿאָרזיצער. אויב עמעץ האָט געוואָלט פֿאָרלייגן אַ פּערזאָן פֿאַרן סענדיק־געריכט, וואָס איז באַשטאַנען פֿון דעם סענדיק און 3 דיינים, [27] האָט מען פֿריער געמוזט האָבן דעם הסכּם פֿון דעם פֿאָרזיצער פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, פּונקט ווי פֿאַרן אויפֿשטאַנד האָט מען געמוזט האָבן די דערלויבעניש פֿון דעם קרוין־מאַרשאַל. [28] אויפֿן פּסק־דין פֿון סענדיק האָט מען געקענט אַפּעלירן צום פֿאָרזיצער פֿון העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט. ווען עס האָט למשל פּאַסירט, אַז אַ ייִד מיטן נאָמען מענדל יאַקובאָוויטש האָט אויפֿן אורטייל פֿון סענדיק געוואָלט אַפּעלירן צום געריכט פֿון פֿערטן צערקל, האָט דער פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי אים געענטפֿערט: „אין אַן ענין, וואָס איז איין מאָל געמשפּט געוואָרן דורכן סענדיק, קען מען בלויז צו מיר אַפּעלירן“. [29] דאָס איז ענלעך ווי פֿאַרן אויפֿשטאַנד, ווען מען האָט פֿון אורטייל פֿון סענדיק געקענט אַפּעלירן בלויז צום קרוין־מאַרשאַל. [30] פּערזאָנען, וועלכע האָבן זיך געוואָלט אַרויסרײַסן פֿון סענדיקס מאַכט, פֿלעגט זאַקרזשעווסקי אָפּשיקן צום סענדיק ווי צו דער געהעריקער אינסטאַנץ. [31] ענינים פֿון דירה־געלט זײַנען נישט געשטאַנען אונטער דער יוריסדיקציע פֿון דעם סענדיק, נאָר פֿון צערקל־געריכט. [32] אַלע ציווילע תּביעות זײַנען אין דער צײַט פֿון אויפֿשטאַנד אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דעם געזעץ פֿון מאָראַטאָריום. אין איינעם אַ פֿאַל, ווען דאָס סענדיק־געריכט האָט צוגעפּסקנט אַ געוויסן הערש אַבראַמאָוויטש 29.985 גל׳ פֿון דעם ייִד אליהו סאַמאַנאָוויטש, האָט דער העכסטער נאַציאָנאַלער ראַט באַפֿוילן דעם סענדיק מער נישט צו משפּטן אַזעלכע ענינים. [33] בלויז אין אויסנאַמפֿאַלן האָט דאָס געריכט לויט אַן אָנווײַזונג פֿון דעם העכסטן מיליטער־פֿירער קאָשטשושקאָ געקענט פֿאַראָרדענען, אַז דאָס געריכט זאָל באַטראַכטן אַן ענין וואָס איז אַרונטערגעפֿאַלן אונטערן מאָראַטאָריום. אַזאַ עצה האָט דער פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי געגעבן די לויצקער ייִדן בעניאַמינאָוויטש און לייזעראָוויטש, וואָס האָבן זיך געלאָדן וועגן אַ גרויסער סומע מיטן רוסישן ליוועראַנט שמאַלאָוויטש. [34] פּערזאָנען, וואָס פֿלעגן זיך ווענדן צו זאַקרזשעווסקען וועגן באַטראַכטן פּראָצעסן פֿון פֿאַרן אויפֿשטאַנד פֿלעגט ער אָפּפּטרן מיט אַ וויך: „דאָס זײַנען אַלטע מעשׂיות“. [35]

די גרעסטע צאָל ענינים, וועגן וועלכע וואַרשעווער ייִדן פּראָצעסירן זיך, זײַנען שייך ד י ר ה־ג ע ל ט, [36] וואָס האָט שטאַרק געשטײַגט אין די צײַטן פֿון אויפֿשטאַנד. נישט געקוקט אויפֿן מאָראַטאָריום פֿלעגט דאָס געריכט אַרויסטראָגן אורטיילן וועגן עקסמיסיע, אויסער דעם האָט מען דיווידערשפּעניקע געסטראַשעט מיט אַ מיליטערישער [37] עקזעקוציע. די נישטערלעכע אַדמיניסטראַטאָרס, גערופֿן „מורגראַביעס“, פֿלעגן דעמאָלט באַפֿרײַען זיך פֿון נישט געוווּנטשענע לאָקאַטאָרס מער „אויף אַן אייגענער פֿויסט“ ווי לויטן געזעץ. אַזוי למשל האָט געהאַנדלט דער אַדמיניסטראַטאָר פֿון דעם „פּאַלאַץ“ גערופֿן „גאָלובסקי“, וועלכער האָט אַרײַנגעזועצט צו זײַן לאָקאַטאָ

14 סאָלדאַטן און דערנאָך אים פֿאַרן טערמין דערוויַיטערט פֿון דער דירה.[38] איבער דעם יקרות אויף דירות פֿלעגט אָפֿט דערגיין צו פֿאַרשיידענע סיכסוכים. ווען די צדדים פֿלעגן זיך ווענדן צו זאַקרזשעווסקין, פֿלעגט ער, ווי זיַין שטייגער איז געווען, ענטפֿערן, אַז „אויף אַזעלכע נישט ערלעכע פּערזאָנען זאָל מען נישט בלויז וואַרפֿן חהמים, נאָר מען מעג זיי אויך „מכבד זיַין מיט אַ רימען".[39]

נישט געקוקט אויף דער ערנסטקייַט פֿון מאָמענט האָבן זיך אָבער געפֿונען יידן, וואָס האָבן דאָס סענדיק-געריכט פֿאַרוואָרפֿן מיט פֿאַרשיידענע, אָפֿט קליינלעכע אָנקלאָגעס.[40]

הגם אויפֿן סענדיק-אַמט זיַינען פֿאָרגעקומען אַזעלכע וויכטיקע שינויים האָט אָבער דער געשווירענער איבערזעצער פֿון די ציַיטן פֿאַרן אויפֿשטאַנד מיטן נאָמען שמעון שמולאָוויטש וויַיטער פֿאַרנומען זיַין אַמט.[41] אים פֿלעגט מען איבערשיקן צום אַדורכקוקן און איבערזעצן די פּאַפּירן, וועלכע מען האָט געפֿונען ביַי חשודיקע פּערזאָנען. אים פֿאַרדאַנקען מיר דאָס אַ בריוו פֿון אַ כלה צום חתן אין אַ פּויליש איבערזעצונג, וואָס איז פֿאַרבליבן אין די אַקטן. דער בריוו איז אינטערעסאַנט איבער דעם קולטור-שטייגערישן אינהאַלט, ווי אויך מחמת דעם פּוילישן סטיל.

דאָס בילד פֿון דער יידישער וואַרשע אין די ציַיטן פֿון אויפֿשטאַנד וואָלט נישט געווען קיַין פֿולס, ווען מיר זאָלן זיך נישט אָפּשטעלן אויף דער פּערזאָן פֿון לייזער יצחק, וואָס טיטולירט זיך לוּוויטשער סענדיק און וואַרשעווער דרוקער. לייזער יצחק איז געווען זייער אַ רירעוודיקער און ענערגישער מענטש. אייביק האָט ער עפּעס פּראָיעקטירט. ער האָט עס פּראָיעקטירט צו גרינדן אַ יידישע דרוקעריַי אין דעם קיניגלעכן מאַיאָנטעק גאָלענדזשינוו. זיַין ווערק איז געווען די יידישע דרוקעריַי אין נאָווי-דוואָר ביַי וואַרשע. פֿון זיַין איניציאַטיווע איז אַרויס דאָס געזעץ וועגן דעם שטעמפּל-אָפּצאָל פֿון יידישע ספֿרים און אַנדערע.[42] דער אייביק אומרויִקער לייזער יצחק האָט אויך בשעת דעם אויפֿשטאַנד אַנטוויקלט אַ רירעוודיקע טעטיקייט. ער האָט געפֿירט עפּעס געהיימע אונטערהאַנדלונגען מיט זאַקרזשעווסקין.[43] עס קען זיַין, אַז צו די אַלע פּראָיעקטן פֿון אָפּצאָלן און באַשטיַיערונגען פֿון די וואַרשעווער יידן האָט געהאַט אַ שיַיכות דער פּראָיעקטן-מאַכער לייזער יצחק. ווער ווייס, וואָס פֿאַר אַ פּראָיעקטן ער האָט געהאַט אין זינען, ווען ער האָט אין דער ציַיט פֿון מלחמה און אויפֿשטאַנד אַרויסבאַקומען אַ פּאַטענט פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט אויף צו דרוקן לוחות און העברעישע ציַיטונגען. אפֿשר האָט ער געחלומט אַרויסצוגעבן אַ ציַיטונג פֿאַר יידן, כדי מיט דער הילף פֿון געדרוקטן וואָרט צו געווינען די יידישע באַפֿעלקערונג פֿאַרן אויפֿשטאַנד.[44] ווידער זיַינען דאָס אָבער געווען פֿינאַנציעלע שוועריקייטן, וואָס האָבן צו נישט געמאַכט זיַין פּראָיעקט, פּונקט ווי אין די 70ער יאָרן האָט דער דוחק אין געלט אוממעג-

לעך געמאַכט צו גרינדן אַ דרוקעריי, הגם ער האָט געהאַט דערויף אַ קיניגלעכן פּריווילעג. לייזער האָט דעריבער געבעטן זאַקרזשעווסקין, וואָס אַ דאַנק אים האָט ער באַקומען אַ פּאַטענט אויף אַ דרוקעריי, ער זאָל אים דערלויבן צו פּראָצעסירן זיך מיט פאַרשיידענע „יידעלעך" (Żydki),[45] פון וועלכע עס קומט אים געלט. זאַקרזשעווסקי האָט אָבער דערויף נישט איינגעשטימט, ווייל דאָס איז געשטאַנען אין אַ סתירה צום געזעץ, וואָס האָט אָפּגעשטעלט אַלע פּראָצעסן אין ציווילע ענינים. ווען לייזערן איז נישט געראָטן צו שאַפן זיך געלט פאַר דער דרוקעריי אויף דעם אופן, בעט ער, די מאַכט זאָל דערויף אַסיגנירן אַ געוויסן געלט־סכום. אויך דער פאָרשלאָג איז נישט אָנגענומען געוואָרן, הגם לייזער האָט צוגעזאָגט, אַז די יידישע דרוקעריי וועט רייך מאַכן דעם מלוכה־אוצר.

עס האָט אויך נישט געהאַט קיין פּעולה די אינטערווענץ פון לייזערן, מען זאָל נישט נעמען יידן צום מיליטער. „די יידן — האָט געטענהט לייזער — זיינען גרייט צו טון אַלץ אויף וואָס די רעליגיע דערלויבט, דעריבער בעט ער זאַקרזשעווסקין, ער זאָל געבן צו פאַרשטיין וועמען מען באַדאַרף, מען זאָל די יידן נישט אָוועקרייסן פון זייערע ווייבער און קינדער, ווייל אויב זיי וועלן געהרגעט ווערן, וועלן זייערע פרויען נישט קענען חתונה האָבן". דער וואָס קען דאָס יידישע לעבן ווייס, אַז לייזערן איז געגאַנגען אין דער זייער קאָמפּליצירטער פראַגע פון עגונות. אין יענע צייטן ביי דעם פּרימיטיוון אופן פון פירן די רשימות פון די געהרגעטע סאָלדאַטן איז די מורא פאַר בלייבן עגונות געווען זייער אַ גרויסע. מען מוז מודה זיין, אַז אין דעם פאַל איז זאַקרזשעווסקיס תשובה, הגם אויך אַ הומאָריסטישע, דאָך געווען אַ ריכטיקע: „זיי קענען זיך גטן מיט די ווייבער, אָדער זאָלן זיי נישט פאַלן אין דער מלחמה".[46]

הערות:

1 Arch. Kr. Pol. 249, p. 243

2 Arch. Kr. pol. 259. p. 275.

3 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1459

4 Arch. Kr. Pol. 159, p. 861

5 Arch. Kr. Pol. 260, p. 235, 1.VI

6 Arch. Kr. Pol. 241; p. 280, 286, 287, 13.VI

7 Arch. Kr. Pol. 257, p. 235

8 Arch. Kr. Pol. 241, p. 197

9 Tokarz, Insur. Warsz. p. 75

10 Ekonomiczne St. Warszawy nr. 874

11 Arch. Kr. Pol. 257, p. 238

12 Jurysd. warsz. nr. 78, 1789; Ekonomiczne St. Warszawy 1253

13 Arch. Kr. Pol. 259, p. 64, 2.VII; Arch. Kr Pol. 159, 1005, 22.V

14 Arch. Kr. Pol. 159, p. 470

15 Arch. Kr. Pol. 159, p, 455, 470 18.VII; Arch. Kr. Pol. 276, 75, >.VII.

16 Arch. Kr. Pol. 257, p. 238, 19.VIII

17 Arch. Kr. Pol. 247, p. 50

18 Arch. Kr. Pol. 257, p. 242, 23/IX

19 Kom. Wojsk. III,21, p. 430

20 Arch. Kr. Pol. 257, p. 235

21 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1067. 25.VIII

22 Arch. Kr. Pol. 251, p. 036

23 Metr. Lit. VII, 177, 17 V

24 Arch. Kr. Pol. 381, p. 144

25 Arch. Kr. Pol. 287, p. 118, 27.IX

26 דאָ איז נאָך כדאי צו באַמערקן, אַז דער דר"מטער צערקל האָט פֿאַרגעלייגט אַן אומבאַקאַנטן פּראָיעקט וועגן רעאָרגאַניזירן דעם געהילפֿסשטאַב פֿון סענדיק. דער דאָזי-קער פּראָיעקט רעכנט אויס די וויכטיגסטע: אליהו פֿון סטאָבניץ, מאיר בערקאָוויטש, דער קאָמענדאַנט פֿון די ייִדן פֿון דריטן צערקל, לעוועק דער געוועזענער רבֿ פֿון דוזשאָן, לייזער דאָווידאָוויטש פֿון אַפּאַלע, ישׂראל שלאָמאָוויטש, לייזער קאַלמאַנאָוויטש פֿון שידלאָווע, דער איבערזעצער פֿון ייִדיש אויף פּויליש' וועלכע ווערן אויסגערעכנט באַנדידאָטן אויף שמשים (Arch. Król. Pol. 382, p. 244).

27 Arc'. Kr. Pol. 381, p. 144

28 Arch. Kr. Pol. 381, p. 452; Arch. Kr. Pol. 260, p. 251

29 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1076

30 אָרדינאַציע פון יאָר 1784 (B. Dyr. Policji nr. 11, p. 68 — Arch. Gl.)

31 Arch. Kr. Pol. 260

32 Arch. Kr. Pol. 159 nr. 1237, 3.IX

33 Akty powstania Kość. II, 144 9.IX

34 Arch. Kr. Pol. 260, p. 246

35 Arch. Kr. Pol. 159

36 Arch. Kr. Pol. 249, p. 240

37 Arch. Kr. Pol. 381, p. 510

38 Arch. Kr. Pol. 259, p. 360

39 Arch. Kr. Pol. 159, p. 54

40 לעווען שלאָמאָוויטש האָט אָפּגערעדט דעם געזעלן פון הערשקן (Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1532), מאשעק יודקאָוויטש האָט זיך פאַרצעטירט מיט זיין איידעם, וואָס איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט זיין טאָכטער (Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1048), פריידע טעלאַווא איז זיך באַגאַנגען מיט איר קראַנקן מאַן נישט געהעריק: נישט גענוג וואָס זי האָט אים געוואָרפן, האָט זי נאָך פון סענדיק פאַרלאַנגט אַ גט (Arch. Kr. Pol. 155, p. 842). נישט ערלעך האָבן געהאַנדלט יוסף פון ריישע, לעווק דער שמוקלער און איצעק דער שניידער דערמיט וואָס זיי האָבן נישט באַצאָלט דעם מלמד ברוך נוסינאָוויטשן פון זשעט־לעכאָוו שכר־לימוד. זאַקרזשעווסקי האָט זיך אָנגענומען פאַרן אָרעמען מלמד, אָבער ביי אַ געלעגנהייט האָט ער ברוכן געטענהט: „זאָל ער לערנען נישט בלויז אויף יידיש, נאָר אויף פויליש און דייטש". עס איז אָבער אַ פראַגע, צי ברוך אַליין האָט באַהערשט די דאָזיקע שפּראַכן (Arch. Kr. Pol. 159). פאַר זאַקרזשעווסקין האָט זיך אויך באַקלאָגט אַ געוויסער מאיר הערשעק אויפן קירזשנער זעליק און זיין ווייב: זיי האָבן אים אויסגעריסן די באָרד און דעריבער קען ער זיך נישט לויט די דינים פון דער יידישער רעליגיע באַווייזן אין גאַס (Arch. Kr. Pol. 159, p. 733). דער וואַרשעווער לאַווניק צודזעווסקי האָט מסתמא פאַרגעסן, אַז עס זיינען אָנגעקומען נייע צייטן; ער האָט נישט בלויז געשלאָגן אהרן הערשקאָוויטשן פון פּאַרטשעוו, נאָר האָט אים נאָך באַליידיקט מיט די ווייטערדיקע ווערטער: „וואָס ווילסטו דו, ייד, דו ווערסט ביי מיר גאָרנישט פועלן. דו זאָלסט מיך אַפילו קלאָגן ווו דו ווילסט נאָר. איך בין אַ לאַווניק און דו ביסט אַ ייד!" (Arch. Kr. Pol. 387, p. 366)

42 לייזער יצחקס טעטיקייט אויפן געביט פון דרוקווען האָב איך אַרומגערעדט אין דער אָפּהאַנדלונג: „צו דער געשיכטע פון יידישן בוך און דרוק אין פוילן בעתן 18טן יאָרה", וואַרשע 1935.

43 Arch Kr. Pol. 381, p. 329

אין אַ בריוו צו זאַקרזשעווסקין בעט ער „אים גנעדיק אויסצוהערן אין אַ געוויסן ענין". דערויף האָט אים זאַקרזשעווסקי געענטפערט: „איך בין מוכן ומזומן צו הערן".

44 ווייל עס איז געווען פאַרמאַכט דער פויליש־פּרייסישער גרענעץ, פון וואַנען מען פלעגט מאַסנווייז אימפּאָרטירן ספרים, האָט דער אָפּזאַץ פון ספרים און לוחות געדרונגע

אין לאַנד געהאַט געוויסע אויסזיכטן נישט געקוקט אויף די שווערע באַרינגונגען.

45 Arch. Kr. Pol. 381, p. 456. אין דעם דערמאָנטן מעמאָראַנדום פֿאַרציילט
לייזער, אַז „קיין שום ייִד האָט נישט אַזוי פֿיל פֿאַרדינסטן פֿאַרן פֿאַטערלאַנד זינט עט-
לעכע צענדליגער יאָרן ווי ער". ער בעט, מען זאָל אים פֿאַרזיכערן אויף דער עלטער און
געבן אים אַ קאָנצעסיע אויפֿן בית-עולם אין וואַרשע... פֿון דעם מעמאָראַנדום דערוויסן
מיר זיך, אַז דער פּראָיעקט צו גרינדן דעם בית-עולם אין דער פֿאַרשטאָט פֿון וואַרשע —
פּראַגע (אין יאָר 1780) איז געווען זיינער. די ריווחים פֿון דעם בית-עולם האָט ביי אים
צוגענומען און אויסגענוצט אין משך פֿון איבער צען יאָר דער באַקאַנטער ליווראַנט
שמואל זביטקאָווער. אויך אין דעם פֿאַל האָט ער באַקומען אַן אָפּזאָג. מיטן מקבר זיין
מתים האָט זיך אין דער צייט פֿון אויפֿשטאַנד פֿאַרנומען די חבֿרה קדישא.
(Arch. Kr. Pol. 159, nr. 894, 18.VIII);

46 Arch. Kr. Pol. 159, p. 567, 24.VII

ה) דער קאַמף וועגן טאָגצעטל אין וואַרשע

ווי עס איז שוין אונטערגעשטראָכן געוואָרן, זײַנען די יידן אויסער די אַלגעמיינע שטײַערן און לאַסטן נאָך געווען מחויב צו צאָלן געוויסע ריין יידישע שטײַערן. די דאָזיקע שטײַערן זײַנען געווען אַ שווערע לאַסט פאַר די יידן איבער צוויי טעמים: מאָראַלישע און מאַטעריעלע. באַזונדערס שווער איז דאָס געווען פאַר די וואַרשעווער יידן, וועלכע האָבן נאָך געדאַרפט אויסהאַלטן אַ גרויסע צאָל פליטים פון פאַרשיידענע עקן פון לאַנד און וועלכע האָבן אויך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די מיליטערישע אַקציעס פון דער שטאָט, ווי אויך אין אַנדערע אַרבעטן.

די וואַרשעווער יידן האָבן פונקט ווי די יידן פון גאַנצן לאַנד געמוזט באַצאָלן דעם קאָפּשטײַער פאַר אַ גאַנץ יאָר אין דער הייך פון 3.693 גל׳ אַחוץ דעם האָבן זיי געמוזט צאָלן אַ ספּעציעלן וואַרשעווער שטײַער גערופן טאָג-צעטל (אויף פויליש biletowe) פאַרן ווײַנרעכט אין דער הויפּט-שטאָט, ווו יידן האָבן אין פּרינציפּ נישט געטאָרט וווינען. אַזאַ טאָגצעטל, גילטיק אויף 14 טעג, זײַנען מחויב געווען אויסצוקויפן אַלע יידן, וואָס וווינען אין דער הויפּט שטאָט. בלויז דער יידישער סענדיק מיט זײַן שטאָב פון שמש׳ים און דיינים, ווי אויך די אַרענדאַרן פון די כּשרע גאַר-קיכן אין וואַרשע זײַנען געווען פרײַ פון דעם „טאָגצעטל״. די נײַע שטרע-מונגען און לאָזונגען פון גלײַכקייט פון אַלע שטאַנדן און אמונות, וואָס זײַנען אַזוי ברייט פונאַנדערגעשפּרייט געוואָרן בשעת דעם קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד, זײַנען געשטאַנען אין אַ בולטער סתירה צו דער ווײַטערדיקער עקסיסטענץ פון דעם באַליידיקנדיקן „לײַבצאָל״, דעם „טאָגצעטל״. נישט קיין וווּנדער דעריבער, אַז איבער פּרינציפּיעלע טעמים האָט זיך פונאַנדער-געפלאַקערט צווישן די וואַרשעווער יידן און דעם בירגערטום אַ שאַרפער קאַמף וועגן דעם „טאָגצעטל״. דער דאָזיקער קאַמף איז געווען אַ לאַנגער. ער האָט זיך געפירט 4 חדשים אויף 7 חדשים פון אויפשטאַנד און האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ מפּלה פון די יידן. אַנדערש האָט אָבער נישט גע-קענט זײַן. דאָס וואַרשעווער בירגערטום האָט פאַרן און בשעתן אויפשטאַנד גע-האַט אַ גרויס אָנזען אין לאַנד. איינע פון די וויכטיקסטע פיגורן בשעת

דעם אויפשטאַנד, דער פּרעזידענט פון וואַרשע, איינער פון די אָנפירער פון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט און גלייכצייטיק דער העכסטער קאָמענדאַנט פון דער שטאָטישער מיליץ סטאַניסלאַוו זאַקרזשעווסקי, איז געווען אַ הייסער פּאַרטיידיקער און פריינד פון די וואַרשעווער שטאָטלייט.[3] בשעת דעם פּיריאָריקן סיים האָט ער אויף די סיים־זיצונגען פּאַרטיידיקט די אינטערעסן פון שטאָטישן שטאַנד. די הייסע סימפּאַטיע פאַרן שטאָטישן בירגערשטאַנד, וועלכע האָט זיך אין יענע צייטן געפּאָרט מיט אַנטיפּאַטיע צו יידן, האָט זיכער גורם געווען, אַז דער דאָזיקער „פריינד פון דער מענטשהייט" — ווי ער אַליין האָט זיך גערופן — האָט אין צענדליגער אַמטלעכע דאָקו־מענטן געבראַכט צום אויסדרוק זיין נישט־באַהאַלטענע שנאה צו יידן, וועלכע הייסן ביי אים „שאַכערס", „ליידיק־גייערס" וכדומה. דערביי דאַרף באַטאָנט ווערן, אַז מיט אַזאַ לשון רעדט וועגן יידן אין די אַמטלעכע אַקטן בלויז זאַקרזשעווסקי. בדרך כּלל רעדט זיך אין די אַמטלעכע אַקטן וועגן יידן ווי גלייכבאַרעכטיקטע בירגער פון לאַנד, וועלכע פירן אויס ווי גע־העריק זייער חוב לגבי דעם פּאָטערלאַנד.[4] פאַרקערט אַ טייל אַקטן רעדן נאָך מיט גרויס אָנערקענונג וועגן זייערע אויפטוען. אויב מיר וועלן נעמען אין אַכט די גרויסע ראָלע פון זאַקרזשעווסקין בשעתן אויפשטאַנד, ווייטער די געוויסע צאָלרייכע פּאַרטרעטונג פון בירגערטום אין דעם צייטווייליקן ראַט און אין דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט, אין אַלע קאָמיסיעס פון אויפשטאַנד, אין דעם קרימינאַל־געריכט און בכלל אין אַלע אַמטן פון אויפשטאַנד — וועט אונדז נישט חידושן, וואָס דאָס בירגערטום איז געווען בכּוח אַדורכצו־פירן באַשלוסן, וועלכע זיינען געשטאַנען אין אַ בולטער סתירה צו דער אַלגעמיינער ליניע פון אויפשטאַנד און צו זיינע הויפּטלאָזונגען.

דאָס וואַרשעווער בירגערטום האָט אַפילו אין אַזעלכע ערנצטע מאָ־מענטן נישט פאַרגעסן וועגן זיינע גרופּן־אינטערעסן, וואָס האָבן זיך אויס־געדריקט אין באַגרענעצן די רעכט פון די יידן פון דער הויפּט שטאָט. דאָס „טאָגצעטל" איז געווען דער סימבאָל דערפון, אַז די יידן האָבן נישט קיין ווינרעכט אין וואַרשע און אַז זיי מוזן פאַרן יעדנמאָליקן אויפהאַלט אין דער הויפּטשטאָט באַצאָלן אַ געהעריקע סומע. דאָס בירגערטום האָט זיכער געוואָלט אויך איצט טרייבן יידן פון וואַרשע, פּונקט ווי עס האָט געטאָן ערב דעם אויפשטאַנד. דאָס איז אָבער אוממעגלעך געווען איבער דער צווייטאָליקער באַלעגערונג פון דער הויפּט שטאָט, מחמת דעם הילפלאָזיגסט פון די יידן בשעתן אויפשטאַנד, וואָס אָן דעם האָט מען זיך נישט געקאָנט באַ־גיין. די שטאָטלייט האָבן אָבער זיך נישט אָפּגעזאָגט פון דעם גירוש פון די וואַרשעווער יידן, ווי עס האָבן דאָס באַוויזן זייערע באַמיִונגען ביי דעם רוסישן גענעראַל בוקסהעוודען גלייך נאָך דעם ווי וואַרשע איז פאַרנומען געוואָרן דורך די רוסן נאָך דער מפּלה פון אויפשטאַנד.

די וואַרשעווער יידן האָבן געגלייבט, אַז פאַר דעם אָנטייל אין די

אַנריל-קאַמפּן פֿון דער הויפּט שטאָט, פֿאַר זייער אַקטיווער הילף לטובת דעם אויפֿשטאַנד אויף אַלע מעגלעכע געביטן וועלן אויפֿהערן אַלע ביזאיצטיקע באַגרענעצונגען. זיי האָבן גערעכנט, אַז די רעוואָלוציאָנערע רעגירונג, וועלכע האָט דורכן מויל פֿון איר פֿירער דערקלערט, אַז „דאָס פֿאָטערלאַנד איז אַ מאַמע פֿאַר אַלעמען" און „דאַרף אַלעמען איינטיילן אַ גלײַכע גערעכטיקייט", וועט קודם כּל מאַכן אַ סוף צו דעם נע-ונד פֿון די וואַרשעווער ייִדן, וואָס האָט שוין געדויערט עטלעכע יאָרהונדערטער און וועט ענדלעך אָנערקענען זייער ווינרעכט אין דער הויפּטשטאָט.

די קאַפּיטולאַציע פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט פֿאַר דעם פֿעסטן ווילן פֿון וואַרשעווער מאַגיסטראַט, הגם דער פֿירער פֿון אויפֿשטאַנד קאָשטשושקאָ האָט זיך אַרויסגעזאָגט אין גײַסט פֿון טאָלעראַנץ, האָט געוויזן בחוש, וואָס פֿאַר אַ רעאַלן ווערט עס האָבן די לאָזונגען וועגן דער גלײַכהייט פֿון אַלע שטאַנדן, וואָס זײַנען אַזוי הייס פּראָקלאַמירט געוואָרן בשעת דעם אויפֿשטאַנד.

דער קאַמף וועגן דעם טאָגצעטל האָט זיך אָנגעהויבן דעם 1טן מײַ 1794, ד"ה דעם צווייטן טאָג נאָך דעם ווי דער מאַגיסטראַט האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ מעלדונג, אַז ייִדן דאַרפֿן אויסקויפֿן דעם טאָגצעטל פֿאַר 3 גל' אויף 14 טעג. [5] דעם קאַמף האָט אָנגעהויבן אַן אויסטערלישע פֿאַראייניקונג, וואָס האָט געטראָגן דעם כאַראַקטער ממש פֿון אַ „קלאַסן-אָרגאַניזאַציע", דהײַנו „די פֿאַרזאַמלונג פֿון דער וואַרשעווער אָרעמשאַפֿט" (Zgromadzenie Ubóstwa Warszawskiego). אין איר בקשה צו דער מאַכט וואָרנט די דאָזיקע „אָרעמשאַפֿט", אַז איבער דער גרויסער צאָל אָרעמע לײַט אין וואַרשע, וואָס דאַרפֿן אַלע אויסקויפֿן „טאָגצעטלען און זײַנען דאָס נישט אין שטאַנד צו טון, וועלן די תּפֿיסות זײַן צו קליין אויף אַרײַנצונעמען אַלע אָרעמע לײַט אָן טאָגצעטלען די „אָרעמשאַפֿט" לייגט דעריבער פֿאָר, מען זאָל אָפּשאַפֿן דעם טאָגצעטל. וואָס באַשטײַערט אַלעמען גלײַך און באַשטײַערן די רײַכע מיט אַ 10% פֿאַרמעגן-שטײַער. דער ענטפֿער פֿון דער מאַכט אויף דער דאָזיקער ווענדונג איז אונדז נישט באַקאַנט. מתתמא איז ער געווען אַ נעגאַטיווער, ווײַל אָננעמען דעם דערמאָנטן פֿאָרשלאָג וואָלט געווען אין אַ סתּירה צו די כּוונות פֿון בירגערטום, וואָס איז דאָך מיט דעם טאָגצעטל אויסן געווען נישט בלויז פֿיסקאַלע צוועקן, נאָר אויך דעם פּרינציפּ, אַז ייִדן האָבן נישט קיין ווינרעכט אין וואַרשע. אין יוני [6] ווערט דער קאַמף פֿאַר אָפּשאַפֿן דאָס טאָגצעטל ווײַטער באַנײַט. די ייִדן שטורעמען דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט. דאָס מאָל פֿאַרלאַנגען זיי צו פֿאַרקלענערן דעם אָפּצאָל פֿאַרן טאָגצעטל. דער ראַט האָט נישט באַטראַכט דעם פֿאָרשלאָג נאָר אים איבערגעשיקט צום מאַגיסטראַט מיט דער אָנווײַזונג, אַז „ער זאָל נעמען אין אַכט די לאַגע פֿון די פּעטענטן און ער זאָל באַמיען זיך צו באַשליסן דעם ענין אין הסכּם מיט יושר און מילדהאַרציקייט". די מילד-

האַרציקייט פֿון דעם ענגהאַרציקן מאַגיסטראַט האָט נישט געמוזט זײַן קיין צו גרויסע, ווײַל אין אויגוסט [7] דערלאַנגען די ייִדן ווידער בקשות צו דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט וועגן דעם ענין. דער ראַט האָט אַלס ענטפֿער אויף די ווענדונגען באַשטעטיקט דעם באַשלוס, וועלכער האָט פֿאַרקלענערט דעם אָפּצאָל אויף 5 זילבערנע גראָשן. דער ראַט האָט זײַן באַשלוס מאָטיווירט דערמיט, וואָס די ייִדן פֿאַרדינען אַ סך בײַם מיליטער, דעריבער קענען זיי אויסטראָגן דעם דאָזיקן אָפּצאָל. [8] דער ראַט האָט אויך גאָרנישט דערקענען, אַז די רײַכע זאָלן צאָלן פֿאַר די אָרעמע. די באַהויפּטונג פֿון דעם ראַט איז אויף אַזוי פֿיל נישט געווען אָביעקטיוו, וואָס ער האָט אַ הײַפֿל אויפֿגעקומענע ליוועראַנטן (עס איז נאָך אַ פֿראַגע, צי זיי האָבן שפּעטער נאָכן אײַנפֿירן דאָס פּאַפּירגעלט אײַנגעהאַלטן זייערע פֿאַרמעגנס!) אידענטיפֿיצירט מיטן כּלל וואַרשעווער ייִדן, וועלכע זײַנען — ווי עס באַווײַזן דאָס דעמאָלטיקע ציילונגען — באַשטאַנען פֿון קליינהענדלער, בעלי־מלאכות, מעקלערס, פֿון אַ סך פּערזאָנען אָן שטענדיקע באַשעפֿטיקונגען און אַ גרויסער צאָל מלחמה־פּליטים. פֿאַר די אַלע, וואָס האָבן זיך אָרגאַניזירט אין „דער פֿאַרזאַמלונג פֿון ייִדישער אָרעמשאַפֿט“, איז דאָס טאָגצעטל געווען אַ שווערע משׂא, ממש נישט צו דערטראָגן. אַחוץ דעם איז נאָך כּדאַי צו פֿאַררעגעסטרירן אַ פֿאַקט, וואָס איז פֿאַר יענע צײַטן אויך ווילד און משונהדיק. מען האָט נעמלעך געהייסן צאָלן דאָס טאָגצעטל אויך מענטשן, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט זייערע פֿאַרמעגנס אויף הפֿקר און געזוכט אַן מקום־מקלט אין דער הויפּטשטאָט. מחמת דעם טאַקע וועט אונדז נישט וווּנדערן, אַז דאָס אײַנמאָנען דאָס טאָגצעטל האָט אָנגעטראָפֿן אויף אומגעהײַערע מניעות, ווי עס אינפֿאָרמירן אונדז די באַריכטן פֿון די באַזונדערע צערקלען. [9] עס איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז מען האָט געהאַט בדעה זיך אומצוקערן צו דער סיסטעם פֿון הויז־רעוויזיעס, ווי מען פֿלעגט זיך נוהג זײַן אין די צײַטן פֿאַרן אויפֿשטאַנד. דער לעצטער עטאַפּ פֿון קאַמף וועגן דעם פּוילישן „לײַבצאָל“ האָט זיך אָפּגעשפּילט אין חודש סעפּטעמבער. [10] וועגן דעם דאָזיקן קאַמף דערוויסן מיר זיך פֿון דעם בריוו פֿון קאָשטשושקאָ צום העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט. אין דעם בריוו רעדט זיך וועגן דעם, אַז די וואַרשעווער ייִדן האָבן זיך צוויי מאָל געווענדט צו קאָשטשושקאָן מיט אָנקלאָגעס אויף די „שווערקײַטן“ מצד די שטאָטלײַט, בפֿרט אין דער פֿראַגע פֿון טאָגצעטל. „דאָס וואָס האָט נאָך געקענט אָנהאַלטן — שרײַבט קאָשטשושקאָ — בײַ דער אַלטער רעגירונג, בײַ אַזוי פֿיל (אַנדערע) עוולות, פּאַסט נישט אויף איצטער, בשעת דאָס פֿאָטערלאַנד איז אַ מאַמע פֿאַר אַלעמען“, „בפֿרט, אַז די ייִדן זײַנען אַ קלאַס מענטשן, וועלכע זײַנען גלײַך מיט אַנדערע נוצלעך און זיי ווילן גלײַך מיט אַנדערע מיטהעלפֿן צו דער פֿאַרטיידיקונג פֿון לאַנד“. דער ענדגילטיקער רעזולטאַט פֿון דעם קאַמף, אין וועלכן עס האָבן געקעמפֿט אויף דער זײַט פֿון

בירגערטום 8 שטאָטלײַט, מיטגלידער פֿון דעם העכסטן נאַציאָנאַלן ראַט און אויסער זיי זאַקרזשעװסקי, אויף דער זײַט פֿון די ייִדן די אַבסטראַקטע פֿאָרמולע װעגן דער גלײַכקייט פֿון אַלע שטאַנדן און קאָשטשושקאָס אינטערװענץ – איז אונדז נישט באַקאַנט. מען קען אָבער מיט זיכערקייט באַהויפּטן, אַז בײַ די עקסיסטירנדע סאָציאַלע און פּאָליטישע פֿאַרהעלטענישן האָבן געמוזט פֿאַרשפּילן די ייִדן.

אין די דעמאָ־טיקע אַקטן זײַנען אויפֿגעהיט אַ גאַנצע ריי דאָקומענטן, װאָס אַנטפּלעקן אין דער פֿולער מאָס, װאָס פֿאַר אַ נישט־גערעכטע לאַסט עס איז געװען דאָס טאַגצעטל. אַט למשל האָט מען אַרײַנגעזעצט אין תּפֿיסה אַ ייִדישן שנײַדער מרדכי פֿון קאָזשעניץ,[11] װעלכער האָט געאַרבעט פֿאַ ן מיליטער. איבער זאַקרזשעװסקיס אַ „חכמה", אַז „מען דאַרף נישט קויפֿן קײַן בילעטן, נאָר פֿאַר זיי באַצאָלן", װייסן מיר נישט, צי דער מיליטערישער שנײַדער אהרון יאַכאַנאָװיטש[12] האָט סוף כּל סוף געמוזט אויסקויפֿן אַ טאַגצעטל אָדער ער איז דערפֿון באַפֿרײַט געװאָרן אַלס אָנערקענונג פֿאַר זײַן אַרבעט לטובֿת דעם מיליטער. נאָך מער, אַפֿילו אויספֿירן אומזיסט אַזאַ פֿליכט װי שטיין אויף דער װאַך האָט נישט באַפֿרײַט פֿון דעם טאַגצעטל. חיים דודן,[13] װאָס איז געשטאַנען אויף דער װאַך, האָט דער אויפֿמאַנער פֿון טאַגצעטל באַגדאַנאָװיטש צוגענומען דאָס געװער פֿאַר נישט האָבן קיין טאַגצעטל. דאָס מאָל איז דער װיציקער זאַקרזשעװסקי געריירט געװאָרן פֿון די פּשוטע װערטער פֿון חיימען און אים אָפּגעלאָזט: „עס זײַנען פֿאַר אונדז אָרעמע ייִדן (איצט) שװערע צײַטן, מיר מוזן האַלטן װאַך, אָדער צאָלן (דערפֿאַר). מיר צאָלן „די נדבֿה" און קאָפּגעלט. עס קומט אונדז אויס די סאַמע לעצטע משכּנות צו פֿאַרזעצן פֿאַר האַלב אומזיסט, כּדי מיר זאָלן קענען לעבן".

די װאַרשעװער „חבֿרה קדישא"[14] האָט זיך אויך געװענדט װעגן באַפֿרײַען פֿון טאַגצעטל די פּליטים („די ייִדן, װעלכע האָבן אַלץ פֿאַרלאָזן") און די „אָרעמע לײַט, װעלכע די חבֿרה קדישא האַלט אויס". זאַקרזשעװסקיס תּשובֿה „איך גיב זיי פֿרײַהייט צו זײַן נע־ונד אין װאַרשע" איז אַפֿילו „מלא חכמה", אָבער װאָס דאָס באַטײַט: צי זײַנען די אָרעמע לײַט און פּליטים באַפֿרײַט געװאָרן פֿון טאַגצעטל צי נישט – דאָס קענען מיר נישט װיסן.

אויסער דעם טאַגצעטל און קאָפּגעלט האָבן נאָך די װאַרשעװער ייִדן באַצאָלט 81.000 גילדן[15] אַלס „נ ד ב ה", װעלכע איז לכתּחילה פּרעלימינירט געװאָרן אויף 72.450 גל. אויף אויפֿצומאָנען די „נדבֿה" האָט די אָרדענונגסקאָמיסיע פֿון װאַרשעװער פּירשטנטום באַשטימט אַ קאָמיסיע, װאָס איז באַשטאַנען פֿון די װײַטערדיקע װאַרשעװער ייִדן: דעם סענדיק שלמה שאַיאָװיטש, הערשעק סאַלאָמאָנאָװיטש פֿון טיקטין, מיכאַל איצקאָװיטש פֿון ראַװע, דעם באַגרינדער פֿון דער באַרימטער משפּחה עטינגער, מאָשקאָ אַראָנאָװיטש

פון צוויזמער, דער אַרענדאַר פון די וואַרשעווער גאַרקיכן, בייניש פון טיק־טין, יעקב שמולאָוויטש פון קראָקע און פּייוול מאיר פון טיקטין. די „נדבה" פון די וואַרשעווער יידן האָט געזאָלט איינגעצאָלט ווערן אין 2 ראַטעס: דעם 1טן און דעם 15טן יוני. דאָס אויפמאַנען די דאָזיקע סומע האָט אַנגע־טראָפן אויף גרויסע שוועריקייטן, ווייל די פּני פון וואַרשע האָבן לויטן איינגעשטעלטן שטייגער — אַריבערגעוואָרפן די גאַנצע לאַסט פון דער „נדבה" אויף די נישט־פאַרמעגלעכע. כדי מען זאָל זיך נישט קענען אַרויס־דרייען פון אַריינטראָגן די „נדבה", האָט מען קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט פון דער שטאָט אָן אַ באַשטעטיקונג, אַז ער האָט איינגעצאָלט די „נדבה", ווי אויך דאָס קאָפּגעלט. [16] נאָך מער, מען האָט אַוועקגעשטעלט שמשים בײַ דער בריק, כדי צו פאַרהאַלטן אַזעלכע, וואָס ווילן זיך אַרויסדרייען פון צאָלן די „נדבה". [17]

בשעת דעם איינמאַנען „די נדבה" האָבן זיך אַרויסגעוויזן נאָך אַנ־דערע שוועריקייטן. די איינמאַנער האָבן געוואָלט נעמען „די נדבה" אויך פון די גאַליצישע יידן, [18] וועלכע האָבן בלויז צייטווייליק געוויילט אין דער הויפּט שטאָט. דעם סיכסוך האָט אויסגעגלייכט זאַקרזשעווסקי. די „נדבה" זיינען מחויב געווען צו צאָלן די פּערזאָנען, וואָס האָבן פאַרן אויפשטאַנד געוווינט אין וואַרשע. פון אַריינטראָגן די „נדבה" פלעגן אויך באַפרייט ווערן די יעניקע יידן, וואָס האָבן באַוויזן, אַז זיי האָבן שוין געטאָן זייער חוב אין אַן אַנדער אָרט. [19] די אויפמאַנער פון דער „נדבה" האָבן ווייזט אויס נישט אין גאַנצן אָביעקטיוו געטאָן זייער זאַך, ווייל עס זיינען אַריינגעפלאָסן אַקעגן זיי אָנקלאַגעס צום פּרעזידענט זאַקרזשעווסקי, וועלכער האָט עס איבערגעגעבן דעם סענדיק צו באַטראַכטן. [20]

דערמיט האָבן זיך נאָך נישט געענדיקט די לאַסטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וואַרשע. אָנגעהויבן פון אויגוסט איז אין משך פון סעפּ־טעמבער און אָקטאָבער געפירט געוואָרן אַן אַקציע פאַר אַ ר ע ג י ר ו נ ג ס־ה ל ו א ה, און אויך פאַר א י ב ע ר ב ײַ ט ן מ ז ו מ נ י ם א ו י ף פ אַ פּ י ר־ג ע ל ט. [21] כדי פּאָפּולער צו מאַכן די דאָזיקע אַקציע צווישן יידן האָט דער סענדיק גערופן אַ פאַרזאַמלונג פון די וואַרשעווער יידן און אויפגע־פאָדערט זיי צו שטיצן די אַקציע. גלייכצייטיק איז ער מיט צוויי קריסט־לעכע לאַוניקעס אַרומגעגאַנגען צווישן די פאַרמעגלעכע יידן און זיי גערופן צו סובסקריבירן אויף דער רעגירונגס־הלוואה. די דאָזיקע אַקציע האָט אָבער לכתחילה נישט געהאַט קיין גרויסן ערפאָלג, מחמת די יידישע באַפעלקערונג איז פּשוט צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן אונטער די פאַרשיידענע לאַסטן און שטייערן. [22] אין סעפּטעמבער האָט זיך ווייטער געפירט אַ קאָרעספּאָנדענץ וועגן דער דערמאָנטער פראַגע. [23] אין אָקטאָבער האָט דער סענדיק יאַנקל מאַשקאָוויטש צונויפגערופן אַ פאַרזאַמלונג פון דער יידישער פּלוטאָקראַטיע און זיי גערופן צו שטיצן די אַקציע פון בײַטן מזומנים אויף פּאַפּירגעלט.

די ייִדישע גבירים אין וואַרשע האָבן זיך אין פּרינציפּ אַרויסגעזאָגט פֿאַר שטיצן די דאָזיקע אַקציע. גלײַכצײַטיק האָט אָבער די פּלוטאָקראַטיע געהאַלטן, אַז די סומע פֿון 20.000 רויטע גילדן, וואָס איז אויף איר אַרויפֿגעלייגט געוואָרן, איז צו הויך. זי האָט דעריבער פֿאָרגעלייגט, די סומע זאָל פֿאַרקלענערט ווערן אויף אַ העלפֿט. די רײַכע ייִדן האָבן עס מאָטיווירט מיט דער פֿאַרקלענערונג פֿון מסחר, מיט דער אוממעגלעכקײַט אָפּצונעמען די חובות, ווײַל עס איז אָפּגעשטעלט די יוריסדיקציע, און זויך דערמיט וואָס פֿאַר די סחורות באַקומט זי פּאַפּירגעלט. נישט געקוקט דערויף איז דער אָנטייל פֿון די רײַכע וואַרשעווער ייִדן אין דער אַקציע פֿון בײַטן מזומנים אויף פּאַפּירגעלט געווען אַ באַדײַטיקער. בלויז 6 גבירים האָבן דעקלאַרירט צוזאַמען 21.000 גל (יעקבֿ שמולאָוויטש פֿון קראָקע 6.000 גל, מאָשעק אַראָנאָוויטש פֿון צויזמער — 4.000 גל, הערשעק פֿײַבושעוויטש מיטן זון — 5.000 גל, מיכאַל פֿון ראַווע (דער ראש פֿון דער משפּחה עטינגער) 2.000 גל, נפֿתּלי אַבראַמאָוויטש פֿון קראָקע 2.000 גל, לייזער הערשקאָוויטש פֿון טיקטין 2.000 גל). ווי פֿיל עס האָבן געגעבן אַנדערע רײַכע ייִדן פֿון וואַרשע איז נישט באַוווּסט. אייניקע רײַכע ייִדן, ווי למשל דוד קעניגסבערגער, לעווי חיים פֿון לאַסק און דער ייִדישער דאָקטאָר פֿון וואַרשע האָבן אין דער זעלביקער צײַט דעקלאַרירט זייער גרייטקײַט צו באַזאָרגן מיט מונדירן 40 זעלנער אָדער אײַנצאָלן פֿאַר יעדן 241 גל.[24]

נעמען מיר דאָס אַלץ צונויף, מוז מען מודה זײַן, אַז דער פֿינאַנציעלער צושטײַער פֿון די וואַרשעווער ייִדן לטובֿת דעם אויפֿשטאַנד איז געווען אַ גאַנץ באַדײַטיקער, בפֿרט ווען מיר וועלן נעמען אין אַכט, אַז די „געלע לאַטע" אין דער פֿאָרם פֿון טאָגצעטל איז ווײַטער געבליבן און אַז די סכּנה פֿון גירוש פֿון דער הויכּט שטאָט האָט ווײַטער געהאָנגען איבער די קעפּ פֿון וואַרשעווער ייִדן.[25]

הערות:

1 די רעכטלעכע לאגע פון דער יידישער באפעלקערונג אין ווארשע בעתן 18 טן י"ה דער איך ארום אין צווייטן באנד פון מיין ארבעט וועגן די יידן אין ווארשע. דער דאזיקער קאפיטל דערשיינט אין דרוק אין דעם דובנאוו-באנד פון ייוו"א.

2 Ekonomiczne St. Warszawy nr. 1258.

3 W. Dzwonkowski: Przyjaciel ludzkości. Warszawa, 1922.

4 Arch. Kr. Pol. 381. p. 396.

5 Arch. Kr. Pol. 260, p. 235.

6 Akty powst. Kośc. I, p. 356, 24/VII.

7 Arch. Kr. Pol. 249, p. 243 12/VIII

8 Akty etc. II p. 75, 13.VIII

9 Ekonomiczne St. W. 1258, 9.IX

10 Akty etc. I, p. XLVII i Arch. Kr. Pol. 270, p. 109, 18|IX

11 Arch. Kr. Pol. 260, p. 192

דער באשלוס פון זאקרזשעווסקין אין דער פראגע איז געווען „דאס מאל לאז איך אדורך". דאס האט בכן געהייסן, אז אויף להבא וועט אונדזער שניידער, הגם ער טוט א דינסט פארן מיליטער, נישט פריי זיין פון אויסקויפן א בילעט.

12 Arch. Kr. Pol. 159, p. 886, 18.VIII

13 Arch. Kr. Pol. 260, p. 355

14 Arch. Kr. Pol. 259, p. 225

15 Ekonomiczne St. Warszawy nr. 1258, 16.V; Arch. Kr. Pol. 153, p. 750, 15.IX,

16 Arch. Kr. Pol. 241, p. 344, 17.VI

17 Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1067, 25.VIII

18 Arch. Kr. Pol. 284

19 Dekrety jur. praskiej 173a, p. 37.

20 Arch. Kr. Pol. 159 nr. 2066, 13 X, nr. 2270, 29.X; Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1551, 18.IX יאנקעל הערשקאוויטש פון טיקטין באקלאגט זיך פארן סענדיק אז נאכן ארײַנבראַגן די „נדבה" פון 150 גל' האבן „די רײַכע" יידן ארויפגעלייגט אויף אים א „נײַעם שטײַער". היה אשת טוביה, וואס רופט זיך „דאקטארין", איז אויך באשולדיגט געווארן בײַם אויפמאנען די „נדבה". זי ווענדט זיך דעריבער מיט אן אנקלאגע צום פרעזידענט זאקרזשעווסקי און לייגט בײַ א בריוו פון פריץ מיטלזשינסקי, וועלכער איז אזוי שווער קראנק געווען, אז דאקטוירים האבן אים שוין אויפגעגעבן און דאך האט אים אונדזער דאקטארין אפגעראטעוועט. זאקרזשעווסקי האט אויפגעפאדערט דעם סענדיק, ער זאל אים צושטעלן אויפקלערונגען (Arch. Kr. Pol. 159, nr. 1556, 18.X) אנדערש האט זיך זאקרזשעווסקי נוהג געווען מיט א געוויסן ליבמאן יאזעפאוויטש, וועלכער האט

יד געקלאגט, אז ער איז נישט אין שטאנד צו באצאלן די 110 גל „נדבה"-געלט, וועלכע
מען האט אויף אים ארויפגעלייגט. ער האט באקומען אן אפזאג (Arch. Król. Pol. 159,
(nr. 1651, 22.IX פון דער שטייער-אויסמעסטונג פון די יידישע פני אין ווארשע איז אויך
נישט געווען צופרידן א געוויסער דוד יעקב, וועלכער בעט זאקרזשעווסקין, ער זאל אים
פארקלענערן די נדבה פון 40 רויטע גילדן אויף 15. דאס קומט אים ווייל ער שטאמט
פון גרויס יחוס (ma honor pochlebiać sobie jako po ojcu na całym świecie
און „זיין פאטער האט א שם אין דער גאנצער וועלט" (słynącym. צי האט זאקרזשעווסקין
אימפאנירט דוד יעקבס יידישער יחוס — איז נישט באוווסט.
Staropolskie, dział II, nr. 9, 11/VII — Arch. Skarbowe).

21 Arch. Król. Pol. 257, p. 2:8, 19/VIII.

22 Zbiór Popielów nr. 73, 27/VIII.

23 Akty powst. Kość. II, p. 276, 472-3

24 Arch. Kr. Pol. 247, p. 47—50 23/X.

25 Arch. Kr. Pol. 247, p. 49; W. Tokarz: Insur. warsz. p. 80
שרייבט וועגן דעם אט וואס „דער דעצידירנדיקער פרווו פון זייער לאיאליטעט (ד"ה פון די
ווארשעווער יידן) לגבי דעם אויפשטאנד האט געזאלט ווערן דער ענין פון ביימן מזומנים
אויף רעגירונגס-אבליגאציעס און פאפירגעלט. עס זיינען בדלות געווארן די וואפן-פאברי-
קאנטן שאדעל, דאהלען, מונקענבעק. עס האבן געגעבן באדייטיקע געלטסומעס די הערינגס
שולצעס, רויטערשטרויכס, פישערס (דאס אלץ זיינען רייכע ווארשעווער קריסטן), עס האבן
זיך נישט איינגעגעבן קיין שום באמיונגען צוצוציען די יידן צו דער דאזיקער הלוואה".
ווי עס איז שוין אויבן דערמאנט געווארן, ווייסן מיר, אז בלויז 6 רייכע יידן האבן דעקלא-
רירט א סומע פון 21.000 גל. וויפל עס האבן דעקלארירט אנדערע, ווייסן מיר נישט. צי
הייסט דאס ביי די כלערליי אנדערע שטייערן און לאסטן פון די ווארשעווער יידן, אז זיי
האבן נישט געהאלפן דעם אויפשטאנד מיט געלט? דאס איז א ביסל צו איינזייטיק מצד
א געלערנטן פראפעסאר, וועלכער דארף זיך דאך דיכטן נאר לויטן היסטארישן אמת!

קאפיטל VIII

די ווארשעווער משומדים (פראנקיסטן) בשעתן אויפשטאנד

אין צוזאמענהאנג מיט דער טעמע פון דער איצטיקער ארבעט דארפן מיר זיך א ביסל אפשטעלן אויף דעם אנטייל פון די משומדים אין אויפשטאנד און בכלל וועגן זייער ראלע אין יענער צייט. דער גרעסטער רוב ווארשעווער משומדים זיינען געווען די פראנקיסטן, וואס האבן לויטן ביישפיל פון זייער פירער יעקב פראנק זיך געשמדט. כדי צו פארשטיין די באציונג פון די ווארשעווער קריסטן צו די משומדים בשעתן אויפשטאנד, מוזן מיר זיך אומקערן צו די צייטן פאר דעם אויפשטאנד. פאלן פון אינדיווידועלן שמד פלעגן זיך טרעפן אין פוילן נאך ביים סוף פון מיטלעלטער. די איינצלנע משומדים פלעגן אין גיכן אסימילירט ווערן אין טייל מאל דערגרייכן גאנץ הויכע פאזיציעס אין דעם פוילישן מלוכה-לעבן. ערשט זינט דער צייט פון יעקב פראנק, וואס האט געווירקט אין 18טן י״ה, איז דער שמד געווארן א מאסן-דערשיינונג.[1] די דאזיקע נייע משומדים, גערופן פראנקיסטן, האבן זיך אבער נישט אזוי גיך אסימילירט מיט דער ארומיקער קריסטלעכער וועלט. ערשטנס דערפאר, וואס די צאל פראנקיסטן האט געגרייכט אין די הונדערטער און אפשר אין טויזנטער, און צווייטנס, ווייל זיי האבן איינגעהאלטן א סך מנהגים און געוויינהייטן פון דער יידישער רעליגיע. די פראנקיסטן פלעגן חתונה האבן נאר צווישן זיך, זיי פלעגן אנהאלטן געזעלשאפטלעכע באציונגען נאר צווישן אייגענע,[2] וכדומה. מחמת דער גרויסער צאל פראנקיסטן און זייער אייגנארטיקייט האט מען דעמאלט א סך גערעדט און געשריבן וועגן זיי. עס איז מיט איין ווארט אויפגעקומען א פראנקיסטן-פראגע, וועלכע מען האט זיך געפלייסט אויף פארשיידענע אופנים פארענטפערן.

וועלכע סיבות האבן ארויסגערופן דעם אויפקום פון פראנקיזם? מיט וואס דערקלערט זיך עס, וואס יידן, וועלכע האבן פריער אזוי פעסט זיך אנטקעגנגעשטעלט די פרוון פון שמד, הגם דערמיט זיינען געווען פארבונדן א סך פריווילעגיעס, אין געוויסע פאלן אפילו דער אדל-טיטל, האבן

איצט פּלוצים מאַסנוויַיז און פרײַוויליק אָנגענומען דעם קאַטוילישן גלויבן?
אַן אַ ספק האָט דאָ געשפּילט אַ באַדײַטיקע ראָל פראַנקס סטראַטעגיע
פון שאַפן אַן אייגענע סעקטע, וועלכע איז געווען די בריק צווישן דעם
יידישן גלויבן און דעם קאַטוילישן. שולדיק זײַנען אויך די כּלי־קודש,
וועלכע האָבן דורך זייער נישט־טאָלעראַנטער פּאָליטיק לגבי די פראַנקיסטן
ממש זיי געשטויסן אין די אָרעמס פון קאַטוליציזם.[3] די וויכטיקסטע סיבה,
וואָס האָט דעצידירט בײַם אויפקום פון פראַנקיזם, איז אָבער געווען דער
ווירטשאַפטלעכער מאָמענט. די קאַטאַסטראָפאַלע לאַגע פון די יידן אין פוילן
האָט דעצידירט וועגן דעם נצחון פון פראַנקיזם אין פוילן, דאָס איז מודה
אַלעקסאַנדער קרויסהאַר, דער מחבר פון אַ מאָנאָגראַפיע וועגן די פראַנקיסטן.[4]
„זיי (די פראַנקיסטן) זײַנען באַשטאַנען — שרײַבט קרויסהאַר — אויסשליס־
לעך פון קליינהענדלער און בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן דורכן אָננעמען
דאָס קריסטנטום פאַרבעסערט זייער ביז איצט נידעריקן סאָציאַלן מצב.
איצט איז זיי מעגלעך געווען אַרויפצושטײַגן אויף אַ העכערן געזעלשאַפט־
לעכן שטאַפּל און אַרויסרײַסן זיך פון דעם עלנט און נויט, אין וועלכן זיי
האָבן ביז איצט געלעבט”.

אויך די בקשה פון די פראַנקיסטן צום העכסטן גײַסטלעכן אין פוילן,
צום פּרימאַס, דעם 16טן מאַי 1759 [5] זאָגט עדות, אַז די אָנהענגער פון
פראַנקן זײַנען אין זייער גרעסטער מערהייט באַשטאַנען פון אָרעמע לײַט.
אין דער בקשה וואַרפן די פראַנקיסטן אָפּ די פאָרוואורפן פון זייערע געגנער,
אַז זיי גרייטן זיך צו צום שמד מחמת אָרעמקייט אָבער „גײַציקייט” גלײַכ־
צײַטיק באַקלאָגן זיי זיך אָבער אויף דער נויט פון זייערע אָנהענגער, וועלכע
האָבן נישט קיין מעגלעכקייט פון עקסיסטענץ. אויך אַן אַנדער דאָקומענט,
דער אויפרוף פון גלח פעליקס טורסקי,[6] דאַטירט דעם 1טן מערץ 1760,
רעקאָמענדירט די קאַנטער־תּלמודיסטן (אַזוי האָט מען גערופן די פראַנקיסטן
אין די פּוילישע אַקטן) „דער באַרעמהאַרציקייט, מילדהאַרציקייט און
גוטסקייט פון אַלע גלייביקע אין קריסטוסן”.

די פראַנקיסטן האָבן לכתּחילה געזוכט צו פאַרבעסערן זייער לאַגע
אויפן וועג פון זעלבסטהילף.[7] דעריבער האָבן זיי געשאַפן אַ פאַרבאַנד פון
קעגנזײַטיקער הילף, וואָס איז געווען געבויט אויף קאָמוניסטישע יסודות
און האָט באַקומען אונטערשטיצונג פון גאַנצן לאַנד, אַפילו פון אויסלאַנד.
די נדבות, וועלכע מען פלעגט זאַמלען פאַר די פראַנקיסטן, זײַנען אָבער
נישט געווען גענוג אויף צו פאַרענטפערן די משומדים־פראַגע. דעריבער
האָט מען אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַנדערע אופנים און מיטלען: מען האָט
זיך אַרויסגעזאָגט פאַר פּראָדוקטיוויזאַציע, בפרט פאַר אַגראַרי־
זאַציע פון די משומדים. „מען האָט געגלויבט — שרײַבט דער היסטאָרי־
קער סמאָלענסקי — אַז די געשמדטע יידן וועלן אויפהערן צו רוינירן די
שטעט אין פאַרבלענדן דאָס פאָלק און וועלן זיך אַריבערוואַרפן צו אַנדערע

מער נוצלעכע באַשעפטיקונגען, מען האָט גערעכנט, אַז נאָך דעם ווי זיי זײַנען געוואָרען אַ טייל פֿון נאַציאָנאַלן קערפּער, וועלן זיי נישט אויסזויגן דאָס טײַערסטע בלוט [8] (פֿון די פּויערים)".

די דאָזיקע האָפֿענונגען האָבן אָבער נישט געזאָלט מקוים ווערן, די משומדים האָבן זיך פּונקט ווי די ייִדן פֿאַרנומען מיט זייערע אַלטע באַשעפֿטיקונגען. דעריבער טאַקע באַווײַזן זיך אין דער דעמאָלטיקער פּובליציסטיק שטימען, וואָס פֿאַרלאַנגען צו באַגרענעצן די טעטיקײַט פֿון די פֿראַנקיסטן אויפֿן געביט פֿון שענקערײַ און אַריבערפֿירן זיי צו דער לאַנדווירטשאַפֿט. אַזאַ פֿאָדערונג למשל רוקט אַרויס דער מחבר פֿון דער בראָשור: „אַ בריוו פֿון אַ פֿרײַנד אַ פּאָליאַק", [9] וועלכער וויל די משומדים באַשעפֿטיקן בײַ מלאכה און לאַנדווירטשאַפֿט און פֿאַרווערן זיי צו פֿאַרנעמען זיך מיט הויזירערײַ און האַלטן אין אַרענדע מער ווי איין שענק. אויך דער מחבר פֿון דער בראָשור אד"ט „קאַטעכיזם וועגן ייִדן און משומדים" [10] איז אויפֿגעבראַכט אויף די משומדים, וואָס ווילן זיך נישט נעמען צו לאַנדווירטשאַפֿט: „האָט דען נישט — רופֿט אויס דער מחבר — דער משומד פּלוני בן פּלוני די זעלבע הענט וואָס אַנדערע?... זײַנען זיי דען עפּעס בעסערס ווי מיר? זיי האָבן דאָך נישט קיין הענט פֿון וואַקס אָדער פּוטער?" — ווי עס איז געדרונגען פֿון דעם באַריכט פֿון דעם פּויפּסט לעכן נונציוס סעררא, [11] זײַנען געפֿירט געוואָרען אונטערהאַנדלונגען מיט די פּוילישע פּריצים וועגן באַזעצן די פֿראַנקיסטן אין זייערע מאַיאָנטקעס אַלס פּויערים. מען האָט אַפֿילו פּראָיעקטירט צו באַזעצן די משומדים, וואָס שטאַמען פֿון אויסלאַנד [12] (וואָלאַכיע, מאָלדאַוויע און אונגאַרן), אויף ערד אין ליטע, צוליב דעם צוועק האָט מען פֿאַר זיי געזאָלט אויסטיילן אַ געוויסן ערדפֿאָנד פֿון די קיניגלעכע נחלאות.

וואָס פֿאַר אַ רעזולטאַטן האָבן געבראַכט אָט די פּרוּוון צו פּראָדוקטיוויזירן די פּוילישע פֿראַנקיסטן? עס ווײַזט אויס, אַז די אַקציע האָט זיך געענדיקט מיט אַ פֿולן דורכפֿאַל. סמאָלענסקי שרײַבט אַפֿילו, אַז „די משומדים האָבן זיך מיט פֿלײַס געוואָרפֿן צו דער לאַנדווירטשאַפֿט", ער ציטירט אָבער נישט קיין שום מקור, וואָס זאָל באַשטעטיקן זײַן באַהויפּטונג. די מקורים, וועלכע זײַנען אונדז באַקאַנט, רעדן עפּעס גאַנץ פֿאַרקערט. [13] די משומדים האָבן זיך געריסן צו דער אַלטער ייִדישער באַשעפֿטיקונג, צו שענקערײַ. אין די מאַיאָנטקעס, פֿון וועלכע מען פֿלעגט דערוויײַטערן די ייִדישע אַרענדאַרן און קרעטשמערס, פֿלעגט מען טייל מאָל באַזעצן משומדים. [14] האָבן זיך טאַקע דעריבער געמערט אָנקלאַגעס אויף די משומדישע שענקערס. עס איז אַזוי ווײַט דערגאַנגען, אַז אַ טייל מחברים האָבן פֿאַרלאַנגט מען זאָל פֿאַרווערן די פֿראַנקיסטן צו פֿאַרנעמען זיך מיט שענקערײַ (למשל דער אַנאָנימער מחבר פֿון „דעם פּוילישן שפּיגל פֿאַר דער עפֿנטלעכקײַט").

אין וואַרשע איז די שענקערײַ געווען ממש אַ מאָנאָפּאָל פֿון די

פּראַנקיסטן. דערויף קלאָגט זיך „דער קאַטעכיזם וועגן יידן און משומדים": „כּמעט יעדער משומד — שרײַבט דער „קאַטעכיזם" — האָט אַ שענק, וועלכע ער באַמיט זיך צו דינגען אויפֿן ראָג גאַס. — דער משומד שטייט זיך אַזוי בײַם דורכגאַנג און פֿאַרהאַלט די דורכגייער ער פֿרעגט זיך אויס וועגן זייער געזונט, אין דער אמתן אָבער ציט ער זיי אויף אַזאַ אופֿן אַרײַן אין שענק אַרײַן".

גרויסע צרות האָבן די משומדים געליטן מצד דעם וואַרשעווער מאַגיסטראַט. נישט דערויף האָבן די וואַרשעווער שטאָטלײַט אַזוי פֿאַרביסן געקעמפֿט פֿאַר זייערע פּריווילעגיעס „דע נאָן טאָלעראַנדיס יודעיס" (וועגן נישט טאָלערירן יידן), כּדי אַרײַנצולאָזן אין שטאָט הונדערטער אָדער ווי אַ טייל באַהויפּטן טויזנטער געשמדטע קאָנקורענטן! די הויפּט-באַשעפֿטיקונג, צו וועלכער די משומדים האָבן זיך געריסן מיט אַלע זייערע כּוחות, איז געווען שענקערײַ. דער מאַגיסטראַט האָט אָפּהענגיק געמאַכט דאָס דערלויבן די משומדים צו באַשעפֿטיקן זיך מיט שענקערײַ פֿון באַקומען דאָס שטאָטישע רעכט, וואָס האָט נישט געהערט צו די לײַכטע זאַכן. עס האָט נישט געהאָלפֿן די אינטערווענץ פֿון דעם פּאָליציי-דעפּאַרטאַמענט בײַם שטענדיקן ראַט. עס איז געבליבן, אַז משומדים דאַרפֿן זיך באַמיען וועגן דעם שטאָטישן רעכט און דאָס האָט דער פּרעזידענט צוגעזאָגט צו געבן די פּערזאָנען, וואָס וועלן זיך אויסצייכענען „מיט מעשׂים טובֿים". [15] אָנקלאַגעס פֿון וואַרשעווער קריסטן קעגן די משומדים, לייענען מיר אויך אין אַן אַנדער דעמאָלטיקן מקור: „די משומדים, די אָנהענגער פֿון פֿראַנקן, נעמען צו די מעגלעכקײַט פֿון עקסיסטענץ" — קלאָגן זיך די וואַרשעווער קריסטן אויף זייערע נײַע גלויבנס-חבֿרים. געמיינט האָט מען דאָ אין דער ערשטער ריי די שענקערײַ, [16] וואָס אין וואַרשע האָבן געשפּילט אין איר די ערשטע פֿידל די פֿראַנקיסטן. [17]

אָט דאָ געפֿינען מיר זיך בײַם קוואַל פֿון דער שׂנאה, וואָס האָט גע-הערשט לגבי די פֿראַנקיסטן און וואָס איז זייער בולט געקומען צום אויס-דרוק בשעת דעם אויפֿשטאַנד. יאָרהונדערטער האָט דאָס וואַרשעווער ביר-גערטום געקעמפֿט מיט די יידן און פֿאַרשלאָסן פֿאַר זיי די טויערן פֿון דער שטאָט, כּדי זיי דערנאָך אַרײַנצולאָזן אין שטאָט און געבן זיי גלײַכע רעכט אַלס... פֿראַנקיסטן. דער מאָמענט דערקלערט אונדז טאַקע, פֿון וואַנען עס האָט זיך גענומען אַזאַ רײַכע אַנטי-משומדישע ליטעראַטור אין יענער צײַט. די דאָזיקע שׂנאה קעגן די משומדים מצד דעם המון האָבן אויך באַשלאָסן אויסצונוצן קעגן דעם אויפֿשטאַנד די רעאַקציאָנערע, [18] קאָנסערוואַטיווע עלע-מענטן. דאָס אָרגאַניזירן עקסצעסן אַקעגן די משומדים האָט געזאָלט אָפּ-ווענדן די אַלגעמיינע אויפֿמערקזאַמקייט פֿון די ענינים פֿון אויפֿשטאַנד און אַרויסרופֿן אין לאַנד אַ תּוהו ובֿוהו.

עס דוכט זיך, אַז אַ געוויסע ראָלע אין דער שׂנאה קעגן די משומדים [19]

האָט געשפּילט אויך דאָס צו גיכע אַרויסרוקן זיך פון איינצלנע פראַנ־קיסטן אויף אַנפירנדיקע פּאָסטנס. די דאָזיקע השערה באַשטעטיקט אין אַ געוויסער מאָס באַרטאָלאָמיי מיכאַלאָווסקי[20] אין זײַנע „מעמואַרן". „עס איז שוין דעמאָלט געווען — שרײַבט מיכאַלאָווסקי — אַ סך יידן, וואָס האָבן געהאַט די זעלבע דערציִונג ווי די מיט וועלכע עס שטאָלצירן די קריסטן. נישט זעלטן פלעגט מען צווישן זיי טרעפן מענטשן באמת געבילדעטע און געלערנטע, וועלכע די עפנטלעכע מיינונג האָט נישט צוגעלאָזט צו דער אָרטיקער געזעלשאַפט איבער זייער אמונה".

די דאָזיקע געבילדעטע עלעמענטן בפרט פון דער הויפּטשטאָט[21] האָבן געזוכט אַ וועג צו דערנעענטערן זיך צו דער פוילישער געזעלשאַפט. דער פראַנקיזם אַלס אַ בריק צווישן דעם יידנטום און קריסטנטום האָט פאַרלײַכטערט דאָס אַרײַנדרינגען פון די דאָזיקע עלעמענטן אין דער פּוילי־שער געזעלשאַפט און שפּילן דאָרט אַן אָנגעזעענע ראָלע. די צו גיכע קאַר־יערע פון איינצלנע משומדים האָט מסתמא געמוזט אָרן געוויסע טיילן פון וואַרשעווער קריסטלעכן בירגערטום. אַלס בײַשפּיל וואָס פאַר אַ הויכע פּאָזיציע עס פלעגן פאַרנעמען אַ טייל משומדים, איז דאָ גענוג צו דערמאָנען יאַן דעמבאָווסקי, וואָס איז געוואָרן דער סעקרעטאַר פון איינעם פון די פירנ־דיקע פערזענלעכקײַטן פון דעם פּראָגרעסיוון לאַגער אין פוילן, פון איגנאַצי פּאָטאָצקין. דעמבאָווסקי איז לעבן קילינסקין און דעם גלח מייער געווען איינער פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון אויפשטאַנד. ער האָט זיך באַטייליקט אין די אַפּריל קאַמפן און אָנגעפירט די מרידה פון פאָלק קעגן די צו מעסיקע עלעמענטן פון דעם אויפשטאַנד. ער איז געווען איינער פון די אָנפירער פון דער שחיטה פון אָנגעזעענע בוגדים און די יוני־טעג, דערפאַר איז ער טאַקע פאַרמשפט געוואָרן צו אַ האַלב יאָר תּפיסה. דעמבאָווסקי האָט זיך נאָכן אויפשטאַנד באַטייליקט אין די נאַפּאָלעאָנישע לעגיאָנען, ווו ער האָט דערגרייכט דעם ראַנג פון אַן אָפיציר.[22] אַ צווייטער אָנגעזעענער משומד איז געווען יוזעף רזשעמפּאָלוסקי, וואָס האָט געשטאַמט פון ווישקאָוו. ער איז געווען אַן אייגנטימער פון אַ הויז אויף דער פּיוונע גאַס און פון אַ געַ־וועלב מיט בראַבאַנטער סחורה, רזשעמפּאָלוסקי האָט געהערט צו די אָנ־פירער פון דער סוחרישער ברודערשאַפט אין וואַרשע[23]. אין אויפשטאַנד האָט ער זיך אַקטיוו באַטייליקט.

ווי עס איז אויבן דערמאָנט געוואָרן, האָבן די רעאַקציאָנערע עלע־מענטן געפּרוווט אָרגאַניזירן פּאָגראָמען אַקעגן משומדים. דער אָפיציעלער תּירוץ איז געווען: די משומדים גייען האַנט בײַ האַנט מיט מאָסקווע, זיי באַהאַלטן אויס שונאים אין די שטיבער, זיי שפּיאָנירן לטובת רוסלאַנד וכדומה. קיין באַשטעטיקונג אויף די אַלע פאָרוואורפן געפינען מיר נישט אין די מקורים. איידער מיר וועלן איבערגיין צו באַשרײַבן דעם פאַרלויף פון דער אַקציע קעגן די משומדים, וועלן מיר זיך צו ערשט באַקענען מיט די

שפּיאָנאַזש־פּראָצעסן, וואָס זײַנען פֿאַרפֿירט געוואָרן קעגן זיי. מער פֿון אַלץ האָבן מיר מאַטעריאַלן וועגן אַ געוויסן יוזעף מושינסקי,[24] וואָס האָט געשטאַמט פֿון וואָיסלאָוויץ. געוווינט האָט ער בײַ זײַן שוועסטער, דער שענקערין, אויף אָגראָדאָווע.[25] מושינסקי איז געווען אַ שרײַבער בײַ פֿאַרשיידענע פּריצים, צווישן אַנדערע אויך בײַ דעם גרינדער פֿון דעם ערשטן פּוילישן טעאַטער, וואָיציעך באָגוסלאַווסקי. לויטן בײַשפּיל פֿון אַנדערע פּראַנקיסטן איז מושינסקי אַנדערטהאַלבן יאָר געווען מיט זײַן מוטער אין פֿראַנקס רעזידענץ אָפֿענבאַך. פֿון דאָרט איז ער צוריקגעפֿאָרן קיין וואַרשע מיט דעם משומד קלעמענס ניעדזשעלסקי. פֿון די ווײַטערדיקע דערקלערונגען פֿון מושינסקי דערוויסן מיר זיך, אַז זײַנע קרובים יאַקוב זאַוואַדזקי (אויפֿן קראָקעווער פֿאָרשטאָט) און מאַגדאַלענאַ און אַננאַ מאַטושעווסקי האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט שענקערײַ. מושינסקי איז באַשולדיקט געוואָרן אין געבן עפּעס געהיימע צייכנס מיט אַ שטעקעלע די רוסישע אָפֿיצירן: דאָס געריכט האָט אים פֿאַרהאַלטן אין תּפֿיסה ביזן סוף פֿון אויפֿשטאַנד[26]. קיין באַווײַזן קעגן אים זײַנען בכן נישט געווען.

אַ צווייטער משומד יוזעף גליקזעליק[27] איז אויך באַפֿרײַט געוואָרן פֿון דער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש, הגם די פֿאַרוואָרפֿן קעגן אים זײַנען געווען זייער ערנסטע, הײַנו: צוטראָגן ידיעות דער רוסישער אַמבאַסאַדע און אָנהאַלטן מיר איר געהיימע פֿאַרבינדונגען. מער קיין שפּיאָנאַזש־פּראָצעסן קעגן די משומדים זײַנען אונדז נישט באַקאַנט.[28]

און דאָך האָט מען אין אָנהייב פֿון חודש מײַ אָנגעהויבן פֿירן אַ קאַמפּאַניע קעגן די משומדים. „וואָס האָט דאָס אַזוינס אָפּגעטאָן די קעצישע אמונה? — האָט מען אָנגעהויבן רעדן אויף אַלט שטאָט. „מיר וועלן זיי אויסהרגענען ווי די מאָסקאָלן" — איז מען אַרומגעגאַנגען מיט סטראַשונקעס. אין אַ טייל ערטער איז אויך דערגאַנגען צו עקסצעסן קעגן די משומדים.[29] אַ ביסל שײַן אויף די פּאָגראָם־פּרוּוון קעגן די משומדים וואַרפֿט די דערקלערונג פֿון אַ געוויסן פּאָלינסקי, וואָס איז געווען פֿאַרמישט אין דעם ענין. די רעאַקציאָנערע עלעמענטן האָבן געמלעך באַשלאָסן צו נעמען נקמה פֿאַרן אויפֿהענגען די הויכגעשטעלטע בוגדים דורך פּאָגראָמירן משומדים, יידן און דיסידענטן (קריסטן — פֿון נישט־קאַטוילישן גלויבן). „מען האָט מיר געזאָגט — האָט זיך פֿאַרטיידיקט פּאָלינסקי, אַז די משומדים האָבן געמאַכט דעם טומל (דאָס הענגען די בוגדים). מען דאַרף אײַך אַלעמען (משומדים) אויפֿהענגען (האָב איך געטראַכט). דערווײַלע האָב איך מיט אַ פּיסטויל געשאָסן צו אַ משומד און אַ זאָג געטאָן צו אים: „דו רוצח, דו האָסט אויסבאַהאַלטן בײַ זיך מאָסקאָלן".[30]

סוף מײַ זײַנען ווידער געמאַכט געוואָרן פּרוּוון פֿון עקסצעסן קעגן משומדים. צוויי פּערזאָנען: דער לאָקײַ אַנטאָני ניעוויאַראָווסקי און דער געוועזענער יעזויט פֿראַנצישעק קאָסטעצקי זײַנען אַרעסטירט געוואָרן אונ־

טער דער באַשולדיקונג, אַז זיי האָבן פֿונאַנדערגעקלעפּט אויף די ראָגן פֿון די גאַסן „אויפֿרופֿן וואָס רופֿן אויסצושעכטן די משומדים". ניעוויאַראָווסקי האָט בשעת דער אויספֿאָרשונג דערקלערט, אַז די פּערזאָן, וועלכע האָט אים איבערגעגעבן די אויפֿרופֿן, האָט אים פֿאַרזיכערט, אַז „דאָס איז אַזוי גוט ווי פֿון קאָשטשושקאָן, איר אַלע וועט זײַן גליקלעך, אַז דו האָסט ליב קאָשטשושקאָן, טאָ קלעפּ עס אויס אויף די ווענט". ווײַטער האָט ניעוויאַראָווסקי פֿאַרציילט פֿאַרן געריכט, אַז ווען דער באַקאַנטער בוגד ראָנאָזשינסקי איז געהאָנגען געוואָרען, האָט ער פֿאַרן טויט זיך מודה געווען, אַז אַלע שפּיאָנאַזש-מאַטעריאַלן האָט ער באַקומען פֿון משומדים. [31] אַז ער פֿלעגט זיי פֿונאַנדערשיקן איבער שעוקען, דאָרט ווו עס פֿאַרזאַמלען זיך יינגע לײַט און יוריסטן. [32] בײַ די ווײַטערדיקע פֿראַגעס האָט אונדזער לאָקײַ אַפֿילו געהאַט אַן אייגענע פּראָגראַם, ווי אַזוי צו פֿאַרענטפֿערן די פֿראַגע פֿון משומדים: „די יונגע משומדים זאָל מען מאַכן פֿאַר זעלנער, די אַלטע פֿאַר מיליטערישע פֿורמאַנעס און די פֿרויען פֿאַר הויזווירטינס". אַ צווייטער באַשולדיקטער, דער געוועזענער יעזויט קאָסטעצקי, האָט זיך אַרויסגעדרייט פֿון גאַנצן עסק. די אויפֿרופֿן האָט ער געקלעפּט פֿאַר געלט. [33] דער טעקסט פֿון דעם אויפֿרוף איז אונדז נישט באַקאַנט. פֿון דער אויספֿאָרשונג איז אָבער צו זען, אַז דאָרט האָט מען אויפֿגעוואָרפֿן די משומדים, אַז זיי האַלטן אָן באַציִונגען מיטן רוסישן אַמבאַסאַדאָר איגעלשטרעם, אַז זיי זאָלן האָבן באַקומען פֿון אים 15 הײַזער. אין דעם אויפֿרוף האָבן אויך נישט געפֿעלט קיין פּערזענלעכע מאָמענטן (אָנפֿאַל אויפֿן וואָיט פֿון זעקסטן צערקל).

די וואָס האָבן אָרגאַניזירט די אַקציע קעגן די משומדים האָבן זיך באַהאַלטן אין שאָטן. זייערע נעמען זײַנען נישט אַנטפּלעקט געוואָרן בשעת דער אויספֿאָרשונג. דאָס האָבן אָבער געמוזט זײַן פֿאַרמעגלעכע מענטשן, מחמת בײַ ניעוויאַראָווסקין האָט מען געפֿונען אַ באַדײַטיקע געלט סומע און ער האָט נישט געקענט אויפֿקלערן, פֿון וואַנען ער האָט זי גענומען. [34] ניעוויאַראָווסקי איז באַשטראָפֿט געוואָרן מיט אַ יאָר תּפֿיסה אין 50 שמיץ בײַם אַרײַנגיין און אַרויסגיין פֿון דער תּפֿיסה, קאָסטעצקי האָט באַקומען 3 חדשים תּפֿיסה און 25 שמיץ בײַם אַרײַנגיין און אַרויסגיין פֿון דער תּפֿיסה.

הערות:

1 די צאָל פֿראַנקיסטן איז שווער פֿעסטצושטעלן. קרויסהאַר גיט אין זײַן אַרבעט Frank i frankiści polscy (1726—1816), Kraków 1896, I. p. 208 — 500 פֿראַנקיסטן, וואָס האָבן אין די יאָרן 1759-60 אָנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן אין לעמבערג. די גלחים אַוועדיק און פּיקולסקי, וואָס האָבן זיך אינטערעסירט מיט דער פֿראַנקיסטן-פֿראַגע אין פּוילן, פֿאַרציילן אין אַלגעמיין, אַז עס זײַנען געווען טויזנט פֿראַנקיסטן אין לאַנד. (קרויסהאַר I. 208). Katechizm o Żydach i neofitach (וואַרשע 1790) האָט אָנגעציילט בלויז אין וואַרשע עטלעכע טויזנט פֿראַנקיסטן. די ציפֿער ווײַזט מיר אָבער אויס צו זײַן אַ גרויסע גוזמא.

2 אַקעגן דעם סעפּעראַטיזם פֿון די פֿראַנקיסטן טרעטן אַרויס אַ גאַנצע רײי מחבריט, ווי למשל דער מחבר פֿון („Zwierciadło polskie dla publiczności”) (וואַרשע 1790) קלאָגט זיך: „ניסים דאַרף מען האָבן, אַז פֿון זיי (די משומדים) זאָלן ווערן אָרנטלעכע מענטשן. זיי היטן שבת און עסן קוגעל”. אויך דער אַנאָנימער מחבר פֿון דער בראָשור: Pasałyk pod imieniem Ćwika na jestestwo dawniej nieużyteczne sporządzony (1790) שרײַבט: „קיינער פֿון אונדז ווייסט אָבער נישט ווי זיי האָבן זיך געשמדט; ווי זיי זײַנען מקבר זייערע מתים, ווי זיי האָבן חתונה. טײַערע לעזער! טרעפֿט, וועמען איך שעלט דאָ, צי איז דאָס אַ האָן, אַ הון, אַ הינדל אָדער אַן איי”. די אייגנאַרט פֿון די פֿראַנקיסטן איז פֿאַרבליבן ביז צו דער העלפֿט 19טן י"ה. וועגן דעם האָט אין די 50-ער יאָרן פֿון 19טן יאָר ה' געשריבן קלעמענס פּרזשעזאַר אין דער בראָשור: Kwestja reformy Żydów (לײַפּציק 1854), ז' 44 אָט וואָס: „דאָס שליסן שידוכים דורך די געשמדטע משפּחות צווישן זיך שאַפֿט פֿון זיי אויב נישט קיין אייגענע געזעלשאַפֿט, איז על כל פּנים אַן אייגענע גרופּע”.

כדי אָפּצושאַפֿן די אייגנאַרטיקייטן פֿון די משומדים, אָפּשיידן זיי פֿון ייִדן און פֿאַרבינדן זיי מיט דער קריסטלעכער וועלט, ווערט פּראָיעקטירט צו פֿאַרווערן די משומדים אָנצוהאַלטן וועלכע עס נישט איז פֿאַרבינדונגען מיט ייִדן. אַזוי למשל באַשטימט וועגן ייִדן דער געזעץ פּראָיעקט פֿון דעם געוועזענעם קאַנצלער זאַמאָיסקי, וואָס איז אַרויס אין 18טן י"ה: „אַ געשמדטער ייִד, אַ ייִדישע פֿרוי טאָרן אונטער קיין שום באַדינג נישט פֿאַרקערן מיט ייִדן, אויב זיי מוזן זיך דווקא זען מיט אַ ייִדן, זאָל דאָס געשען אין בײַזײַן פֿון אַ קריסט. פֿאַר עובר זײַן דערויף קומט אַ וואָך תּפֿיסה פֿאַרן משומד און אַ חודש פֿאַרן ייִד”. (ציטירט בײַ W. Smoleński, : Stan i sprawa Żydów etc).

אַן ענלעכע פֿאַראָרדענונג האָט אַרויסגעגעבן אין דער לעמבערגער פּראָווינץ דער אַרציבישקופּ קאָביעלסקי. אין פּונקט 10 פֿון זײַן פֿאַראָרדענונג פֿאַרווערט ער די ייִדן צו פֿירן שמועסן מיט משומדים. אַ קהילה, וואָס וועט זיך דערוועגן אָנצונעמען צוריק אַ משמד, וועט פֿאַרקלאָגט ווערן פֿאַרן טריבונאַל. Dr. N. M. Gelber: Epizody z dziejów Żydów w Brodach (Moriah) XI, 1913, nr. 51.

3 S. Dubnow VII, p. 203, 198, האַלט, אַז די רדיפות מצד די רבנים זײַנען
געווען איינע פֿון די סיבות, וואָס האָבן געשטויסן די פֿראַנקיסטן צום קאַטוילישן גלויבן:
Den durch den Cherem auch wirtschaftlich in die Enge getriebenen, ihrem Volke fluchenden und von ihm verfluchten Sektierern blieb nur noch eine einzige Zufluchtsstätte übrig, die katholische Kirche.

4 Frank i frankiści polscy I, p. 211

5 Frank etc. I, p. 140

6 Frank etc. I, p. 205

7 Frank etc. I, p. 113

8 Smoleński: Stan i sprawa Żydów polskich w wieku XVIII, Warszawa 1876, p, 247

9 Smoleński, p. 265

10 Katechizm etc. p. 9

11 Kraushaar I, p. 168

12 Kraushaar I, p. 171

13 Zwierciadło polskie etc. באַשולדיקט די משומדים, אַז „זיי האַלטן שענקען, פֿירן כּהדים אין די שטעט, צוליב רווחים פֿעלשן זיי די משקאות".

14 ד"ר ר. מאַהלער „די סטאַטיסטיק פֿון די ייִדן אין לובלינער וואָיעוואָדזשעווע" (1764) — 65 (יונגער היסטאָריקער II, 1929) גיט אָן, אַז אין די רשימות פֿון קאָפּ־שטײַער אין דעם שטעטל פּיוסק (אין לובלינער וואָיעוואָדשאַפֿט) איז פֿאַראַן אַ צושריפֿט פֿון די באַאַמטע, אַז אין 9 דערפֿער, וואָס געהערן צום קהל אין פּיוסק, „זײַנען פֿריער געווען ייִדן, איצט זײַנען דאָרט דאָ כּאָנטראַהלמודיסטן (ד"ה פֿראַנקיסטן) און די קרעטשמעס".

15 Zbiór Popielów, nr. 26, Regestra Rady Nieustającej (VII) 1775.

16 O prawach konfraterniom i cechom po miastach erygowanym służących, o potrzebie i użyteczności onych (Zbiór Popielów nr. 205) אויך אין יאָר 1790 האָבן זיך אָנגעזאַמלט בּאַרעס איבער די קעפּ פֿון די משומדים. וועגן דעם זאָגט עדות אַ בריוו פֿון אַ משומד לוטינסקי (פֿון 29.XI. 1790) צום קיניג, אין וועלכן ער דריקט אויס די מורא, „אַז אויף דעם סיים זאָל, נישט אָנגענומען ווערן אַ באַשלוס צום שאָדן פֿאַר זייערע פּריווילעגן". אין דעם ענטפֿער פֿון 7.XII, 1790 באַרויקט אים דער קעניג „אַז עס וועט גאָרנישט געשען". (Sumarjusz papierów królewskich Zbiór Popielów nr. 331)

17 אין דער בקשה פֿון די פֿראַנקיסטן צום פּרימאַס, דאַטירט דעם 16טן מײַ 1759, שרײַבן זיי צווישן אַנדערע זאַכן; „מיר רעכענען, אַז פֿון הײַנט אָן וועט קיינער פֿון אונדזערע נישט באַזעצן זיך אין קרעטשמעס און זוכן ברויט דורך פֿאַרשפּרייטן שכרות און דורך אויסזויגן קריסטלעך בלוט, צו וואָס די תּלמודיסטן (ד"ה די ייִדן) זײַנען געוויינט, בײַ זיי מעג מען אויך באַשווינדלען" (Kraushaar I, p. 141).

18 וועגן דעם, אַז שענקערײַ איז געווען די הויפּט־פּרנסה פֿון די וואַרשעווער משומדים פֿאַרמאָגן מיר אויך אַנדערע מקורים. צ"ב לייענען מיר אין אַ באַריכט פֿון דעם

באַאַמטן פֿון משקות-אַפּצאָלן (czopowe) וו. קאָזלאָווסקי פֿון די 90-טער יאָרן, אַז „יעדער פֿון די וואָס מיסחרן (מיט בראַנפֿן), באַזונדערס די משומדים און ייִדן, פֿירן אַרייַן געהיים דורך פֿאַרשיידענע אופֿנים פֿאַרשיידענע סחורות און משקאות און די אַרייַנגעפֿירטע באַמיען זיי זיך אויסצובאַהאַלטן (Memoriały do Komisji Skarbu Koronnego nr, 44). אין די אַרכיוו-מאַטעריאַלן האָב איך אָנגעטראָפֿן די וויַיטערדיקע משומדים-שענקערס אין וואַרשע: דאָמיניק בזשעשינסקי אַ שענק אויף נייַע-וועלט (Arch. Król, Pol. 237. 1694), יאַקוב קאַמינסקי (ווי אַ ייִד האָט ער געהייסן יאַנקל יודקאָוויטש) האָט געהאַנדלט מיט בראַנפֿן (Oblaty grodu warszawskiego nr. 19, 1784). בייַם משומד, דעם שענקער פּיאַסעצקי האָט געאַרבעט ווי זייַנער אַ געהילף זעלמאַן שמולעוויטש פֿון דובנע, „וועלכער ווערט באַנוצט צום אָנגיסן די פֿעסלעך דורך פּיאַסעצקין און אַנדערע משומדים״ (Jurysdykcja marsz. Nr. 65, r. 1779). די משמדת מושינסקאַ האָט געהאַט אַ „הייַזל״ און אַחוץ דעם באַשעפֿטיקט זיך מיט שענקערייַ (Arch, Król. Pol, 237, r. 1794).

19 אַן אָפּקלאַנג פֿון דעם אַנטאַגאַניזם געפֿינען מיר אין פּוילישן פֿאָלקלאָר: „אַ געשמדטן ייִד איז נאָר צו דערטריגקן״, „אַ געשמדטער ייִד און אַ געבאָוועטער וואָלף גייען איין וועג״, „אַ געשמדטער ייִד, אַ געצווונגענער דינער, אַ געבאָוועטער וואָלף, אַ געוואַשענער פּעלץ — זייַנען ווערט דעם טייַוול״, „אַ געשמדטער ייִד, געגנבֿעטער באַראַן, אַ געבעטענער פּויער — גייען איין וועג״. (Wisła; Bystroń: Przysłowia polskie 1933, I, 1899, p 764. 767)

20 Pamiętniki Bartłomieja Michałowskiego r 1786—1815, Warszawa 1857,

21 חוץ אַרעמע לייַט האָבן זיך צום פֿראַנקיזם געצויגן אויך אויפֿגעקלערטע עלטערע מענטשן, וועלכע עס איז צו ענג געווען אין דער ייִדישער סבֿיבֿה. וועגן דעם זאָגן עדות די מעמואַרן פֿון דעם גראַף פֿרידעריק סקאַרבעק (פּויזן 1874, ז׳ 5). „פֿאַר מיר – שרייַבט סקאַרבעק וועגן זייַנע יונגע יאָרן — האָט מען געבראַכט (קיין איזביץ) אַ פּעדאַגאָג פֿון וואַרשע, צווישן די פֿראַנקיסטן, וואָס האָבן זיך דעמאָלט אָנגעהויבן צו פֿאַרשפּרייטן און וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט בלויז מיט אַ שיינער, פֿראַנצייזישער אויסשפּראַך און מיט שפּילן אויף אַ פֿידל״.

22 Akty powst. Kośc. I, XXV; Smoleński: Pisma histor. II, p. 389; Pamiętniki czasów moich, Lipsk 1863, p. 163): וועגן דעמבאָווסקין, שרייַבט ניעמצעוויטש: „דער המון וואָס איז (אין חודש יוני אין וואַרשע) אונטערגעהעצט געוואָרן דורך פֿאַרבלענדטע עלעמענטן און... דורך אַ ייִד, וואָס האָט אָנגענומען דעם נאָמען דעמבאָווסקי״...

23 „Smoleński: Mieszczaństwo warszawskie, p. 21

24 דער באַריכט פֿון דער אויספֿאָרשונג פֿון V/23 (Metr. lit. VII, 176, P. 16.) וועגן דער שׂנאה פֿון וואַרשעווער בירגערטום צו די משומדים קען מען זיך איבערצייַגן פֿון דעם באַשלוס פֿון דעם ציַיטווייַליקן ראָט פֿון VI/20 וועגן פֿאַרזיגלען די בראַנפֿן-

לאגערס פון די משומדים און וועגן פארווערן זיי צו האלטן שענקן Arch. Król. Pol.)
(290, p. 16.

25 Metr. lit. VII, 177, p. 13; Arch. Król. Pol. 247, 13/VI.

26 דארט

27 Arch. Król. Pol. 254, p. 220 גליקזעליקס ביאגראפיע איז זייער אן אינטע-
רעסאנטע. ער האט געשטאמט פון מערן. ביז 20 יאר געלערנט חומש, אריטמעטיק און
שרייבן דייטש. „אזוי ווי אים האט געעקלט דער עסטרייכישער דעספאטיזם", איז ער נאכן
אפשמדן זיך געקומען קיין פוילן. אין ווארשע איז ער געווען א שענקער, אזוי ווי ער האט
אבער אנגעזעצט, איז ער געפארן קיין ווין, וווּ ער האט געלעבט פון געבן לעקציעס פון
העברעיש. דארט האט ער זיך אויסגעלערנט צו מאכן פערפומען. ער איז נאך א מאל גע-
קומען קיין פוילן, אפגעצאלט אלע חובות און געווארן א שרייבער ביים גראף הארס,
דערנאך ביים זון פון וואיעוואדע פאנינסקי און שפעטער א לערער פון העברעיש ביים
געוועזענעם שטולהאר מאשינסקי. שפעטער איז ער אין משך פון 3 יאר קראנק געווען,
נאכן געזונט ווערן האט ער אנגענומען דעם אמט פון שרייבער ביים מינץ-אינספעקטאר.
יאבלאנאווסקי, און דערנאך ביים ווילנער וואיעוואדע הולעוויטש. פון שרייבערײַ האט ער
געמאכט א שפרונג צו גאלאנטעריע, וועלכע ער האט צוגעשטעלט רוסישע אפיצירן אויף
קרעדיט. ער איז אויך געווען א ביסל פארמישט אין אן אפערע פון פעלשן וועקסלען.

28 לויט קיטאוויטשן (Dzieła historyczne ks. J. Kitowicza I, 246) איז
אין יוני צוזאמען מיט אנדערע הויכגעשטעלטע פארדעטער געהאנגען געווארן דער משומד
קאבילאנסקי.

29 Tokarz: Warszawa za rządów Rady Zastępczej Tymczasowej --
Biblioteka Warszawska, 1911, t. IV, z. 2)

30 Metr. lit. VII. 188

31 Metr. lit. VII. 188, p. 77

32 Metr. lit. VII. 188, p. 104, V/30 די אויספארשונג פון

33 Metr. lit, VII, 188, p. 81; 28/VI

34 Metr. lit. VII, 188, די אויספארשונג פון 18טן און 20טן יוני

35 Metr. lit. VII 189, p. 68; Akta Wydziału Bezpieczeństwa
Nr. 1805 Biblioteka Zamojskich, p. 19

רעזומע

מיר זײַנען בײַם סוף פֿון אונדזער אַרבעט וועגן דעם אָנטייל פֿון די ייִדן אין דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד. מיר האָבן אַנאַליזירט די דעמאָלטיקע לאַגע פֿון די ייִדן אין פּוילן, בפֿרט אין וואַרשע, און זײַנען געקומען צום אויספֿיר, אַז אויפֿן פּאָן פֿון די עקסיסטירנדיקע פּאָליטישע אוןווירטשאַפֿטלעכע באַדינגונגען איז נישט געווען קיין באָדן פֿאַר טיפֿע סימפּאַטיעס מצד די פּוילישע ייִדן צום אויפֿשטאַנד, בפֿרט פֿאַר זייער אָנטייל אין די צוגרייט-אַרבעטן צום אויפֿשטאַנד. מיר האָבן פֿעסטגעשטעלט, אַז דער טרויעריקער מצבֿ פֿון די וואַרשעווער ייִדן, וואָס איבער זייערע קעפּ האָט שטענדיק געהאָנגען די דאַמאָקלעס-שווערד פֿון אַ גירוש, האָט זיך ערבֿ דעם אויפֿשטאַנד שטאַרק פֿאַרערגערט. דאָס איז געשטאַנען אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, וואָס אין דער צײַט פֿון פֿיראָריקן סיים זײַנען געוואַקסן די השפּעות פֿון בירגערטום פֿון גאַנצן לאַנד און בפֿרט פֿון דער הויפּטשטאָט. דאָס האָט ערבֿ דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד געשאַפֿן פֿאַר די וואַרשעווער ייִדן אַ מצבֿ ממש נישט צו דערטראָגן. דער שווערער מצבֿ פֿון די ייִדן אין דער הויפּטשטאָט האָט נישט געקענט בלײַבן אָן ווירקונג אויף דער באַציִונג פֿון די ייִדן אין פּוילן צום אויפֿשטאַנד, בפֿרט אַז שוין דעמאָלט האָט די הויפּט שטאָט געמוזט האָבן אַ השפּעה אויף די פּראָווינצער ישובֿים.

דער נידעריקער מצבֿ פֿון דער פּאָליטישער אויפֿקלערונג פֿון די פּוילישע ייִדן, וואָס בראש פֿון זיי איז געשטאַנען אַ קליין הײַפֿל אינטעליגענטן, וועלכע האָבן געקראָגן זייער בילדונג אין אויסלאַנד און זײַנען ווייניק געווען צוזאַמענגעוואַקסן מיטן לאַנד, האָט אויך נישט געקענט ווירקן גינסטיק אויף די סימפּאַטיעס פֿון די ייִדן צום אויפֿשטאַנד.

די דערמאָנטע נעגאַטיווע מאָמענטן האָבן אָבער אַנטקעגנגעווירקט אַנדערע פֿאַקטאָרן. דאָס זײַנען געווען די דעמאָקראַטישע טענדענצן פֿון דעם אויפֿשטאַנד און די באַמיִונגען פֿון זײַנע פֿירער צו געווינען פֿאַרן אויפֿשטאַנד אַלע נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע מיעוטים און אויך די אונטערדריקטע סאָציאַלע שיכטן דורך צוזאָגן צו פֿאַרבעסערן זייער מצבֿ און

אויסגלײַכן זיי אין זייערע רעכט מיט די פּריווילעגירטע שיכטן. אַ גאָר וויכטיקער פֿאַקטאָר איז געווען די שׂנאה פֿון די יידישע פֿאָלקסמאַסן צו רוסלאַנד, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט איר נישט-טאָלעראַנטער פּאָליטיק לגבי יידן, פֿון די שחיטות און הריגות פֿון די קאָזאַקן אין די אַמאָליקע און די גאַנץ נאָענטע צײַטן (די שחיטות פֿון גאָנטע און זשעלעזניאַקן). אויך די פֿון יאָרהונדערטער אײַנגעוואָרצלטע טראַדיציע פֿון פּוילישע יידן צו באַטייליקן זיך אין די פֿאַרטיידיקונגס-שלאַכטן, וואָס פֿלעגן פֿאָרקומען אין זייערע ווינערטער אָדער אין דער נאָענטסטער געגנט, האָט געהאַט אַ וויר-קונג אויף דעם אַרײַנציען די יידן אין דער אַרבעט פֿאַרן אויפשטאַנד.

וואָס שייך דעם אָנטייל פֿון די יידן אין די קאַמפֿן, וועלכע זענען געפֿירט געוואָרן דורך דער רעגולערער אַרמיי, איז ער נישט געווען קיין באַדײַטיקער, הגם עס זײַנען געווען אַ טייל וואָיעוואָדשאַפֿטן, וואָס האָבן יידן גערופֿן צום מיליטער-דינסט אין דער רעגולערער אַרמיי. די סיבות דערפֿון איז נישט שווער צו געפֿינען דערין, וואָס עס האָבן געפֿעלט מילי-טערישע טראַדיציעס בײַ די פּוילישע יידן, וועלכע זײַנען אין אַלטן פּוילן נישט געווען מחויב צו טון מיליטער-דינסט אויסער זייער שטאָט. אַקעגן איז דער אָנטייל פֿון די יידן אין די לאָקאַלע קאַמפֿן, ווי למשל אין דעם באַפֿרײַונגס-קאַמף פֿון וואַרשע אין אַפּריל, אין די קאַמפֿן מיט די רוסן אין ווילנע און אין אַנדערע שטעט אין די רייען פֿון אַלגעמיינעם אויפֿ-הייב, אין די שטאָטישע מיליצן — געווען זייער אַ באַדײַטיקער.

דער שענסטער אויסדרוק פֿון דעם יידישן אָנטייל אין די לאָקאַלע פֿאַרטיידיקונגס-קאַמפֿן איז געווען דער פּולק פֿון בערעק יאָסעלעוויטש, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט בעת דער לעצטער שלאַכט אין וואַרשע און פּראַגע.

זייער אָנזעעוודיק איז געווען די ראָלע פֿון יידן אין די פֿאַרשיידענע מיליטערישע הילפֿסאַרבעטן. די יידן גיבן וויכטיקע הילף בײַם אויסשפּיר-דינסט פֿון דער פּוילישער אַרמיי. יידן זײַנען אין די טויזנטער באַשעפֿטיקט בײַ די באַפֿעסטיקונגס-אַרבעטן אַרום די שטעט, גראָבן שוצגרובנס, שאַנצן כדומה. אָן דער הילף פֿון יידישע ליוועראַנטן איז זיך שווער פֿאָרצושטעלן די באַזאָרגונג פֿון דער אַרמיי מיט מונדירן, מיליטער-מכשירים, כּלי-זיין, אַמוניציע וכדומה. זייער אַ וויכטיקע אַרבעט האָבן אויך געטאָן די יידישע בעלי-מלאכות.

זייער גרויס איז אויך געווען די פֿינאַנציעלע הילף פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. די כּלערליי אַלגעמיינע שטײַערן, אָפּצאָלן, „נדבות", צושטײַערס אין נאַטור, וועלכע די יידן האָבן אַרײַנגעטראָגן צוזאַמען מיט דער אַלגע-מיינער באַפֿעלקערונג, ווײַטער די ספּעציעל יידישע שטײַערן ווי דער קאָפּ-שטײַער און טאָגצעטל אין וואַרשע, האָבן געשטאַרקט די פֿינאַנצן פֿון מלוכה-אוצר. די רעקוויזיציעס און די אומגעהײַערע קאָנטריבוציעס האָבן

זייער שטאַרק רוינירט די ייִדישע באַפֿעלקערונג, וועלכע האָט נאָך אַ חוץ דעם געליטן פֿון דעם קריזיס און שטילשטאַנד איןווירטשאַפֿטלעכן לעבן.

נעמענדיק אין אַכט, אַז די פּראָקלאַמירונגען פֿון די אויפֿשטענדישע ספֿערעס און אויך די כּרעסע, די מעמואַרן און אַנדערע מאַטעריאַלן רעדן מיט אָנערקענונג וועגן דער באַטייליקונג פֿון די ייִדן אין דעם אויפֿשטאַנד, קענען מיר רעזומירן, אַז די ייִדישע פֿאָלקסמאַסע האָט אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע סימפּאַטיע צום אויפֿשטאַנד. עס קען אויך געזאָגט ווערן, אַז לויט זייערע כּוחות און מעגלעכקייטן, זייער פּאָליטישן און קולטורעלן מצבֿ, זייערע טראַדיציעס וכדומה האָבן זיי געשטיצט דעם אויפֿשטאַנד הן מיט געווער אין דער האַנט הן דורך די וויכטיקע הילפֿס־דינסטן.*

---

* אַ געוויסע אַנאַלאָגיע צווישן דער שטעלונג פֿון די ייִדן צום אויפֿשטאַנד קען מען אַדורכפֿירן מיט דער שטעלונג פֿון פּויערטום. „אויף וויפֿיל — שרייבט פּראָפֿ. טאַקאַזש (Żołnierze Kościuszkowscy, p. 15) — מיר ווילן צו דעם מאָראַלישן מאָמענט, וועלכן עס האָבן געשאַפֿן דער אָפּילו נישט באַדײַטיקער אָנטייל פֿון פּויער אין קאַמף, צורעכענען די דינסטן, וועלכע נאָך האָט געטאָן דער אַלגעמיינער אויפֿהייב אין דעם גאַרניזאָן־גרענעץ־טראַנספּאָרט־דינסט, וועט ווער קאָנען זאָגן, אַז די האָפֿנונגען, וועלכע מען האָט געלייגט אויפֿן פּויער, זײַנען נישט מקוים געוואָרן". די דאָזיקע ווערטער קען מען זייער גלײַך אָנווענדן צו די פּוילישע ייִדן. דערבײַ דאַרף באַמערקט ווערן, אַז די דאָזיקע ענלעכקייט איז נישט קיין צופֿעליקע. עס איז גענוג זיך צו דערמאָנען וועגן דער געזעלשאַפֿטלעכער שטעלונג פֿון ייִד און פּויער, כּדי צו פֿאַרשטיין, אַז ענלעכע באַדינגונגען רופֿן אַרויס אויך ענלעכע רעזולטאַטן.

הוספה

די ליטווישע ייִדן בשעת דעם אויפשטאַנד

ווי עס איז שוין אונטערגעשטראָכן געוואָרן אין דער הקדמה, האָבן מיר דאָ נישט בדעה אויספירלעך צו באַהאַנדלען דעם אָנטייל פון די ליטווישע ייִדן אין דעם קאָשטשושקאָ־אויפשטאַנד. אַזאַ אַרבעט פאָדערט אַ ספּעציעלע אויספאָרשונג אין די געהעריקע אַרכיוון פון ווילנע און אַנדערע שטעט. איך וועל זיך דעריבער באַגרענעצן מיט די אַלע פּרטים וועגן די ייִדן אין דעם ליטווישן פירשטנטום, וועלכע עס האָט זיך מיר איינגעגעבן צונויפצוזאַמלען אין די אַרכיוון פון וואַרשע אָדער אין געדרוקטע מאַטעריאַלן.

פונקט ווי בנוגע די פּוילישע ייִדן, אַזוי האָבן זיך אויך בנוגע ליטווישע ייִדן געפינען אייניקע היסטאָריקער, וואָס האָבן אַרויסגעדרונגען אַלגעמיינע מסקנות וועגן זייער באַציִונג צום אויפשטאַנד נאָר אויפן יסוד פון איינצלנע פאַקטן. קאָרזשאָן [1] שרייבט וועגן די ליטווישע ייִדן אָט וואָס: „אין ליטע האָבן זיי זיך צוגעצויגן די גענאַד פון רוסישן מיליטער־פירער פירשט רעפּנין, וועלכער האָט אין אַן אַמטלעכן אויפרוף צום מינסקער גובערנאַטאָר (ניעפּלייעוו) געשריבן וועגן גראָדנער קהל: „אַלע היגע ייִדן האָבן לחלוטין נישט מיטגעפילט מיטן בונט, וואָס איז געווען אין פּוילן. פאַרקערט מיט פלייס האָבן זיי אונדז געטאָן טובות". די זעלביקע מיינונג האָט אויך אויסגעדריקט דער פאָרשער פון ליטווישן פירשטנטום הענריק מאָשציצקי [2]. זייער ריכטיק שרייבט וועגן דעם פנחס קאָן: [3] „צו די ידיעות, וואָס שטאַמען פון די רוסישע מקורים, דאַרף מען זיך באַציען מיט גרויס אָפּגעהיטקייט און באַוואָרעניש איבער פאַרשיידענע טעמים. בכל אופן קענען זיי נישט זײַן קיין יסוד צו מאַכן אַלגעמיינע אויספירן". מען דאַרף זיך משער זײַן, אַז רעפּנינען איז געגאַנגען אין דערווײַזן פאַר דער וועלט, אַז דער קאָשטשושקאָ־אויפשטאַנד האָט נישט געהאַט די סימפּאַטיעס פון אַנדערע פעלקער, וואָס באַוווינען פּוילן.

פנחס קאָן [4] האָט אין זײַן אַרבעט, וואָס איז נישט לאַנג פאַרעפנט־

לעכט געוואָרן, אַנטדעקט אַ יידישן דאָקטער פון ווילנע מיטן נאָמען ד"ר שלמה פאַלאַנוס, וואָס האָט אין ווילנע אַנטוויקלט זייער אַ רירעוודיקע טעטיקייט בשעת דעם קאָשטשושקאָ-אויפשטאַנד. זיין רעדע צו די ווילנער יידן, געהאַלטן דעם 17טן מיי, זיי זאָלן צושטיין צום אויפשטאַנד, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דרוק אין דער פוילישער שפּראַך. מיר וועלן זיך אויף דעם אינהאַלט פון דער רעדע נישט אָפּשטעלן, מחמת זי איז וואָרט-ווערטלעך פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך פ. קאָן און געהעריק באַלויכטן געוואָרן. די דאָזיקע רעדע, ווי בכלל די גאַנצע טעטיקייט פון ד"ר פאַלאַנוס, זאָגן עדות אויף די סימפּאַטיעס פון די ווילנער יידן לטובת דעם אויפשטאַנד. ווי אַ צווייטער באַווייז קען אונדז דינען די שאַפונג פון „אַ דעפּוטאַציע איינצואָרדענען די יידישע באַפעלקערונג", וואָס האָט געאַרבעט פאַר „דער טובה און גליק פון די יידן". די דעפּוטאַציע — שרייבט פאַלאַנוס — „וויל זען ווי צום גיכסטן פרוכטן פון איר גרייטווייליקער אַרבעט און זי פירט אויך צו נוציקייט, אָרדענונג און זיסער האַרמאָניע. כדי איר זאָלט קענען אַריינגערעכנט און פאַררייניקט ווערן מיטן גאַנצן פאָלק אונטערן רוף פון גלייכהייט". די שאַפונג פון אַ ספּעציעלער קאָמיסיע פאַר יידישע ענינים זאָגט בפירוש עדות דערויף, אַז מען האָט זיך באַצויגן מיט סימפּאַטיע און צוטרוי צו דער יידישער באַפעלקערונג און געפליישט זיך זי צו געווינען פאַרן אויפשטאַנד.

כדי דאָס לעצטע צו דערגרייכן, האָט די אויפשטאַנדישע מאַכט דעלעגירט ספּעציעלע קאָמיסאַרן, [5] וואָס האָבן געדאַרפט אָפּנעמען פון די יידן אַ שבועה פון געטריישאַפט פאַרן אויפשטאַנד און גלייכצייטיק האַלטן אַגיטאַציע-רעדעס אין די שולן. עס זיינען אויפגעהיט געוואָרן אינסטרוקציעס, וואָס אַנטהאַלטן דעם אינהאַלט פון די רעדעס אין די שולן. אויפן ערשטן אָרט ווערט אין די אינסטרוקציעס אונטערגעשטראָכן די סכנה, וואָס לויערט אויף די יידן אין פאַל פון רוסלאַנדס זיג. דער דאָזיקער מאָמענט, ווי מיר דערמאָנען זיך, ווערט אויך שטאַרק אונטערגעשטראָכן אין ד"ר פאַלאַנוסעס רעדע. די אינסטרוקציעס פאָדערן אויף די יידישע באַפעלקערונג צו באַשטייערן זיך מיט געלט אָדער אין נאַטור לטובת דעם אויפשטאַנד.

אפילו די עקזעקוציע פון איינצלנע יידישע שפּיאָנען פלעגט מען אויסנוצן פאַר פּראָפּאַגאַנדע-צוועקן. אַזוי צ"ב מעלדעט די ווילנער פּרעסע, [6] אַז פאַרן אויספירן דעם טויט-אורטייל איבער צוויי יידישע שפּיאָנען האָט דער סענדיק געהאַלטן אויפן שולהויף אַ רעדע, אין וועלכער „ער האָט געריימט די גערעכטיקייט פון אורטייל". דער סענדיק האָט ווייטער פאַרמשפּט די דאָזיקע לאַנדסלייט זיינע, וואָס פאַרראָטן אומפאַרשעמט פאַר געלט דאָס גוטע לאַנד, וואָס דערנערט זיי זינט אַזוי פיל יאָרן, ער האָט אויפגעמוטערט די גרויסע מחנות מענטשן, וואָס האָבן זיך פאַרזאַמלט אויפן עקזעקוציע-פּלאַץ, אַז זיי זאָלן זיך נישט באַפלעקן מיט אַן ענלעכן פאַרברעכן

און אַז זיי זאָלן דאַנקבאַר זײַן פאַר די טובות, פון וועלכע זיי געניסן אונטער דעם שוץ פון דער גוטער לאַנד־רעגירונג".

פונקט ווי אין וואַרשע, האָט מען אויך אין ג ר אָ ד נ ע רעאָרגאַניזירט דעם קהל אויף דעם פאַרלאַנג פון דער יידישער באַפעלקערונג און צוקאָאָפּטירט אַ גאַנצע ריי פערזאָנען, „וועלכע זאָלן צוזאַמען מיטן קהל העלפן צו געווינען די בירגער דורך זייער בײַשפּיל, זיי זאָלן טון גוטס פאַרן פאָטערלאַנד און בכדי זיי זאָלן אַנדערע נישט באַוווסטזיניקע אויפקלערן וועגן גליק, וואָס עס וועט זיי ברענגען דער זיג פון פאָטערלאַנד". [7]

צוזאַמען מיט דער איבעריקער באַפעלקערונג האָט מען אויך אויף די ליטווישע יידן אויסגעשפרייט דעם חוב צוצושטעלן ר ע ק ר ו ט ן א י ן נ אַ ט ו ר, ד"ה אָן אויסקויפגעלט. אַזוי צ"ב האָט מען דעם גראָדנער קהל באַפוילן אומצוקערן דאָס רעקרוטן־געלט, וואָס די יידן האָבן שוין געהאַט אַרײַנגעטראָגן, און געהייסן צושטעלן רעקרוטן: פוסגייער און רײַטער. די אָרדענונגס־קאָמיסיע מאָטיווירט איר באַשלוס מיט פרינציפיעלע טעמים, הײַנו מיט דעם גלײַכן חוב פון אַלע אײַנוווינער צו פאַרטיידיקן דאָס לאַנד און אויך מיט דער מורא פאַר דער אַנטפעלקערונג („דעפּאָפּולאַציע") פון די שטאָטישע אײַנוווינער. [8] אין אַ וואָך נאָך דער דאָזיקער פאַראָרדענונג האָבן 7 גראָדנער יידן [9] אויף פערד (יידישע קוימענס זײַנען געווען אין גראָדנע 356 און פון יעדע 50 קוימענעס האָט מען געדאַרפט שיקן 1 רײַטער) זיך געמאָלדן אין לאַגער פון גענעראַל יעלסקי, כדי צו דינען דאָרט ווי שפּיאָנען. אינטערעסאַנט איז די באַוואָרענונג פון דער גראָדנער אָרדענונגס־קאָמיסיע, „אַז ווען די 7 יידן וועלן זיך אומקערן פון לאַגער פון גענעראַל יעלסקי, דאַרפן זיך די זעלביקע אָדער אַנדערע אויף זייער אָרט מעלדן צום רעגולערן מיליטער". אויך אין ווילנע [10] האָט די אויפשטאַנדישע מאַכט בײַ דער ציילונג פון אַלע מאַנסבילן פעיקע צום קאַמף נישט אויסגעמיטן אויך די יידישע באַפעלקערונג. מען דאַרף זיך דעריבער משער זײַן, אַז די ווילנער יידן האָבן זיך באַטייליקט אין דער שטאָטישער גוואַרדיע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פון יעדן פינפטן צווישן די רעגיסטרירטע פערזאָנען.

אין גראָדנע [11] האָט די אָרדענונגס־קאָמיסיע מיט צופרידנקײַט פעסטגעשטעלט, אַז בײַ דער רעוויע פון אַלגעמיינעם אויפהייב פון 18 ביז 40 יאָר, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 25סטן מײַ, זײַנען „לעבן בירגער און פריצים געווען אויסגעשטעלט אויך יידן".

פונקט ווי אין פוילן, האָבן אויך די יידן אין ליטע געקעמפט מיטן שונא. ידיעות האָבן מיר וועגן דעם אָנטייל פון די יידן אין די גאַסן־קאַמפן אין ו י ל נ ע. [12] נאָך דער באַלעגערונג פון דער שטאָט האָט דאָס רוסישע מיליטער דעם 20סטן יולי געוואָלט מיט שטורעם אײַננעמען די שטאָט. מיינענדיק, אַז די שטאָט קען זיך שוין מער נישט פאַרטיידיקן, האָט דאָס מיליטער מיט מוזיק און פויקן אָנגעהויבן מאַרשירן צו די טויערן פון

שטאַט. די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן שיסן אויפֿן שונא און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ביטערער קאַמף. די רוסישע אַרמיי איז פֿון צוויי זײַטן אָנגעפֿאַלן אויף דער שטאָט. איין קאָלאָנע האָט זיך אַרײַנגעריסן אין דער געגנט פֿון אַסטראָבראַם. דאָ אָבער האָט מען זיי פֿון די הײַזער באַגעגנט מיט אַ האָגל פֿון קוילן, די צווייטע קאָלאָנע אונטער דער אָנפֿירונג פֿון פּאָלקאָווניק מילער האָט באַוויזן זיך אַרײַנצוררײַסן אין צענטער שטאָט. דאָ אָבער האָט דער שונא אָנגעטראָפֿן אויף אַ מוראדיקן ווידערשטאַנד מצד די בירגער. „יידן — לייענען מיר אין איין מקור — פּרויען, אַפֿילו קינדער האָבן געקעמפֿט מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן מוט, די מערהייט פֿון דעם שונאס קאַנאָניערן איז געפֿאַלן — מען האָט זיך אָנגעהויבן צוריקצוציען".

בײַ אַזאַ מין באַציִונג מצד דער יידישער באַפֿעלקערונג צום אויפֿשטאַנד איז נישט קיין וווּנדער, אַז אַזאַ וויכטיקע פֿונקציע ווי מיליטערישער אויסשפּיר-דינסט האָט מען איבערגעגעבן יידן, צוגלײַך מיט דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג. אַזוי צ"ב האָט די גראָדנער אָרדענונגס-קאָמיסיע [13] אין אירער אַן אינסטרוקציע צו די אין די שטעט דעלעגירטע קאָמיסאַרן אָנגעוויזן, אַז זיי זאָלן מחייבֿ זײַן די יידישע באַפֿעלקערונג צו זאַמלען ידיעות וועגן די כּוחות פֿון שונא. מען האָט אויך באַפֿוילן די קהילות צו באַשטימען — אויף דער גאַראַנטיע פֿון קהל — שפּיאָנען אין די באַזונדערע שטעט. [14]

די פֿאַראָרדענונג וועגן דעם, אַז יידישע פֿורמאַנעס [15] זאָלן אין דער ערשטער ריי גענומען ווערן צום טראַנספּאָרט-דינסט בכדי אײַנצושפּאָרן די לאַנדווירטן, איז אויך חל געווען אויף ליטע. צוליב דרינגענדיקע און נישט פֿאָרויסגעזעענע טראַנספּאָרטן פֿון קורירן האָט מען די יידן און שטאָטלײַט פֿון גראָדנער פּאָוויאַט [16] באַפֿוילן צו האַלטן גרייט אין די שטעטלעך פֿערד, הײַנו אין קוזשניצע — די יידן 4 פֿערד, די שטאָטלײַט 2 פֿערד מיט וועגן, אין קרינעק — די יידן 4 פֿערד, די שטאָטלײַט 2, אין סאָקאָלקע די יידן — 4, די שטאָטלײַט 2, אין סידרע — די יידן 3. די באַפֿעלקערונג פֿון די דאָזיקע שטעט האָט אויך געמוזט תּיכּף מעלדן וועגן דעם באַווײַזן זיך פֿון שונאס חיילות. די גראָדנער קהילה האָט געמוזט צושטעלן 30 פֿורמאַנעס, וועלכע זײַנען באַנוצט געוואָרן בײַ דער אַרטילעריע. די דאָזיקע פֿורמאַנעס האָבן באַקומען אַ געהעריקע מיליטערישע קליידונג. [17]

די ליטווישע יידן באַשטײַערן זיך אויך גערן לטובֿת דעם אויפֿשטאַנד, און דאָס מיט גאַנץ באַדײַטיקע סומעס. ווילנער יידישע קהילה האָט זיך באַשטײַערט מיט אַ סומע פֿון 25.000 גילדן. [18] די הויפּט-אָנפֿירער פֿון דער דאָזיקער גוטוויליקער באַשטײַערונג זײַנען געווען צוויי באַרימטע יידישע דאָקטוירים פֿון ווילנע: דער שוין באַקאַנטער ד"ר פּאָלאָנוס און ד"ר יעקבֿ לייבאָשיץ. די אויבן דערמאָנטע האָבן זיך מתחייבֿ געווען אַרײַנצוטראָגן די דאָזיקע סומע אין וועכנטלעכע ראַטעס צו 500 גילדן אָדער ליווערן פֿאַר

אַזאַ געלטסומע אַ געהעריקן סכום מיליטערישן מאַטעריאַל. כּדי אײַנצומאָנען די דאָזיקע באַשטײַערונג, וועלכע ווערט אין די אַקטן אָנגערופֿן „שטײַער פֿאַרן מיליטער פֿון דער רעפּובליק", האָט דער מאַגיסטראַט באַשטימט צו צוויי ייִדן פֿון יעדן צערקל:[19] די איניציאַטיווע פֿון דער דאָזיקער באַשטײַערונג — שרײַבן די דערמאָנטע ווילנער דאָקטוירים — דרינגט אַרויס פֿון „אַ ריינער און אמתדיקער כּוונה צום ליטווישן פֿאָלק". אויך גראָדנער קהל איז נישט אָפּגעשטאַנען. אויסדריקנדיק זײַן צופֿרידנקייט איבערן אויפֿשטאַנד און „שטרעבנדיק מיט פֿלײַס לויט מעגלעכקייט צו העלפֿן דעם לאַנד" האָט דער קהל צוזאַמען מיט דער ייִדישער באַפֿעלקערונג דעלעגירט עטלעכע מענטשן, וואָס זאָלן צוזאַמען מיטן מאַגיסטראַט באַשטימען די הייך פֿון דער פֿרײַוויליקער באַשטײַערונג לטובֿת דעם אויפֿשטאַנד.[20]

חוץ קאָלעקטיווע נדבֿות באַשטײַערן זיך אויך איינצלנע ייִדן מיט נדבֿות לטובֿת דעם אויפֿשטאַנד. ייִדישע אַרענדאַרן אין ווײַנערס[21] באַשטײַערן זיך אין די דערפֿער מיט געלט אָדער אין נאַטור (ליַיוונט). אין ווילנע באַשטײַערן זיך רײַכערע ייִדן מיט באַדײַטנדיקע געלט-סכומים.[22]

אויפֿן סמך פֿון דעם בינטל פֿאַקטן, וואָס מיר האָבן געבראַכט, איז נאָך נישט מעגלעך צו מאַכן קײַן אַלגעמיינעם סך־הכּל וועגן דער באַציִונג פֿון די ליטווישע ייִדן צום אויפֿשטאַנד. דערויף וועלן נאָך נייטיק זײַן ספּעציעלע פֿאָרשונגען. איינס קען אָבער שוין איצט אויפֿן סמך פֿון די געבראַכטע מאַטעריאַלן געזאָגט ווערן: עס איז נישטאָ קיין גרונד צו באַהויפּטן, אַז די ייִדן פֿון ליטע זײַנען געווען פֿײַנטלעך געשטימט לגבי דעם אויפֿשטאַנד.

הערות:

1 Korzon: Wewn. dzieje I, p. 232

2 H. Mościcki: Żydzi polscy pod berłem Katarzyny II. Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłosci Żydów w Polsce I, 1912 און אויך אי דעם בוך Pod znakiem Orła i Pogoni

3 מגר׳ פנחס קאָן: אַ יידישע שטים צום אויפשטאַנד 1794 אין ווילנע. ווילנע 1933, ז׳ 5.

4 דאָרט

5 Diariusz Grodz. nr. 1216, p. 52 מיר ברענגען דאָ ווייטער די איבערזעצונג פון דער אינסטרוקציע: „מען דאַרף זיי (ד״ה די יידישע איינוווינער) אויפווייזן, אַז די פּאַר־ביסנקייט פון די מאָסקאָלן איז צום מיינסט געווענדט קעגן די פערזאָנען פון יידישן פאָלק. וועלן די יידן ביי דער אַלגעמיינער פאַרטיידיקונג פון לאַנד און ביי דעם אַלגעמיינעם אויפשטאַנד בלייבן פאַסיוו און נישט טעטיק, דעמאָלט (זאָלן זיי גערענקען), אַז זיי וועלן די ערשטע פאַלן אַ קרבן פון פאַרטיליקונג און אונטערדריקונג מצד דעם שונא. זיי (די יידן) דאַרפן אַלץ ברענגען אַ קרבן פאַר דער ערד, וואָס דערנערט און שפייזט זיי, זיי פאַרדאַנקען אַלץ דעם פאָטערלאַנד, וואָס אונטער זיין שוץ און געזעצן געפינען זיי זיך. (די קאָמיסאָרן) זאָלן זיי צורעדן צו ברענגען גוטוויליק קרבנות און נדבות אין מזומנים, אין זאַכן, און אויך אין חפצים, וואָס קענען דינען פאַר דעם מיליטער. די קאָמיסאָרן זיינען באַפולמעכטיקט אָנצונעמען דאָס אַלץ פון דער באַפעלקערונג. גלייכצייטיק זאָלן זיי מודיע זיין אַז דאָס בוך פון גוטוויליקע נדבות איז אין גראָדנע אָפן פאַר יעדן פלייסיקן בירגער. נאָך דער רעדע דאַרפן די קאָמיסאָרן פאַרבעטן דעם (אין דער שול) פאַרזאַמלטן יידישן עולם ער זאָל אָפּגעבן אַ שבועה לויט דעם ביינעלייגטן נוסח. די קאָמיסאָרן דאַרפן אויך באַקומען אַ ספּעציעלע אינסטרוקציע פון דער זיכערקייטס-דעפּוטאַציע (קאָמיסיע) וועגן באַשטימען אויפן ערבות פון קהל שפּיאָנען (צווישן דער יידישער באַפעלקערונג). יעדער קהל איז מחוייב אָפּצונעמען אַ שבועה פון די יידן, וואָס וווינען אין דער סביבה".

מיר ברענגען דעם נוסח פון דער שבועה:

„מיר בירגער פון דער שטאָט, פון יידישן גלויבן, פּרנסים פון דער קהילה און דער גאַנצער קהל קיינעם נישט אויסשליסנדיק שווערן ביי גאָט, וואָס האָט באַשאַפן דעם הימל און די ערד, ווי אַ עדות פון אונדזערע ריינע מחשבות און אונדזערע ריינע הערצער רופן מיר דעם רבונו של עולם, וואָס איז דאָ אין דעם מקום קודש. (מיר שווערן), אַז מיר אַלע בירגער פון יידישן גלויבן וועלן געטריי זיין און גוט געשטימט צו דעם איצטיקן אויפשטאַנד פון פאָלק אונטער דער אָנפירונג פון דעם פירער טאַדעוש קאָשטשושקאָ מיט אַלע אונדזערע כוחות וועלן מיר העלפן דעם אויפגעשטאַנענעם פאָלק פון פוילן, ווי מיר האָבן געפונען פאַר זיך אַ פאָטערלאַנד. נישט בלויז מיר וועלן נישט טראַכטן אָדער רעדן פאַררעטעריש, נאָר מיר וועלן אַרויסגעבן יעדן פון אונדז, וואָס טראַכט פאַררעטעריש און מיר וועלן וועגן דעם מעלדן דער מאַכט. געדענקענדיק אַן גאָט וועלן מיר געטריי לויט גאָטס געבאָט אויספירן אַלע דינסטן, צו וועלכע מען וועט אונדז נאָר רופן. מיר וועלן

געטרײַ און אויפֿריכטיק דינען דער אָרדענונגס-קאָמיסיע פֿון גראָדנער פּאָוויאַט און דעם נאַציאָנאַלן ראַט. מיר װעלן אויספֿירן אַלע באַפֿעלן און פֿאַראָרדענונגען, װאָס קומען אָן לויט קאָשטשושקאָס באַפֿעל. מיר װעלן אויך אַכטונג געבן, אַז די אײַנװוינער, װאָס װוינען אין די סבֿיבֿות און געהערן צו אונדזער קהילה, זאָלן געטרײַ דינען דער רעפּובליק. אַז מיר װעלן שװערן מיט אמת, זאָל אונדז אַזוי גאָט העלפֿן. דער װאָס װעט ברעכן די דאָזיקע שבֿועה, זאָל אים גאָט באַשטראָפֿן און טייטן, װי עס שטייט געשריבן אין אונדזערע דינים און אין דער תּוכחה".

דער אָריגינאַל פֿון דער שבֿועה איז אויפֿגעהיט אין דעם פּריװאַט-אַרכיװ פֿון גראַף הוטטען-טשאַפּסקי אין סינקאָוויטשע (סלאָנימער פּאָוויאַט) (Zbiory hr. Hutten-Czap-skiego w Sinkowiczach), איך דריק דאָ אויס מײַן דאַנק דעם ה' טשאַפּסקי פֿאַרן מאַכן מיר צוטריטלעך זײַנע זאַמלונגען.

אין דער זאַמלונג פֿון ה' טשאַפּסקי איז אויך פֿאַראַן דער נוסח פֿון דער שבֿועה, װעלכע עס האָבן אָפּגעגעבן די ייִדן פֿון גראָדנער פֿאָרשטאָט. דער טעקסט פֿון דער שבֿועה אונטערשיידט זיך אַ ביסל פֿון דעם אויבן ציטירטן נוסח. כאַראַקטעריסטיש איז דער װײַטער-דיקער אָרט. שטאָט די װערטער „מיר אַלע בירגער פֿון אַלט טעסטאַמענטליכן גלויבן" שטייט געשריבן: „מיר בירגער אײַנװוינער פֿון דער פּוילישער ערד, אין װעלכער מיר האָבן פֿאַר זיך אַ פֿאָטערלאַנד און לעבנסמעגלעכקייט".

אויך די װילנער ייִדישע קהילה האָט צוזאַמען מיט דער גאַנצער ייִדישער באַפֿעל-קערונג אָפּגעגעבן אַ שבֿועה פֿון געטרײַשאַפֿט פֿאַרן אויפֿשטאַנד אין די הענט פֿון דער דעפּוטאַציע פֿאַר עפֿנטלעכער זיכערקייט. (Protokuły Deputacji Wileń. Bezp. Publ.- Bibl. Zamojskich nr. 1300).

6 Gazeta narodowa wileńska

7 Diariusz grodz. p. 29, 110, 10/VI, 14/V 1794. Wyznaczenie osób z narodu żydowskiego do wpajania w pospólstwo tegoż Narodu dobrych maksym do sprzyjania narodowi" די װײַטערדיקע פּערזאָנען זײַנען אין גראָדנע צו־קאָאָפּטירט געװאָרן צום קהל: טאַנכעל ראַבינאָוויטש, חיים װאָלפּיענסקי, אַבֿרהם מאַיעראָ-װיטש, לייבא יאָסיעלאָוויטש, חיים סלוצקי, אליהו לייבאָוויטש, לייב זאַבלודאָװסקי, בנימין האָראַנסקי, ישׂראל יודעלאָוויטש, יוסף רובינאָוויטש, מרדכי הירשאָוויטש און ליטמאַן מאָװשאָוויטש. — פֿון זאַניעמאַן — די ייִדן: הירש קאָפּעלאָוויטש, שמואל מאָװשאָוויטש הלל דאָווידאָוויטש און שלמה גאָטליבאָוויטש.

8 „Ze względu tak na powinną od wszelkich tej ziemi mieszkańców obronę jako też na mogących się przez najmujących się zastępców chrześcijan za rekrutów od żydowskiej religji należących nastąpić w obywatelach miejskich czynnych, jakoto rzemieślnikach i ich czeladzi depopulacją".

9 Diariusz grodz, VII/7 און VII/3 באַשלוסן פֿון

10 Gaz. narod. wileńska nr. X, 4/VI

11 Gazeta wolna krajowa nr. 13

12 H. Mościcki: Generał Jasiński i powstanie kościuszkowskie, Warszawa 1917.

13 Diariusz grodz.

14 פֿאַרגלײַך אויבן די אינסטרוקציע פֿון דער גראַרנער אַרדענונגס-קאָמיסיע צו די קאָמיסאַרן.

15 Gaz. nar. wileńska nr. XX, 9 lipca

16 Diariusz grodz. V/12 באַשלוסן

17 Diariusz grodz. p. 117

18 Korespondent kraj. i zagr. nr. 42, 27/VI, Gazeta wileńzka nr. 2. 7|V Mojżesz Heller: Ofiara kahału wileńskiego na skarb powstańczy w r. 1794 (Księga pam. ku czci Berka Joselewicza)

19 Zbiór Popielów nr. 374 (דרוק)

20 Diariusz grodz. p. 75

21 Doda‘ek do Gaz. nar. wil. z 18|V

22 פּ. קאָן: אַ יִידישע שטים צום אויפֿשטאַנד 1794 אין ווילנע, ז' 6.

ד״ר ר. מאהלער

הוספות

וועגן דער פראַגער הריגה פֿון יאָר 1794

(צום קאַפּיטל 13 פֿון ד״ר ע. רינגעלבלומס: „די ייִדן אין אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ״)

די היסטאָרישע מאַטעריאַלן, וועלכע האָבן געדינט ד״ר רינגעלבלומען ווי אַ יסוד פֿאַר זײַן קאַפּיטל וועגן דער פּראַגער הריגה, באַשטייען פֿון באַשרײַבונגען און זכרונות פֿון עדי־ראיה, אַחוץ פֿאָלקסלעגענדעס, ווי למשל זביטקאָווערס אויסקויפֿן קרבנות פֿון די הענט פֿון די קאָזאַקן. די דאָזיקע מאַטעריאַלן צייכענען זיך טאַקע אויס מיט דער פּלאַסטישקייט, מיט וועלכער עס ווערן אין זיי געשילדערט די שוידערלעכע סצענעס פֿון דער פּראַגער הריגה, זיי גיבן אָבער נישט קיין שום באַגריף וועגן דעם פֿאַרנעם פֿון דער הריגה אויף ייִדן, וועגן דער צאָל ייִדישע הרוגים, וואָס זײַנען געפֿאַלן אויף די גאַסן פֿון פּראַגע און וועגן דער גרייס פֿון עקאָנאָמישן חורבן פֿון די פּראַגער ייִדן. דער דאָזיקער בלויז ווערט אין אַ געוויסער מאָס אויסגעפֿילט דורך די סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן וועגן וואַרשעווער ייִדן אין די לעצטע יאָרן פֿון אַמאָליקן פּוילן, וואָס געפֿינען זיך אין מלוכישן הויפּטאַרכיוו אין וואַרשע. ווערטפֿולע ידיעות וועגן דער פּראַגער הריגה געפֿינען מיר אין דער קאָפּשטײַער־ציילונג פֿון וואַרשעווער ייִדן פֿון מערץ־מײַ 1795, בעת וואַרשע איז געווען אָקופּירט דורך די רוסישע חיילות.[1]

קודם־כּל ווערן מיר דאָרט געוואָר, אַז אַלע ייִדן, וואָס האָבן געוווינט אויף פּראַגע פֿאַר דער הריגה, זײַנען געווען באַפֿרײַט אין יאָר 1795 פֿון ייִדישן קאָפּשטײַער, וואָס האָט באַטראָפֿן 9 פּוילישע גילדן אויף אַ קאָפּ. די אָקופּאַציע־מאַכט האָט נעמלעך אָנגענומען פֿאַר אַ כּלל, אַז אַלע פּראַגער ייִדן זײַנען געווען מאַטעריעל פֿולשטענדיק רויִנירט. עס האָבן זיך אויפֿגעהיט אין שײַכות דערמיט באַשטעטיקונגען, וואָס דער בירגערמײַסטער (פֿון VIIטן קרײַז פֿון וואַרשע), פּאַוועל גראַבאָווסקי, האָט אַרויס־

1 A. C., Akta Skarbowe, oddz. 65 B, № 9C—95 (Arch. Główne Akt Dawnych w Warszawie).

געגעבן די אַלע יידן, וואָס האָבן געבראַכט עדות, אַז זיי האָבן געוווינט אין פּראַגע פאַר דעם שטורעם פון 4טן נאָוועמבער 1794 י' די עדות, אויף וועלכע דער בירגערמייסטער פאַררופט זיך, זיינען על-פּי רובֿ יידן: דער סינדיק (שתּדלן) פון די פּראַגער יידן, אליעזר, און דער בראַנפן - סוחר דוד בן אייזיק (Heyzykowicz), אין מאַנכע פאַלן אויך קריסטן פון דער שלאַכטע. אין די דאָזיקע באַשטעטיקונגען שטעלט פעסט דער בירגערמייסטער וועגן די פּראַגער יידן, אַז „זיי זיינען אַלע געניזוקט געוואָרן אויפן פאַרמעגן און זענען איצט געבליבן אין אָרעמקייט". אין אַ טייל באַשטעטיקונגען ווערט דערציילט בפירוש וועגן דעם, אַז עס זענען פאַרברענט געוואָרן די הויפן אָדער קרעטשמעס, וווּ די יידן האָבן געוווינט פאַר דער הריגה. די קרעטשמע אין דאָרף גראָכאָוו (היינט אַ טייל פון פּראַגע), וועלכע אלי' ברוכאָוויטש האָט געדונגען ביים שלאַכטשיץ פאַרעמבסקי, איז גאָר פאַרברענט געוואָרן דורך דעם פּוילישן מיליטער, מן-הסתּם אין שייכות מיט די מלחמה-אָפּעראַציעס.

די דאָזיקע דאָקומענטן גיבן אויך אַ בילד וועגן דער געוואַלטיקער בהלה, וואָס האָט געהערשט צווישן די פּראַגער יידן ערבֿ דעם שטורעם פון רוסישן מיליטער. ווער עס האָט נאָר געקאָנט, איז אַנטלאָפן, געבליבן זענען בלויז די, וואָס האָבן נישט באַצייטנס זיך אַריבערצוכאַפּן קיין וואַרשע. קודם-כּל האָבן די יידן אַרויסגעשיקט קיין וואַרשע די קינדער און פרויען, די מענער האָבן פאַרלאָזט די שטובן צו לעצט און דערפאַר געפינען מיר טאַקע צווישן די פאַרוווּנדעטע און דערהרגעטע יידן, ווי אויך צווישן די געפאַנגענע, דאָס רובֿ מענער. די יידן פון די דערפער אַרום פּראַגע זענען פאַר די רוסישע חיילות אַנטלאָפן קיין וואַרשע, אָדער קיין פּראַגע און אין דער לעצטער מינוט ערשט פון דאָרט קיין וואַרשע. צווישן די דערמאָנטע אַקטן געפינט זיך אַ ביטע פון 5 יידישע פאַמיליעס פון אַ דאָרף אונטער פּראַגע, וועלכע זענען אַנטרינען געוואָרן קיין פּראַגע. וועגן דעם, אַז מען זאָל זיי באַפרייען פון קאָפּשטייער גלייך ווי די פּראַגער יידן תּושבים, ווייל זיי זענען בדלות געוואָרן פּונקט ווי יענע. דער נוסח פון בריוו איז דער ווייטערדיקער:

Prześwietna Administracyo! Ponieważ Pogłówne Żydowskie teraz na Żydów iest nakazane, od którego tylko żydzi Prascy. którzy w czasie Rewolucyi mieszkali na Pradze, odebrali te względy, iż są uwolnieni, mając przeto w uwadze dla jakiey to przyczyny czenść (!) mieszkańców Żydowskich zyskała Miłosierdzie. My zatym niżcy podpisani lubo nie na Pradze tylko na wsi mieszkaiący równegoż a może y cięższego doznali losu, bo nie tylko nam majątki zabrane zostały ale y dzieci nasze z samego głodu umierać

musieli: przywaleni tą biedą a niemaiąc z czego życia utrzymać, musieliśmy się tu na Pragę do czasu sprowadzić dla wyżywienia przynajmniej samych siebie, suplikuiemy zatym, aby P. Administracya raczyła zwrócić łaskawe oko na stan nasz nieszczęśliwy, za które dobrodziejstwo nam równie jak Praskim wyświadczone całe życie wypłacać się Przed Bogiem wdzięcznością będziemy

Prześwietney Administracyi, nayniżsi słudzy.

Szmul Kielmanowicz, Leizer Herszkowicz, Herszko Boruhowicz, Herszko Abramowicz, Marek Boruhowicz.

ווי גרויס עס איז געווען די צאָל פּראַגער ייִדן, וואָס זענען אַנטלאָפֿן קיין וואַרשע, ווייַזט דער פֿאַקט, וואָס נאָך אין אַפּריל 1795 י׳, אַ כּלל אַ האַלב יאָר נאָך דער פּראַגער הריגה, זייַנען פֿאַרבליבן אין וואַרשע 298 פּראַגער פּליטים, ד״ה בערך אַ דריטל פֿון דער צאָל העכער 900 ייִדן, וואָס פּראַגע האָט געציילט פֿאַר דעם אויפֿשטאַנד פֿון קאָשטשושקאָ. די מורא פֿון די פּראַגער ייִדישע פּליטים איז נישט געווען כּלל קיין איבערגעטריבענע: אין די באַשטעטיקונגען פֿון פּראַגער בירגערמייַסטער פֿון י׳ 1795 רעדט זיך ווי וועגן אַ זעלבסטפֿאַרשטענדלעכקייט וועגן דעם, אַז די ייִדן, וואָס זענען נישט אַנטלאָפֿן, זענען אין בעסטן פֿאַל גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט, אויב עס האָט זיי אָפּגעגליקט אָפּצוראַטעווען דאָס לעבן. עס חזרט זיך איבער אין די דאָזיקע צייַגענישן עטלעכע מאָל דער נוסח: „נישט באַווייַזנדיק צו אַנטלויפֿן זענען זיי גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט".

„na Pradze mieszkali y nie mogąc ubieżyć, zabranemi zostali w obóz rosyjski do niewoli".

די רוסישע זעלנער פֿלעגן נעמען אין געפֿאַנגענשאַפֿט גאַנצע פֿאַמיליעס מיט די קינדער און דינסטן („לעוועק וואָלפֿאָוויטש מיט זייַן פֿרוי מירל, מיט די קינדער און דינסטן") אין די זעלטענע פֿאַלן, ווען זיי האָבן זיי אַלע געלאָזט לעבן. עס ווערן אָבער אויך געבראַכט פֿאַלן, — ווו דער פֿאָטער פֿון דער פֿאַמיליע איז געהרגעט געוואָרן און די פֿרוי מיט די קינדער זענען גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט אָדער ווו די פֿאַמיליע איז געהרגעט געוואָרן און דער פֿאָטער איז געוואָרן געפֿאַנגען. וועגן די געפֿאַנגענע ווערט דאָס רובֿ פֿאַרנאָטירט, אַז זיי זענען פֿאַרווונדעט געוואָרן און אַלס פֿאַרווונדעטע (pleyzerowany) מיטגענומען געוואָרן דורך די זעלנער.

פֿון די באַשטעטיקונגען פֿון פּראַגער בירגערמייַסטער באַקומט זיך די ווייַטערע רשימה פֿון הרוגים:

1) אַן אַלטע פֿרוי (נאָמען נישט אָנגעגעבן), די מוטער פֿון דער אַלמנה מיט פֿיר קליינע קינדער, זעלדע דאַווידאָוויטש. די קינדער פֿון זעלדען זענען בייַ צייַטנס אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין וואַרשע, זי אַליין האָבן

די רוסן גענומען געפֿאַנגען נאָך דעם. ווי זיי האָבן געהרגעט די מוטער.

2) אַן אַלטער ייִד הערש, דער פֿאָטער פֿון מענדל הערשקאָוויטש, וועלכער איז צוזאַמען מיט דער פֿרוי גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט, נאָך דעם ווי ער איז געוואָרן פֿאַרוווּנדעט.

3) די פֿרוי און קינדער פֿון דעם געפֿאַנגענעם און פֿאַרוווּנדעטן דוד הערשקאָוויטש.

4) זוסמאַן און זײַן פֿרוי, איבערגעלאָזט דרײַ יתומים.

5) יוסף, זון פֿון מענדל, געשטאָרבן פֿון די ווונדן.

6) די פֿרוי פֿון משה בן זעליג; ער אַליין איז ערגעץ פֿאַרפֿאַלן געוואָרן.

7) הערש זעליקאָוויטש פֿון דאָרף ברודנאָ (הײַנט אַ פֿאָרשטאָט פֿון וואַרשע), וועלכער איז אַנטלאָפֿן פֿון דאָרט מיט זײַן פֿרוי קיין פּראַגע. די פֿרוי האָט נאָך באַוויזן צו אַנטלויפֿן קײַן וואַרשע.

8) הערשקאָוויטש, דער ברודער פֿון גדליה הערשקאָוויטש; געהרגעט געוואָרן צוזאַמען מיט די קינדער.

9) הערש וואָלפֿאָוויטש.

10) אַ שנײַדער, נאָמען נישט אָנגעגעבן; דעם געזעלן שמואל בן פֿײַוול האָט מען אַ פֿאַרוווּנדעטן גענומען אין געפֿאַנגענשאַפֿט.

11) אַבראַמאָוויטש (די פֿרוי זײַנע איז געוואָרן פֿאַרוווּנדעט און געפֿאַנגען).

12) דאַווידאָוויטש (זײַן פֿרוי האָט באַוויזן בײַ צײַטנס צו אַנטלויפֿן קײַן וואַרשע).

13) אַבֿרהם ברוכאָוויטש.

14) הערשקאָוויטש, אַ ברודער פֿון מאיר הערשקאָוויטש.

עס איז נישט נייטיק צו באַמערקן, אַז די דאָזיקע רשימה פֿון הרוגים פֿון דער פּראַגער הריגה איז אַבסאָלוט נישט קאָמפּלעט. ווען מיר זאָלן אַפֿילו אָננעמען, אַז עס האָבן זיך דערהאַלטן אַלע דאָקומענטן, ווו דער בירגערמײַסטער האָט באַשטעטיקט פּראַגער ייִדן, אַז זיי האָבן געוווינט אויף פּראַגע פֿאַר דער שחיטה, מוזן מיר אויך דאַן קומען צום אויספֿיר, אַז נישט אַלע קרבנות זענען דאָרט פֿאַרצייכנט געוואָרן: אין די פֿאַלן, ווו עס איז אויסגעהרגעט געוואָרן די גאַנצע פֿאַמיליע, איז דאָך אַפֿילו נישט געבליבן קיינער, וועד עס זאָל זיך ווענדן צום בירגערמײַסטער נאָך אַ באַשטעטיקונג וועגן באַפֿרײַען פֿון קאָפּשטײַער... בײַ אַ פֿאַרגלײַך פֿון דער רשימה פֿון בערך 20 הרוגים, וואָס זענען פֿאַרשריבן געוואָרן אין די פּנקסים פֿון דער פּראַגער חבֿרה־קדישא און בית־המדרש (ציטירט אין קאַפּיטל פֿון ד״ר רינגעלבלום וועגן דער פּראַגער הריגה), ווײַזט זיך אַרויס קוים איין נאָמען (הערש), וועלכן מען וואָלט געקאָנט בדוחק אידענטיפֿיצירן אין ביידע רשימות.

אַ געוויסן באַגריף וועגן דער צאָל ייִדן, וואָס זענען געפֿאַלן בעת דער פּראַגער הריגה, קען מען זיך מאַכן אויך אויפֿן יסוד פֿון דער צאָל פּראַגער ייִדישע קינדער, וואָס זענען פֿאַרנאָטירט אין דער קאַפּשטײַער־צײַ־לונג פֿון י׳ 1794 ווי יתומים. קלײַנעכדיקע יתומים, קינדער פֿון פּראַגער ייִדן, זײַנען דאָרט אָנגעגעבן 40, דערפֿון זענען 21 אַרײַנגענומען געוואָרן דורך פּראַגער ייִדן און 19 האָבן געפֿונען אַמקום־מקלט בײַ וואַרשעווער ייִדן. אויב מיר וועלן דאָ צורעכענען די יתומים פֿון פּראַגע, וואָס זענען געבליבן בײַ די מוטערס אַלמנות (אויף פּראַגע זײַנען אין י׳ 1795 פֿאַרצייכנט אויף 181 ייִדישע פֿאַמיליעס 35 אַלמנות צווישן די פּראַגער פּליטים אין וואַרשע — אויף 99 פֿאַמיליעס — 27 אַלמנות!) און די יתומים, וואָס זענען געבליבן אָן מוטערס, דאַן וועט די קלײַנעכדיקע ציפֿער פֿון 200 יתומים, וועגן וועלכע עס גיט אַן אײַנבוים, כּלל נישט אויסקומען גוזמאַדיק.

די מינימאַלע צאָל ייִדישע הרוגים פֿון דער פּראַגער הריגה קענען מיר לפֿי־ערכדיק באַרעכענען אויף אַזאַ יסוד:

לויט דער סטאַטישער ציילונג פֿון וואַרשע פֿון י׳ 1792 האָט די צאָל ייִדן אויף פּראַגע באַטראָפֿן 904.[2] אין יאָר 1795, אַ האַלב יאָר נאָך דער פּראַגער הריגה, האָט די צאָל ייִדישע נפֿשות, וואָס האָבן זיך פֿאַר־רעכנט צו פּראַגע, ד״ה אַזעלכע וואָס האָבן געוווינט אויף פּראַגע פֿאַר דער הריגה („przed szturmem 4 Listopada zamieszkali na Pradze”), באַ־טראָפֿן 818 (דערפֿון זענען 520 שוין געווען צוריק באַזעצט אויף פּראַגע און 298 האָבן געוווינט אין וואַרשע גופֿא). עס בלײַבט בכן אַ חיסור פֿון 86 נפֿשות. עס איז שווער אָנצונעמען, אַז פּראַגער ייִדן זאָלן זיך האָבן באַזעצט נאָך דער שהיטה אין פּראָווינצשטעט, בעת מיר ווייסן, אַז פּראָ־ווינצער ייִדן פֿלעגן אָנווענדן אַלע מיטלען, כּדי צו קענען אַרײַנקומען קיין וואַרשע. מיר מעגן בכן אָננעמען מיט זיכערקייט, אַז מינימום 100 ייִדן זענען געפֿאַלן בעת דער פּראַגער הריגה. דער שׂכל איז אָבער מחייב, אַז די צאָל הרוגים איז געווען אַ סך גרעסער: פֿון איין זײַט דאַרף מען אין אַכט נעמען, אַז פֿון דער ציילונג פֿון י׳ 1792 (וועלכע האָט אַגב, אויך נישט אַרומגעכאַפּט אַלע פּראַגער ייִדן אָן אויסנאַם!) ביז נאָוועמבער 1794 איז די צאָל ייִדן אויף פּראַגע געוואַקסן סײַ דורך דעם נאַטירלעכן צוווקס, סײַ דורך דער אימיגראַציע פֿון פּראָווינצער ייִדן אין דער הויפּטשטאָט; פֿון דער אַנדערער זײַט איז פֿעסטגעשטעלט אויפֿן יסוד פֿון די אויבנדערמאָנטע דאָקומענטן, אַז בעת דער הריגה האָבן זיך געפֿו־נען אויף פּראַגע, אַחוץ די דאָרטיקע ייִדן אויך די ישובניקעס פֿון די אַרו־מיקע דערפֿער.

2 פֿג״ל ר. מאַהלער: „צאָל און צעשפּרייטונג פֿון די ייִדן אין וואַרשע אין 18טן י״ה („לאַנדקענטעניש” נומ 2, ז׳ 46).

זוכצעטל פֿון נעמען און ערטער*

א

אַבעל, דער זון פֿון שמואל זבית־קאָווער, 152.
אַבראַמאָוויטש אהרן, 155
אַבראַמאָוויטש הערש, 166
אַבראַמאָוויטש הערשעק, 120
אַבראַמאָוויטש הערשקאָ, פּראַגער ייִד, 204
אַבראַמאָוויטש זעליק, 113
אַבראַמאָוויטש יאָסעק, 92
אַבראַמאָוויטש ירמיהו, 128
אַבראַמאָוויטש לעוועק, 73
אַבראַמאָוויטש נפֿתּלי פֿון קראָקע, 163, 178
אַבראַמאָוויטש, פּראַגער ייִד, 205
אַבראַמאָוויטש צאַלעק, 79
אַבֿרהם, דער זון פֿון וואָלפֿגאַנג היימאַן, 147
אויפּרעכטיק מאָשקאָ, 128, 129
אומאַן, 108
אונגאַרן 85, 183
אונינסקי, אַרטילעריע־פּענריך, 76
אוקראַינע 7, 34
אָוועדיק גלח, 188
איגעלשטרעם, רוסישער אַמבאַסאַדאָר, 38, 69, 83, 152, 186
אידזקאָוויטש זכריה פֿון פּרזשעוואָרסק, 128
אידזשקאָוויטש לייזער, 128
אידזשקאָוויטש מאיר פֿון טאַרנע, 128
אידזשקאָוויטש מאַרעק פֿון לאַנצוט, 128
איזאַקאָוויטש מאיר, 128
אידזשקאָוויטש שאַיע, 128
איזאַקאָוויטש שמאָלא פֿון גראָדנע, 128
איזביץ, 190
איזראַעלאָוויטש, 71
איזראַעלאָוויטש ברוך, 164
אײַזיקאָוויטש וואָלף פֿון טערעספּאָל, 148
איזראַעלאָוויטש יאַנקעל, 152
איזראַעלאָוויטש מענדל, 70
איזראַעלאָוויטש שאַיע, 73
איצעק בער, שנײַדער, 170
איצעק לייבל פֿון קוראָוו, 128
איצקאָוויטש, 31
איצקאָוויטש הערשעק, 118
איצקאָוויטש זכריה פֿון לאַנצוט, 128
איצקאָוויטש יאָסיעל, 79, 145
איצקאָוויטש מיכאל פֿון ראַווע, 176
איצקאָוויטש שלמה, 153
איצקאָוויטש שמואל, 127
אײַזענבוים אַנטאָני, 110, 206
אליהו פֿון סטאָבניק, 169
אליעזר, סינדיק פֿון פּראַגע, 203
אָלשעווסקי, 63
אַמעריקע, 47, 48
אָסטראָוו, 125, 153
אָסטראָווסקי אַנטאָני, 15, 72, 96, 142, 151
אָפּענבאַך, 186
אַקאַרד עליאַש ד"ר, 24, 31, 32
אַראָנאָוויטש איצעק, מעקלער, 129
אַראָנאָוויטש איצעק פֿון דזיאַלאָשין, 127
אַראָנאָוויטש וואָלף, 148
אַראָנאָוויטש יוסף, 45, 87, 101, 112
אַראָנאָוויטש מאָשקאָ פֿון צוויזמער, 177, 178

* אין דעם זוכצעטל זײַנען אַרויסגעלאָזן געוואָרן די שטאָט וואַרשע און דער נאָמען קאָשטשושקאָ דערפֿאַר, וואָס זיי חזרן זיך איבער כּמעט אויף יעדער זײַט.

אַראַנאָוויטש קיווא, היטלמאַכער, 120
אריה אברהם, 109
אָרלאָווסקי, קאָמענדאַנט פון וואַרשע, 87, 89, 102, 136
אַשכנזי שמעון, 83

ב

באַגדאַנאָוויטש, אויפמאָנער פון טאָג־צעטל, 176
באַגוסלאַווסקי וואַיציעך, 186
באַימאָוויטש צדוק פון ווענגראָוו, 127, 129
באַלאַבאַן מ., 30, 32, 65, 102
באַנקאָיוסקי פ., 47, 132
באַסקי, פולקאָווניק פון לאַנדמיליץ, 158
באַר, 92
באַראַנאָוו, 63
באַראַנאָווסקי גענעראַל, 125
באַרוכאָוויטש אברהם, פראַגער ייִד, 205
באַרוכאָוויטש אלי', 203
באַרוכאָוויטש הערשקאָ, פראַגער ייִד. 204
באַרוכאָוויטש יאַכים, 55
באַרוכאָוויטש לעוועק, 152, 153
באַרוכאָוויטש מאַרעק, פראַגער ייִד,204
בוטלער, מעלניקער סטאַראָסטע, 154
בוטרימאָוויטש, פינסקער דעפוטאַט 12, 21
בוים אַנטאָני, 53
בוכהאָלץ, פרײַסישער אַמבאַסאַדאָר, 147, 154
בוקסהעוודען, דער רוסישער גענע־ראַל, 173
ביאַלאַטשעוו, 20
ביסטראַן יאַן, 190
ביעלינסקי מאַרשאַל, 34
ביעלעניעווסקי מאַיאָר, 135
ביניש פון טיקטין, 177
בעלסק, 113, 116, 160
בעניאַמינאָוויטש, 166
בערלין, 134, 154, 164
בערלינסקי, אונטערפולקאָווניק, 73
בערנאַרד, 101
בערנאַרד חיים ד״ר מעד. 118, 133
בערנאַדינער, 157
בערקאָוויטש מאיר, קאָמענדאַנט פון די ייִדן פון דריטן צערקל, 169
בערקאָוויטש שלמה, 91
בערקאָוויטש שמעון, 120
בראָד, 188
ברוך נוסינאָוויטש, פון זשעלעכאָוו, 170
ברזשעזינסקי דאָמיניק משומד, 190
בריסק דליטא, 61, 119, 121, 139, 148
ברעסלע, 147, 154, 159

ג

גאַדאָם וולאַדזשימיערזש, 102
גאָטליבאָוויטש שלמה, 201
גאַליציע, 128, 155, 158, 159, 177
גאָלעמביאָווסקי, פראַגער בירגער, 145
גאָלענדזשינוו, 167
גאָנטע, 34, 52, 62, 143
גאָניאָנדז, 63
גאָרדאָן, אַ ייִד פון ווילנע, 155
גדליהו שמולאָוויטש פון קוזמיר, 136
גײַסרוק פאָן, גובערנאַטאָר פון גאַליציע, 95
גלאָגער, 133, 136
גליקזעליג יוזעף, 186, 191
געדראָיץ, 139, 141
געלבער, נ. מ. ד״ר, 50, 188
גערלאַך פאָן, דייטשער מיליטער־פירער, 153

גראַבאָווסקי פּאַוועל, בירגערמייסטער פון פּראַגע, 202
גראָדנע, 30, 37, 52, 62, 67, 113, 116, 122, 124, 155, 159, 161, 195, 197, 198, 199, 200, 201
גראַכאָוו, אַ דאָרף בײַ וואַרשע, 230
גראָנוי, 54, 56
גרויספּוילן, 8, 13, 22, 25
גרזשיבאָווסקי מאַרצין, קאַפּיטאַן, 91

ד

דאַהלען, וואַרשעווער סוחר, 190
דאַווידאָוויטש הלל, 201
דאַווידאָוויטש זעלדע, אַ פּראַגער פרוי 204
דאַווידאָוויטש יאָסל פון קאָברין, 158
דאַווידאָוויטש, פּראַגער ייִד, 205
דאָמבאַך, פּרײַסישער מאַיאָר, 146
דאָמבראָווסקי הענריק, 79, 95, 113, 135
דאַנציק, 158, 159
דובנאָוו, ש., 101, 179, 189
דוד בן אײַזיק, בראָנפן-סוחר, 203
דוד יעקב פון וואַרשע, 180
דזיאַלאָשין, 124
דזוואָנקאָווסקי וו., 179
דזשיאַלין, 164
דזשיאַלינסקי, 164
דיווין, 63
די-פּור, 66
דלוגאָשעווסקי, 160
דע לין (de Ligne), פּירשטין, 102
דע קאַשע, עסטרײַכישער אַמבאַסאַדאָר, 78, 159
דעמבאָווסקי יאַן, 185, 190
דראָהיטשין, 63, 116, 124

ה

האַנאָווער נתן, 65
האָים, פּרײַסישער מיניסטער, 146, 147, 154
האָלענדערסקי, 143
האָראַנסקי בנימין (גראָדנע), 201
האַרס גראַף, 191
הוטטען-טשאַפּסקי גראַף, 201
הולעוויטש, וואָלינער וואָיעוואָדע, 191
הונקלער גלח, 97
הייזיקאָוויטש מאָשעק, 71
הירשאָוויטש מרדכי (גראָדנע), 201
הערינג, וואַרשעווער סוחר, 190
הערש, דער פּאָטער פון מענדל הערשקאָוויטש, פּראַגער ייִד 205
הערשעק, אַ בעל-מלאכה אין וואַרשע, 170
הערשעק, היטלמאַכער, 120
הערשעק, אַ צושטעלער, 133
הערשקאָוויטש אַהרן פון פּאַרטשעוו, 170
הערשקאָוויטש גדליה, פּראַגער ייִד, 205
הערשקאָוויטש דוד, 129
הערשקאָוויטש דוד, פּראַגער ייִד, 205
הערשקאָוויטש יאָסעק פון טיקטין, 179
הערשקאָוויטש ישראל, 129
הערשקאָוויטש לייזער פון טיקטין, 178
הערשקאָוויטש לייזער, פּראַגער ייִד, 204
הערשקאָוויטש לעוועק פון פּרזשע-וואָרסק, 128
הערשקאָוויטש מאיר פון שטשעקאָ-טשין, 92
הערשקאָוויטש מאיר, פּראַגער ייִד, 205
הערשקאָוויטש מאָשעק, 155

וו

וואָורזשעצקי טאָמאַש, 8, 94, 139, 140
וואַטערמאַן מאיר, 158

וואַידאַ קאַראַל, 53, 56
וואַלבורג ד״ר, 147
וואַלסקי, אַפּיציר, 135
וואַלפּיענסקי חיים (גראָדנע), 201
וואָלף, יידישער שפּיאָן, 114
וואָלף, 113
וואַלפּאָוויטש הערש, פּראַגער ייד, 205
וואַלפּאָוויטש זכריה פון ראַשין, 153
וואַלפּאָוויטש יודקאַ, 128
וואַלפּאָוויטש לעוועק, פּראַגער ייד, 204
וואָלפגאַנג היימאַן פון פּריַיסן, 146, 152, 154
וואַלפּעכע, אַ וואַרשעווער יידענע, 132
וואַלקאָוויסק, 116
וואָלפּאָוויטש מאַרדקאַ פון מאַציעיאוו, 92
וואַלאַכיע, 183
וואָלף שלום, 109
וואָלף זעליק, 101
וויגדאַראָוויטש הערשעק, 113
וויגדאַראָוויטש לעוועק, 134
ווידאַווא, 154
וויטהאָף קאָמיסאַר, 136
ווילנע, 3, 4, 8, 55, 63, 67, 122, 127, 131, 133, 136, 155, 196, 197, 198, 199, 200, 201
ווין, 126, 191
וויעליטשקע, 154
ווישינסקי באַראָן, 96
ווישקאָווסקי, אַנפירער פון אַ בריגאַדע, 120
וולאָסטאָוויצע, 122
וועגגראָוו, 123
ווערעשינסקי, 61

ז

זאב, 109
זאב וואָלף, 109
זאב פון לובלין, 109
זאַבלודאָווסקי לייב (גראָדנע), 201
זאַוואַדזקי יאַקוב, 186
זאַיאָנטשעק גענ. 41, 92, 102
זאַמאָיסקי, געוועזענער קאַנצלער, 188
זאַמאָיסקים ביבליאָטעק, 67, 101, 136, 191, 201
זאַנענבערג בערעק, 110
זאַקרזשעווסקי, וואַרשעווער שטאָט־פּרעזידענט, 42, 46, 70, 73, 76, 89, 90, 91, 113, 132, 135, 149, 150, 159, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 175, 177, 179, 180
זאַקרזשעווסקי, פּויזנער דעפּוטאַט. 12
זג׳יטקעווער שמואל, 108, 110, 144, 151, 152, 154, 171, 202
זוויהיל, 17
זוסמאַן ניסן, אַ וואַרשעווער קירזשנער, 153
זוסמאַן, פּראַגער ייד, 205
זיס שמעון פון גאַליציע, 128, 129
זיסעק פון מאַשטשיסק, 128
זעליק קירזשנער, 170
זעליקאָוויטש הערש, פון ברודנאַ, פּראַגער ייד, 205
זעלמאַנאָוויטש, 91
זעלמאַנאָוויטש הערשעק, 113
זעלמאַנאָוויטש יאָסל פון גרויס־פּוילן, 113
זעלעזניאַק, 34, 52, 62, 193
זעליקאָוויטש לייזער פון לאַנצוט, 128
זשעלעכאָוו, 113, 193

ח

חיה אשת טוביה, „די דאָקטאָרין״, 179
חיים דוד, 176
חיים, וואַרשעווער שניַידער, 119
חיים פון לאַסק, 51, 127, 163, 178
חיימאָוויטש אידושקאָ, 122

חיימאָוויטש מאָנעס, 122

ט

טאָטערן, 5
טאָמאַשאָוו מאַזאָוועצק, 15, 96
טאָמאַשעווסקי מ., 125, 140, 141, 162
טאַנכעל פֿון גראָדנע, 30
טאָקאַרזש וואַצלאַוו פּראָפֿ. 40, 47, 51, 54, 55, 57, 58, 65, 67, 70, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 82, 83, 101, 114, 131, 140, 141, 144, 145, 148, 151, 155, 169, 190, 191, 199
טאַרגאָוויצאַ, 7, 37, 74, 75, 86, 129, 143, 144, 145, 147
טוגענדהאָלד יעקבֿ, 100
טולטשין, 65
טורסקי פֿעליקס, גלח, 182
טיקטין, 122, 123, 124
טערקן, 5, 65
טרושצינסקי, פּולקאָווניק, 140
טרעמביצקי אַנטאָני, 69, 72, 76, 80, 81
טשאַצקי טאַדעוש, 17, 21
טשאַרנאָבראָדאַ ש., 47
טשיזשעוו, 63, 64
טשעכן, 85

י

יאָאַכימאָוויטש מאַרעק, 153
יאַבלאָנאָווסקי, מינץ־אינספּעקטאָר, 191
יאַבלאָנקאַ, 123
יאָזעף דער II־טער, דער קיסר פֿון עסטרײַך, 13, 59, 66
יאָזעפֿאָוויטש ליפּמאַן, 179
יאָזעפֿאָוויטש מרדכי, 158
יאָזעפֿאָוויטש הערשל, כעלעמער רבֿ, 17
יאָכינאָוויטש אהרן, 176
יאָסעלאָוויטש לייבאַ (גראָדנע), 201
יאָסעלעוויטש בערעק, 1, 45, 47, 48, 65, 71, 80, 83, 84, 98, 110, 112, 165, 123
יאָסעלאָוויטש ראובן, 159
יאָסקאָוויטש שאַיע, 155
יאָעלאָוויטש דניאל, 120
יאָעלאָוויטש יעקבֿ, 164
יאַקובאָוויטש, 156
יאַקובאָוויטש וואָלף פֿון לובלין, 147
יאַקובאָוויטש יודקאָ, 148, 158
יאַקובאָוויטש לייזער, 113
יאַקובאָוויטש מאַרעק פֿון מאָשטשיסק, 92
יאַקובאָוויטש מענדל, 166
יאַקובאָוויטש, שנײַדער 133
יאַנקעלעוויטש הערשעק, 135
יאַשינסקי יאַקוב, 8, 41
יהודה איש קריות, 69
יודעלאָוויטש ישראל (גראָדנע), 201
יודקעוויטש חיים, 92
יודקעוויטש משה, 170
יודקעוויטש שלמה פֿון פּלאָנסק, 763
יוזעפֿאָוויטש, היטלמאַכער, 120
יוסף פֿון ריישע, 170
יוסף, זון פֿון מענדל, פּראַגער ייִד, 205
יעזיערסקי, 21
יעזיערסקי גלח, 78
יעלסקי גענעראַל, 197
יעקבֿ פֿון לובלין, 109
יצחק, 109
יצחק אײַזיק פֿון פּראַגע, 109
יצחק אײַזיק בן שמואל, 109
יצחק פֿון קאָנסטאַנטין, 190
ישׂכר בער, 109
ישראל איצעק פֿון קראָקע, אַ מוכר־ספֿרמניק, 24
ישראל הערש, 129
ישראל יצחק בן שמואל, 109
ישראל פֿון טוראָבין, 108, 110

כ

כאַסקעלעוויטש יאָשקאָ, 131
כמיעלניצקי, 52, 62, 65

בעלם, 61
בענטשין, 22, 30, 31
ברושטשעוו, רוסישער גענעראַל
138, 148

ל

לאַגאַ, קאָמיסאַר פֿון לאָסיץ 139, 155
לאָמזשע, 61
לאָנדאָן, 155
לאַנערי יאַן, 53
לאָסאָסנע ביי גראָדנע, 16
לובאַרטאָוו, 140
לובלין, 2, 63, 66, 78, 114, 120,
121, 125, 131, 149, 165, 189
לוזאַרקעוויטש יאַן, 76
לויוויטש, 152, 153
לוטינסקי, משומד, 189
לויצק, 26, 131, 166
לונינסקי, 92
לוסקיניאַ, 60
ליבראָוויטש אַבֿרהם, 126, 127, 136
ליטע, 3, 8, 23, 139, 159, 194, 197
ליכאָצקי, פּרעזידענט פֿון קראָקע,
143, 151
ליסאַ, 22
ליקעווע, 61, 123, 125, 141, 162
לייבאָוויטש אליהו (גראָדנע), 201
לייבאָשיץ יעקב ד"ר, 198
לייבאָוויטש אייזיק פֿון קוראָוו, 129
לייבוסאָוויטש, 129
לייבל, אַ היטלמאַכער, 120
לייזער דאַווידאָוויטש פֿון אָפּאָלע, 169
לייזער יצחק, לויוויטשער סענדיק,
91, 167, 168, 170
לייזעראָוויטש, 166
לייזעראָוויטש יאַן, 91
לייטאָן, 48
לייפּון, 159
לייפּציק, 159, 188, 190
לעווי, באַנקיר פֿון וואַרשע, 51, 164
לעווי, קראָקעווער רבֿ, 44, 48
לעווי יוסף, 127
לעווין, געוועזענער רבֿ פֿון רוזשאַן 169
לעוועק, דער שמוקלער, 170
לעוועק קלמן פֿון טאָרנע, 128
לעווקאָוויטש הערשעק, 92
לעווקאָוויטש ישׂראל, 113
לעווקאָוויטש יוסף, 51 164
לעווקאָוויטש מאיר, 55
לעווקאָוויטש דוד פֿון קראָטאָשין, 113
לעווקאָוויטש הערשעק, 71
לעלעוועל יאָאַכים, 95
לעמבערג, 47, 72, 151, 188

מ

מאַדאַלינסקי גענעראַל,113,150,135,153
מאָהילעוו, 24
מאַהלער ר. ד"ר, 11, 132, 189, 202
מאָווישאָוויטש שמואל, 201
מאָווישאָוויטש ליטמאַן (גראָדנע), 201
מאַזאָוויע, 68
מאַטושעוויטש, פֿינאַנסמיניסטער, 157
מאַטושעווסקאַ אַננאַ, 186,
מאַטושעווסקאַ מאַגדאַלענאַ, 186
מאַטיסעוויטש אהרן, 152
מאיר הערשעק, 170
מאַיאָרעק פֿון לענטשנע, 165
מאַיעראַוויטש אבֿרהם (גראָדנע), 201
מאַיעראָוויטש מרדכי פֿון לאָמאַז, 155
מאָכנאַצקי מויריצי, 47,
מאַלאַכאָווסקי סטאַניסלאַוו, מאַרשאַל
פֿון פּיריאָריקן סיים, 12, 20, 30
מאַלקין, 122
מאָלדאַוויע, 183
מאַציעיאָוויצע, 8, 88, 91, 94
מאָקראָנאָווסקי גענעראַל, 43, 68, 87,
101, 120

מאַשקאָוויטש אַבֿרהם, אַרענדאַר, 252
מאַשקאָוויטש דוד, סאָקאָלאָווער רבֿ, 135
מאַרקאָוויטש לייזער, 55
מאַרקאָויטש מאַשעק פֿון לאַנצוט, 128
מאַרקאָוויטש משה פֿון ליסע, 127
מאַרקוס לייזער, 101
מאַשטשיצקי ה. פּראָפֿ. 114, 131, 155, 195, 200
מאַשינסקי, דעפּוטאַט, 12
מאַשינסקי שטולהאַר, 191
מאַשקאָוויטש, 73
מאַשקאָוויטש יאַנקל, סינדיק, 164, 177
מאַשקאָוויטש יודקאַ פֿון לאַנצוט, 128
מאַשקאָוויטש שאַיע פֿון לאַנצוט, 128
מאַשקאָוויטש, וואַרשעווער שנײַדער, 119
מאַשקאָוויטש חיים, 120
מונקענבעק, וואַרשעווער סוחר, 190
מושינסקאַ, די משומדת, 190
מושינסקי יאָאַכים, 114
מושינסקי יוזעף, פֿון וואַיסלאַוויץ, 186
מיכאַל פֿון ראַווע, 178
מיכאַלאָווסקי באַרטלאָמיעי, 185, 190
מיכאַלאָוויטש טובֿיה, 128
מילער, פּולקאָווניק, 198
מיעזעס מ., 65,
מיעלזשינסקי, 179
מײַער יוזעף 8,
מײַער גלה, 185
מעזריטש, 53, 61, 135, 139
מעלניק, 61, 113, 124
מענדל לעפּין, 25, 32
מענדעל פֿון מאַיסאַד, 139
מענדל שמוקלער, 73
מענדלאָוויטש לעוועק עליאַש, 147
מענדלאָוויטש מאַשעק, 134
מענדעלזאָהן משה, 24, 31, 154
מרדכי, שנײַדער פֿון קאָזשעניץ, 176
משה בן זעליק, פּראַגער ייִד, 205
משה נחמן פֿון לאַנצוט, 128
משה פּאַביאַן, 120
מתתיהו „האָפּ", 135

נ

נאָוואַרעדאָק, 129
נאָווי דוואָר, בײַ וואַרשע, 108, 167
נאַפּאָלעאָן, 83, 95
נאַפּטאָלאָוויטש שײַע, 157, 163
נאַישעווסקי, הונדערט פּירער, 70
נופּערס פּ., 107, 110
נור, 122
נושעווסקי, גענעראַל, 135
נח ליווערּאַנט. 127
נחמיה, 109
ניסן אַבֿרהם פֿון דוביעצקאָ, 158
ניעדזשעלסקי קלעמענס, 186
ניעוויאַראָווסקי אַנטאָני, 186, 187
ניעמצעוויטש, 80, 190,
ניעפּליועוו, מינסקער גובערנאַטאָר, 195
נײַ־ירושלים (אַ שטעטל אין וואַרשע), 35
נעמיראָוו, 16
נעשוויז, 29

ס

סאָכאַטשעוו, 122, 153
סאַלאָמאָוויטש הערשעק פֿון טיקטין, 176
סאַלמאָנאָוויטש שמואל, פֿון באָלעסלאַוו, 148
סאַלאַנט (ליטע), 139
סאַמסאָנאָוויטש אליהו, 166
סאַמסאָנאָוויטש משה פֿון בענדין, 153
סענדער פֿון שילעץ, 149, 156
סאַפּיעהאַ קאַזימיערזש, 78
סאַקסן, 6, 18, 19
סאָקאָלאָוו, 63

סאָקאָלאָווסקי, 63, 75, 81
סאָקאָלקע, 198
סאַרדיניע, 126
סאַרנאַק, 61
סוואַראָוו, 9, 148
סולקאָווסקי פּירשט, 154
סטאַניסלאַוו אויגוסט, 6, 11, 18, 19, 29, 34, 37, 40, 51, 129
סטאַשיץ סטאַניסלאַוו, 20
סטענזשיץ, 113, 123
סידרע, 193
סינקאָוויטשע דאָרף (סלאָנימער פּאַוויאַט), 201
סיימע, רוסישער אָפיציר, 69, 72
סלאָנים, 155
סלוצקי חיים (גראָדנע) 201
סמאָלענסקי וולאַדיסלאַוו, 20, 22, 30, 132, 182, 183, 188, 189, 190
סמלאָדאָוו, 123
סעררא, פּויפּסטליכער נונציוש. 183
סקאָטניצקי אַדאַם, 92
סקאַלקאָווסקי א., 47, 48, 73, 80, 83, 88, 99, 101, 131, 133
סקאַרבעק פּרידעריק גראַף, 190
סקאַרזשעווסקי, גענעראַל, 113

ע

עוזר סעגאַל, 109
עלבינג, 159
עלעאָנאָראַ, די פּרוי פון הײמאַן וואָלפגאַנג, 152, 154
ענאָכאָוויטש שמעון, 149
ענגלאַנד, 50
ענגעלהאַרדט לעוו, גענעראַל, 110, 155
עסטרײַך, 5, 13, 13, 53, 59, 60, 65, 83, 114, 126, 128, 154, 191
עפּשטיין יעקבֿ, 92

פּ

פּאָדאָליע, 17
פּאָדלאַשיע, 123
פּאַוולאָווסקי בראָניסלאַוו, 151
פּאָזנאַנסקי יעקבֿ פון ריטשמאָנד, 48
פּאָטאָצקי איגנאַצי, 185
פּאָטאָצקי גענעראַל, 125
פּאָטאָצקי סטאַניסלאַוו, 96
פּאָלאָנוס ד״ר, 50, 55, 196, 198
פּאָלאָנע, 65
פּאָלינסקי, 186
פּאָניאַטאָווסקי יוזעף, פּירשט 101
פּאַפּלאַווסקי, 110
פּאָנינסקי, וואָיעוואָדע, 191
פּאָציעי, גראַף, 77
פּאַריז, 85, 151
פּאָרעמבסקי שלאַכטשיץ, 203
פּויזן, 51, 56, 110, 136, 151, 153, 155,
פּיאַסעצקי, משומד, 190
פּיוסק, 189
פּיזדרי, 113
פּילעוו. 122
פּינטשעוו, 47
פּינחס הלוי, 109
פּינקוס, 155
פּיקולסקי גלח, 188
פּלאָנטש, 8
פּעטריקאָוו, 133, 154
פּערסן, 9
פּראַזאַר, 118
פּרוכניק אַדאַם, ד״ר, 40, 41, 47, 51, 55
פּרזשיבילסקי, 156
פּרזשעזאַר, קלעמענס, 188
פּרײַסן, 5, 7, 8, 13, 31, 74, 126, 135, 145, 153, 153, 130
פּישל, 155
פּישל אבֿרהם, 78. 91, 92

פישער, וואַרשעווער סוחר, 190
פײַבושעוויטש הערשעק, 178
פײַויש, וואַרשעווער שנײַדער, 119
פייוול מאיר פֿון טיקטין, 177
פײַנקינד משה, 118, 132
פעלדמאַן זכריה פֿון פּרזשעוואָרסק, 128
פראַנק יעקב 181, 184, 189
פראַנקפורט בײַ דער אָדער 154, 159
פראַנקרײַך 25, 26, 85
פרידעריך דער II-טער, קעניג פֿון פרײַסן 13
פרײַדע עטלאָווא 170

צ

צבי 109
צבי בן צבי 109
צבי הירש 109
צודזעווסקי, וואַרשעווער לאַווניק 170
צויזמער 65, 156
ציציאַנאָוו גענעראַל 155

ק

קאָבילינסקי משומד 191
קאָביעלסקי אַרציביסקופּ 188
קאָברין 63, 122
קאַדאָ 102
קאָזאַקן 5, 107, 139
קאָזלאָווסקי, באַאַמטער פֿון משקאות-אַפּצאָל 190
קאָזשמיאַן קאַיעטאַן 149, 156
קאָזשעניץ 134, 139
קאַטערינע די צווייטע 200
קאָכאַנאָווסקי, ריכטער 156
קאַלמע ישראל פֿון שרעשעוו 70, 101
קאַלאָמב. פּרײַסישער באַאַמטער 95
קאָלאָנטײַ 41
קאַלמאַנאָוויטש לייזער פֿון שידלאָוו 169
קאַלמאַנזאָן יעקב (זשאַק) ד"ר 25, 32
קאַמינסקי יאַקוב, משומד (יאַנקל יודקאָוויטש) 190
קאַמיענעץ ליטעווסקי 136
קאַן פּ. 50, 55, 134, 195, 196 200
קאַנסקע-וואָליע 122
קאָסטעצקי פראַנצישעק, יעזואיט 186, 187
קאַפּינסקי 125
קאַפּעלאָוויטש הירש 201
קאַצק 96
קאַרוואָווסקי 129
קאַרזשאַן טאַדעוש 65, 67, 72, 88, 101, 110, 133, 134, 151, 155, 162, 195, 200
קאַרטשעוו 64
קאַרעץ 16
קאַרפינסקי 72, 89, 94
קאַשטשיעלסק (גרויספוילן) 113
קאַשמינסקי 133
קוזמער 136
קוזשניצע 198
קוטנע 135
קול 113, 124, 125, 134, 135
קופּטשינסקי ט. 55, 67, 132
קוקעל גענעראַל 89, 90
קיוואַ, אַ צושטעלער 133
קיטאָוויטש 139, 141, 155, 191
קילינסקי יאַן 8, 41, 86, 87, 185
קיעלמאַנאָוויטש שמואל, פּראַגער ייִד 204
קיערזשקאָווסקי 70, 72, 89, 95
קייזער א. 97
קעמפּנער איצעק שמואל 153
קעניגסבערג 31, 159
קעניגסבערגער דוד פֿון וואַרשע 28, 51, 127, 128, 146, 149, 164, 178
קערמיש מאַגיסטער 2, 131, 134

קראַטאָשין 113, 124
קראַסאָווסקי 152, 153
קראַסנאָסטאַוו 61
קראָקע 8, 44, 47, 48, 55, 58, 64, 67, 68, 83, 117, 118, 121, 132, 151, 188
קראַשינסקיס ביבליאָטעק 39, 65, 66
קרויסהאַר אַלעקסאַנדער 182, 188, 189
קרינעק 198
קרעטינגען 102
קרעמענעץ 131

ר

ראַבינאָוויטש טאַנכעל (גראָדנע) 201
ראָגאָזשינסקי 187
ראַנגע יאַקאָבֿ 78
ראַדזשיוויל קאַראָל, ווילנער וואָיעוואָדע 29
ראַדאָם 113
ראובֿן שמואל פֿון גאַליציע 128, 129
ראַוויטש 113
ראָוונע 159
ראָזענפֿעלד יאַן, דאָקטאָר 79, 83
ראָזענפֿעלד מאָרדקאָ 79, 83
ראָטענבערג בנימין פֿון פּשעוואָרסק 128
ראָמאַנוס דע, גענעראַל 154
ראַפּערסוויל 81, 82
ראַצלאַוויצע 8, 74, 118
ראָקיטניצקי 153
רובינאָוויטש יוסף פֿון גראָדנע 127, 201
רויטענשטרויך, וואַרשעווער סוחר 190
רוסלאַנד 2, 5, 7, 8, 40, 52, 62, 126, 158, 185, 193, 195
רזשעמפּאַלוסקי יוזעף פֿון ווישקאָוו 185
ריטשמאָנד 48
רינגעלבלום ע. 30, 39
רייסן 17
רעהאָן פּראַגער פֿאַבריקאַנט 101
רעפּנין פֿירשט 195

ש

שאַדעל, וואַרשעווער סוחר 190
שאַיאָוויטש מאָשעק 132
שאַיאָוויטש שלמה סינדיק 164, 176
שייע, וואַרשעווער סינדיק 127
שאַצקי יעקבֿ ד״ר 4, 48, 56
שולץ, וואַרשעווער סוחר 190
שוסקאַ ריטמייסטער 140
שוואַרצע 138, 141
שוועדן 5, 108
שטשעקאָטשין 8
שימאַנאָוויטש גדליהו 153, 157
שימאַנאָוויטש הערשעק 73
שימעל וואָלפֿאָוויטש פֿון ווילנע 29
שיפּער ד״ר 83, 98, 108
שלאָמאָוויטש זעלמאַן 156
שלאָמאָוויטש ישראל 169
שלאָמאָוויטש לעוועק 170
שלעזיע 25
שלעשקאָווסקי מעדיצין־דאָקטאָר 16
שמאַלאָוויטש, רוסישער ליוועראַנט 166
שמואל בן פֿייוול, פּראַגער ייִד 205
שמולאָוויטש יעקבֿ פֿון קראָקע 177, 178
שמולעוויטש זעלמאַן פֿון דובנע 190
שמולאָוויטש מאָשעק פֿון קוטנע 79, 122, 155
שמולעוויטש ראובֿן 128
שמערלאָוויטש אייזיק, פּראַגער סענדיק 71, 164
שניאַדאָווע 63, 121
שעראַדזש 135
שקוד 140

א י נ ה א ל ט.

זײַט

הקדמה — אַלגעמײַנער אַרײַנפֿיר — — — — — 1 — 9

קאַפּיטל — די װירטשאַפֿטלעכע, סאָציאַלע, קולטורעלע און פּאָליטישע פֿאַרהעלטענישן פֿון ייִדן אין דער צײַט פֿון סטאַניסלאַװ אויגוסט פּאָניאַטאָװסקי 10 — 32

II קאַפּיטל — די װאַרשעװער ייִדן ערבֿ דעם קאָשטשושקאָ-אויפֿשטאַנד — — — — — 33 — 39

III קאַפּיטל — די פּאָליטישע ריכטונגען אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט און די באַציִונג פֿון דער אויפֿשטאַנדישער מאַכט צו די ייִדן — — 40 — 48

IV קאַפּיטל — די ייִדן אין די אויפֿשטאַנדישע רייען — 49 — 73

א) אינטעליגענץ, פּלוטאָקראַטיע און די ייִדישע פֿאָלקסמאַסן לגבי דעם אויפֿשטאַנד. — — — — 49 — 56

ב) אַלגעמײנער אויפֿהײב — — — — 57 — 67

ג) ייִדן אין דער בירגער-מיליץ פֿון װאַרשע. — — 63 — 73

V קאַפּיטל — די װאַרשעװער ייִדן אין קאַמף פֿאַר פֿרײַהייט 74 — 111

א) דער אַנטייל פֿון די ייִדן אין דער אַפּריל-רעװאָלוציע — 74 — 83

ב) דער פּולק פֿון בערעק יאָסעלעװיטש — — 84 — 106

ג) די פּראַגער שחיטה — — — — — 107 — 111

VI קאַפּיטל — צו הילף דעם אויפֿשטאַנד — — — 111 — 137

א) אויסשפּײַזדינסט און אַנדערע דינסטן 112 — 114

ב) טראַנספּאָרט — — — — — 114 — 115

ג) שמירה, אַרבעט אין די שוצגראָבנס און אַנדערע דינסטן 116 — 117

ד) האַנטװערק — — — — — 118 — 120

ה) אַפּצאָלונגען אין געלט און אין נאַטור — — — 121 — 124

ו) רעקװיזיציעס -- — — — — 125 —

ז) ליװערונגען פֿאַרן מיליטער — — — — 126 — 137

VII קאַפּיטל — דאָס טאָגטעגלעכע לעבן פֿון די ייִדן אין די צײַטן פֿון אויפֿשטאַנד — — 138 — 180

א) רדיפֿות — — — — — — 138 — 141

ב) די באַשולדיקונגען אין שפּיאָנאַזש — — — 142 — 157

ג) דער מסחר — — — — — 158 — 162

זײַט

ד) דאָס טאָגטעגלעכע לעבן פֿון ייִדן אין וואַרשע — — 163 — 171
ה) דער קאַמף װעגן טאָגצעטל אין װאַרשע — — 172 — 180

VIII קאַפּיטל — די וואַרשעווער משומדים (פֿראַנקיסטן) בשעתן אויפֿשטאַנד — — — — — 181 — 191

רעזומע. — — — — — — — 192 — 194

הוספֿה: — די ליטווישע ייִדן בשעת דעם אויפֿשטאַנד — 195 — 202

הוספֿה וועגן דער פּראַגער הריגה פֿון יאָר 1794 פֿון ד״ר ר. מאַהלער — — — — — 203 — 207

צוכצעטל פֿון נעמען און ערטער 208 — 217

TREŚĆ:

str.

Wstęp — — — — — — — — — — 1—9

I Rozdział — Stosunki gospodarcze, społeczne, kulturalne i polityczne Żydów w Polsce w epocc stanisławowskiej 10—32

II Rozdział — Żydzi warszawscy w przededniu insurekcji — — — — — 33—39

III Rozdział — Kierunki polityczne i stosunek władz insurekcyjnych do Żydów 40—48

IV Rozdział — Żydzi w szeregach powstańczych 49—73

- a) Inteligencja, plutokracja i masy ludowe żydowskie wobec powstania — — — — — — — —
- b) Pospolite ruszenie, rekruci — — — — — —
- c) Żydzi w milicji obywatelskiej Warszawy. — — —

V Rozdział — Żydzi warszawscy w walce o wolność — — — — — 74—111

- a) Udział Żydów warszawskich w rewolucji kwietniowej — — — — — — — — — — —
- b) Pułk Berka Joselewicza — — — — — — —
- c) Rzeź Pragi — — — — — — — — — —

VI Rozdział — Usługi pomocnicze, opłaty, podatki i świadczenia — — — 112—137

- a) Służba wywiadowcza i inne usługi — — — —
- b) Transport — — — — — — — — — — — —
- c) Służba pomocnicza i t.p. — — — — — — —
- d) Rzemiosło — — — — — — — — — — —
- e) Opłaty pieniężne i daniny w naturze — — — —
- f) Rękwizycje — — — — — — — — — — —
- g) Liwerancje wojskowe — — — — — — — — —

VII Rozdział — Życie potoczne Żydów w czasie insurekcji — — — — — 138—180

- a) Prześladowania — — — — — — — — — —
- b) Oskarzenia o szpiegostwo — — — — — —
- c) Handel — — — — — — — — — — — —
- d) Życie potoczne Żydów w Warszawie — — —
- e) Walka o biletowe w Warszawie — — — — — —

VIII Rozdział — Neofici (frankiści) warszawscy podczas insurekcji — — — 181—191

Zakończenie — — — — — — — — — 192—194

Dodatki — Żydzi na Litwie — — — — 195—202

Dr. R. Mahler: Rzeź Pragi — — 203—207

Spis miejscowości i nazwisk 208—217